catalunya: home i territori

lluís recolons, dolors batallé, jaume soler,
xavier rosselló, ramon folch i guillèn,
josep manuel pérez tornero

3
Publicacions de la
FundacióJaumeBofill

Editorial Blume

catalunya: home i territori

catalunya: home i territori

lluís recolons, dolors batallé, jaume soler,
xavier rosselló, ramon folch i guillèn,
josep manuel pérez tornero

Coordinador: Modest Reixach
director del Laboratori de Sociologia de l' ICESB.

3

Publicacions de la **FundacióJaumeBofill**

Editorial Blume
Milanesado 21 – 23 Barcelona 17

Disseny: EB, Marina Vilageliu
Fabricació: EB, Jaume Carrera

1ª edició: Editorial Blume, Barcelona, juny 1979

© 1979, Fundació Jaume Bofill

ISBN 84-7031-128-X

Imprès a Espanya
Dipòsit legal B. 25362 - 1979
Impres per Imprenta Juvenil, Maracaibo, 11 - Barcelona

INDEX GENERAL

Presentació 7

1. Els habitants 9

2. Les divisions territorials a Catalunya 79

3. L'urbanisme a Catalunya 95

4. El transport urbà i el transport interurbà 117

5. El medi ambient 153

6. La producció de premsa a Catalunya 179

PRESENTACIÓ

Amb la publicació d'aquest nou volum, la Fundació Bofill vol donar a conèixer una colla d'informes o dossiers elaborats pel Laboratori de Sociologia de l'ICESB durant els anys 1977-1978. No es tracta pas sempre d'estudis rigorosament de primera mà ni de considerable extensió, per l'estil dels que sol confeccionar el Laboratori. Més aviat hi predominen allò que podríem dir-ne *treballs menors*. Amb una finalitat essencialment divulgadora pretenen de «faire le point» sobre una qüestió tot sintetitzant informacions ja conegudes dels especialistes, amb d'altres de veritablement inèdites procedents d'investigacions fetes expressament per a aquest cas.

El títol d'aquest volum: *Catalunya: Home i Territori*, més que la temàtica, insinua l'òptica que predomina en la majoria de treballs que conté. A tots s'intenta d'analitzar alguns aspectes de la vida i estructura socials de Catalunya en una dimensió preferentment territorial, amb el propòsit d'exposar a grans trets l'estat actual dels temes abordats i les seves perspectives de futur.

La temàtica d'aquest volum es pot dividir en dos grans apartats. El primer fa referència a la *distribució de l'home sobre el territori*. Un recorregut demogràfic fonamental ens fa veure la repartició diferencial i dinàmica de la població catalana sobre la geografia del país, els moviments poblacionals de més abast i la importància dels fenòmens migratoris.

De bon grat relligaríem el segon grup de temes continguts en aquest volum amb un títol com *acció de l'home sobre el territori*, si l'expressió no comportés una negació o un oblit de la incidència del territori sobre l'home. Aquest apartat inclou temes tan suggerents i transcendents com les divisions territorials, els transports i comunicacions, l'urbanisme i la gestió de la natura. A títol complementari clourem el volum amb un informe sobre la premsa a Catalunya.

La finalitat primordial que ens ha portat a promoure i realitzar aquests treballs ha estat la d'obtenir i proporcionar una informació precisa i resumida sobre algunes qüestions que afecten aspectes rellevants de Catalunya com a comunitat. Creiem que en un moment com l'actual de recuperació autonòmica i institucional, tot el que representi una aportació de dades que ajudin a conèixer les situacions i a plantejar amb honestedat els problemes que se'n deriven, constitueix una forma útil —i fins potser eficaç—de servir el país i de contribuir a l'arranjament i millora d'estructures o sectors de clara incidència en l'esdevenidor col·lectiu de la nació.

MODEST REIXACH

1
els habitants

Lluís Recolons i Arqué

Introducció 11

1. Enquadrament històric: Catalunya dins l'Espanya medieval i moderna 12
1.1. Segles XIV-XVII: La gran sotragada demogràfica 12
1.2. Segles XVIII-XX: La gran expansió demogràfica 13

2. Enquadrament europeu: Catalunya dins l'Europa Occidental 16

3. L'evolució de la població entre 1900 i 1950 17
3.1. El creixement absolut 1901-1950 ... 17
3.2. El creixement natural 1901-1950: natalitat i mortalitat 17
3.3. Els moviments demogràfics a les comarques entre 1923 i 1936 18

4. L'evolució de la població entre 1950 i 1975 21
4.1. L'excepcional creixement absolut 1951-1975 21
4.2. Creixements natural i migratori 1951-1975 21
4.3. Natalitat i mortalitat 1951-1975 ... 24
4.4. Causes de l'increment del creixement natural a Catalunya 24
4.5. El lloc de naixement de la població de Catalunya. Any 1970 27
4.6. El moviment migratori a Catalunya 1971-1975 29

5. Característiques generals de la distribució comarcal el 1975 32

6. L'evolució de la població 37
6.1. La concentració comarcal entre 1857 i 1975 37
6.2. Els creixements i decreixements de la població de les comarques des del 1900 37

7. El pas de la preponderància rural a la urbana entre 1900 i 1975 41

8. Zones de concentració demogràfica 1975 . 42
8.1. Mètode 42
8.2. Característiques del conjunt de les zones de concentració 1975 43
8.3. La zona de concentració de l'Àrea Metropolitana de Barcelona 44
8.4. Els territoris poc poblats de l'Àrea Metropolitana de Barcelona 54
8.5. Les terres litorals i prelitorals del migdia 55
8.6. Catalunya endins: la gran conca del Segre 61
8.7. Les conques altes i mitjanes del Llobregat i del Ter 63
8.8. Les comarques orientals 67

APÈNDIX I 72
APÈNDIX II 74
APÈNDIX III 75
BIBLIOGRAFIA 76

INTRODUCCIÓ

Els estudis demogràfics inclosos en aquest treball han estat elaborats amb la intenció de facilitar una informació sistemàtica i compendiosa de com ha evolucionat i s'ha distribuït la població arreu de Catalunya. Hi ha una èmfasi particular posada en descriure la situació l'any 1975, d'acord amb les dades del darrer recompte de població efectuat en el país.

Aquests informes demogràfics mantenen una innegable continuïtat amb un estudi anterior del mateix autor referit a la població de Catalunya fins a 1970.[1] El fet que ara aquests informes s'integrin en una obra de conjunt amb diversificació dels temes seleccionats, ha imposat tanmateix diferències considerables. La part més extensa se l'emporta la temàtica de la distribució territorial de la població. En això coincidien l'interès de l'autor pel tema i la intenció de l'obra de conjunt que pretenia d'estudiar la relació entre factor humà i territori a Catalunya. Encara dintre del tema de la distribució territorial, l'informe més llarg correspon a l'estudi de la concentració territorial de la població de Catalunya l'any 1975. I és que, ens agradi o no, aquesta és una característica sobresortint de la manera com actualment es troba realitzada l'ocupació humana del territori de Catalunya. La pista encetada amb l'estudi de les zones de concentració de 1970 en l'obra anterior, és seguida ara, referida a 1975, amb més rigor i detall.

L'elaboració d'aquests informes va començar tot seguit després de la dedicació de l'autor a l'estudi de la població dels Països Catalans [2] en l'Àmbit d'Estructura Social del Congrés de Cultura Catalana. El memorable, exhuberant i desigual procés cultural que fou aquest Congrés es cloïa en unes circumstàncies en les quals algunes de les grans esperances històriques mantingudes en començar-lo esdevenien realitat. Una sensació d'acceleració en el pas del temps s'escampava arreu del país. Lluís Solé i Sabarís, en un dels múltiples actes d'aquell Congrés i a propòsit de la futura divisió territorial, formulava amb encert una advertència programàtica per als temps que començaven: «Hi ha, com veiem, molta feina a fer i cal emprendre-la immediatament si no volem caure en una perillosa improvisació... En aquest, com en molts d'altres aspectes, la unió s'ha de fer al voltant de la taula de treball. Després podrà venir, i ha de venir, la divisió política, però ara cal que treballem plegats per tal que en el moment oportú els dirigents polítics trobin la tasca preparada i disposin dels estudis necessaris per a portar a cap llur missió».[3] En aquesta taula de treball, aquests informes demogràfics pretenen ser una senzilla eina a l'abast dels qui treballen per Catalunya. En el cas mateix de la futura divisió territorial, considero imprescindible que els qui la decideixin tinguin ben present, entre moltes altres coses, la distribució territorial de la població i les característiques amb què es presenta ara el fenomen de la concentració demogràfica a Catalunya.

En un article recent, Joaquim Maluquer i Sostres s'ha referit al carácter interdisciplinar de la demografia entesa com a demografia social, en la línia d'Alfred Sauvy, i no només com a estadística, i n'ha reivindicat la importància tot dient: «Sabeu que la sociologia és una ciència que podríem qualificar com una mica llisquent, inaprehensible. També, que es presta moltes vegades, com passa en aquest tipus d'especialitats, a divagacions poc fonamentals. Doncs bé, ajudada per la demografia, la sociologia agafa més consistència, troba una base ferma, de fets comprovables. En aquest sentit —això és una opinió personal— crec que la demografia social hauria pogut ésser l'eix de les ciències socials».[4] Trobo una sintonia remarcable entre aquestes paraules i les del cap de fila d'una altra escola sociològica, Robert K. Merton, qui en les seves classes de Sociologia a Columbia University de New York reivindicava per al cens de població el paper de primer crític objectiu de la societat. A casa nostra resta gairebé inèdita la figura del demogràf, conegut abans de tot com a demogràf, i no solament com a estadístic o especialista en una altra disciplina, però el paper interdisciplinar que ha pres ací la demografia es palesa en el fet que són historiadors, geògrafs, metges, sociòlegs, urbanistes, economistes, polítics, etc., els qui omplen les llistes bibliogràfiques de la demografia de Catalunya. L'esmentat article de J. Maluquer i Sostres és un exemple ben actual de les pistes que la demografia ofereix al conjunt de disciplines que pretenen d'incrementar el coneixement de la societat. S'hi troben, entre altres, indicacions sobre les conseqüències econòmiques i laborals per a Catalunya d'un augment de la població basat cada vegada més en l'increment vegetatiu. S'adverteix amb molta d'èmfasi sobre la importància vital que té per a Catalunya la integració sòcio-cultural-econòmica dels immigrats. Crec que és una advertència que no sona igual quan prové d'un coneixement d'allò que suposa el contingent migratori en el conjunt de la població actual de Catalunya, que quan prové d'una intuició més o menys difusa de la importància del fenomen.

En els informes que segueixen les observacions d'aquests tipus es redueixen pràcticament a insinuacions disperses. Això ha estat així en la confiança que el lector desenvoluparà àmpliament les conseqüències socials que inclouen les dades que s'ofereixen.

Barcelona, 26 d'octubre de 1978.

Lluís Recolons i Arquer

1. Lluís Recolons, La població de Catalunya. *Distribució territorial i evolució demogràfica 1900-1970.* «Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials», Vol. V, Institut d'Estudis Catalans i «Col·lecció les Eines; sèrie història», n.º 10. Ed. Laia (Barcelona, 1976).
2. En els informes demogràfics que segueixen hi ha algunes indicacions de passada sobre la situació en els altres Països Catalans. Una compendiosa sistematització de la situació fins a 1975 la trobareu a: Congrés de Cultura. «V. Àmbit d'Estructura Social: Evolució i distribució territorial de la població als Països Catalans», pàgs. 241-252 dels vol. 1 de *Resolucions del Congrés de Cultura Catalana* (Països Catalans, 1978).
3. Lluís Solé i Sabarís, «Problemes de la futura divisió territorial dels Països Catalans». Al *Debat sobre la divisió territorial de Catalunya,* Congrés de Cultura Catalana, àmbit d'ordenació del territori. (La Seu d'Urgell, 14 novembre 1976.) Multicopiat.
4. Joaquim Maluquer i Sostres, «La població a Catalunya». *CDC — Debat* (n.º 3-78). Reproduït al diari *Avui* (27-VIII-1978, pàgines 11-12).

1. ENQUADRAMENT HISTÒRIC: CATALUNYA DINS L'ESPANYA MEDIEVAL I MODERNA

L'any 1975, els 5.663.125 habitants de Catalunya representaven el 15,77 % de la població d'Espanya (Península, Balears i Pitiuses i Canàries). Si tenim present que la superfície territorial ocupada per Catalunya és d'un 6,35 % de la del territori espanyol, no cal dir que Catalunya en el seu conjunt resta actualment molt més densament poblada que el conjunt d'Espanya. Efectivament, la densitat mitjana de Catalunya era l'any 1975 de 177 habitants per km², mentre que la densitat mitjana del conjunt d'Espanya era de 71 habitants per km². Històricament, aquesta situació d'una densitat de població superior a Catalunya que en el conjunt d'Espanya arrenca de mitjans del segle XVIII.

És difícil trobar qui s'atreveixi a donar alguna xifra suficientment fonamentada de la població de Catalunya anterior als fogatges de la baixa edat mitjana. «Malgrat l'escassetat de dades —diu J. Vicens i Vives—, aquelles que s'han pogut conèixer permeten suggerir que en les dues centúries transcorregudes entre 1130 i 1340 la població espanyola gairebé és duplicà. Aquest fenomen... s'hauria de relacionar amb la primera gran batalla guanyada a la mortalitat».[5] En concret, per a Catalunya el segle XIII és el de la «pujada triomfant», en la qual el component demogràfic és important. Pierre Vilar indica que «els estudis recents tendeixen a coincidir —tot i que resta a realitzar una investigació sintètica i aprofundida— amb la tesi de Caresmar», l'erudit observador i investigador que visqué al segle XVIII, qui «amb arguments de pes», «situa al segle XIII i a la primera meitat del segle XIV l'apogeu de la demografia catalana medieval».[6] Si no ens desmenteixen amb afirmacions més rotundes els especialistes en la matèria, conjecturem que pels volts dels segles XIII-XIV la densitat de població de Catalunya no era gaire diferent de la que hi havia en el conjunt del que és avui el territori de l'Estat Espanyol.

1.1. Segles XIV-XVII: La gran sotragada demogràfica

El primer fogatge (recompte de «focs» o de famílies, amb finalitats recaudatòries) es realitzà entre 1365 i 1370.[7] Comptabilitzava 104.069 focs a Catalunya. Els càlculs de població basats en aquest i altres fogatges han de ser presos amb esperit crític i amb previsió d'un marge d'error força ampli. Entre d'altres raons perquè, en tractar-se de «focs» i no d'habitants, les variacions en l'índex d'habitants per «foc» que s'utilitzi poden fer oscil·lar considerablement els resultats calculats. Quan es realitza el primer fogatge, la pesta negra (1348-51), de terribles efectes a Catalunya, havia causat una forta mortaldat (més alta que a l'interior de la Península), per la qual cosa és congruent pensar que la xifra de prop de mig milió d'habitants cap al 1365-70, calculada a partir d'aquest fogatge[8] (si prenem la proporció de 4,5 habitants per foc resulten 468.310 habitants), és quelcom inferior a l'existent abans de la pesta negra.

Cap a la meitat del segle XIV comencen per a Catalunya dos segles de catàstrofes demogràfiques. La pesta negra de 1348-51 representa la gran obertura d'aquest període. «La consciència bastant clara d'un tomb entre uns temps considerats com a feliços i una sèrie d'anys dramàtics» quedà plasmada en la denominació popular de «lo mal any primer» aplicada a 1333, any de fam i de mortaldat. El 1358 fou l'any de la plaga de la llagosta, el 1363 el de la «mortaldat dels infants» i el 1371 el de la «mortaldat dels mitjans».[9] I així durant dos segles els quatre genets de l'Apocalipsi passaren i repassaren per terres catalanes. El de la pesta amb un acarnissament particular. Si a tot això hi afegim els efectes de la sagnia demogràfica causada pels nombrosos catalans que anaren a repoblar el País Valencià, les Balears i s'enrolaren en les aventures catalanes a la Mediterrània, arribem cap a finals del segle XV, durant el regnat de Ferran el Catòlic, a una població que voreja els 300.000 habitants per a tot Catalunya. El fogatge de 1497 assenyala el fons d'aquesta disminució bisecular en comptabilitzar només 59.544 focs a Catalunya[10] (uns 267.948 habitants si prenem la proporció de 4,5 habitants per foc). Fem-nos una idea comparativa: la població de Catalunya el 1497 és semblant a la que, el 1975, es concentrava en els 12,5 km² del terme municipal de l'Hospitalet de Llobregat (280.460 habitants de fet, segons el padró municipal).

Catalunya comença així l'edat moderna en unes condicions de prostració demogràfica que la col·loquen en una posició fortament desavantatjosa en el conjunt hispànic. Entre els països de la mateixa llengua i cultura, el País Valencià desplaça en importància Catalunya al llarg del segle XV. La ciutat de Barcelona, que tenia 50.000 habitants el 1340, arriba a un mínim de 20.000 el 1477, que es converteixen en 28.500 el 1479. En canvi, València, que a l'inici del segle XV tenia 40.000 habitants, arriba a 75.000 a finals del mateix segle.[11] No obstant això, la inferioritat demogràfica dels països de la Corona d'Aragó és notable. Aquesta situació té conseqüències històriques de gran transcendència evocades per Vicens i Vives amb aquestes paraules:

5. J. Vicens Vives amb la col·laboració de J. Nadal Oller, *Manual de Historia Económica de España* (Barcelona, 1959), 9.ª ed., 1972, p. 161.
6. Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, vol. II (Barcelona, 1964), pp. 46-47.
7. Josep Iglésies i Fort, «El fogaje de 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV», en *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, Tercera época, núm. 694, vol. XXXIV, número 11, Barcelona, 1962.
8. Joaquim Maluquer i Sostres, *Població i Societat a l'àrea catalana*. Barcelona, 1965, p. 46.
9. Pierre Vilar, *op. cit.*, vol. II, pp. 147-148.
10. J. Maluquer i Sostres, «Catalunya — La població», a *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. 4, Barcelona, 1973, p. 714.
11. J. Vicens Vives, *op. cit.*, pp. 165-166.

«En línies generals —i aquest és un problema molt important—, la minva del potencial demogràfic de la Corona d'Aragó en el segle XV és la causa fonamental de la seva desaparició com Estat independent en la gran constel·lació dels poders del Renaixement. La Corona d'Aragó en el segle XV es troba en situació d'inferioritat davant una França superpoblada per aquell temps, i una Castella que amb sis o set milions pesava decisivament en la balança de la pau i de la guerra (a finals de la centúria, la població de Catalunya no assolia el 4 % del conjunt hispànic)...».[12]

El balanç global dels segles XVI i XVII és demogràficament positiu per a Catalunya. Encara que sigui amb lentitud i amb alts i baixos, la població de Catalunya remunta en part el descens dels segles XIV i XV. Les dades del fogatge de 1553 indiquen 75.384 focs,[13] que equivalen a 339.228 hab. (aplicant l'índex de 4,5 hab. per foc). Passaran cent setanta-sis anys fins al recompte següent (el de 1712-17), que donà 406.280 hab.[14]

En línies generals, el segle XVI (fins a la pesta catalana de 1589-92 i la castellana de 1597-1602) és més favorable al creixement natural que el segle XVII, més castigat amb epidèmies i fams, tant a Catalunya com a la resta de la Península. En canvi, el component migratori actua aquest segle de diferent manera: fa augmentar la població de Catalunya i disminuir la de Castella.[15]

«Els segles XVI y XVII —escriu J. Maluquer i Sostres— hi hagué una intensa i revitalitzadora immigració occitana...; malgrat les greus epidèmies de pesta, el Principat experimentà una notable recuperació demogràfica...».[16]

«Sense menysprear les lleves militars o el miratge de les Indies —conclou J. Nadal Oller—, cal afirmar que els castellans s'expatrien perquè l'assumpció de l'imperi ha imposat sobre la massa dels peiters una càrrega fiscal insostenible... Resta clar que en la despoblació castellana hi jugà una «pesta» econòmica pitjor que totes les pestes reals».[17]

A conseqüència d'aquests fenòmens, Catalunya millora una mica la seva participació en el conjunt de la població espanyola que havia quedat força migrada en acabar el segle XV.

De totes maneres, no serà fins a mitjans del segle XVIII que Catalunya superarà el mig milió d'habitants. Hauran estat necessaris quatre-cents anys per a recuperar la població que es desprenia del primer fogatge medieval del segle XIV. Però quan de veritat arriba a superar aquella població, Catalunya està llançada per una dinàmica que la porta ben aviat a desbordar aquella cota.

1.2. Segles XVIII-XX: La gran expansió demogràfica

Si és demogràficament positiu per a Espanya el segle XVIII, ho és encara més per a Catalunya, la qual, de 1717 a 1787, duplica amb escreix la seva població i sobrepassa la densitat mitjana del conjunt de l'Estat. El cens de 1787, anomenat de Floridablanca i considerat tècnicament el millor de tots els censos premoderns realitzats a Espanya, dóna per a Catalunya una població de 875.388 habitants, o sigui, el 8,41 % de la població de tot Espanya (Península, Balears i Canàries). Només cal recordar que els 406.260 habitants del cens de 1712-17 equivalien el 5,42 % del conjunt espanyol. La taula 1 permet d'observar com, per segona vegada consecutiva en l'espai de setanta anys, la població de Catalunya torna gairebé a doblar entre 1787 i 1857. Aquest darrer és l'any del primer cens modern de població, que dóna per a Catalunya 1.652.611 habitants, el 10,69 % de la població d'Espanya.

TAULA 1. Població i densitat a Catalunya i Espanya. Anys 1717 a 1975[1]

	Catalunya		Espanya [2]		
Anys	habitants de fet	densitat, hab./km²	habitants de fet	densitat, hab./km²	% població de Catalunya sobre població d'Espanya
1712-1717	406.280	13	7.500.000	15	5,42 %
1787	875.388	27	10.409.900	21	8,41 %
1857	1.652.611	52	15.455.000	31	10,69 %
1900	1.966.386	61	18.594.405	37	11,58 %
1950	3.240.313	101	27.976.755	55	10,58 %
1975	5.663.125	177	35.899.626	71	15,77 %

1. Per a valorar i interpretar les dades d'aquesta taula, vegeu el text precedent.
2. Ens referim al conjunt de l'Espanya peninsular més Balears i Pitiuses i Canàries.

Font: Elaboració de Ll. Recolons basada en Jordi Nadal, *La población Española (siglos XVI a XX)*, 3.ª ed. revisada i ampliada (Barcelona, 1973), especialment p. 89; Joaquim Maluquer i Sostres, «Catalunya — La població», a *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. 4 (Barcelona, 1973); Instituto Nacional de Estadística (I.N.E.), *Anuarios Estadísticos de España*, i per a 1975, *Poblaciones de Derecho y de Hecho de los Municipios Españoles. Padrón Municipal de 1975* (Madrid, 1977), pàgina 22767, i n.º 271, 12 novembre 1977, pp. 24707-8.

12. J. Vicens Vives, *op. cit.*, p. 166.
13. J. Maluquer i Sostres, 1973, *op. cit.*, p. 714.
14. J. Maluquer i Sostres, 1973, *op. cit.*, p. 714. Pel que fa al valor aproximatiu d'aquest cens de 1712-1717, vegeu Jordi Nadal. *La Población Española (siglos XVI a XX)*, 3.ª edició revisada i ampliada (Barcelona, noviembre 1973), pp. 86-88.
15. Cfr. Jordi Nadal, *op. cit.*, Conclusions (referides als segles XVI i XVII), pp. 81-83.
16. J. Maluquer i Sostres, 1973, *op. cit.*, p. 714.
17. Jordi Nadal, *op. cit.*, pp. 82-83.

J. Nadal assenyala amb èmfasi que el règim demogràfic antic (alta mortalitat catastròfica, alta mortalitat ordinària adulta i infantil, alta fecunditat...), que fins el segle XVIII dominava tot el món, tingué a Espanya uns efectes molt més negatius amb vista al creixement de la població, que en altres països europeus (França, Anglaterra...). L'elevat ritme de creixement demogràfic es produeix en aquests països als inicis de la Revolució Industrial i a les primeres etapes del cicle demogràfic modern que, a *Europa,* ofereix les següents característiques generals:

1. Reducció de la mortalitat catastròfica, sobretot epidèmica, a partir del segle XVIII.
2. Reducció de la mortalitat ordinària, a partir de la meitat del segle XIX.
3. Reducció de la fecunditat a partir de la segona meitat del segle XIX.
4. Es nota l'envelliment de la població des de principis del segle XX.
5. Disminueix el creixement des del segon quart del segle XX.

J. Nadal assenyala que el creixement de població que es produeix també a Espanya al segle XVIII i primera meitat del segle XIX, no va aparellat cronològicament amb els inicis de la Revolució industrial i l'entrada d'Espanya al cicle demogràfic modern que caracteritzava aquells països. A Espanya juga el factor de reposició de dèficits poblacionals causat per les peculiaritats històriques en les quals es desenvolupà aquí el cicle demogràfic antic. Entre el 1700 i el 1860 aquestes peculiaritats hispàniques canvien a efectes demogràfics el seu signe negatiu per un altre de positiu, però això no suposa l'entrada al cicle demogràfic modern ni significa d'una manera clara l'abandó de l'antic.[18]

> *«Les notables ganàncies demogràfiques registrades entre 1712-1717 i 1860 no foren resultat d'una revolució industrial sinó obtingudes en plena vigència de l'antic règim econòmic per causa de la simple eliminació d'aquells obstacles que, per espai de segles, havien mantingut el potencial humà espanyol molt per dessota de les seves possibilitats. Ni revolució, ni revolució econòmica... Durant una centúria i mitja, des de 1712-1717 fins aprop de 1860, la retirada de la pesta —per causes mal conegudes—, l'extensió dels cultius (en una mesura insòlita facilitada pel mateix excés de la regressió anterior), l'adopció del moresc i de la patata..., com també l'entrada de grans de fora i, des del 1820, la comercialització creixent dels de dintre, semblen haver estat suficients per a sostenir a Espanya un creixement demogràfic del 0,51 % anual... Els 15,6 milions d'espanyols de 1860 constitueixen en la tesi que intento defensar un sostre proper a aquell que el país hauria assolit normalment cap a 1700 sense l'extorsió de vuit segles de lluita contra els moros i dos més de brega per a l'imperi mundial».*[19]

Es tracta d'un augment de població, el del segle XVIII, que beneficia molt més els territoris perifèrics de l'estat que els de l'interior. Això acaba amb la tendència centrípeta en el repartiment de la població en el territori de l'estat.[20]

Pel que fa a Catalunya, hem vist abans que no tenim constància que el cicle demogràfic antic tingués en conjunt un efecte poblacional més beneficiós per al desenvolupament català que per a l'hispànic; més aviat, i en concret pels segles XIV i XV, Catalunya resultà demogràficament més danyada que el conjunt d'Espanya. La recuperació demogràfica del segle XVIII i la primera meitat del XIX és molt més forta a Catalunya que a la resta de l'estat. De fet, Catalunya s'avança al conjunt d'Espanya, tant en la iniciació de la revolució industrial, com en la del cicle demogràfic modern. Tanmateix, l'equivalència pràctica en els índexs de creixement entre Catalunya i el conjunt de les Illes Britàniques (vegeu taula 2) no vol dir que la revolució industrial i les primeres etapes del cicle demogràfic modern actuïn amb la mateixa cronologia. J. Nadal parla del «model català» com quelcom intercalat entre el «model europeu» i el «model espanyol».[21]

El ritme de creixement de la població de Catalunya minva considerablement entre 1857 i 1910. (Per a més detalls de les fluctuacions demogràfiques del segle XIX, vegeu nota.[22]) Durant aquest període es manté a un nivell semblant al del conjunt d'Espanya, on també s'observa un alentiment del creixement demogràfic. De fet, els habitants de Catalunya a l'any 1857 (1.652.611 persones) equivalien el 10,69 % de tota la població espanyola, mentre que els habitants de fet de l'any 1910 (2.084.868) representaven el 10,46 %. A partir de 1910, Catalunya incrementa el seu percentatge en el conjunt de la població d'Espanya. Deixant per a més endavant l'anàlisi més detallada de les contingències demogràfiques del segle XX, fixem-nos en les característiques ge-

18. Jordi Nadal, *op. cit.*, pp. 12-13.
19. Jordi Nadal, *op. cit.*, pp. 93-96.
20. Vegeu J. Vicens Vives, *op. cit.*, pp. 441-442.
21. Jordi Nadal, *op. cit.*, nota 5, pàg. 8.
22. Pel que fa a la demografia catalana del segle XIX, cal tenir present la gran simplificació amb la qual tractem el tema en el text. En l'apartat 2 i en la corresponent taula 2, prenem com a punts de referència la població calculada per als anys 1800, 1850 i 1900. Només el darrer d'aquests anys coincideix amb el d'un recompte censal. D'altra banda, la successió real dels períodes demogràfics segueix a Catalunya un altre ritme que el dels cinquanta anys (1800-1850, 1850-1900) convencionalment establertes.
    Jaume Vicens i Vives començava la seva obra «Els Catalans en el segle XIX», primera part de *Industrials i Polítics del segle XIX* (Barcelona, 1958) escrit amb la col·laboració de Montserrat Llorens, amb unes primeres planes (pàgs. 15-30) dedicades al tema demogràfic, amb interessants indicacions bibliogràfiques. Aquest tema el reprèn, avançada ja l'obra, en tractar de «les fluctuacions internes» (pàgs. 175-176), d'on extreiem els paràgrafs següents a propòsit de les fluctuacions de la població.
    «La manca de dades censals autèntiques pel que fa a la primera meitat del segle XIX constitueix un gran destorb per a l'estudi de les fluctuacions cícliques de la població catalana. En línies molt generals hem d'admetre que el primer quart de la centúria es caracteritzà per una tendència minvant, sobretot després de la guerra d'Independència i de l'expansió de la pestilència de 1822. L'entroncament immediat amb la guerra civil dels Set Anys no permeté, probablement, una franca arrencada biològica, ja que les dades que posseïm ens situen la primera puja demogràfica vers 1842. Des d'aquest moment fins a 1860, la corba hauria de descriure, si tinguéssim prou elements de judici, un avenç considerable, gairebé sensacional. Recordem que ens trobem davant la revolució biològica de la centúria.»
    «Els cicles més notables de la demografia catalana del segle XIX, una vegada assolit l'augment de la velocitat rítmica, s'esdevenen entre 1866, aproximadament, i 1887. Aquesta darrera data és absolutament precisa després de l'estudi de la conjuntura demogràfica (matrimonis i naixements) fet per Josep A. Vandellós [*Catalunya, poble decadent,* 140-144] per al període 1887-1934. Segons aquest investigador, els dos darrers decennis del segle XIX presenten dues depressions: una en aquell any i l'altra en 1898, separades per un màxim en 1889 i seguides per una cresta de compensació en 1902» (pàgs. 175-176).

TAULA 2. Dades de població a setze estats de l'Europa Occidental i a Catalunya. 1800-1975 **

	Població, milers d'hab.	Densitat, hab./km²		Creixement total de la població			
Any:	1975 *	1975 *	1800	base: 1800=100	1850=100	1900=100	1950=100
				període: 1800-1850	1850-1900	1900-1950	1950-1975 *
Alemanya Federal	61.832	249	—	—	—	—	122
Àustria	7.520	90	—	—	—	—	109
Bèlgica	9.797	321	102	139	153	130	114
Dinamarca	5.072	118	21	156	179	172	119
Finlàndia	4.710	14	2	200	169	148	118
França	52.750	97	50	131	112	104	126
Grècia	8.960	68	—	—	—	—	118
Irlanda (Rep.)	3.130	45	49	179	151	129	107
Regne Unit	55.962	229					111
Itàlia	55.812	185	63	128	139	140	118
Noruega	4.010	12	3	156	157	150	121
Països Baixos	13.643	334	51	148	165	198	136
Portugal	8.760	95	31	121	143	156	113
Suècia	8.191	18	5	152	148	137	117
Suïssa	6.400	155	—	—	138	142	136
Espanya	35.890	71	21	142	124	150	128
Espanya sense Catalunya	30.227	64	21	138	124	149	122
Catalunya	5.663	177	28	178	125	165	175

* Dades provisionals.
** Per a valorar i interpretar les dades d'aquesta taula, vegeu el text.
Font: Elaboració de Ll. Recolons basada en les taules 1 i 3; *Population*, 1976, p. 918; U.N. Statistical Yearbook 1975; J. NADAL, *La Población Española (siglos XVI a XX)*, 3.ª ed. (Barcelona, 1971), pàg. 143.

nerals, que presenta la taula 1, i veurem com la població de Catalunya que gairebé assolia els dos milions d'habitants el 1900, en compta tres milions i quart el 1950 (11,58 % de tota la població espanyola).

Però el creixement més fort es produeix durant els vint-i-cinc anys que van de 1950 a 1975. Aquest últim any Catalunya té 5.663.125 habitants, o sigui el 15,77 % de tot l'estat. En cap altra època de la història de Catalunya no s'havia produït un augment absolut de població tan voluminós en un quart de segle. A l'interior d'aquest període, la dècada 1961-1970 és la del màxim creixement. Pel que fa a aquesta dècada, podria ser que, fins i tot en xifres relatives, el creixement de Catalunya fos el més alt de tota la seva història (30,49 %). Si la falta de dades de base probablement no permeten una afirmació tan rotunda, l'asserció resulta evident referida a l'augment absolut de població durant la mateixa dècada: no hi ha pas dubte que en cap altra dècada de l'existència del territori que avui és Catalunya no s'havia produït un augment de població que ni tan solament s'acostés a la xifra d'1.196.788 habitants de més en deu anys (taules 1 i 3).

TAULA 3.- Població de fet a Catalunya i a Espanya de 1900 a 1975

Anys [1]	Catalunya	Espanya [2]	% de Catalunya sobre Espanya
1900	1.966.382	18.594.405	10,58
1910	2.084.868	19.927.150	10,46
1920	2.344.719	21.303.162	11,01
1930	2.791.292	23.563.867	11,85
1936 [3]	2.921.216	24.849.000	11,76
1940 [4]	2.890.974	25.877.971	11,17
1945	3.073.254	26.992.166	11,39
1950	3.240.313	27.976.755	11,58
1955	3.532.852	28.980.378	12,19
1960	3.925.779	30.430.698	12,90
1965	4.493.699	31.965.565	14,06
1970	5.122.567	33.823.918	15,14
1975 [2]	5.663.125	35.889.626	15,77

1. La data típica per a totes aquestes recensions censals és la de 31 de desembre de l'any respectiu, a excepció de la de l'any 1936, que és la del 30 d'abril.
2. Les dades referides a Espanya comprenen tota l'Espanya peninsular, les Illes Canàries i les Balears i Pitiuses. El conjunt de l'Estat l'any 1975 comprèn, a més, els 126.693 habitants de Ceuta i Melilla; amb ells la població total de l'Estat Espanyol sumava 36.026.319 habitants de fet (B.O.E., n.º 271, 12 nov. 1977, pàgines 24707-8).
3. La població de 1936 recull per a Catalunya les dades del cens de la Generalitat del 30 d'abril 1936, transcrites de la publicació esmentada a la font (p. 228). Hi mancaven encara les dades d'alguns municipis, per als quals s'utilitzaren les del cens precedent del 1930. La dada corresponent a Espanya per al 1936 és la suma de la que la mateixa publicació (p. 235) atribuïa a Espanya (sense Catalunya) i Catalunya.
4. El marge d'error del cens del 1940 és més ample que l'usual.

Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre dades de l'I.N.E., *Anuarios Estadísticos de España*; i per al cens de Catalunya de 1936: Generalitat de Catalunya, Departament de Presidència, Servei Central d'Estadística, *Moviments demogràfic i de població de Catalunya*, fascicle 3er (Barcelona, 1937), pàg. 228.

2. ENQUADRAMENT EUROPEU: CATALUNYA DINS L'EUROPA OCCIDENTAL

La taula 2 permet la comparació d'algunes dades bàsiques de la població de Catalunya amb les dels setze estats més poblats de l'Europa Occidental .Del total d'estats de l'Europa Occidental, els que manquen a la taula no arribaven en cap cas als 400.000 habitants l'any 1975.

Per utilitzar aquesta taula hem de tenir present que hi ha moltes simplificacions, tant quan es tracta de l'arrodoniment de xifres, com de la utilització de dades provisionals per a l'any 1975 i de l'acoblament de dades històriques d'anys diferents en distints països i en els mateixos anys.[22] Però, a més, cal prevenir el lector contra les deduccions precipitades de la taula 2, partint de la següent consideració: atesa la gran complexitat de factors que determinen les dades de població, resulta sovint que una xifra semblant de creixement de població, de densitat, etc., entre països diferents, no obeeix pas el mateix joc de factors per a cada un d'ells.

A l'apartat anterior hem comentat en aquest sentit la coincidència de dades de creixement de població entre Catalunya i les Illes Britàniques per al període 1800-1850. Cal afegir encara, abans d'entrar en el comentari directe de les dades de la taula 2, que una comparació més significativa i completa hauria de presentar, a més, les dades demogràfiques de les nacionalitats i regions d'Europa. Tal com es presenten les dades dels estats, podem fer-nos una idea, per exemple, de la densitat mitjana o del creixement de població en un temps determinat a Catalunya, en relació amb les d'Itàlia, França, etcètera; però això no ens diu la relació entre Catalunya i la Lombardia, la Bretanya, Baviera, Escòcia..., que poden trobar-se molt allunyades de les dades del conjunt de l'estat en què es troben integrades. Tot i que no podem oblidar aquesta limitació, l'enquadrament europeu de les dades de Catalunya que ofereix la taula 2 acompleix una tasca prou indicativa, dintre del que ens proposem en aquest estudi.

Començant per les densitats l'any 1800, cal recordar que aquesta data es situa al final d'un segle XVIII, positiu per a la demografia d'Espanya i molt positiu per a la de Catalunya, que aconsegueix per primera vegada superar la densitat mitjana d'Espanya. Tot i això, la comparació amb els onze estats europeus dels quals la taula ens dóna la densitat per a l'any 1800, ens mostra que si deixem a part els quatre països escandinaus de densitat molt més feble (únicament Dinamarca assolia una densitat equivalent a la d'Espanya), els altres sis estats que entren en la comparació presenten densitats que superen de més del doble la de Catalunya (28 habitants/km²) i la d'Espanya (21 hab./km²); únicament Portugal (31 hab./km²) queda en una magnitud més propera. Aquesta situació reflectiria en bona part la situació desavantatjosa per a Espanya i per a Catalunya, que va deixar ací el règim demogràfic antic, en comparació amb la situació que va deixar en el conjunt de països europeus, segons hem comentat més amunt seguint les teories de Jordi Nadal.

Cent-setanta-cinc anys després, l'any 1975, i ja amb dades dels setze estats més poblats de l'Europa Occidental, la densitat de Catalunya (177 hab./km²) és comparable a la del grup d'estats que la tenen més elevada. En concret queda lleugerament per sota de la d'Itàlia (185 hab./km²) i molt per sobre de les de França (97 habitants/km²) i Portugal (95 hab./km²). Pel que fa a Espanya (71 hab./km²), ocupa el lloc onzè, sobre setze, però en relació amb la situació de 1800 ha millorat la seva posició, escurçant distàncies, per exemple, respecte els dos estats veïns de França i Portugal.

Atenent ara els índexs de creixement total de la població que indica també la taula 2, cal parar esment que es tracta no simplement del creixement natural (naixements menys defuncions), sinó del creixement total, que recull alhora els efectes del creixement natural i del migratori.

El creixement de la població a Catalunya (78 %) en la primera meitat del segle XIX (1800-1850) és fort, i se situa entre els més alts d'Europa. En concret s'assembla molt al del conjunt de les Illes Britàniques (79 %), i entre els onze estats dels quals la taula ofereix dades, tan sols Finlàndia (100 %) se li avança força. El creixement d'Espanya (42 %) queda a un nivell intermedi en el conjunt dels onze estats. A la segona meitat del segle XIX (1850-1900) els creixements de població calculats per a Espanya (24 %) i per a Catalunya (25 %) no es diferencien notablement entre ells. En el conjunt dels dotze estats europeus recensionats passen a ocupar el penúltim lloc. Únicament França (12 %) queda per sota, amb un creixement que és la meitat del d'Espanya. L'alentiment que s'observa en aquesta segona meitat del segle XIX és notable també en relació amb els períodes anterior i posterior.

En la primera meitat del segle XX, Catalunya torna a oferir unes dades altes de creixement (65 %). Entre els dotze estats dels quals la taula ofereix dades, només els Països Baixos (98 %) i Dinamarca (72 %) oferien una xifra més elevada. La diferència amb el conjunt d'Espanya (51 %) no és gaire acusada, però deixa entremig Portugal (56 %) i per sota, a poca distància, Noruega (50 %), Finlàndia (48 %), Suïssa (42 %) i Itàlia (40 %). És notable en aquests cinquanta anys la situació d'estabilització en què queda la població de França amb un mínim de creixement (4 %).

De l'últim període 1950-1975, la taula ens ofereix dades dels setze estats més poblats de l'Europa Occidental. Cal fer notar que ara el període és de vint-i-cinc anys i no de cinquanta com en els tres períodes anteriors. Això cal tenir-ho ben present en llegir la taula 2. *Modo grosso* hom pot fer-se una idea aproximada del que suposa l'increment d'aquest període en comparació amb els altres tres períodes de doble número d'anys, multiplicant per dos el percentatge dels vint-i-cinc anys 1950-1975. Així apareix que l'increment de la població de Catalunya (75 %) en aquests vint-i-cinc anys (1950-1975) és l'increment més elevat de la taula. Ja que el 100 % de Finlàndia en el període 1800-1850 va necessitar el doble d'anys per a produir-se.

L'excepcional magnitud del creixement de Catalunya que abans vèiem referida a la història anterior del país, ara ens ve molt remarcada per la comparació amb els creixements dels setze estats més poblats d'Europa. Entre ells, els dos estats que més augment de població aconsegueixen: Països Baixos (36 %) i Suïssa (36 %) ho feren en magnituds inferiors a la meitat del creixement de Catalunya (75 %).

Caldrà doncs analitzar amb especial atenció els factors d'aquest creixement de Catalunya entre 1950 i 1975. Tant la coordenada del temps, història passada, com la de l'espai en l'Europa Occidental, ens assenyalen amb

força que es tracta d'un període demogràficament excepcional per a Catalunya.

3. EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ ENTRE 1900 I 1950

En aquest estudi la nostra atenció es concentra progressivament en els períodes més propers a la situació actual. És per això que ens veiem limitats a deixar ara les múltiples i suggeridores qüestions referents a la població de Catalunya anterior al segle XX. I encara, pel que fa als anys 1900-1975, passarem més ràpidament sobre la primera meitat del segle que sobre els vint-i-cinc anys 1950-1975. Posarem més atenció en els darrers anys 1970-1975 perquè es tracta del període més proper del qual disposem de dades.

3.1. El creixement absolut en el període 1901-1950

Amb alts i baixos considerables, el creixement absolut de la població de Catalunya entre 1900 i 1950 va ésser d'un milió i quart d'habitants, amb un coeficient anual d'un 1 % d'increment, superior al del conjunt d'Espanya, que fou del 0,82 %. El decenni de creixement més fort va ésser el de 1921-30 amb uns 450.000 habitants. En canvi, el més feble va ésser el de 1931-40, afectat pel gran terrabastall de la guerra civil, d'efectes demogràfics molt negatius ja que afectava tots els factors que intervenen en la composició del creixement absolut. L'increment d'aquest decenni és difícil de calcular, ja que el cens de 1940 és el menys fiable, i el registre civil en temps de guerra conegué moltes deficiències. Podríem situar l'increment per a tot el decenni entre el nivell zero i el dels cent mil habitants (vegeu taula 3).

La diferent composició d'aquest creixement absolut pel que fa a Catalunya i pel que fa al conjunt d'Espanya ofereix un contrast marcadíssim. Així, mentre que per al conjunt d'Espanya el creixement, de més de nou milions d'habitants, prové totalment del creixement natural, a Catalunya el creixement natural suposà una mica més d'un terç de l'increment total de la població. En canvi, el creixement migratori, que per al conjunt d'Espanya és lleugerament negatiu (o sia que emigraren més habitants dels que immigraren, malgrat que el balanç total dels cinquanta anys resulta gairebé equilibrat), a Catalunya no solament fou positiu, sinó que fou el factor principal de l'increment total de la població en la primera meitat del segle XX.

3.2. El creixement natural 1901-1950: natalitat i mortalitat

Per al conjunt dels cinquanta primers anys d'aquest segle, la diferència entre els naixements i les defuncions, que fa el creixement natural, és molt minsa a Catalunya. La mitjana dels coeficients anuals de *creixement natural* se situa ací *grosso modo* entorn del 2,8 per mil habitants, en comparació amb un 8,2 per mil habitants per al conjunt d'Espanya. Això fa que el creixement natural 1901-1950 sigui per a Espanya de l'ordre dels 9.452.034 habitants, i únicament el 3,53 % (333.306 habitants de més) s'esdevé a Catalunya.

Una observació decenni a decenni deixa veure una alternança d'alts i baixos. Dos fenòmens catastròfics: la guerra civil 1936-1939 i les epidèmies de grip i de tifus de 1917-1919 (amb especial malignitat l'any 1918) arrosseguen les xifres decennals de creixement natural a números negatius pel que fa al període 1931-1940, i a molt a prop del creixement natural zero per al decenni 1911-1920. Cal tenir present que l'efecte demogràfic negatiu d'aquestes dues catàstrofes no ve únicament de l'augment de la mortalitat, sinó també, en proporció important, de la disminució de la natalitat que les acompanya. El decenni de creixement natural més alt, tant per a Catalunya com per al conjunt d'Espanya en la primera meitat del segle XX, va ésser el de 1921-1930. Fins i tot en aquests anys la mitjana dels coeficients anuals de creixement natural per a Catalunya no arribà al 5 %, mentre que el del conjunt d'Espanya superava el 10 %.

La discrepància tan acusada entre Catalunya i el conjunt d'Espanya té per causa sobretot *la natalitat.* Tant Catalunya com el conjunt d'Espanya conegueren al llarg dels cinquanta anys una gran davallada de natalitat. Ho palesen les comparacions entre les xifres inicials i les finals del període. A Catalunya la mitjana dels coeficients anuals de natalitat en el quinquenni 1901-1905 era de l'ordre del 27,62 per mil habitants, mentre que en el quinquenni 1946-1950 era del 15,64 per mil habitants. Pel que fa a Espanya, els coeficients foren de l'ordre dels 35,13 i 21,51 per mil habitants, respectivament. Cal notar, però, que per al conjunt d'Espanya aquest índex de 21,51 repeteix pràcticament el dels dos quinquennis anteriors 1941-1945 i 1936-1940. A Catalunya, en canvi, el coeficient mínim de natalitat s'assoleix en el quinquenni 1936-1940 (mitjana de coeficients anuals de natalitat de 13,85 per mil habitants), mentre que en els dos quinquennis successius aquest coeficient augmentà fins a 15,64 mitjana del quinquenni 1946-1950.

Resulta significativa també la comparació entre la natalitat de França i la de Catalunya, donada la influència de les pautes de conducta franceses sobre les dels catalans. En els primers anys del segle XX, la natalitat de Catalunya se situa en un nivell equidistant de les del conjunt d'Espanya i de les de França. Ja hem vist que en el quinquenni 1901-1905 Espanya avança en set punts i mig el coeficient de natalitat de Catalunya. El coeficient corresponent a França queda en el decenni 1901-1910 (20,6 per mil habitants) set punts per sota del de Catalunya. Va ésser seixanta anys abans, en el decenni 1841-1850, quan França oferia coeficients de natalitat semblants als de la Catalunya de 1901-1905. En acabar la primera meitat del segle XX, França experimentà un *boom* de natalitat de postguerra, assolint el seu coeficient màxim durant el segle XX (20,98 per mil habitants, mitjana de coeficients anuals en 1946-1950), coeficient que supera en més de cinc punts al de Catalunya en el mateix període.

La mortalitat dóna diferències menys acusades entre Catalunya i el conjunt d'Espanya, en bona part causades per una avançada de Catalunya en la reducció de les taxes de mortalitat infantil, que és el factor més important que fa que tant a Catalunya com al conjunt d'Espanya davalli fortament l'índex de mortalitat al llarg dels cinquanta anys. Ja hem esmentat les dues punxes de caràcter catastròfic que influeixen en l'índex de mortalitat: epidèmies dels anys 1917-1919 i la guerra civil 1936-1939. La tònica general al llarg de la meitat del segle ens l'indiquen significativament les comparacions

entre la mitjana de coeficients anuals en el primer quinquenni (1901-1905) i en l'últim (1946-1950). Aquests indicadors foren de l'ordre de un 23,33 i de un 11,05 per mil habitants a Catalunya, i de 25,95 i 11,60 per al conjunt d'Espanya. Com podem veure, les diferències entre Catalunya i Espanya s'escurcen en arribar a la meitat del segle. Això s'emmarca dintre del que succeix a nivell mundial amb la revolució demogràfica. Hi ha una etapa de forta reducció de mortalitat com a conseqüència de la millora en les condicions de vida i de sanitat, amb efectes espectaculars pel que fa sobretot a la mortalitat infantil. Després, però, el progressiu envelliment de la població ocasiona un augment de mortalitat. No és que Catalunya arribés l'any 1950 a patir un augment de la mortalitat, però sí que l'envelliment de la població, especialment a les comarques tarragonines i gironines, alentia aleshores l'efecte dels factors influents en la baixada de la mortalitat.

3.3. Els moviments demogràfics a les comarques entre 1923 i 1936

Una de les greus conseqüències de l'estroncament de l'autonomia de Catalunya l'any 1939 va ésser la interrupció dels treballs del Servei Central d'Estadística de la Generalitat de Catalunya pel que fa a la demografia de les comarques catalanes. Els estudis d'alguns particulars, entre els quals Josep Iglésies n'és el capdavanter meritíssim, i d'algunes institucions, com és ara el Servei d'Estudis de Banca Catalana i d'altres bancs, així com el Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya (amb un potencial documental i tècnic prometedor de cara al futur), han mantingut actualitzades les dades i els estudis demogràfics comarcals. Tanmateix, hi ha unes sèries de dades anuals referents al moviment natural i migratori de cada una de les comarques catalanes en les quals la fallida de l'organisme oficial destinat a fornir les dades de base ha produït un buit considerable: l'I.N.E. ha desconegut les realitats comarcals.

Un estudi de l'any 1937 del Servei Central d'Estadística de la Generalitat de Catalunya, *Moviments demogràfics i de població de Catalunya* (en tres fascicles i 235 pàgines), sense arribar a donar any per any les dades comarcals a les quals fèiem referència, sí que dóna per al període 1923-1936 les xifres absolutes i la mitjana dels coeficients anuals referents a cada una de les trenta-vuit comarques (i també de cada un dels municipis i de les nou regions), pel que fa a natalitat, mortalitat i creixement natural. A més dóna també dades de base suficients per a fer el càlcul dels coeficients comarcals de creixement migratori.

El que hem dit en els apartats precedents ens ajuda a situar el període 1923-1936 dintre del conjunt dels cinquanta anys 1901-1950. Amb l'excepció dels cinc mesos i mig de l'any 1936, afectats per la guerra civil, aquests anys agafen de ple el període més llarg de «normalitat demogràfica» des del 1910, any en el qual es registra un canvi de la tònica de creixement dominant en l'última meitat del segle XIX, fins el 1950. Les «anormalitats» demogràfiques de 1917-1919 i 1936-1939, queden fora del període. Pel que fa a l'any 1936, cal dir en primer lloc que la data típica dels cens de la Generalitat, del qual se serveix aquest estudi, és la del 30 d'abril (no afectat, per tant, per la guerra civil). No obstant això, les dades de naixements, defuncions, immigració i emigració fan referència a tot l'any 1936. A la pràctica cal observar, però, el que segueix: Pel que fa a la natalitat, els efectes reductius de la guerra civil, provinents generalment d'una baixada en el començ de les gestacions, no es manifestaren en xifres estadísticament significatives de naixements fins l'any 1937, fora, per tant, del període 1923-1936. Pel que fa a la mortalitat, les dades per a l'any 1936 que dóna l'obra *«Estadísticas básicas de España 1900-1970»* (Madrid, 1975), basada en la publicació *«Anuario Estadístico de España 1943»*, no indiquen cap pujada anormal de les defuncions en les quatre «províncies» catalanes en aquest any. Aquesta dada sorprenent s'explica, no per la negació del fet d'una mortalitat extraordinària a Catalunya en els primers mesos de la guerra civil, sinó més aviat per un retard en la inscripció i/o en el recompte de dades del registre civil. A reserva del que podria donar una més ampla informació sobre la composició de les xifres de què parlem ara, no crec que en general la mortalitat extraordinària de l'any 1936 afectés el coeficient de mortalitat 1923-1936 que ens ocupa. És possible, però, que en alguns llocs concrets (tal vegada al municipi de Girona i conseqüentment, al conjunt del Gironès) la mortalitat extraordinària del 1936, pot haver influenciat fortament el coeficient del període 1923-1936. Pel que fa, finalment, als moviments migratoris, expressament consta que l'onada de refugiats de guerra que arribaren a Catalunya no varen ésser considerats entre els immigrats pel Servei Central d'Estadística. Efectivament, prologant l'obra del mateix Servei Central d'Estadística de la Generalitat de Catalunya, *Població de Catalunya, 1936* (Barcelona, 1937), Josep Tarradellas, conseller primer, escrivia: «Com que aquest estudi es refereix a la població existent el 30 d'abril de 1936, cal tenir en compte que no hi figura cap dels 300.000 i escreix refugiats arribats, que el nostre poble ha acollit amb la generositat i afecte que li són congènits. De totes maneres, en la rectificació de la població, en el treball de la qual s'ocupa l'esmentat Servei Central d'Estadística, no podran tenir-se en compte els elements refugiats, ja que el nou cos estadístic... haurà de basar-se en la població normal, la qual circumstància no concorre en els refugiats...» (*op. cit.*, pàg. XIX). És per tot això que crec que les anormalitats demogràfiques de l'any 1936 afectaren ben poc la mitjana dels coeficients anuals del període 1923-1936 que dóna l'estudi abans esmentat i que, per tant, podem considerar generalment aquests coeficients com a exponents de les tendències vigents en els temps «demogràficament normals» dels anys vint i trenta.

3.3.1. El moviment natural: natalitat i mortalitat 1923-1936

En aquest supòsit, doncs, i tot recordant que la natalitat i mortalitat foren més elevades en començar el període que en acabar-lo, segons veiem a l'apartat precedent, observem que la mitjana del *coeficient anual de natalitat* per a tot Catalunya fou de 19,0 habitants per mil habitants. Entre les comarques destaquen per llur elevada natalitat el Solsonès, amb el 25,2 per mil habitants, i Osona, amb el 22,7. A aquestes comarques segueixen el Ripollès, amb 21,6; la Noguera, amb 21,4; el Baix Ebre, amb 21,3, i la Selva, amb 21,2 per mil habitants. En canvi, el mínim de natalitat comarcal corresponia al Baix Empordà, amb 14,7 per mil habitants, precedit per la Vall d'Aran, amb 15,4; Baix Penedès, 16,0; Alt Camp,

16,1; Priorat, 16,3; Alt Empordà, 16,7, i Alt Penedès, 17,0. Com és perceptible, les pautes de natalitat resulten prou diferenciades entre les diverses comarques. En el municipi de Barcelona, on es produïren una tercera part dels naixements de Catalunya durant el període, el coeficient de natalitat, 18,3 per mil habitants i per any, fou inferior a la mitjana de Catalunya. L'elevadíssima natalitat d'altres municipis del Barcelonès aconseguí que la natalitat de la comarca, 19,1, arribés a la del conjunt de Catalunya. Entre aquests municipis del Barcelonès destaquen per llur natalitat l'Hospitalet de Llobregat, amb 29,7 per mil habitants; Sant Adrià del Besòs, amb 29,3; Santa Coloma de Gramenet, amb 28,0, i Badalona, amb 25,3 % (taula 4).

Sense poder entrar ara en el detall de cada una de les comarques ni en l'anàlisi de la complexitat de factors influents en la natalitat de cada una d'elles, faig notar de passada que precisament en els territoris de més fàcil comunicació amb França, la Vall d'Aran i l'Empordà, la natalitat és més baixa, més propera al model francès.

Referent a la mortalitat, les diferències comarcals són menys marcades. *El coeficient anual de mortalitat* per al conjunt de Catalunya fou de 15,2 per mil habitants i per any en el període 1923-1936. La màxima comarcal de mortalitat correspon al Gironès, amb 17,5. En aquesta comarca contrasta la forta mortalitat dels municipis de Girona (24,4 %) i Salt (24,7 %), que s'emporten la meitat de les defuncions de la comarca, amb la baixa mortalitat preponderant a la resta. Segons dèiem abans, és possible que la mortalitat de l'any 1936 a Girona (i a Salt) sigui la causa principal d'aquest desequilibri. Segueixen al Gironès en mortalitat, lAlt Urgell, amb 16,5; el Baix Camp, amb 16,4, i el Priorat, amb 16,2. El Barcelonès ve a continuació amb el 16,0 per mil habitants i any. Aquest és també el coeficient que correspon al municipi de Barcelona. No sé fins a quin punt poden haver influït en la xifra relativament elevada de mortalitat de Barcelona, les morts de l'any 1936, ni tampoc sé si les defuncions d'habitants residents a la resta de Catalunya i hospitalitzats a Barcelona foren comptabilitzats com a defuncions en els municipis d'origen o en el de Barcelona. La mortalitat mínima a nivell de comarca correspon al Montsià, amb el 12,8, precedida de la Ribera d'Ebre i el Vallès Oriental, amb 13,6 defuncions per mil habitants i per any.

El creixement natural (naixements menys defuncions) ofereix un ventall força diferenciat entre les diverses comarques (vegeu taula 2). La mitjana de Catalunya queda a 3,8 de creixement natural per mil habitants i per any, de 1923-1936, una taxa molt baixa segons el que comentàvem abans. Les comarques ordenades de més a menys creixement natural les trobareu a la taula 4. Els extrems els ocupen el Solsonès, amb 9,4, el màxim d'increment, i el Priorat, amb el mínim, ben a prop del creixement natural zero, amb un 0,1 per mil habitants i per any. El municipi de Barcelona, amb el 2,3 de creixement natural, restava força endarrerit del conjunt de Catalunya. Gràcies a l'elevat coeficient de l'Hospitalet de Llobregat, 13,8; de Sant Adrià del Besós, 15,5, i dels altres quatre municipis del Barcelonès, el nivell comarcal de creixement natural restà en el 3,1 per mil habitants i any, inferior, tanmateix, al de Catalunya.

3.3.2. El moviment migratori 1923-1936

El creixement migratori del període 1923-1936 ofereix uns contrastos comarcals encara més forts que els del creixement natural. A la taula 4 trobareu els coeficients migratoris corresponents a cada comarca. L'observació detallada d'aquests coeficients i llur comparació amb els del creixement natural i creixement total, que també dóna la taula 4, diran molt més al lector del que diuen els comentaris, breus per força, que segueixen. Recomano també la confrontació d'aquestes dades amb les que ofereix la taula 7 del següent informe sobre la distribució de la població de Catalunya, on trobareu els percentatges de creixement absolut de la població comarcal per al període 1900-1950, entre d'altres.

El balanç global de la migració entre Catalunya i tot el món exterior a Catalunya dóna en aquests catorze anys un resultat positiu per a Catalunya, de 295.678 habitants. Noteu que la xifra total d'immigrats arribats a Catalunya havia d'ésser més elevada, ja que d'aquesta xifra han estat deduïts els emigrats de Catalunya cap a fora. Els contingents més forts d'immigrats provenien en aquest període d'Aragó, el País Valencià, Múrcia i Andalusia.

Foren poques les comarques que es beneficiaren d'aquesta immigració i, alhora, dels efectes d'una intensa immigració des d'altres comarques de la mateixa Catalunya. En total foren deu les comarques que incrementaren llur població a causa de les migracions. Aquest increment migratori fou en conjunt de 364.413 habitants. En canvi, la major part de les comarques catalanes, vint-i-vuit, perderen població com a resultat de la migració, i aquestes pèrdues suposaven una xifra global neta de 68.735 habitants. Això implicà un procés molt notable de concentració de població, que, a més, es desenvolupà, de fet, amb una gran polarització territorial. En efecte, el municipi de Barcelona s'emportà el 62 % de tot el creixement migratori produït a Catalunya entre 1923 i 1936. El Barcelonès s'emportà el 75 %; la Regió I (Barcelonès, Baix Llobregat, Vallès Occidental, Vallès Oriental i Maresme), el 92 %, i la «província de Barcelona», comprenent pràcticament les cinc comarques de la Regió I, a més del Bages, el Garraf, Berguedà, Anoia, Osona i l'Alt Penedès, el 98 % (cal notar que Osona i l'Alt Penedès oferien un balanç migratori negatiu, bé que es tractava d'unes xifres insignificants). A part d'aquestes comarques, únicament el Gironès oferí un balanç migratori positiu. En aquesta comarca el municipi de Girona compensà amb escreix el balanç migratori negatiu de la majoria dels municipis.

Passant ara a considerar l'increment relatiu de les poblacions comarcals a causa de la migració (taula 4), el Baix Llobregat, amb el 22,5 d'increment per mil habitants i per any ocupà el primer lloc, seguit pel Barcelonès, 18,8, i el Vallès Occidental, 13,9. El Bages, que ve a continuació, amb un 11,8, tingué, en aquest període 1923-1936, el seu increment més fort en tota la primera meitat del segle XX, cosa que és motivada per la forta immigració que rebé el municipi de Manresa i també els altres municipis més poblats de les ribes del Llobregat i el Cardener. Encara per sobre de la mitjana del coeficient migratori de Catalunya hi havia en cinquè lloc la comarca de Garraf.

Entre les comarques amb més pèrdues de població a causa de la migració, trobem la del Pallars Sobirà, amb un −11,1 per mil habitants, la que patí la pèrdua més considerable. La precedien, la Noguera amb −10,9, el Priorat amb −8,5, les Garrigues amb −7,9 i la Vall d'Aran amb −7,6. En general, podríem dir que el Pirineu de

TAULA 4. Comarques de Catalunya ordenades segons llur creixement natural, migratori i total en el període 1923-1936

Creixement natural per mil habitants i per any 1923-1936		Creixement migratori per mil habitants i per any 1923-1936		Creixement total per mil habitants i per any 1923-1936	
1. Solsonès	9,4	1. Baix Llobregat	22,5	1. Baix Llobregat	26,4
2. Selva	7,2	2. Barcelonès	18,8	2. Barcelonès	21,9
3. Osona	7,2	3. Vallès Occidental	13,9	3. Vallès Occidental	19,2
4. Baix Ebre	6,7	4. Bages	11,8	4. Bages	16,0
5. Noguera	6,3	5. Garraf	10,2	5. Garraf	14,7
6. Garrotxa	6,3			6. Vallès Oriental	13,8
7. Vallès Oriental	6,3	Catalunya, creix. migratori	7,8		
8. Ripollès	6,2			Catalunya, Creix. total	11,6
9. Urgell	6,0	6. Vallès Oriental	7,5		
10. Pallars Sobirà	5,9	7. Maresme	6,4	7. Maresme	9,7
11. Montsià	5,7	8. Gironès	6,2	8. Berguedà	9,2
12. Vallès Occidental	5,3	9. Berguedà	4,5	9. Gironès	8,4
13. Segrià	5,2	10. Anoia	0,5	10. Solsonès	7,1
14. Berguedà	4,7			11. Osona	7,1
15. Segarra	4,7	Creixement migratori zero		12. Ripollès	4,7
16. Garrigues	4,7			13. Anoia	3,3
17. Garraf	4,5	11. Osona	−0,1	14. Baix Ebre	3,1
18. Bages	4,2	12. Alt Penedès	−0,3	15. Tarragonès	2,9
19. Alt Urgell	4,1	13. Tarragonès	−0,6	16. Alt Penedès	2,4
20. Ribera d'Ebre	4,0	14. Ripollès	−1,5	17. Montsià	2,3
21. Cerdanya	4,0	15. Solsonès	−2,3	18. Selva	2,3
22. Baix Llobregat	3,9	16. Cerdanya	−2,5	19. Cerdanya	1,5
		17. Montsià	−3,4	20. Segarra	1,2
Catalunya, creix. natural	3,8	18. Segarra	−3,5		
		19. Baix Ebre	−3,6	Creixement total zero	
23. Tarragonès	3,5	20. Alt Empordà	−4,1		
24. Conca de Barberà	3,4	21. Baix Penedès	−4,4	21. Urgell	−0,5
25. Maresme	3,3	22. Conca de Barberà	−4,5	22. Alt Urgell	−0,7
26. Terra Alta	3,3	23. Alt Camp	−4,7	23. Garrotxa	−0,9
27. Pallars Jussà	3,2	24. Pallars Jussà	−4,7	24. Conca de Barberà	−1,1
28. Barcelonès	3,1	25. Baix Empordà	−4,8	25. Pallars Jussà	−1,5
29. Anoia	2,8	26. Alt Urgell	−4,8	26. Segrià	−1,7
30. Alt Penedès	2,7	27. Selva	−4,9	27. Ribera d'Ebre	−2,2
31. Gironès	2,2	28. Baix Camp	−5,4	28. Alt Empordà	−2,2
32. Baix Penedès	2,1	29. Ribera d'Ebre	−6,2	29. Baix Penedès	−2,3
33. Alt Empordà	1,9	30. Urgell	−6,5	30. Garrigues	−3,2
34. Vall d'Aran	1,4	31. Segrià	−6,9	31. Alt Camp	−3,8
35. Baix Camp	1,1	32. Garrotxa	−7,2	32. Baix Empordà	−4,3
36. Alt Camp	0,9	33. Terra Alta	−7,6	33. Terra Alta	−4,3
37. Baix Empordà	0,5	34. Vall d'Aran	−7,6	34. Baix Camp	−4,3
38. Priorat	0,1	35. Garrigues	−7,9	35. Noguera	−4,6
		36. Priorat	−8,5	36. Pallars Sobirà	−5,2
Creixement natural zero		37. Noguera	−10,9	37. Vall d'Aran	−6,2
		38. Pallars Sobirà	−11,1	38. Priorat	−8,4

Nota: Els coeficients de creixement natural (natalitat menys mortalitat) es troben a l'obra esmentada com a font, tot i que el coeficient del Montsià corregeix l'errada de l'original. Els coeficients de creixement migratori han estat elaborats seguint el procediment expressat en la fòrmula que segueix:

$$\text{creixement migratori per mil habitants i per any} = \frac{\text{Migració neta 1923-1936}}{14} \, 1.000 : \frac{\text{Població 1923} + \text{Població 1936}}{2}$$

El creixement total ha estat obtingut sumant el creixement natural i el migratori. Cal notar que els procediments esmentats i especialment l'ús d'una sola xifra decimal, permeten un marge d'error en els coeficients, marge que és més ample en el coeficient de creixement total donat que podria acumular els errors dels altres dos coeficients, sense superar però les tres dècimes. Per més aclariments referents a aquesta taula, vegeu el text i les notes corresponents.

Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre les dades de: Generalitat de Catalunya. Departament de Presidència. Servei Central d'Estadística. *Moviments demogràfics i de població de Catalunya.* Fascicles 1.er, 2.on i 3.er (Barcelona, 1937).

Lleida, el pre-litoral de Tarragona i de l'Ebre i la depressió lleidatana foren els territoris amb pèrdues més fortes a causa de la migració. El contrast més fort entre la tònica general dels cinquanta anys 1900-1950 (taula 17 comparada amb taula 4) i la peculiar del període 1923-1936 la dóna el Segrià que, en aquests catorze anys, experimentà una pèrdua prou gran de població a causa de la immigració, mentre que en el conjunt del període 1900-1950 experimentà un fort creixement migratori, de tal manera que el creixement total de la comarca queda en quart lloc entre les trenta-vuit comarques catalanes, lleugerament per sobre de la mitjana de creixement total de Catalunya.

4. L'EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ ENTRE 1950 I 1975

4.1. L'excepcional creixement absolut 1951-1975

Tant el recorregut històric com l'enquadrament de les dades de Catalunya dintre de les de l'Europa Occidental, ens abocaven a la conclusió del caràcter excepcional del creixement demogràfic de Catalunya en el període 1950-1975) (apartats 1 i 2).

En el conjunt d'aquests vint-i-cinc anys la població de Catalunya passa dels 3.240.313 als 5.663.125 habitants de fet (taula 3). Els 2.422.812 habitants de més de 1975 sobre els de 1950 suposen un 75 % d'increment. En el mateix període, l'Estat Espanyol, que ocupà el tercer lloc entre els setze Estats més poblats de l'Europa Occidental per raó de llur increment demogràfic (taula 2), ho feia en una proporció del 28 %. El creixement demogràfic de Catalunya és sens dubte molt notable.

En els vint-i-cinc anys 1951-1975, el terme mitjà d'increment de la població de Catalunya és de l'ordre del 22 per mil habitants i per any. Ja el creixement total aconseguit en el primer quinquenni 1951-1955 d'aquest període, 17,3 per mil habitants i per any, suposà una forta pujada sobre el del quinquenni precedent. Encara s'accentuà el ritme d'increment en els dos quinquennis següents, talment que, per a 1961-1965, Catalunya arribà al ritme més alt d'augment de població, amb el 26,4 per mil habitants i per any (taula 7). Certament cap altre dels quinze quinquennis que van de 1900 a 1975 aconseguí un tal ritme de creixement, que és dels més elevats, i mai no aconseguit, en la història del Principat, si no és ja el més alt de tots. Malgrat que la xifra absoluta d'increment de població puja encara més en el quinquenni següent 1966-1970, amb un màxim de 628.868 habitants de més, el coeficient relatiu minva lleugerament sobre el del quinquenni anterior. Aquesta disminució és més acusada en l'últim quinquenni, el de 1971-1975, tot i que ens seguim movent en xifres absolutes (540.558 habitants de més) i relatives (20 per mil habitants i per any) molt elevades. Pensem, per exemple, que el conjunt d'Espanya en aquest quinquenni 1971-1975 té l'increment més fort de tot el període i de tot el segle (2.065.708 habitants de més) amb un 11,8 per mil habitants i per any, no gaire lluny de la meitat del de Catalunya (taules 5 i 7).

4.2. Creixements natural i migratori 1951-1975

Pren molt interès l'anàlisi del que és l'aportació del creixement natural i la del creixement migratori en l'increment total de la població de Catalunya al llarg d'aquest període de vint-i-cinc anys. Ens trobem a les seves acaballes amb un tomb important en la correlació d'aquests dos components del creixement demogràfic de Catalunya.

Efectivament, per al conjunt del període 1951-1975, l'aportació neta del component migratori, 1.393.052 habitants de més, fou més forta que la del component natural, 1.029.760 habitants de més. La participació del creixement natural, emperò, augmentà progressivament al llarg del període, des d'una situació, la del quinquenni 1951-1955, en la qual el creixement natural (93.994 habitants de més) suposava la meitat encara no del migratori (198.545 hab. de més), fins a una altra en el quinquenni 1971-1975, en la qual el creixement natural (308.280 hab. de més) superava clarament el creixement migratori (232.280 hab. de més). Que el creixement natural passés per sobre del creixement migratori no succeïa a Catalunya des del decenni 1901-1910, i encara aleshores es tractava d'un creixement migratori molt reduït, mentre que en el quinquenni 1971-1975 el creixement natural ha passat per sobre d'una xifra elevada de creixement migratori (vegeu taula 5).

La consideració de les xifres relatives (taula 7: coeficients anuals per mil habitants) ens eixampla la perspectiva. *El creixement natural* en el quinquenni 1951-1955 fou a Catalunya de l'ordre del 5,6 per mil habitants i per any, prou crescut en relació amb el que havia estat el creixement natural de Catalunya en la primera meitat d'aquest segle, però força reduït en comparació amb el que aleshores, 1951-1955, regia en el conjunt d'Espanya (10,5 per mil habitants i per any) i d'Europa. En els dos quinquennis següents, el creixement natural de Catalunya s'enlairà ràpidament, de forma que pels anys 1961-1965 trobem ja ací un coeficient de 9,6 per mil habitants i per any, molt més proper ja al del conjunt d'Espanya, que justament en aquest quinquenni 1961-1965, amb 12,7 per mil habitants i per any, aconseguí el coeficient més elevat de creixement natural entre tots els quinze quinquennis transcorreguts fins ara al llarg d'aquest segle. En els últims anys, 1971-1975, el creixement natural de Catalunya, 11,4 per mil habitants i per any, no solament aconsegueix de superar el creixement migratori de Catalunya, sinó que també, i per primera vegada en el segle XX, supera el creixement natural del conjunt d'Espanya, que és de 10,7 per mil habitants i per any.

És lamentable que no disposem per a aquest període de dades completes del creixement natural ni del migratori, de les comarques. Les dades provincials de l'INE tenen l'inconvenient de ficar dintre el mateix cistell una sèrie de comarques contigües amb característiques demogràfiques sovint contraposades. Cal dir, però, que resulta molt significatiu el contrast entre els coeficients corresponents a la província de Barcelona i els de les altres províncies, amb un fort avantatge al llarg dels vint-i-cinc anys a favor del de Barcelona. En aquesta província el coeficient de creixement natural passa d'un 6,3 per mil habitants i per any en el quinquenni 1951-1955, al doble, 12,7, en el quinquenni 1971-1975. També les províncies de Tarragona i de Girona han doblat llurs coeficients, amb escreix la de Tarragona i gairebé la de Girona. Únicament la província de Lleida resta pràcticament al mateix nivell en el primer i en l'últim quinquenni del període, després d'haver-se elevat en l'entremig. La

TAULA 5. Moviment natural, migratori i total de la població a Catalunya, per quinquennis, 1951-1975

	1951-1955	1956-1960	1961-1965	1966-1970	1971-1975
Naixements	269.726	335.559	402.296	472.690	536.165
Defuncions	175.732	184.331	188.830	209.896	227.890
Creixement natural	93.994	151.228	213.466	262.794	308.278
Saldo migratori	198.545	241.699	354.454	366.074	232.280
Creixement total	292.539	392.927	567.920	628.868	540.558

Naixements = Nascuts vius segons el lloc d'inscripció del naixement. No inclou els qui han mort abans de les vint-i-quatre hores de néixer. Un càlcul sobre dades de l'INE dels naixements segons el lloc de residència de la mare en comptes del lloc d'inscripció del naixement, donava per a Catalunya en el quinquenni 1971-75 la xifra de 536.970.
Defuncions = Morts segons residència habitual del difunt.

Creixement natural = Naixements menys defuncions.

Saldo migratori = Creixement total menys creixement natural. Teòricament aquesta xifra hauria d'ésser equivalent a la d'immigrats menys emigrats.

Creixement total = Diferència de població entre dues recensions censals.

Nota: Cal dir que s'observen discrepàncies entre diferents publicacions pel que fa a les xifres de creixement natural. Diferències, però, que no van més enllà de les xifres de les centenes. Per raó del sistema emprat per a calcular el saldo migratori, les discrepàncies repercuteixen també en les xifres dels saldos migratoris.
Font: Elaboració de Ll. Recolons basada en dades de l'INE, reproduïdes a «*Estadísticas Básicas de España*», 1900-1970. Confederación Española de Cajas de Ahorros (Madrid, 1975), i per a 1971-1975: INE, «*Poblaciones de derecho y de hecho de los municipios españoles. Padrón Municipal de 1975*» (Madrid, 1977), B.O.E., n.º 248, 17 octubre 1977, p. 22767, i n.º 271, 12 novembre 1977, pp. 24707-8, i INE, «*Migraciones Interiores en España. Quinquenio 1971-1975*», tablas 7, 8 y 9.

TAULA 6. Natalitat, mortaldat i creixement natural a Catalunya i a Espanya, per quinquennis, 1951-1975

Coeficients anuals per mil habitants [2]

	Catalunya			Espanya [1]		
Quinquennis	Natalitat per mil h. i per any	Mortalitat per mil h. i per any	Creixement natural per mil h. i per any	Natalitat per mil h. i per any	Mortalitat per mil h. i per any	Creixement natural per mil h. i per any
1951-1955	15,92	10,37	5,55	20,29	9,79	10,48
1956-1960	17,99	9,88	8,11	21,40	9,12	12,28
1961-1965	19,11	9,54	9,57	21,25	8,58	12,67
1966-1970	19,66	8,73	10,93	20,09	8,49	11,60
1971-1975	19,89	8,45	11,44	19,15	8,43	10,72

1. Les dades referides a Espanya comprenen tota l'Espanya peninsular, les Illes Canàries i les Balears i Pitiuses.
2. Donem a tots aquests coeficients un *valor provisional* tot considerant la xifra de les centèssimes subjecte a un marge de discrepància per raó de la diversitat i simplificació dels sistemes de càlcul emprats i també a petites diferències en algunes xifres de base (vegeu nota a la taula 5). Per a procediments més refinats, vegeu UNITED NATIONS, Demographic Yearbook *1975* (New York, 1976), p. 12.

Els coeficients que fan referència a Catalunya han estat obtinguts pel procediment exemplificat en el cas de la natalitat 1951-1955 en la fòrmula següent:

$$\text{Natalitat 1951-1955 per mil h. i per any} = \frac{\text{Naixements 1951-1955}}{5} \; 1.000 : \frac{\text{Població 1950} + \text{Població 1955}}{2}$$

Els coeficients que fan referència a Espanya han estat obtinguts cercant la mitjana dels coeficients anuals que dóna l'INE. Cal notar que els coeficients anuals d'Espanya per a 1964 a 1969 que dóna l'*Anuario Estadístico 1974* rectifica les dades dels cens de 1970, en comptes del càlcul a priori de la població de cada any pel 1.er de juliol. Per la mateixa raó referida al padró de 1975, els coeficients anuals d'Espanya dels anys 1971 a 1974 apareixen rectificats a partir del *Boletín Mensual de Estadística*, n.º 397-398 («Enero-Febrero 1978»).

Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre dades de l'INE (vegeu nota precedent i taules 3 i 5.

província de Lleida ha passat així, al llarg del període, pel que fa al creixement natural entre les quatre províncies catalanes, del segon lloc a l'últim. La província de Tarragona, al contrari, ha pujat des de l'últim al segon lloc. Tanmateix, el creixement natural de la província de Tarragona en els anys 1971-1975, amb un 7,2 per mil habitants i per any, queda força allunyat encara del nivell assolit per la província de Barcelona, la qual en recollir el 77,5 % de la població de Catalunya l'any 1975 pesa fortament sobre el coeficient relatiu al conjunt de Catalunya.

Aquestes dades sobre l'evolució del creixement natural a les quatre províncies abonen la sospita segons la qual el factor migratori ha jugat un paper clau d'impul-

sor del creixement natural. Es tracta d'una qüestió complexa que m'estimo més abordar més endavant en un context més ampli.

Després de lamentar, com hem fet, la manca de dades comarcals de creixement natural i migratori, cal dir que aquesta manca fa que prengui més importància la dada que sí que tenim, que és la que dóna la suma d'ambdós creixements per a cada comarca. Vegeu en aquest sentit la columna central de la taula 17 del capítol III. Hi trobareu el creixement total de cada comarca en el període 1950-1975, al costat dels corresponents al període 1900-1950 i 1970-1975. Disposem també de dades referents a la població comarcal l'any 1970 segons el lloc de naixement dels habitants. Això ens permet de saber el volum de la immigració sobrevivent a cada comarca (vegeu més endavant, apartat 4.5 i taula 10).

La importància de la immigració en el procés evolutiu de la població de Catalunya al llarg dels vint-i-cinc anys 1951-1975 queda reflectida en primer lloc pel seu mateix volum numèric, i pensem que el nombre d'immigrats és més elevat del que diu la xifra de creixement migratori, atès que d'aquesta xifra han estat deduïts els emigrats cap a la resta d'Espanya i d'Europa. Però, a més, els immigrats han jugat un paper decisiu en la pujada de l'altre component de l'increment total de la població: el creixement natural.

El coeficient de creixement migratori per mil habitants i per any ateny nivells màxims a Catalunya en el decenni 1961-1970, i dintre d'ell en la primera meitat: 1961-1965, amb el 16,8. En el quinquenni següent, tot i seguir amb un nivell elevadíssim, minva lleugerament. Serà en els últims anys, 1971-1975, quan la baixada s'accentuarà, però encara restarà un coeficient alt, de 8,61 per mil habitants i per any (taula 7).

El conjunt d'Espanya ha tingut al llarg dels vint-i-cinc anys 1951-1975 un saldo migratori negatiu d'1.176.302 habitants de menys; és a dir, d'excés dels qui han sortit a residir a l'estranger sobre els qui des de fora han vingut a residir a Espanya. El pes decisiu en aquest moviment de població se l'han emportat els emigrants espanyols a Europa. En els tres primers quinquennis del període la pèrdua de població causada per via migratòria alleugereix el creixement provinent del superàvit dels naixements sobre les defuncions, deixant l'increment total de la població en 2/3 del que havia estat el creixement natural pel que fa al quinquenni 1951-1955 i en una mica menys de 4/5 en els dos quinquennis següents (vegeu els coeficients a la taula 7).

Pels anys 1966-1970 aquesta substracció de població per via migratòria queda gairebé aturada en equilibrar-se les sortides i les entrades de població. En l'últim quinquenni 1971-1975 l'excés del nombre dels qui entren a residir a Espanya des de l'estranger (en bona part antics emigrants espanyols a Europa) sobre els qui surten d'Espanya a viure a l'estranger produeix, per primera vegada en el període i gairebé en tot el segle XX, un saldo positiu considerable: 190.668 habitants de més. Aquest canvi en la tendència de la migració ha fet que el ritme de creixement total a Espanya en comptes de seguir la tendència decreixent que ha fet el creixement natural, des de 1966 a 1975, hagi augmentat i ha donat, per a aquests deu últims anys, els màxims increments absoluts en la població d'Espanya al llarg del segle XX. El pas que ha fet el conjunt d'Espanya d'una posició d'exportació de mà d'obra a una altra d'importació, ni que sigui dels mateixos espanyols que ara retornen, és una de les claus importants per interpretar la problemàtica social de l'estat pel que fa, per exemple, als llocs de treball i al creixement de l'atur.

Si ja fóra difícil de calcular la xifra concreta de retornats des d'Europa cap a Espanya, resulta una incògnita molt més difícil, si és que no és indesxifrable per manca de dades de base, el repartiment d'aquests retornats d'Europa pel territori de l'estat. Bé que hi hagi una tirada a retornar al lloc d'origen, també té la seva lògica el fet de pensar en una tendència a anar cap als mateixos pols d'atracció de la migració interna de l'Estat, per raons de treball. En aquest cas, Catalunya tindria en aquest capítol una entrada d'immigrants, de la qual desconeixem la magnitud. Una publicació recent de l'I.N.E.: «*Migraciones interiores en España. Quinquenio 1971-1975*» (Madrid, 1978), calcula amb un gran desplegament matemàtic els retorns dels emigrats a l'estranger per a cada una de les cinquanta províncies, i, un cop aclarida aquesta incògnita, refà les xifres de les migracions interprovincials. Els resultats obtinguts no els considero fiables, o, si més no, necessitarien importants correccions per a poder ésser utilitzats.

TAULA 7. Creixement natural, migratori i total per mil habitants i per any, per quinquennis, 1951-1975

Quinquennis	Catalunya			Espanya		
	creixement natural	creixement migratori	creixement total	creixement natural	creixement migratori	creixement total
	per mil h. i per any	per mil h. i per any	per mil h. i per any	per mil h. i per any	per mil h. i per any	per mil h. i per any
1951-1955	5,55	11,73	17,28	10,48	−3,43	7,05
1956-1960	8,11	12,96	21,07	12,28	−2,52	9,76
1961-1965	9,57	16,84	26,40	12,67	−2,83	9,84
1966-1970	10,93	15,22	26,15	11,60	−0,30	11,30
1971-1975	11,44	8,61	20,05	10,72	1,13	11,85

Notes: Les dades referides a Espanya comprenen tota l'Espanya peninsular, les Illes Canàries i les Balears i Pitiuses.

Donem a tots aquests coeficients un *valor provisional* tot considerant la xifra de les centèssimes subjecta a un marge de discrepància a causa de la diversitat i simplificació dels sistemes de càlcul emprats, i també a diferències entre les xifres absolutes de base publicades referents al creixement natural. Diferències, però, que no van més enllá de les xifres de les centenes

Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre dades de l'INE (vegeu taules 3, 5 i 6).

4.3. Natalitat i Mortalitat 1951-1975

L'anàlisi dels dos components del creixement natural ens mostra que el fort increment d'aquest creixement al llarg del període prové ensems d'una puja de la natalitat i d'una baixa de la mortalitat. Aquella pujada, però, féu un pes que doblà l'efecte d'aquesta baixada sobre l'increment resultant del creixement natural. És clar, per tant, que ha estat la pujada de la natalitat el factor més important en l'increment del creixement natural a Catalunya per al conjunt dels vint-i-cinc anys 1951-1975.

Comparant els coeficients anuals per mil habitants dels cinc quinquennis, observem un progressiu acostament, tant pel que fa a la natalitat com a la mortalitat, entre els coeficients de Catalunya i els del conjunt d'Espanya. El contrast entre els primers i els últims anys dels període deixa veure amb nitidesa el camí fet en aquest sentit al llarg del període (vegeu taula 6).

	Natalitat per mil hab. i per any		*Mortalitat per mil hab. i per any*	
	Catalunya	Espanya	Catalunya	Espanya
1951-1955	15,92	20,29	10,37	9,79
1971-1975	19,89	19,15	8,45	8,43

Joaquim Maluquer i Sostres, en el seu lúcid estudi: *Població i Societat a l'àrea catalana* (Barcelona, 1965), amb dades que arribaven fins a 1962, advertia ja de la magnitud del fenomen demogràfic iniciat a Catalunya. «Si, efectivament, s'aferma la superació de la crisi natalista, sens dubte estarem en presència d'un fet de transcendència capital en la nostra demografia i, per tant, en la nostra societat. En el domini estricte de la població, serà la fita històrica que assenyalarà un nou període, a afegir a aquells en què havíem dividit l'esbós del seu desenvolupament...» (Joaquim Maluquer i Sostres: *Població i Societat a l'àrea catalana,* Barcelona, 1965, pàg. 97). Jo mateix, citant aquest text, deia (op. cit., pàg. 22), veient les dades de natalitat prolongades fins a 1970, que es confirmava una tendència a l'alça fins al 1966 i a la baixa de 1967 a 1970. Ara que disposem ja de dades «definitives» i any per any fins a 1975, veiem que, efectivament, l'any 1966 assenyalà una agulla en la natalitat de Catalunya que no s'ha tornat a superar. Aquesta agulla se situa en un conjunt de quatre anys, 1964-1965-1966-1967, de màxima natalitat a Catalunya. D'altra banda, però, els coeficients relativament més baixos dels 1969 i 1970 no marcaren encara l'inici d'una nova tendència, ja que els quatre anys següents 1971-1972-1973-1974 superaren aquella baixada. L'any 1974 Catalunya assoleix la natalitat més elevada després de la del 1967. A la vista d'aquest panorama podem dir que, sigui el que sigui el que succeeixi a partir del 1975 (i la baixada d'aquest any podria ésser un esglaó significatiu d'un canvi de tendència, per bé que ens manquen dades, temps i perspectiva per a parlar-ne), les dades del quinquenni 1971-1975 han confirmat de ple l'existència del *nou període* de la demografia de Catalunya que J. Maluquer s'havia anticipat a assenyalar com a possible. Els trets més significatius de la demografia d'aquest període són la forta immigració i la pujada de la natalitat, sense oblidar, però, la baixa de la mortalitat, la qual tot i que per al conjunt dels vint-i-cinc anys 1951-1975 influeix menys que l'alça de la natalitat en l'increment del coeficient de creixement natural, en l'evolució corresponent als anys que van de 1961-1965 a 1971-1975 passa a influir més que el lleuger augment de la natalitat.

Cal dir que les dades del quinquenni 1971-1975 referides a grans unitats territorials dintre de l'Estat espanyol confirmen el trencament d'una tendència vigent a la primera meitat del segle XX. Aquesta tendència era de natalitat més baixa en els països de l'antiga Corona d'Aragó i més alta en els països de l'antiga Corona de Castella. A hores d'ara no són aquestes antigues divisions dels regnes les que donen els grans trets del repartiment de les pautes de natalitat dintre del territori espanyol, sinó més aviat aquestes altres dues variables: D'una banda, la localització territorial que ara segueix la divisió entre nord i sud. Amb el sud: Canàries, Andalusia, Múrcia, de natalitat elevada, que alguns en diuen hispanoamericana, enfront de la del nord, més feble. D'una altra banda, la variable industrialització-immigració-urbanització, ha jugat a favor de la natalitat alta, enfront de la dels territoris no industrialitzats, amb emigracions, i rurals, amb natalitat baixa.

Així, la província de Madrid, el País Basc sense Navarra i Catalunya —en aquest ordre— queden per sobre de la mitjana de creixement d'Espanya (10,7 per mil habitants i per any), per al quinqueni 1971-1975, i encara per sota, però ben aprop d'aquesta mitjana, s'hi troben el País Valencià, les Balears i Pitiuses i Astúries. Remarquem la novetat del fenomen en allò que afecta els Països Catalans, els quals —amb l'excepció de Catalunya Nord, inclosa en l'Estat francès, amb un creixement natural entorn del zero per al quinquenni 1971-1975— assoleixen uns coeficients de creixement natural i de natalitat que volten els del conjunt d'Espanya. L'anàlisi comarca per comarca hi trobaria, però, diferències considerables entre elles. Això s'ha comprovat ja en el País Valencià. Per a Catalunya i, a manca d'aquestes interessants dades comarcals, l'indicador que donen els índexs provincials deixen veure ja fortes diferències en les pautes de natalitat dintre del territori de Catalunya.

4.4. Causes de l'increment del creixement natural a Catalunya

Acabem d'estudiar l'evolució dels dos grans capítols del creixement natural: la natalitat i la mortalitat dels quals disposàvem de dades completes, si més no per a grans conjunts territorials. En voler endinsar-nos ara més enllà en la qüestió: *Com s'ha esdevingut que la natalitat hagi crescut com ho ha fet a Catalunya,* ens trobem que la nostra resposta no pot donar xifres precises que abastin els diferents aspectes del fenomen. L'elaboració de la resposta ha de partir de dades parcials per a tot el període 1951-1975, d'indicis que n'identifiquin els trets més importants, però que deixin forçosament en un marge imprecís de ponderació el que cada un dels factors aporta a l'evolució del conjunt. No podrem, per tant, en aquest cas, disposar de la taula estadística en la qual les xifres precises de cada factor quadrin en un conjunt. En resum, per tant, la resposta serà ara provisional —que no vol dir infundada—, en espera de dades de base i d'investigacions més aprofundides.

És en aquest punt on cal fer esment de l'obra d'Amando de Miguel i col·laboradors «*La Piràmide Social*

Española» (Esplugues de Llobregat, 1977). Es tracta d'«*una laboriosa investigació sociològica sobre la* població de les regions espanyoles» (p. 7), que té el mèrit de tractar a fons, entre d'altres temes, les complexitats de la natalitat i la fecunditat amb dades que arriben fins al cens de 1970 i fins a xifres «definitives» del moviment natural de 1973. Malgrat que les consideracions que faig en aquest apartat, de les quals aquesta obra ha estat font bàsica d'inspiració, cal dir que jo em mantindré ací en l'àmbit de les consideracions generals. Una exploració més exhaustiva de l'aportació que ha suposat aquesta obra hi trobarà material abundós per a consideracions més precises.

Amb la vista posada en futures investigacions en aquesta matèria, cal dir també que la imminent publicació del volum III («Aragón y Cataluña») de l'obra de l'INE «*Movimiento natural de la Población Española.* Año 1975. Tomo II: Cifras a nivel nacional y su distribución provincial», obrirà, així ho espero, una porta important a les investigacions sobre la població de Catalunya. El conjunt d'aquesta obra inicia una composició revisada i ampliada de la sèrie de publicacions anuals «*Movimiento Natural de la Población Española*», adequant els conceptes als estàndards internacionals. Però, a més, en el volum II s'amplien considerablement les dades d'abast provincial i s'arriben a donar dades de cada municipi. Això oferirà la possibilitat, entre altres coses, d'elaborar dades de moviment natural d'abast comarcal, l'absència de les quals constituïa fins ara un buit lamentable, segons dèiem més amunt.

Recordem, un cop més, abans de donar una resposta a la qüestió que ara ens ocupa, el fet d'un fort increment del creixement natural a Catalunya i la seva originalitat, si més no, pel que fa als dos últims quinquennis, que el converteix en un fenomen rar en comparació tant amb el que s'esdevé en el conjunt d'Espanya, com en els diferents països de l'Europa Occidental en acabar en aquests el «boom» natalista de postguerra.

Podem agrupar bàsicament en dos capítols les respostes a la qüestió sobre les causes de l'augment de la natalitat a Catalunya en el conjunt del període 1951-1975. Una de les respostes parcials fóra: la natalitat ha augmentat a Catalunya perquè ha augmentat la fecunditat. Dit més planerament: la proporció de naixements sobre el total de la població ha crescut a Catalunya perquè darrerament (anys 1970-1975) les dones han tingut ací més fills dels que tenien abans (anys 1951-1955). Una altra resposta parcial fóra: la natalitat s'ha incrementat a Catalunya perquè en aquests anys 1951-1975 ha augmentat la proporció d'habitants que tenen fills. L'ordre en què exposaré aquests dos capítols de causes no implica que atribueixi un pes més gran a l'increment de la fecunditat, que tracto en primer lloc, que no pas al que vindrà després.

Si no m'equivoco ha estat únicament a partir de la investigació d'A. de Miguel i col·laboradors que tenim una verificació segons la qual hi ha hagut a Catalunya un *increment de la fecunditat.* (Pel que fa als diversos índexs de fecunditat, segueixo ací les definicions emprades per A. de Miguel i col·laboradors a l'obra esmentada.) Entre les cinquanta províncies espanyoles, la de Barcelona era la que l'any 1950 oferia la taxa de fecunditat genèsica més baixa, amb 50,0 nascuts vius per mil dones de 15 a 49 anys (vegeu taula 8). Entre les províncies que tenien aquell any les taxes més baixes hi eren totes les del territori de l'antiga Corona d'Aragó a excepció de Terol, la província de Madrid i la de Biscaia, totes elles per sota de la taxa de fecunditat genèsica d'Espanya, que era de 72,3 nascuts vius per mil dones de 15 a 49 anys. Deu anys més tard, el 1960, aquesta taxa havia pujat per al conjunt d'Espanya a 85,4. En aquesta tendència alcista entre 1950 i 1960 s'hi tro-

TAULA 8. Taxes de fecunditat a Espanya i a Catalunya, País Valencià i Balears, per províncies. Anys 1950, 1960 i 1970

Províncies	Taxa de fecunditat genèsica = nascuts vius per mil dones de 15 a 49 anys				Taxa de fecunditat matrimonial = nascuts vius per mil dones casades de 15 a 49 anys	
	1950	1960	1970		1960	1970
Barcelona	50,0	68,2	80,1		112,6	122,3
Tarragona	56,4	70,9	72,0		106,7	108,2
Girona	55,0	65,1	68,8		99,8	102,4
Lleida	61,8	73,8	68,5		111,2	103,8
				Catalunya	110,8	118,4
València	59,5	77,1	78,5		130,7	124,4
Alacant	65,8	82,4	88,9		135,0	134,6
Castelló	60,0	69,6	67,9		110,4	103,9
				País Valencià	129,1	125,0
Balears	52,2	69,2	87,2	Balears i Pitiuses	116,6	129,8
Espanya *	72,3	85,4	80,6	Espanya *	149,0	131,3

* Espanya inclou ací l'Espanya peninsular i les Illes Canàries i les Balears i les Pitiuses.
Font: Elaboració sobre dades d'Amando de Miguel i col·lab.: «*La Pirámide Social Española*» (Esplugues de Llobregat, 1977), pàgs. 112-115 i 118.

baven trenta-vuit províncies espanyoles, enfront de dotze que veieren minvar llur taxa de fecunditat genèsica. Totes les províncies compreses en el territori de l'antiga Corona d'Aragó, a excepció de la de Terol, i les províncies de Madrid i Biscaia eren entre les províncies que incrementaren llur taxa. Deu anys més tard, el 1970, la fecunditat genèsica havia baixat per al conjunt d'Espanya a 80,6 per mil dones de 15 a 49 anys, i únicament eren catorze les províncies que, contràriament a la tendència preponderant a Espanya entre 1960 i 1970, aconseguien augmentar llur taxa de fecunditat genèsica. Entre aquestes catorze províncies hi ha: les quatre de Catalunya i les de Balears, Alacant i València. Únicament la província de Castelló, entre les del territori dels Països Catalans, disminuí la seva taxa. Les altres set províncies amb augment de la taxa de fecunditat genèsica entre 1960 i 1970 foren les de: Madrid, Múrcia, Cadis, Màlaga, Sevilla, Santa Cruz de Tenerife i Las Palmas. (Aquesta última destaca de molt sobre totes les cinquanta províncies en aconseguir la taxa màxima, amb 127,6 naixements per mil dones de 15 a 49 anys.) Aquest conjunt de dades deixa entreveure la importància de l'evolució de la fecunditat sobre la distribució territorial de les taxes de natalitat en el conjunt d'Espanya. S'ha trencat la distribució vigent encara l'any 1950: fecunditat i natalitat baixa en els territoris de l'antiga Corona d'Aragó, i alta en els de l'antiga Corona de Castella, segons indicàvem pel que feia referència a la natalitat en l'apartat precedent, avançant les conclusions a què arriben A. de Miguel i col·laboradors en l'obra esmentada.

Certament, aquestes dades ens han donat una informació important sobre l'evolució recent de la fecunditat en el conjunt de Catalunya i en el territori de cada una de les quatre províncies. Resten encara moltes qüestions obertes sobre aquest tema de la fecunditat. Per exemple si la pujada de la fecunditat matrimonial de Catalunya va seguir una tendència a l'alça en tots i cada un dels anys intermedis entre 1960 i 1970 o bé si, com va fer la natalitat, també la fecunditat va atènyer una agulla de la qual la taxa de 1970 quedà per sota. Tampoc no sabem com ha evolucionat la fecunditat a Catalunya en el quinquenni 1971-1975. També voldríem saber si el redreçament de la fecunditat a Catalunya té com a causa una fecunditat més alta de les dones immigrades, o si ha canviat també la fecunditat de les dones originàries de Catalunya. Podem fer suposicions, però ens manquen encara respostes basades en dades concretes. Una altra qüestió important, sense resposta concreta encara, és la de les diferències comarcals en les taxes de fecunditat, i podríem allargar la llista de qüestions com vàrem fer sobre aquest tema en les *«Resolucions de l'Àmbit d'Estructura Social del Congrés de Cultura Catalana»* (pàg. 249 del vol. I de les Resolucions, editat el 1978).

L'altra causa que ha influït, més i tot, potser, en l'increment de la fecunditat en la natalitat de Catalunya entre 1951 i 1975, ha estat l'*augment d'habitants que tenen fills* en el conjunt de la població. A primera vista pot semblar gairebé una tautologia dir que ha augmentat la proporció de naixements a Catalunya perquè ha augmentat la proporció d'habitants que tenen fills. Si parem esment, podem apreciar la diferència entre l'augment del nombre de fills que tenen les persones que tenen fills i l'augment del nombre de les persones que tenen fills (independentment de si en tenen més o menys). Aquest últim és el capítol del qual ara ens ocuparem.

Les raons per les quals ha augmentat a Catalunya la proporció de persones que tenen fills en el conjunt de la població entre 1950 i 1975 són les següents:

1. *La immigració.* Efectivament, la distribució d'edats dels immigrats no repeteix la piràmide d'edats de la població, sinó que aporta un contingent proporcionalment més fort dels estrats de població en edat òptima de tenir fills. Potser sigui aquest el principal factor d'influència de la immigració en la pujada de la natalitat.
2. *L'avançament en l'edat de casar-se.* Estadísticament, es comprova l'existència d'un procés tendent a casar-se més joves. De fet, també és en els primers anys del matrimoni quan es produeixen més naixements. És per això que aquest procés de rejoveniment en l'edat de casar-se és un factor que juga a favor d'un augment de la natalitat. A. de Miguel i col·laboradors fan notar que la lenta, però sistemàtica, tendència a la baixa en la taxa de natalitat que s'observa a Espanya es produeix al mateix temps de l'aparició d'una inusitada propensió a casar-se, i a casar-se en edat molt més jove. És a dir que aquella baixada de la natalitat es produeix malgrat el paper que aquest altre factor juga a favor d'una alça de la natalitat. D'això «cal inferir que en aquests anys s'han començat a adoptar massivament mitjans efectius de control de natalitat en el matrimoni» (*op. cit.*, pàg. 34). Pel que fa a Catalunya, aquell avançament en l'edat de casar-se ha produït el seu efecte: s'ha sumat al d'increment de la fecunditat ja esmentat i ha col·laborat així a l'augment de la natalitat: recordem que té la seva agulla màxima l'any 1966.
3. Una forta *reducció del percentatge de persones adultes que resten solteres o vídues* i el corresponent augment de la proporció de persones casades. Per exemple: pel que fa a les dones de 15 a 49 anys del conjunt d'Espanya, l'any 1950 el 48,5 % eren casades, mentre que el 1970 les casades arriben al 61,3 % (A. de Miguel i col·lab., *op. cit.*, p. 38). Cal tenir present que la natalitat extramatrimonial suposa estadísticament molt poc (l'any 1975, el 2,03 % dels naixements a Espanya i el 2,30 % a Catalunya). És per això que una reducció en la proporció de persones solteres (entre elles les religioses i celibataris) i persones vídues és un factor favorable a la natalitat.
4. *L'arribada a les edats reproductives d'unes generacions més nombroses.* Efectivament, en la primera part del període 1951-1975 comencen a tenir fills els habitants nascuts en els anys 1931-1949, justament en uns períodes de mínima natalitat i de mortalitat infantil encara significativa, mentre que a les acabalies del període 1951-1975 comencen a tenir fills les generacions nascudes cap a la meitat dels anys cinquanta, beneficiades per una pujada de natalitat i una reducció de la mortalitat infantil. Entre tots els factors que fins ara hem esmentat com a favorables a l'augment de la natalitat de Catalunya en el conjunt del període 1951-1975, aquest és l'únic que en circumstàncies normals és segur que continuarà jugant en el mateix sentit, en un termini de mitjana durada, a la vista de l'evolució seguida per la natalitat i la mortalitat infantil fins avançats els anys seixanta. Notem que aquest factor, pel que fa a l'evolució de la natalitat, juga un paper favorable a l'augment de la natalitat a Catalunya, però no pel que fa al conjunt d'Espanya, on les pautes de natalitat, després d'una

brusca baixada en el quinquenni 1936-1940 en relació amb el quinquenni anterior, quedaren estabilitzades a grans trets al nivell d'aquests últims quinquennis fins als anys 1961-1965.

Les raons indicades com a influents en l'excepcional pujada de la natalitat que observem en comparar les xifres de 1950 amb les de 1975 no pretenen exhaurir el tema. El lector pot trobar en l'esmentat llibre d'Amando de Miguel i col·laboradors *«La Pirámide Social Española»* una abundància de dades i argumentacions de les quals, atès el caràcter d'aquest informe, he hagut de prescindir o simplificar.

En l'apartat anterior fèiem referència també al paper que jugava *la baixada de la mortalitat* en l'augment del creixement natural de Catalunya en el període 1970-1975. Aquesta baixada prové en part de la millora de les condicions sanitàries i progressos de la medicina, amb una incidència especial en la reducció de la mortalitat infantil. Cal, però, notar que els països més avançats en aquests aspectes es troben ara amb un increment de llur mortalitat a causa de l'envelliment de la població. D'una manera simplista diríem que les morts estalviades abans, gràcies al progrés mèdic, arriba un moment que s'acumulen i fan pujar l'índex de mortalitat, si no és que per altra banda augmenti també el nombre de la gent jove. A Catalunya, aquesta darrera condició s'ha donat efectivament entre 1950 i 1975. Recordem en aquest sentit el que dèiem abans de l'efecte rejovenidor de la immigració i de l'evolució positiva de la fecunditat i de la natalitat.

És per tot això que alhora que remarco amb força l'existència i caracterització específica del «nou període» que Joaquim Maluquer s'havia avançat a entreveure ja fa gairebé vint anys, adverteixo que *aquest període no té garantida llur prolongació.* Efectivament: suposem que continués la tendència a alentir el creixement migratori, suposem també que la natalitat s'endegués a Catalunya per una escala descendent (de la qual un esglaó pronunciat s'hauria baixat entre 1975 i 1976, cas de confirmar-se la dada, provisional a hores d'ara, que ha donat l'INE). Si els fets en els anys a venir confirmessin aquestes suposicions, tindríem que les dues característiques més marcades del «nou període» que hem identificat dintre els vint-i-cinc anys 1951-1975 desapareixerien, i això significaria que aquest període de la història demogràfica de Catalunya quedava clos i en començava un altre. Cal dir, però, que *això són suposicions i que ens manquen dades*, temps i perspectiva per a saber si efectivament dintre dels anys setanta es clou un període i en comença un altre, o si els indicis assenyalats no són més que variants conjunturals dintre del mateix període. Crec que ha quedat prou aclarit que no tot ha depès de la immigració en l'augment global de la població de Catalunya entre 1950 i 1975, però també hem vist que, a més de l'efecte directe de la immigració en el creixement total de la població, aquesta immigració ha jugat un paper important en el creixement de la natalitat i en la baixada de la mortalitat. És per això que l'evolució que tingui la immigració a Catalunya pot ésser un element decisiu amb vista a l'evolució general de la demografia en l'actualitat i en l'esdevenidor.

4.5. El lloc de naixement de la població de Catalunya. Any 1970

A mitjans d'octubre de 1978 encara no han estat publicades les dades sobre la naturalesa de la població basades en el padró de 1975. És per això que en aquest tema fem ús d'unes xifres basades en el cens de 1970. El Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya ha publicat un conjunt de dades bàsiques referides a les comarques, extretes d'un mostreig sobre la població de dret del cens de 1970. És sobre aquestes dades bàsiques del Consorci que he elaborat els percentatges que fonamenten el text que segueix.

4.5.1. Naturalesa dels habitants del conjunt de Catalunya. Any 1970

Del conjunt de la població resident a Catalunya l'any 1970, més de tres milions d'habitants, el 63,37 % havia nascut a Catalunya. En aquest concepte hi entren tant els nascuts de pares naturals de Catalunya, com aquells els pares dels quals no eren nascuts a Catalunya. D'altra banda, gairebé dos milions d'habitants, el 37,63 % de la població de Catalunya de 1970, havien nascut fora de Catalunya. Aquests immigrats inclouen els sobrevivents de les immigracions dels cinquanta primers anys del segle, amb abundància de procedents de Múrcia, País Valencià, Andalusia i Aragó, i els qui vingueren en les grans onades immigratòries del període 1951-1975, amb clara preponderància d'Andalusia, seguida d'Extremadura, les dues Castelles, Lleó i Aragó. Prescindint ara de l'any en el qual van néixer o van emigrar, la composició de la població d'acord amb el seu lloc de naixement oferia l'any 1970 el quadre que evidencia la taula 9.

4.5.2. Naturalesa de la població de les comarques de Catalunya. Any 1970

TAULA 9. Lloc de naixement dels habitants de Catalunya. Any 1970

Lloc de naixement	habitants de dret *	% de la població de Catalunya
Catalunya	3.181.559	62,31
Andalusia	840.206	16,45
Aragó	175.579	3,44
Extremadura	145.675	2,85
Castella la Nova	143.990	2,82
Múrcia	139.202	2,73
País Valencià	109.789	2,15
Lleó	84.083	1,65
Castella la Vella	82.051	1,61
Galícia	77.777	1,52
Fora de l'Estat Espanyol	59.124	1,16
País Basc (sense Navarra)	14.324	0,28
Navarra	13.977	0,27
Places africanes	12.889	0,25
Astúries	12.626	0,25
Balears	9.778	0,19
Canàries	3.614	0,07
	5.106.243 *	100,00 %

* Habitants de dret = habitants de fet més residents absents, menys transeünts. Les xifres d'habitants d'aquesta taula han estat deduïdes d'un mostreig sobre el total de la població de dret. La xifra total d'habitants de dret, deduïda del recompte total del cens de 1970, és de 5.107.606.

Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre dades de base de: Consorcio de Información y Documentación de Catalunya, *«Datos básicos de las comarcas catalanas»* (Barcelona, 1977), pàgs. 8-11.

En aquest apartat em refereixo sempre als *habitants de dret de l'any 1970 a Catalunya.* Per tal de no carregar les frases anomenaré *autòctons* als nascuts a Catalunya, amb independència del municipi o comarca de Catalunya en la qual hagin nascut. Anomenaré *immigrats a Catalunya* tots els nascuts fora de Catalunya, que l'any 1970 tenien llur residència a Catalunya, prescindint de l'any de la seva arribada al país.

L'any 1970 (taula 10) set comarques tenien més d'un terç de llur població formada per immigrants a Catalunya. Totes set pertanyien a l'Àrea Metropolitana de Barcelona llevat de la del Tarragonès. La comarca amb una proporció més gran de població immigrada a Catalunya era la del Baix Llobregat, on els immigrats a Catalunya superaven els autòctons. Dintre de l'Àrea Metropolitana de Barcelona únicament a l'Alt Penedès els autòctons superaven els dos terços del total de la població.

Les comarques amb una proporció més gran d'autòctons i, correlativament, una proporció més feble d'immigrats a Catalunya es troben en el triangle interior menys poblat de Catalunya, cap a ponent, al qual ens referirem en tractar més endavant de la distribució de

TAULA 10. Naturalesa dels habitants de les Comarques de Catalunya. Any 1970

% nascuts en el mateix municipi on residien l'any 1970		% nascuts en altre municipi de Catalunya		% nascuts a Catalunya		% nascuts fora de Catalunya
1. Baix Llobregat	19,25	1. Barcelonès	14,08	1. Baix Llobregat	48,18	53,82
2. Vallès Oriental	32,13	2. Terra Alta	14,14	2. Vallès Occidental	53,12	46,88
3. Vallès Occidental	33,39	3. Baix Ebre	15,86	3. Barcelonès	56,59	43,41
4. Cerdanya	37,88	4. Montsià	16,74	4. Tarragonès	59,65	40,35
5. Tarragonès	38,24	5. Garraf	19,31	5. Garraf	59,72	40,28
6. Maresme	39,27	6. Garrigues	19,34	6. Vallès Oriental	60,03	39,97
7. Anoia	39,69	7. Vallès Occidental	19,73			
8. Gironès	39,76	8. Tarragonès	21,41	Catalunya	62,31	37,69
9. Garraf	40,41	9. Ribera	21,47			
				7. Maresme	62,37	37,63
Catalunya	41,47	Catalunya	21,90	8. Baix Penedès	69,92	30,08
				9. Anoia	70,03	29,97
10. Barcelonès	42,51	10. Vall d'Aran	22,18	10. Bages	70,36	29,64
11. Berguedà	42,61	11. Maresme	23,10	11. Vall d'Aran	71,32	28,68
12. Alt Empordà	42,92	12. Segrià	23,53	12. Baix Camp	71,78	28,22
13. Ripollès	43,37	13. Baix Penedès	24,27	13. Cerdanya	72,20	27,80
14. Baix Empordà	43,53	14. Conca de Barberà	24,59	14. Segrià	72,97	27,03
15. Bages	43,76	15. Alt Camp	26,04	15. Baix Empordà	74,08	25,92
16. Baix Camp	44,23	16. Alt Penedès	26,11	16. Alt Empordà	74,86	25,14
17. Selva	44,37	17. Bages	26,60	17. Selva	75,48	24,52
18. Alt Urgell	44,90	18. Baix Llobregat	26,93	18. Alt Penedès	76,40	23,60
19. Baix Penedès	45,65	19. Baix Camp	27,55	19. Alt Camp	77,47	22,53
20. Pallars Jussà	45,87	20. Vallès Oriental	27,90	20. Gironès	79,08	20,92
21. Osona	46,06	21. Priorat	28,14	21. Ripollès	79,55	20,45
22. Vall d'Aran	49,14	22. Noguera	28,92	22. Berguedà	80,09	19,91
23. Segrià	49,44	23. Anoia	30,34	23. Pallars Jussà	80,53	19,47
24. Garrotxa	50,17	24. Baix Empordà	30,55	24. Osona	82,82	17,18
25. Alt Penedès	50,29	25. Urgell	31,05	25. Alt Urgell	83,88	16,12
26. Alt Camp	51,43	26. Selva	31,11	26. Noguera	84,06	15,94
27. Pallars Sobirà	51,82	27. Alt Empordà	31,94	27. Montsià	84,08	15,92
28. Segarra	51,97	28. Pallars Sobirà	33,66	28. Ribera	84,54	15,46
29. Solsonès	54,75	29. Solsonès	34,05	29. Conca de Barberà	84,96	15,04
30. Noguera	55,14	30. Cerdanya	34,32	30. Pallars Sobirà	85,48	14,52
31. Urgell	57,97	31. Pallars Jussà	34,66	31. Baix Ebre	86,48	13,52
32. Priorat	58,80	32. Ripollès	36,18	32. Priorat	86,94	13,06
33. Conca de Barberà	60,37	33. Osona	36,76	33. Solsonès	88,80	11,20
34. Ribera	63,07	34. Segarra	37,41	34. Urgell	89,02	10,98
35. Montsià	67,34	35. Berguedà	37,48	35. Garrotxa	89,13	10,87
36. Baix Ebre	70,62	36. Garrotxa	38,96	36. Segarra	89,38	10,62
37. Garrigues	74,18	37. Alt Urgell	38,98	37. Terra Alta	93,40	6,60
38. Terra Alta	79,26	38. Gironès	39,32	38. Garrigues	93,52	6,48

Nota: Les dades de base provenen d'un mostreig sobre les dades de la població de dret del cens de 1970 (I.N.E.).
Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre dades de base de Consorcio de Información y Documentación de Cataluña. «*Datos Básicos de las comarcas catalanas*» (Barcelona, 1977), pàgs. 8-11.

la població en el Principat. Entren també en aquest conjunt les comarques litorals de l'Ebre. Les dues comarques amb més proporció d'autòctons eren les Garrigues (93,52 %) i la Terra Alta (93,40 %); correlativament, la població immigrada a Catalunya no arribava en aquestes dues comarques al 7 %. Entre les comarques de ponent, el Segrià és la que té una proporció més gran d'immigrats a Catalunya (27,03 %). D'altra banda, entre les comarques més occidentals, les que tenen una preponderància més forta de població nascuda a Catalunya són la Garrotxa (89,13 %) i Osona (82,82 %).

La taula 10, que dóna el detall dels immigrants a Catalunya i dels autòctons a cada comarca, ofereix també un desdoblament dels nascuts a Catalunya en dos conceptes: nascuts en el mateix municipi on resideixen, i nascuts en altre municipi de Catalunya diferent d'aquell en el qual resideixen. Per al conjunt de Catalunya, el 41,47 % de la població residia en el mateix municipi on havia nascut, i el 21,90 % residia en un municipi de Catalunya diferent d'aquell en el qual havia nascut. És a dir, que en el conjunt de la població autòctona, una mica més d'un terç havien canviat de residència i gairebé dos terços seguien residint en el mateix municipi on havien nascut. Això suposa un moviment migratori força intens a l'interior mateix de Catalunya.

Si passem ara a les dades comarcals de les dues primeres columnes de la taula 10, per tal d'interpretar adequadament aquestes dades, ens cal observar el que segueix: la heterogeneïtat de les superfícies dels termes municipals de Catalunya permet que en alguns municipis puguin fer-se canvis de domicilis a més d'una desena de quilòmetres de distància sense sortir del mateix municipi. Això s'esdevé sovint a les comarques de l'Ebre, per exemple. D'altra part, hi ha zones amb termes municipals tan reduïts que un canvi de domicili a un quilòmetre de distància implica sovint un canvi de municipi. Això es dóna, per exemple, a bona part de l'Empordà i del Gironès. Una qüestió de la qual no tinc constància de com ha estat tractada en la confecció de les dades de bases de la taula 10 és la dels casos d'annexions, concentracions i canvis de nom dels municipis; perquè segons el tractament d'aquesta qüestió podria resultar que, sense canviar materialment el domicili de naixement respecte al de residència, l'any 1970, una persona podria ésser considerada com a resident en un municipi distint del de naixement. Això en algunes comarques, com són ara les pirinenques, en les quals els canvis de delimitació i/o nomenclatura dels municipis han estat abundants, podria tenir importància.

Les quatre comarques de l'Ebre (Terra Alta, Baix Ebre, Montsià i Ribera), la comarca de Les Garrigues i les de la Conca de Barberà i el Priorat, que ocupen un conjunt ben determinat en el mapa de Catalunya, són les que tenen una més gran proporció d'habitants nascuts en el mateix municipi en el qual resideixen. El primer lloc en aquest aspecte l'ocupa la Terra Alta, amb el 79,26 % de la seva població nascuda en el mateix municipi. En canvi, aquesta comarca ocupa el penúltim lloc tant pel que fa a la proporció de nascuts en altres municipis de Catalunya (14,14 %), com a la d'immigrats a Catalunya (6,60 %).

El Baix Llobregat destaca molt com a comarca amb menys població nascuda en el mateix municipi on residia l'any 1970, amb el 19,25 %. Alhora, a més d'ésser aquesta l'única comarca en la qual la població immigrada a Catalunya supera l'autòctona, és també l'única comarca en la qual els nascuts en altres municipis de Catalunya (26,93 %) superen els nascuts en el mateix municipi.

El Gironès, amb molta més població autòctona (79,08 %), reparteix gairebé en parts iguals aquests habitants entre els nascuts en el mateix municipi (39,76 per cent) i els nascuts en altres municipis de Catalunya (39,32 %).

El Barcelonès, amb 42,5 % de la seva població nascuda en el mateix municipi on residia l'any 1970, queda en aquest aspecte molt a prop de la mitjana de Catalunya. En canvi, aquesta comarca és la que menys proporció d'habitants té nascuts en un altre municipi de Catalunya diferent d'aquell en el qual residien.

Fora d'aquest trets més sobresortints en el conjunt de les comarques, no podem allargar-nos ara en la consideració detallada de cada una. L'atenta observació de les taules 9, 10 i 11 pot donar al lector uns elements que crec importants per a interpretar la societat catalana de 1970.

4.6. El moviment migratori a Catalunya 1971-1975

Acabem de veure el pes de la immigració en el conjunt de la població de Catalunya i a cada una de les comarques per a l'any 1970. Per al quinquenni següent 1971-1975, a manca de dades comarcals, farem ús de les dades provincials ampliant d'altra banda la informació d'aquest període. Les taules 5 i 7 i el text a l'apartat 4.2 ens situaven el saldo migratori d'aquest quinquenni en el conjunt del període 1951-1975 i en relació amb el creixement natural.

Aprofito dades ja elaborades sobre moviment migratori a Catalunya en el quinquenni 1962-1966 com a element comparatiu amb les del quinquenni 1971-1975. Segons vèiem abans, aquell quinquenni se situa de ple en el període de màxim creixement migratori a Catalunya, cosa que fa particularment interessant la comparació amb l'últim quinquenni. En els dos casos les dades han estat elaborades amb els mateixos procediments. Aquesta homogeneïtat metodològica augmenta el valor relatiu de la comparació entre un i altre quinquenni.

Les dades que utilitzarem bàsicament en aquest apartat provenen dels registres municipals d'altes i baixes publicades per l'INE. El mateix INE adverteix sobre les deficiències d'aquestes estadístiques en la seva publicació: *«Migraciones Interiores en España. Quinquenio 1971-1975»* (Madrid, 1978), pàgs. 17-18. Aquesta publicació, en la seva taula 1, «Flujos interprovinciales (estadística municipal) clasificados por provincia de procedencia y destino», dóna les dades en les quals ens basarem. Les deficiències més importants provenen de la negligència dels individus en registrar llur canvi de municipi. Tanmateix, afavoreix el registre l'exigència del comprovant corresponent de residència a l'hora de formalitzar els contractes de treball, de lloguer, d'electricitat, de gas, etc. La perspectiva d'un proper recompte censal i/o padronal a domicili es fa notar en les estadístiques més migrades en els anys més propers al cens o padró. El diferent grau d'exigència sobre els individus en omplir la formalitat del registre és un factor d'heterogeïtat en la valoració d'aquestes estadístiques. Cal també tenir present que els avantatges administratius que es deriven per als ajuntaments del fet d'arribar a un determinat nombre d'habitants por «forçar» la realitat de les altes i baixes. Tot i això cal reconèixer que «amb tots llurs

TAULA 11. Moviment migratori a Catalunya. Quinquennis 1962-1966 i 1971-1975

	Quinquenni 1962-1966	% de Catalunya	Quinquenni 1971-1975	% de Catalunya
Immigració intraprovincial catalana	192.929	26,96 %	261.250	45,97 %
Immigració interprovincial catalana	41.034	5.73 %	39.735	6,99 %
Immigració interior catalana	233.963	32,70 %	300.985	52,97 %
Immigració des de la resta d'Espanya	481.622	67,30 %	267.268	47,03 %
Total immigració	715.585	100,00 %	568.253	100,00 %
Emigració intraprovincial catalana	192.929	71,03 %	261.250	71,90 %
Emigració interprovincial catalana	41.034	15,11 %	39.735	10,93 %
Emigració interior catalana	233.963	86,14 %	300.985	82,83 %
Emigració cap a la resta d'Espanya	37.648	13,86 %	62,391	17,17 %
Total emigració	271.611	100,00 %	363.376	100,00 %

Nota: Per a la definició dels termes emprats en aquesta taula i per a l'avaluació de la fiabilitat de les xifres, vegeu el text.

Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre dades d'estadística municipal: INE, «*Migraciones interiores en España. Quinquenio 1971-1975*» (Madrid, 1978), taula 1, pàgs. 87-92.

defectes, l'estadística municipal sobre moviments migratoris té la innegable característica d'ésser l'única font d'informació directa sobre el fenomen que hom està estudiant» (INE, *op. cit.*, pàg. 19).

La dada nua del saldo migratori supera en fiabilitat l'estadística municipal, però ens diu relativament poc. Els procediments indirectes podrien arribar potser a donar-nos xifres més fiables que l'estadística municipal, i en aquest sentit el gran esforç estadístic esmerçat en l'esmentada publicació de l'INE pot oferir pistes per a posteriors investigacions. Però els resultats obtinguts no han reeixit, entre altres raons per haver utilitzat dades provisionals i no definitives del padró de 1975 per a algunes províncies, que inflen extraordinàriament la immigració de la província de Madrid. Com a *conclusió pràctica* adverteixo el lector que no tracti les xifres que seguiran com si fossin exactes, sinó més aviat com a indicatives dels grans trets del moviment migratori.

Entre els moviments migratoris deixem ara de banda el que fa referència als canvis de domicili dintre el mateix municipi i, per manca de dades, hem de prescindir també dels canvis de municipi dintre la mateixa comarca. Tractarem doncs ara d'aquests tipus d'immigració:

la *migració intraprovincial catalana:* o sigui, canvis de domicili entre municipis de la mateixa província;
la *migració interprovincial catalana:* o sigui, canvis de domicili que suposen canvis de província dintre de Catalunya;
la *migració interior catalana:* que suma les dues anteriors;
la *migració entre Catalunya i la resta d'Espanya.*

Pel que fa a la migració entre Catalunya i els altres estats del món diferents de l'espanyol, la informació de què disposem és més incompleta que en el cas de les altres. Consta que ha disminuït molt l'emigració; no és molt considerable la immigració d'estrangers, però, com dèiem abans (apartat 4.2), resta una incògnita, la xifra dels emigrats espanyols a Europa retornats aquests darrers anys establerts a Catalunya.

La consideració de la taula 11, tot i la reserva que cal tenir sobre l'exactitud de les xifres segons dèiem abans, indica clarament algunes característiques significatives pel conjunt de Catalunya:

1. La immigració des de la resta d'Espanya cap a Catalunya ha minvat considerablement de 1962-1966 a 1971-1975.
2. S'ha incrementat notablement el moviment migratori interior de Catalunya. Talment que, mentre que en 1962-1966 la immigració des de la resta d'Espanya doblava la xifra dels canvis de municipi a l'interior de Catalunya, en 1971-1975 aquesta migració interior supera la xifra d'immigrats des de la resta d'Espanya.
3. La migració dintre de cada província catalana supera de molt la migració entre les províncies, i aquesta diferència tendeix a augmentar. És de suposar que un contingent important de la migració intraprovincial resta dintre de la mateixa comarca.
4. L'emigració des de Catalunya cap a la resta d'Espanya ha augmentat. I si en 1962-1966 no arribava a la dècima part de la immigració en sentit contrari, en 1971-1975 s'acostava a una quarta part. És versemblant suposar que bona part d'aquests emigrants de 1971-1975 siguin naturals de la resta d'Espanya que retornen a la regió d'origen.

El *detall provincial* de les migracions ens dóna també unes caracteristqiues significatives. Les dades de 1971-1975 corresponents a immigració i emigració són a la taula 12. Aquesta taula està construïda de la mateixa manera que les corresponents 1962-1966 (pàgs. 185-186) del meu llibre ja esmentat (*La població de Catalunya. Distribució territorial i evolució demogràfica 1900-1970),* amb les quals establiré les comparacions oportunes. Pel

TAULA 12. Moviment migratori a les quatre províncies catalanes. Quinquenni 1971-1975

	I M M I G R A C I Ó							
	A	B	C	D	E=A+B+C+D	F	G	E+G
Procedència → / Destinació ↓	De la província de Barcelona	De la província de Tarragona	De la província de Girona	De la província de Lleida	De Catalunya inclosa immigració intraprovincial	De Catalunya: immigració interprov.	De la resta d'Espanya (exclosa Catalunya)	Total immigració municipal
Prov. Barcelona	209.372	5.773	6.277	8.629	230.051	20.679	222.180	452.231
Prov. Tarragona	5.875	14.715	510	2.131	23.231	8.516	23.705	46.936
Prov. Girona	6.204	406	27.123	627	34.360	7.237	15.448	49.808
Prov. Lleida	2.494	578	231	10.040	13.343	3.303	5.935	19.278
Catalunya	233.945	21.472	34.141	21.427	300.985	39.735	267.268	568.253

	E M I G R A C I Ó							
Destinació → / Procedència ↓	A la província de Barcelona	A la província de Tarragona	A la província de Girona	A la província de Lleida	A Catalunya inclosa migració intraprovincial	A Catalunya: migració interprov.	A la resta d'Espanya (exclosa Catalunya)	Total emigració municipal
Prov. Barcelona	209.372	5.875	6.204	2.494	223.945	14.573	47.952	271.897
Prov. Tarragona	5.773	14.715	406	578	21.472	6.757	5.982	27.454
Prov. Girona	6.277	510	27.123	231	34.141	7.018	4.406	38.547
Prov. Lleida	8.629	2.131	627	10.040	21.427	11.387	4.051	25.478
Catalunya	230.051	23.231	34.360	13.343	300.985	39.735	62.391	363.376

Nota: Per a la definició dels termes emprats en aquesta taula i per a l'avaluació de la fiabilitat de les xifres, vegeu el text.
Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre dades d'estadística municipal: INE, *«Migraciones interiores en España. Quinquenio 1971-1975»* (Madrid, 1978), taula 1, pàgs. 87-92.

que fa a la migració neta, a la taula 13 hi ha les dades de tots dos quinquennis 1962-1966 i 1971-1975. Deixant al lector la consideració més detallada d'aquestes taules, assenyalo alguns trets més sobresortints.

La província de Barcelona en 1971-1975 rebé el 83,13 per cent de la immigració a Catalunya des de la resta d'Espanya. També el seu moviment intraprovincial fou elevat, el 80,14 del de Catalunya. En canvi, la participació relativa de la província de Barcelona en la migració interprovincial catalana era feble: el 52,04 % de la immigració i el 36,68 % de l'emigració interprovincial. En comparació amb les dades de 1962-1966, els únics augments en 1971-1975 es donen en la migració intraprovincial i en l'emigració cap a les altres tres províncies. Així la migració neta interprovincial de la província de Barcelona i les de Tarragona i Girona ha deixat de donar resultats positius per a Barcelona, passant a una situació d'equilibri. Únicament en els intercanvis amb la província de Lleida, la migració interprovincial catalana continua beneficiant substancialment la de Barcelona, bé que a un nivell inferior al de 1962-1966.

La província de Tarragona és l'única província catalana que entre 1962-1966 i 1971-1975 ha augmentat absoluta i relativament llur migració neta total. Això s'ha esdevingut tot i que la migració neta amb la resta d'Espanya, segons les estadístiques municipals, va experimentar una certa baixa entre els dos quinquennis. (En aquest punt cal tenir present que les dades obtingudes pel procediment del saldo migratori més fiables, i que engloben també el resultat de la migració amb l'estranger, eren les següents: quinquenni 1961-1965: 25.700; 1966-1970: 18.036; 1971-1975: 36.367.) En canvi, la pèrdua que en 1962-1966 provenia de la migració neta amb la província de Barcelona s'ha eixugat en 1971-1975. En aquest darrer quinquenni la província de Tarragona és l'única que treu resultats positius en els seus intercanvis amb cada una de les altres tres províncies catalanes. Aquests resultats positius són gairebé insignificants amb les províncies de Barcelona i Girona, i van adquirint un cert pes amb la província de Lleida.

Respecte a la província de Tarragona, cal tenir present el que dèiem de les divergències comarcals en les tendències demogràfiques, segons consta en un altre lloc d'aquests mateixos informes demogràfics.

La província de Girona rebé abundant immigració de la resta d'Espanya en 1971-1975, bé que en una proporció relativament més moderada que les de Barcelona i Tarragona, i amb una forta disminució entre 1962-1966 i 1971-1975. La migració interior catalana dóna uns resultats d'equilibri per a la província de Girona, amb una xifra de migració neta interprovincial insignificant. Aquest equilibri amaga un fet que es fa palès en considerar separadament les xifres d'immigració i d'emigració (taula 12). Resulta que la província de Girona és la

TAULA 13. Migració neta interprovincial a Catalunya i entre Catalunya i la resta d'Espanya. Quinquennis 1962-1966 i 1971-1975

Quinquenni 1962-1966	Província Barcelona	Província Tarragona	Província Girona	Província Lleida	Catalunya	Espanya excepte Catalunya	Espanya inclosa Catalunya
Prov. Barcelona	—	4.251	2.612	10.492	17.355	395.590	412.945
Prov. Tarragona	−4.251	—	−6	685	−3.567	21.370	17.803
Prov. Girona	−2.612	6	—	259	−2.347	19.096	16.749
Prov. Lleida	−10.492	−685	−259	—	−11.441	7.918	−3.523
					—	443.974	443.974
Quinquenni 1971-1975							
Prov. Barcelona	—	−102	73	6.135	6.106	174.228	180.334
Prov. Tarragona	102	—	104	1.553	1.759	17.723	19.482
Prov. Girona	−73	−104	—	396	219	11.042	11.261
Prov. Lleida	−6.135	−1.553	−396	—	−8.084	1.884	−6.200
					—	204.877	204.877

Migració neta interprovincial: Immigració cap a la província menys emigració des de la província.
Nota: Aquestes dades basades en les inscripcions d'altes i baixes en els municipis pateixen d'un marge d'error relativament ample a causa dels migrants que no compleixen aquesta formalitat.
Font: Elaboració basada en la taula 12 i en Ll. Recolons, *La població de Catalunya. Distribució territorial i evolució demogràfica 1900-1970* (Barcelona, 1976), taules 16-18.

que en proporció amb la seva població té un moviment migratori més fort a l'interior de Catalunya. Això s'esdevé principalment per la intensitat de la migració intraprovincial (afavorida, segons dèiem abans, per la reduïda superfície de molts dels seus termes municipals). Aquest equilibri amaga un fet que es fa palès en consiamb la província de Barcelona del que acusen les altres dues províncies. Però l'intercanvi entre la província de Girona i les de Tarragona i Lleida és molt reduït.

A *la província de Lleida* s'operava tant en 1962-1966 com en 1971-1975 un transvasament de població consistent bàsicament en l'arribada de població de la resta d'Espanya i en la sortida de residents cap a la resta de Catalunya. En els dos quinquennis la pèrdua era més forta que el guany. Ara bé, les dades d'estadística municipal donaven una pèrdua més forta per a 1971-1975 que per a 1962-1966. (Cal contrastar, però, aquestes dades amb les dels saldos migratoris: quinquenni 1961-1965: −10.071; 1966-1970: −1.891; 1971-1975: −7.440.)

Comparant amb més detall les xifres dels dos quinquennis que ara ens ocupen, observem que la tònica general és de disminució en tots els conceptes, especialment en la migració neta amb la resta d'Espanya. Les excepcions són: un lleuger augment de la immigració procedent de la província de Barcelona i l'augment de l'emigració tant cap a la resta d'Espanya com cap a la província de Tarragona. Mentre que en 1962-1966 la província de Barcelona era l'única entre les altres tres que es beneficiava substancialment de la migració neta deficitària de la província de Lleida, en 1971-1975 la província de Tarragona participà també amb una xifra de certa importància en el dèficit migratori de la província de Lleida.

No hem d'oblidar els desequilibris comarcals d'aquesta província, dels quals tractem en un altre lloc d'aquests informes.

5. CARACTERÍSTIQUES GENERALS DE LA DISTRIBUCIÓ COMARCAL EL 1975

Per tal d'iniciar amb un cop d'ull intuïtiu la descripció del repartiment de la població pel territori de Catalunya, suggerim al lector que contempli el mapa territorial de les comarques (gràfic 1) i compari aquest mapa amb el de la «magnitud de les comarques segons la població» (gràfic 2), en el qual la mesura que cada comarca pren en el mapa és proporcional a la seva població de fet el 1975.

Sorprèn de seguida la grandària del Barcelonès que, amb 2.459.899 habitants, es menja el 43,44 % de la població total de Catalunya. Segueixen al Barcelonès en nombre d'habitants les comarques veïnes del Vallès Occidental amb 555.199 habitants i el Baix Llobregat amb 462.648. Si a la població d'aquestes tres comarques afegim el mig milió de més que dóna el conjunt del Maresme, el Vallès Oriental, el Garraf i l'Alt Penedès, tenim que les set comarques que formen l'Àrea Metropolitana de Barcelona reunien el 1975 més de quatre milions d'habitants, el 71 % de la població de Catalunya; mentre que, si tenim en compte la superfície, el conjunt d'aquestes set comarques només ocupa el 10 % del territori.

Al pol oposat resulta molt significativa l'exigüitat demogràfica de les extenses comarques pirinenques i pre-pirinenques, especialment les lleidatanes, i la de les comarques pre-litorals del Sud de Catalunya.

Si tenim en compte el conjunt del països germans podrem veure que les característiques que s'observen a Catalunya (comarques interiors amb poca població i comarques exteriors més poblades), es constaten en tots ells. Fins i tot el cas del Barcelonès a Catalunya és

parallel al de l'Horta al País Valencià, Mallorca Occidental a les Illes Balears i Pitiüses, i el Rosselló a la Catalunya Nord.

Una comparació més detallada entre els dos mapes, el de territori i el de població, pot servir per a ilustrar detalls de cada una de les comarques (taules 14 i 15).

La densitat de població concretada en els habitants per km² en relacionar població i territori, ens ofereix un indicador molt important en un estudi de distribució territorial de població com és aquest.

Tot cercant característiques significatives de la distribució de la població en el territori de Catalunya en el mapa de densitats comarcals (gràfic 3), cal parar atenció en una línia que divideix transversalment i de banda a banda, el mapa de Catalunya en dues meitats. Una meitat, la interior, conté totes les comarques (quinze) amb densitats inferiors als 40 habitants per km² el 1975, junt amb unes altres dues comarques —el Segrià i l'Urgell— de densitat més elevada. El conjunt d'aquestes disset comarques interiors forma un triangle allargat cap al seu vèrtex meridional.

En aquest triangle interior de baixa densitat queda el 54 % del territori de Catalunya i una població de 503.149 habitants, que suposa tan sols el 9 % de la població de Catalunya (taula 15). Les disset comarques incloses en aquest triangle interior són:

Al Pirineu i Pre-Pirineu: El Ripollès (33 hab./km²), el Berguedà (37), la Cerdanya (23), el Solsonès (11), l'Alt Urgell (14), el Pallars Sobirà (4), el Pallars Jussà (11) i la Vall d'Aran (9).

Vers la Depressió Central: La Noguera (25), La Segarra (27), l'Urgell (52), el Segrià (115) i les Garrigues (28).

I en el sistema pre-litoral: la Conca de Barberà (28), el Priorat (21), la Ribera d'Ebre (30) i la Terra Alta (19).

El triangle interior limita a ponent, fora ja de la Catalunya estricta, amb les cinc comarques de la franja amb Aragó, que són, de nord a sud, l'Alta Ribagorça, la Baixa Ribagorça, la Llitera, el Baix Cinca i el Matarranya. Aquestes comarques, a més de la seva contigüitat geogràfica i lingüística, participen de moltes característiques de les comarques veïnes de Catalunya. Cap d'aquestes comarques no passa dels vint habitants per km².

Tornem a la Catalunya estricta. A l'altre costat de la línia transversal que hem indicat abans, trobem vint-i-una comarques, amb densitats totes elles superiors als 50 habitants per km². Entre elles es troben les dotze comarques litorals de Catalunya. El conjunt d'aquestes vint-i-una comarques forma una franja que s'eixampla cap al centre i el nord i és més estreta cap al sud, i que va del límit amb el Baix Maestrat, del País Valencià, fins al límit amb el Vallespir, de la Catalunya del Nord. En aquesta franja es troben les set comarques que formen l'Àrea Metropolitana de Barcelona les quals, ateses llurs característiques, estudiarem a part. Les catorze comarques restants ocupen el 36 % del territori de Catalunya, amb una població d'1.142.898, el 20 % dels habitants de Catalunya (taula 15). Les densitats d'aquestes comarques van dels 52 habitants per km² de la Garrotxa i els 57 de l'Alt Camp, als 396 del Tarragonès i 159 del Baix Camp. En concret, aquestes comarques són:

TAULA 14. Comarques de Catalunya. Població, superfície i densitat. Any 1975

	Habitants de fet	Superfície km²	Densitat hab./km²
1. Barcelonès	2.459.899	157,32	15.636
2. Vallès Occid.	555.199	626,26	887
3. Baix Llobregat	462.648	475,10	974
4. Maresme	230.795	397,68	578
5. Vallès Oriental	185.054	818,59	226
6. Segrià	163.916	1.420,87	115
7. Bages	147.705	1.302,57	113
8. Tarragonès	137.041	346,39	396
9. Gironès	126.844	839,74	151
10. Baix Camp	107.768	677,60	159
11. Osona	103.655	1.193,52	87
12. Alt Empordà	77.890 *	1.285,32	61
13. Baix Empordà	76.955	702,34	110
14. Selva	76.116	1.006,24	76
15. Anoia	72.716	895,42	81
16. Baix Ebre	65.467	1.064,95	61
17. Garraf	64.110	263,88	243
18. Alt Penedès	59.373	510,05	116
19. Montsià	48.516	668,52	73
20. Noguera	45.569	1.847,69	25
21. Garrotxa	44.377 *	849,78	52
22. Berguedà	43.995	1.188,32	37
23. Urgell	35.033	673,55	52
24. Ripollès	32.828 *	984,02	33
25. Alt Camp	31.095	541,50	57
26. Baix Penedès	26.753	265,13	101
27. Ribera d'Ebre	24.714	829,04	30
28. Garrigues	23.115	823,75	28
29. Alt Urgell	19.199 *	1.408,68	14
30. Pallars Jussà	19.024	1.768,55	11
31. Conca de Barberà	18.151	647,55	28
32. Segarra	17.369 *	645,39	27
33. Terra Alta	13.848	742,69	19
34. Cerdanya	12.548	548,72	23
35. Solsonès	11.233 *	1.050,21	11
36. Priorat	11.083	521,83	21
37. Pallars Sobirà	6.042 *	1.417,85	4
38. Vall d'Aran	5.484	633,78	9
Catalunya	5.663.125	32.049,39	177

* Mantenim aquí les comarques en els límits establerts el 1936 per la Generalitat de Catalunya, àdhuc en els quatre casos de municipis posteriorment desapareguts i annexats a d'altres municipis de diferent comarca. Porten asterisc en la taula les set comarques afectades per aquests fenòmens. Els detalls concrets s'especifiquen en la nota 23 del text.

Font: Elaboració de Ll. Recolons basada, pel que fa a divisió comarcal i superfícies, en: *Generalitat de Catalunya, Conselleria d'Economia, La divisió territorial de Catalunya* (Barcelona, 1937; reimpressió 1977), i pel que fa a població, en el padró municipal d'habitants publicat per l'INE i complementat al B.O.E., 17 d'octubre 1977, pp. 22767-8, pel que fa al municipi de Barcelona.

Gràfic 1.– Superfície de les comarques de Catalunya. 1975. Total Catalunya: 32.049,39 km².

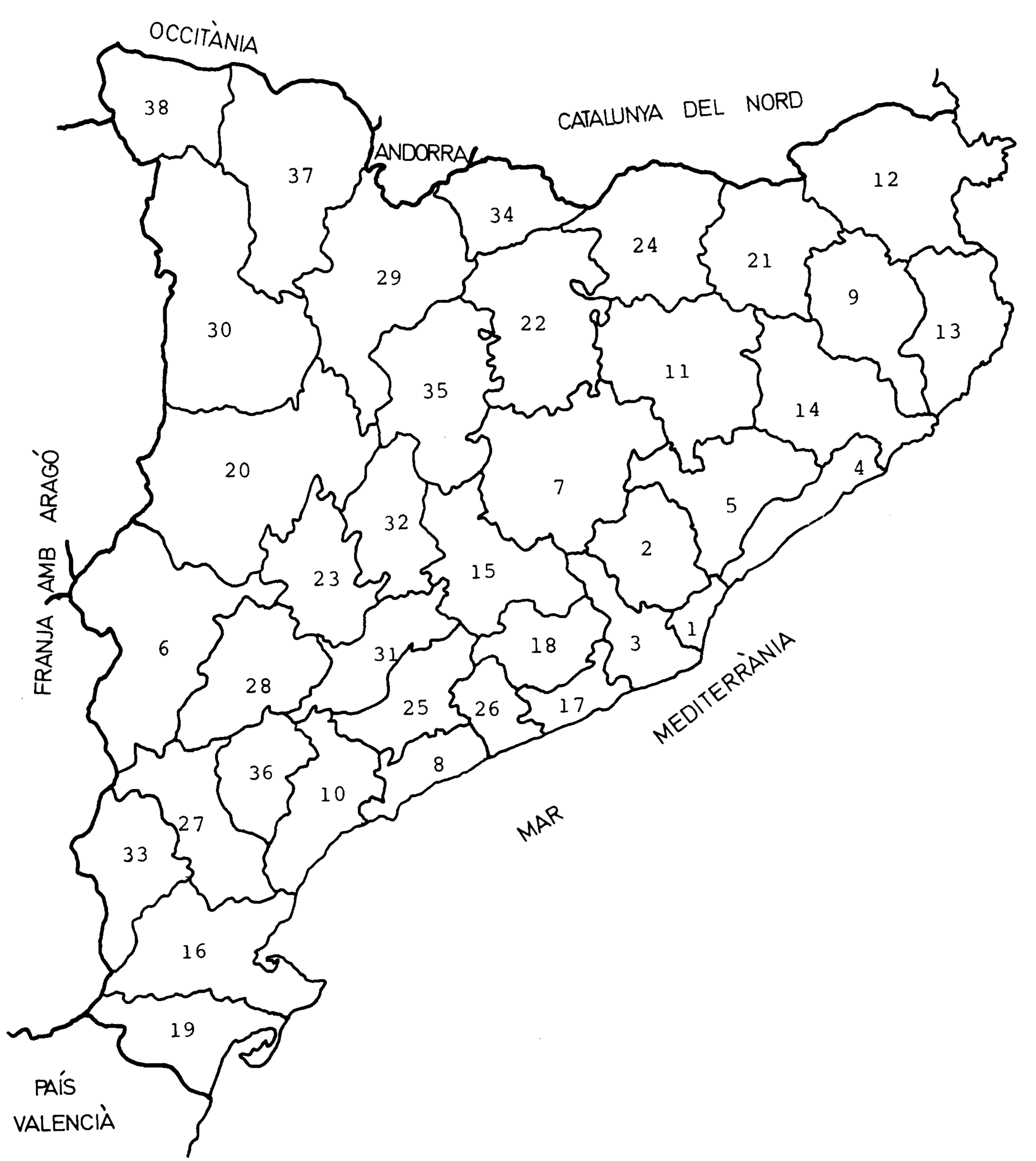

Font: Elaboració de Ll. Recolons basada en la divisió territorial de Catalunya aprovada per la Generalitat l'any 1936.
Nota: Per a identificar les comarques vegeu taula 14. Hi trobareu també indicat els km² que corresponen a cada comarca.

Gràfic 2.— Magnitud de les comarques segons població, 1975. La mida de cada comarca en el mapa es proporcional a la població de fet de l'any 1975. Total de Catalunya: 5.663.125 habitants.

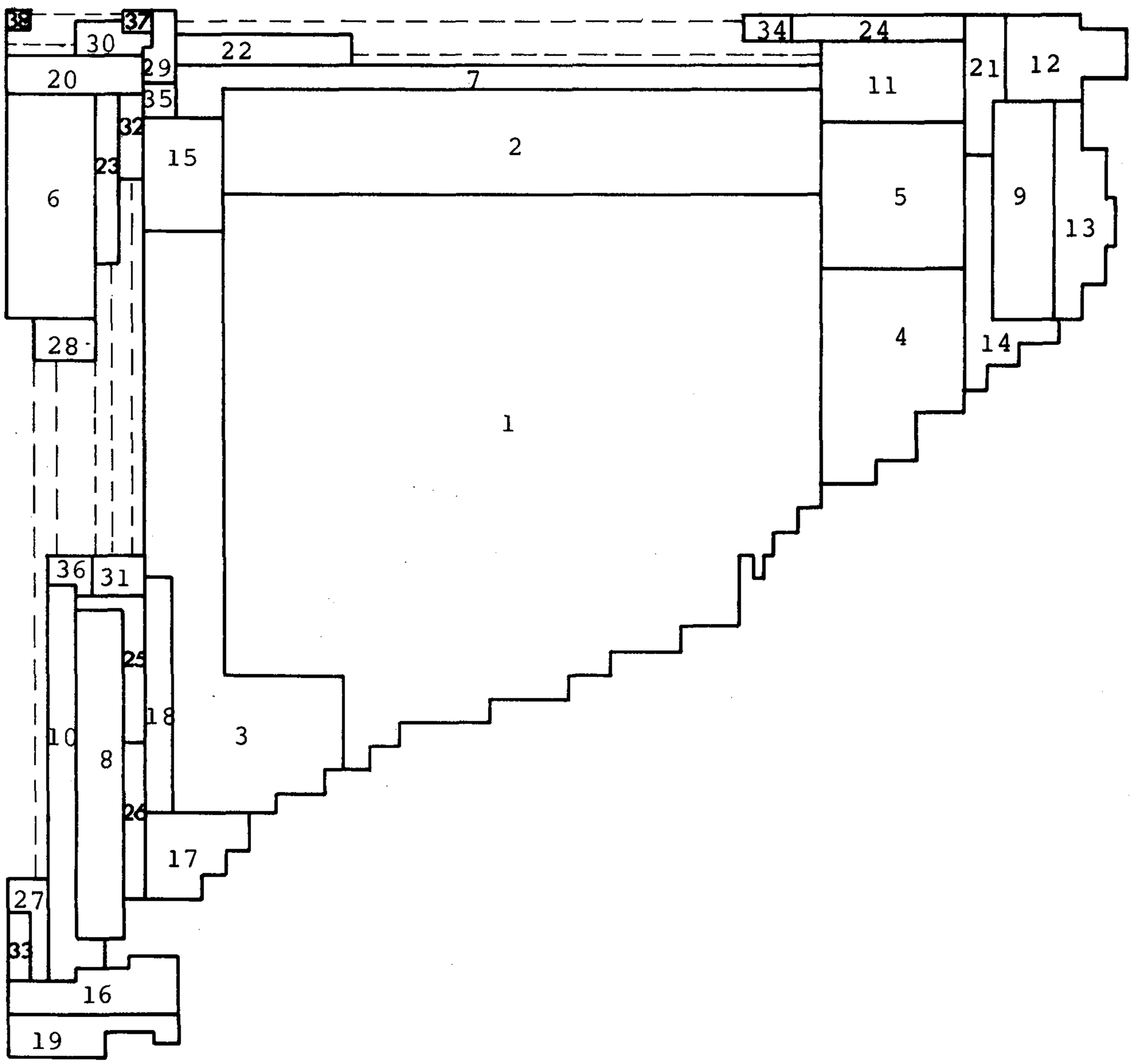

Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre dades municipals del I.N.E. Padró 1975.
Nota: Per a identificar les comarques vegeu taula 14; hi trobareu també indicat el nombre d'habitants que correspon a cada comarca.

TAULA 15. Grans zones de distribució de la població de Catalunya, l'any 1975, ateses les densitats comarcals

Grans zones [1]	Població		Superfície		Densitat
	Habitants de fet	%	km²	%	hab./km²
A. 17 comarques del triangle interior	503.149	8,88	17.161,49	53,55	29,32
B. 14 comarques de la franja exterior, sense l'A.M. de Barcelona [2]	1.142.898	20,18	11.639,02	36,32	98,20
C. 7 comarques de l'A.M. de B., sense Barcelona [2]	2.262.364	39,95	3.151,26	9,83	717,92
D. Municipi de Barcelona	1.754.714	30,98	97,62	0,30	17.974,94
Conjunt de les 38 comarques de Catalunya	5.663.125	100,00	32.049,39	100,00	176,70
E. Catalunya, sense l'A.M. de B.[2]	1.645.812	29,06	28.768,76	89,76	57,15
F. Àrea Metropolitana de Barcelona, inclosa la capital [2]	4.017.313	70,94	3.280,63	10,24	1.236,45
Total Catalunya	5.663.125	100,00	32.049,39	100,00	176,70

1. Per a més detalls sobre la composició d'aquestes grans zones, vegeu el text precedent i el mapa de densitats comarcals del gràfic 3.

2. El municipi de Fogars de Tordera, amb 235 habitants de fet l'any 1975 i 31,75 km² de superfície, pertany a la Selva. Per això és inclòs, amb tota aquesta comarca, a B i no a C. D'altra banda, l'Àrea Metropolitana de Barcelona delimitada per la *Comisión Técnica para la Revisión del Plan Comarcal de 1953*, a més de les set comarques senceres incloïa també el municipi de Fogars de Tordera. És per a això que l'afegim també nosaltres a F i l'excloem d'E.

Font: Elaboració de Ll. Recolons basada en la taula anterior.

A la zona oriental de Catalunya: l'Alt Empordà (61 habitants/km²), el Baix Empordà (110), el Gironès (151), la Selva (76) i la Garrotxa (52).

Vers la Depressió Central: Osona (87), el Bages (113) i l'Anoia (81).

Al litoral i Camp de Tarragona: el Baix Penedès (101), el Tarragonès (396), l'Alt Camp (57) i el Baix Camp (159).

I en el curs inferior i delta de l'Ebre: el Baix Ebre (61) i el Montsià (73).

Les set comarques que formen l'Àrea Metropolitana de Barcelona ocupen el 10 % de la superfície de Catalunya i concentren 4.017.078 habitants, cosa que suposa el 71 % de la població de Catalunya. Més endavant tindrem ocasió d'analitzar més detalladament la distribució de la població a l'interior d'aquesta Àrea Metropolitana, però ja des d'ara, i limitant-nos simplement a la consideració de les densitats comarcals, podem constatar l'existència d'un nucli central, el Barcelonès, de densitat molt superior a la de qualsevol altra comarca; tres comarques contigües que ocupen els llocs segon, tercer i quart, tant en població com en densitat, entre les trenta-vuit comarques de Catalunya i, finalment, unes altres comarques amb densitats superiors als 100 habitants per km² que, dintre de l'àrea, ocupen les zones més alluny ades del nucli Barcelonès. Resumint, aquestes set comarques de l'Àrea Metropolitana de Barcelona són:

En el nucli de l'Àrea: el Barcelonès (15.636 habitants per km²).
En una contigüitat major amb el nucli, el Baix Llobregat (974 hab./km²), el Vallès Occidental (887) i el Maresme (578).

A la resta de l'Àrea: el Vallès Oriental (226), el Garraf (243) i l'Alt Penedès (116).

Per les seves característiques especials, el terme municipal de Barcelona, que s'emporta ell sol la major part de la superfície i de la població del Barcelonès i més del triple de la població de qualsevol altra comarca de Catalunya, cal que s'estudïi particularment. Els seus 1.754.714 habitants del 1975 suposaven el 31 % de la població de tot Catalunya. La situació de Barcelona respecte a Catalunya s'assembla a la de les altres capitals dels Països Catalans: València s'emporta el 21 % del País Valencià, la Ciutat de Mallorca, el 45 % de la població de les Illes Balears i Pitiüses, i Perpinyà, el 39 % de la de Catalunya Nord.

Les dades comarcals contingudes a la taula 14 reprodueixen, pel que es refereix a la superfície territorial de cada comarca, les xifres de «La divisió territorial de Catalunya», editada l'any 1937 per la Conselleria d'Eco-

nomia de la Generalitat de Catalunya. Pel que fa a població, els nostres càlculs es basen en les dades municipals corresponents al padró del 1975.[23]

6. L'EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ COMARCAL

La situació del 1975 que hem descrit, d'una tan profunda desigualtat en el repartiment de la població per les comarques i zones de Catalunya constitueix en un grau considerable una novetat en la història del Principat. És veritat que ja en el primer fogatge realitzat entre 1365 i 1370, «hom pot observar la persistència secular de la distribució de la població del Principat: més densitat humana del litoral respecte a l'interior i l'escassa població de les comarques pirinenques i prepirinenques.[24] La novetat actual es troba en la magnitud d'aquests desequilibris comarcals. Cenyint-nos al segle XX, i en alguns casos remuntant-nos a les dades del primer cens oficial modern, el de 1857, podem notar el gran canvi que hi ha hagut.

6.1. La concentració comarcal entre 1857 i 1975

Andreu Gispert Llavet i Rafael Pujol Marigot confeccionaren una significativa taula de coeficient de concentració de població a base d'anar seguint en tretze recensions, des del 1857 al 1965, el percentatge de població de Catalunya que caldria que canviés de comarca per a aconseguir una redistribució teòrica de la població que assolís la mateixa densitat per a totes i cada una de les trenta-vuit comarques. En la taula 16 donem alguna d'aquestes dades junt amb la prolongació per al 1970 i el 1975 que hem calculat nosaltres.

TAULA 16. Coeficient de concentració de la població de Catalunya 1857-1975

Any	%
1857	27,21
1900	37,56
1930	46,98
1950	51,95
1960	56,68
1970	61,24
1975	62,68

Font: *A. Gispert Ll. i R. Pujol M. Localización industrial y redistribución de la población en Cataluña, 1857-1965.* En *Ponencias del VII Coloquio de la Asociación de Ciencia Regional de lengua francesa.* Servicio de Estudios en Barcelona del Banco Urquijo (Madrid, 1968), p. 183. Per a 1970 i 1975, elaboració de Ll. Recolons.

En conjunt, per tant, mentre que el 1857 les tres quartes parts de la població de Catalunya gairebé es trobaven homogèniament repartides entre les comarques, el 1975 només és quelcom més d'un terç de la població la que es troba repartida homogèniament, mentre que són una mica menys dels dos terços de la població, o sigui uns 3.550.000 habitants, els qui haurien de canviar de comarca per tal d'aconseguir una distribució comarcal homogènia en el territori de Catalunya. No és que tinguem la pretensió que la total uniformitat de les densitats comarcals hagi d'ésser l'objectiu a aconseguir, però aquesta consideració teòrica ens ajuda a adonar-nos de la magnitud dels desequilibris comarcals existents i del seu augment a través del temps. Més endavant veurem que no han estat únicament els increments d'unes comarques, sinó també la forta i creixent despoblació d'unes altres les que han aguditzat els desequilibris de població entre elles.

6.2. Els creixements i decreixements de la població de les comarques des del 1900

A la taula 17 podem observar els creixements i/o decreixements de cada comarca a la primera meitat del segle XX: 1900-1950, en el tercer quart de segle: 1950-1975, i, finalment, per a analitzar les tendències més recents, en el quinquenni 1970-1975. Comparant els cinquanta anys 1900-1950 amb els vint-i-cinc 1950-1975, convé recordar que en aquest darrer quart de segle la població de Catalunya augmentà més que en tota la primera meitat del segle, i que el creixement natural de la

23. Per a obtenir les dades comarcals de població ens ha calgut resoldre el problema que exposem tot seguit: A conseqüència de la despoblació de municipis demogràficament reduïts, han estat freqüents, sobretot a les comarques pirinenques, les annexions o fusions de municipis i, com a conseqüència, la reducció del nombre de municipis. Entre 1960 i 1970 es donaren tres casos en què el municipi annexionant pertanyia a una comarca diferent de la del municipi desaparegut. De 1970 a 1975 es donà, a més, un cas de fusió de quatre municipis per tal de constituir-ne un de nou, en el qual un dels municipis desapareguts pertanyia a una comarca diferent d'aquella a la qual pertanyien els altres tres. Aquests casos ens plantegen el dilema següent: o canviem les demarcacions d'un any a un altre, o bé dividim la població del terme municipal resultant conforme a l'adscripció territorial prèvia a la remodelació dels termes municipals. Escollim aquesta darrera opció per tal de facilitar les comparacions que durant el temps es produeixen entre comarques amb delimitació territorial i superfície constant: la que fou establerta per la Generalitat de Catalunya el 1936. I, en conseqüència, per als anys posteriors a les annexions municipals esmentades, hem sumat a unes comarques i restat a d'altres les poblacions dels territoris compresos en els quatre antics termes municipals.

Població dels municipis desapareguts per annexió a un altre municipi d'una comarca diferent

Municipis avui desapareguts	Comarques	1960	1965	1970	1975
Llanera	Solsonès	388	270	(215)	159 *
Beget	Garrotxa	339	245	(178)	129 *
Bassegoda	Garrotxa	138	72	(31)	13 *
Castellàs	Pallars Sobirà	104	66	47	33 *

Municipis als quals s'han annexionat		Comarques
	Torà de Riubregós	Segarra
	Camprodon	Ripollès
	Albanyà	Alt Empordà
	Valls d'Aguilar	Alt Urgell

La xifra d'habitants sense parèntesi ni asterisc correspon al municipi avui desaparegut quan encara conservava la condició de municipi autònom. Entre parèntesi ( ), els habitants corresponents a les entitats de població contingudes en el territori del municipi ja desaparegut com a tal municipi i annexionat a un altre, segons les dades dels nomenclàtors provincials (vol. IV del Cens de 1970). Amb asterisc, xifra calculada per a 1975 sobre la base de mantenir per a 1970-1975 el mateix ritme de decreixement experimentat en 1965-1970 i a manca de dades directes.

24. *Joaquim Maluquer i Sostres,* «Catalunya — La població», *Gran Enciclopèdia Catalana,* vol. 4 (Barcelona, 1973), pàg. 715.

Gràfic 3.— Densitat de població a les comarques de Catalunya. 1975.

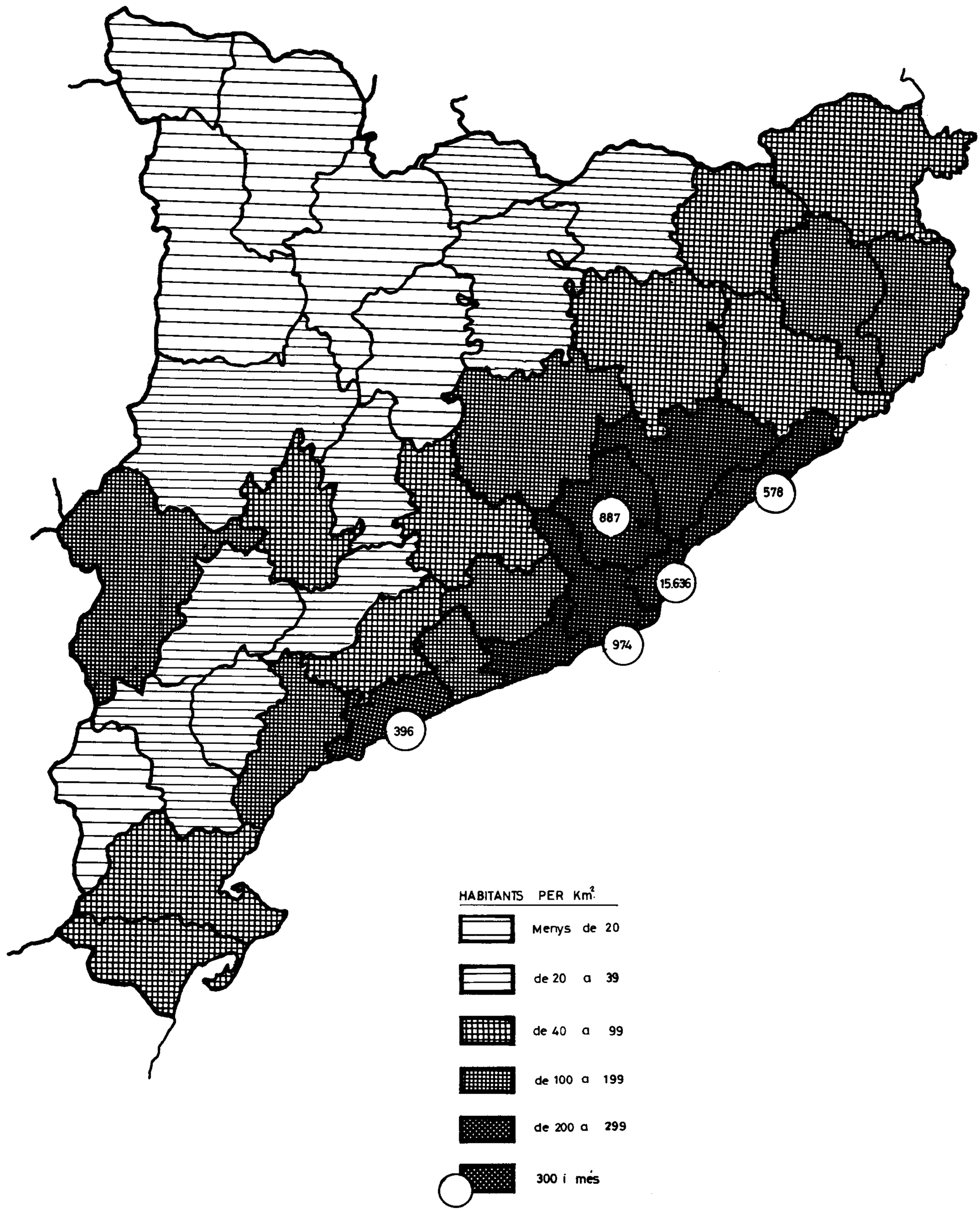

Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre dades de superficie de GENERALITAT DE CATALUNYA. *La Divisió Territorial de Catalunya* (Barcelona 1937) i dades de població de I.N.E. *Poblaciones de Derecho y de Hecho de los Municipios Españoles. Padrón Municipal de 1975.* (Madrid 1977) i B.O.E. 17-X-1988, pp 22767-8.

Nota: Per a identificar cada comarca sobreposeu el gràfic 1 i vegeu taula 14; hi trobareu també indicats els habitants per km^2 corresponents a cada comarca.

Gràfic 4.— El creixement de les comarques entre 1970 i 1975.

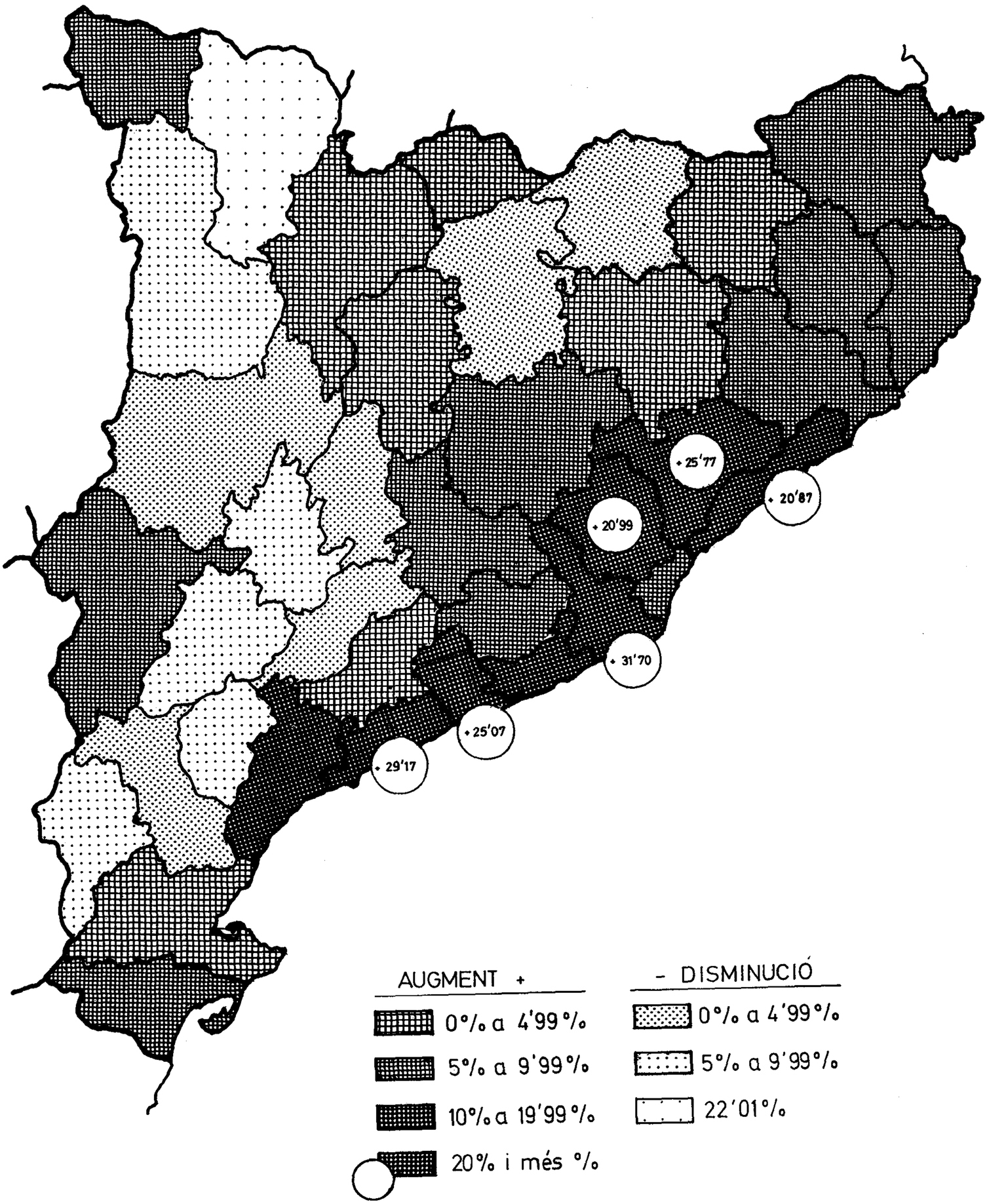

Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre les dades de la taula 14.
Nota: Per a identificar cada comarca sobreposeu el gràfic 1 i vegeu taula 14.

TAULA 17. Comarques de Catalunya ordenades segons els percentatges de creixement absolut de població. Períodes 1900-1950, 1950-1975 i 1970-1975

% creixement 1900-1950		% creixement 1950-1975		% creixement 1970-1975	
1. Barcelonès	152,65	1. Baix Llobregat	378,81	1. Baix Llobregat	31,70
2. Vallès Occidental	137,42	2. Vallès Occidental	218,68	2. Tarragonès	29,17
3. Baix Llobregat	109,19	3. Vallès Oriental	173,86	3. Vallès Oriental	25,77
4. Segrià	65,57	4. Tarragonès	135,71	4. Baix Penedès	25,07
		5. Maresme	121,57	5. Vallès Occidental	20,99
CATALUNYA creix. total	64,79	6. Garraf	92,93	6. Maresme	20,87
		7. Baix Penedès	76,98	7. Baix Camp	16,24
5. Vallès Oriental	59,57			8. Garraf	14,00
6. Garraf	55.41	CATALUNYA creix total	74,77		
7. Berguedà	54,07			CATALUNYA creix. total	10,55
8. Bages	52,63	8. Baix Camp	70,94		
9. Maresme	45,33	9. Barcelonès	70,10	9. Gironès	9,90
10. Baix Ebre	43,30	10. Anoia	64,64	10. Anoia	9,88
11. Gironès	37,34	11. Gironès	52,61	11. Alt Penedès	8,51
12. Osona	32,26	12. Segrià	52,46	12. Vall d'Aran	8,49
13. Montsià	30,16	13. Selva	50,40	13. Baix Empordà	8,09
14. Tarragonès	27,57	14. Baix Empordà	47,70	14. Alt Empordà	8,06 *
15. Solsonès	27,15	15. Bages	43,62	15. Bages	7,58
16. Anoia	22,84	16. Osona	37,57	16. Segrià	7,30
		17. Alt Penedès	34,02	17. Selva	6,99
Catalunya creix. natural	16,95			18. Barcelonès	6,04
		CATALUNYA creix. natural	31,87	19. Montsià	5,81
17. Alt Urgell	16,43				
18. Ripollès	15,78	18. Alt Empordà	22,48	CATALUNYA creix. natural	5,48
19. Alt Penedès	13,93	19. Montsià	12,86		
20. Urgell	13,82	20. Garrotxa	10,00	20. Osona	4,98
21. Selva	10,84	21. Cerdanya	8,34	21. Alt Camp	4,01
22. Baix Camp	9,55	22. Alt Camp	7,32	22. Solsonès	2,59 *
23. Garrotxa	8,01	23. Berguedà	4,92	23. Alt Urgell	2,36 *
24. Pallars Jussà	5,65	24. Ripollès	0,39	24. Cerdanya	0,59
25. Vall d'Aran	2,60			25. Garrotxa	0,38 *
26. Noguera	0,42	CREIXEMENT TOTAL ZERO		26. Baix Ebre	0,31
CREIXEMENT TOTAL ZERO		25. Baix Ebre	−1,44	CREIXEMENT TOTAL ZERO	
		26. Noguera	−4,55		
27. Segarra	−1,28	27. Ribera d'Ebre	−5,13	27. Ribera d'Ebre	−0,24
28. Cerdanya	−2,92	28. Urgell	−8,47	28. Segarra	−1,85 *
20. Alt Empordà	−4,04	29. Solsonès	−10,01	29. Ripollès	−2,51 *
30. Baix Empordà	−5,95	30. Alt Urgell	−12,74	30. Conca de Barberà	−3,68
31. Garrigues	−6,51	31. Vall d'Aran	−16,34	31. Berguedà	−4,03
32. Baix Penedès	−11,41	32. Garrigues	−17,40	32. Noguera	−4,99
33. Ribera d'Ebre	−12,85	33. Segarra	−17,92	33. Garrigues	−5,09
34. Alt Camp	−15,88	34. Conca de Barberà	−18,78	34. Terra Alta	−6,22
35. Conca de Barberà	−18,79	35. Pallars Jussà	−24,17	35. Urgell	−6,41
36. Terra Alta	−19,22	36. Terra Alta	−25,25	36. Pallars Jussà	−8,54
37. Pallars Sobirà	−21,10	37. Priorat	−25,26	37. Priorat	−9,22
38. Priorat	−35,94	38. Pallars Sobirà	−41,65	38. Pallars Sobirà	−22,01

Nota: En el període 1900-1950 hem introduït alguna correcció respecte a les dades que donen les fonts que abaix s'indiquen. Els períodes 1950-1975 i 1970-1975 són d'elaboració pròpia. El problema que posen en aquests períodes els quatre municipis annexats a d'altres municipis de comarques diferents, l'hem resolt mantenint aquí constants els territoris comarcals d'acord amb la Divisió Territorial aprovada l'any 1936 per la Generalitat de Catalunya. Les comarques afectades porten un asterisc (*). Per a més detalls vegeu nota 23 del text.

Font: Elaboració de Ll. Recolons pel que fa als períodes 1950-1975 i 1970-1975. Per al període 1900-1950 *J. Iglésies Fort,* «El crecimiento demográfico en Cataluña durante los últimos cien años». *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona,* n.º 680 (Barcelona, 1961). *Servei d'Estudis de Banca Catalana, Localització i dinàmica de l'actualitat econòmica* (Barcelona, 1968). Vegeu també *Ll. Recolons, La població de Catalunya. Distribució territorial i evolució demogràfica 1900-1970* (Barcelona, 1976). Per a la població de 1975 vegeu taula 14.

població ha tingut en aquests darrers vint-i-cinc anys una part molt més important en el creixement total de la població que en 1900-1950, de preponderància migratòria molt més aguditzada. Però també a l'últim quart de segle s'han incrementat considerablement els percentatges de disminució de població en un gran nombre de comarques.

Entre les comarques que superen el ritme de creixement total de la població de Catalunya, observem d'una banda la preponderància de les comarques de l'Àrea Metropolitana de Barcelona i, d'una altra, la progressiva i recent puixança (a partir del 1960) de tres comarques litorals tarraconenses que, en 1970-1975, ocupen els *llocs segon, quart i setè de creixement comarcal*, per sobre, totes elles, del creixement total de Catalunya. Pel que afecta l'Àrea Metropolitana de Barcelona, és notable la relegació del Barcelonès des del lloc de màxim creixement comarcal de la primera meitat de segle, fins el lloc 18è, lleugerament per sobre del creixement natural, en 1970-1975.

Els creixements més espectaculars s'han produït en el darrer quart de segle 1950-1975. En aquest període el Baix Llobregat quintuplicà gairebé la població, els dos Vallès pràcticament la triplicaren i el Maresme la duplicà amb escreix. Dintre d'aquests vint-i-cinc anys, la dècada 1960-1970 fou per a aquestes comarques la de màxim creixement.

En el conjunt de comarques que disminueixen de població preponderen de molt les situades en el triangle interior de Catalunya, i aquesta és una tendència que es va afermant durant el curs dels setanta-cinc anys que analitzem, fins al punt que en el darrer quinquenni (1970-1975) les dotze comarques que disminuïren (gràfic 4) la població es troben totes en aquest triangle interior a què abans hem fet referència (gràfic 3). La despoblació més accentuada és la que es va produint darrerament al Pallars Sobirà; aquesta comarca i la del Priorat l'any 1975 tenien menys de la meitat de la població del 1900. A més d'algunes altres comarques pirinenques i de les situades cap al sud del sistema pre-litoral català, en el quinquenni 1970-1975 es troben també entre les comarques que perden població les situades a la conca mitjana i baixa del Segre, amb excepció del Segrià.

Cap comarca pirinenca —i, si exceptuem el Segrià, cap del triangle interior de Catalunya— no se situa en el quinquenni 1970-1975 per sobre del percentatge atribuït al creixement natural de Catalunya (5,48 %). En canvi, preponderen en aquests llocs les comarques situades a la franja intermèdia, que deixa en un costat el triangle interior de Catalunya i a l'altre costat l'Àrea Metropolitana de Barcelona.

En general, i a grans trets, podem dir que el panorama que ofereix l'evolució de la població de les comarques de Catalunya és cada vegada més semblant al que ofereix el de les densitats de població del 1975 (vegeu els mapes dels gràfics 3 i 4).

Així observem com s'està donant, a grans trets, a la població de Catalunya una tendència desequilibradora de creixement de les comarques més poblades i de decreixement de les que ho són menys, cosa que ha canviat i canvia profundament la distribució de la població històricament coneguda de Catalunya.

7. EL PAS DE LA PREPONDERÀNCIA RURAL A LA URBANA ENTRE 1900 I 1975

Baixant del nivell de comarques al més detallat dels municipis, veurem (apartat 8) la concentració de municipis contigus que formen 10 zones de concentració en el mapa de Catalunya del 1975, però hi ha un altre indicador summament significatiu al qual convé prestar molta atenció: es trata de la distribució de la població segons el volum demogràfic dels municipis. Les dades de la taula 18 parlen amb claredat de la radicalitat del canvi que s'ha produït. Catalunya, que el 1900 tenia el 55,02 % de la seva població residint en municipis de menys de 5.000 habitants, el 1975 només té el 14,36 % de la població vivint en municipis d'aquesta grandària demogràfica, mentre que la majoria de la població (60,66 %) viu en ciutats de més de 50.000 habitants. La transcendència d'aquesta pèrdua de la preponderància rural a favor de la urbana és enorme.

TAULA 18. Catalunya. Població absoluta i relativa segons el volum demogràfic dels municipis. Anys 1900, 1950 i 1975

	Any 1900		Any 1950		Any 1975	
En municipis	Població absoluta	%	Població absoluta	%	Població absoluta	%
Amb menys de 2.000 habitants	703.012	35,75	620.817	19,16	410.070	7,24
De 2.000 a 5.000 habitants	378.908	19,27	384.604	11,87	403.410	7,12
De 5.000 a 10.000 habitants	69.643	3,54	236.507	7,30	374.399	6,61
De 10.000 a 50.000 habitants	218.819	14,33	413.749	12,77	1.039.838	18,36
De 50.000 a 100.000 habitants	—	—	304.457	9,40	512.709	9,05
Amb més de 100.000 habitants	533.000	27,11	1.280.179	39,51	2.922.699	51,61
Total emigració Catalunya	1.966.382	100.22	3.240.313	100,00	5.663.125	100,00

Font: Elaboració de Ll. Recolons basada en I.N.E., *Reseña Estadística de la Provincia de Barcelona; id. de la de Gerona; id. de Lérida; id. de Tarragona;* I.N.E., *Poblaciones de Derecho y de Hecho de los Municipios Españoles. Padrón Municipal de 1975* (Madrid, 1977). B.O.E., 17 de octubre 1977, pp. 22767-8.

El canvi que s'ha produït a Catalunya a través del segle XX suposa una novetat que deixa endarrera tots els segles de la història i de la prehistòria de l'ocupació de l'home d'aquest territori. No és estrany que l'experiència del canvi social domini a la actual generació que succeeix a una cadena històrica de generacions anteriors en les quals el món dels valors i dels símbols s'elaborà des del pressupòsit de la preponderància demogràfica de la vida rural. El fet que Catalunya no es trobi sola en aquest canvi, sinó dins un corrent universal lligat a la modernització, no resta transcendència a aquest fenomen que ací s'ha donat certament amb una gran intensitat. Quan observem més detalladament les diferents comarques i zones, veiem que les ciutats de l'Àrea Metropolitana de Barcelona pesen molt en el conjunt de la població de Catalunya. A més, i àdhuc a les comarques completament agràries, s'observa el creixement de les entitats més grans de població, que esdevenen ciutats, alhora que s'abandonen progressivament els pobles petits.

Des del punt de vista de la sociologia del coneixement, caldria afegir encara, a l'efecte dels desplaçaments físics de la població des dels pobles a les ciutats, l'efecte de la influència del món urbà en el conjunt de valors i estils de vida de bona part de la població que resta al camp. La freqüència dels desplaçaments personals i els mitjans de comunicació social fan, entre altres, de portadors d'aquest món urbà a les mentalitats de la població que físicament resta rural.

8. LA CONCENTRACIÓ DEMOGRÀFICA PER ZONES, 1975

Si de les característiques generals passem a l'estudi més detallat de la distribució de la població de Catalunya, la perspectiva que se'ns ofereix és inesgotable. Caldrien centenars de pàgines per completar un recorregut per les comarques i municipis de Catalunya que donés suficient notícia de les peculiaritats que configuren la demografia de cadascuna d'aquestes unitats. Davant la limitació que ens imposa la naturalesa d'aquest informe, he optat per seleccionar un sol tema: el de les zones de concentració demogràfica. L'exposaré, primer, en les seves característiques generals, per a passar seguidament a un recorregut més detallat de cada zona.

Dues raons motiven aquesta selecció. En primer lloc, l'interès intrínsec del tema, car les zones de concentració resulten un indicador clau de la distribució de la població en el territori de la Catalunya actual. En efecte, segons hem vist més amunt (apartat 6.1 i taula 16), la tendència a la concentració de la població caracteritza profundament l'evolució de la població de Catalunya, almenys als últims cent anys. Per altra banda, la utilització del terme municipal com unitat mínima en la composició d'aquestes zones, ens permet una elaboració bastant més refinada que l'obtinguda amb els conjunts comarcals amb vista al coneixement detallat de la relació entre habitants i superfície territorial. Evidentment, aquest aspecte del sistema escollit també té les seves limitacions, per tal com no distingeix entre el que és el casc urbà, on es concentra la població del municipi, i la resta del terme municipal, sovint poc habitat. En tot cas, resulta més adient i precís que la utilització de conjunts més grans, com els comarcals. De retruc, la configuració de les zones de concentració ens serveix també per a localitzar les zones de població desconcentrada, les zones poc poblades, tant a l'interior de les comarques com dintre d'unitats territorials més grans.

L'altra raó que m'indueix a seleccionar aquí aquest tema és la seva originalitat. Així, mentre que els estudis per comarques, municipis i províncies compten amb una autoritzada i relativament abundant bibliografia, l'estudi de les zones de concentració que amb dades del 1970 vaig elaborar i vaig incloure en el meu llibre *La població de Catalunya. Distribució territorial i evolució demogràfica 1900-1970*, fou una aportació nova, ben rebuda per alguns crítics. Particularment les crítiques de J. Maluquer i Sostres i J. M. Muntaner i Pascual que m'animen a continuar aquesta línia.

8.1. Mètode

La identificació de les zones de concentració 1975 ha seguit aquestes normes:

— Selecció de tots els municipis contigus amb densitats no inferiors als 100 habitants per km².
— Addició dels municipis que resulten imprescindibles per a lligar en una continuïtat territorial els municipis anteriors; sempre i quan els que fan aquesta funció no tinguin una densitat inferior als 50 hab./km².
— En alguns casos excepcionals, en els quals la distància que separava conjunts de municipis en les condicions esmentades era mínima, hem considerat que formaven una sola zona de concentració. Això s'esdevé especialment en la zona Ripoll-Vic-Aiguafreda.
— Només considerem zona de concentració aquella que suma un mínim de 20.000 habitants.

Les readaptacions i millores introduïdes en aquest mètode respecte a l'emprat en el llibre esmentat són les següents:

1. Les dades de població es refereixen ara al 1975, en lloc del 1970.

2. Els criteris de composició de les zones segueixen ara un rigorós mètode, de manera que la inclusió o exclusió d'un municipi depèn clarament d'unes normes fixes. En l'elaboració de les zones del 1970 va jugar més la intuició en resoldre els casos dubtosos.

3. A conseqüència de tot això i a més d'altres petites variants respecte a la inclusió o exclusió d'un o altre municipi en les diverses zones, les modificacions més importants en relació amb el que deia en aquell llibre són les següents:
— La transformació de la zona Costa Brava Sud en una zona molt més àmplia: la zona Costa Brava - La Bisbal - Figueres. Això ha estat possible gràcies a la determinació del criteri seguit que permet incorporar municipis amb densitats inferiors als 100 habitants per km², sempre que no quedin per sota dels 50 hab./km² i que el territori que d'aquesta manera s'incorpora a la zona superi els 100 hab./km² de densitat. Així hem pogut connectar un conjunt de municipis de l'Alt Empordà que altrament quedaven solts.

— La nova zona Olot - Fluvià, que és el resultat de rebaixar a 20.000 habitants el total mínim de població exigit per constituir una zona de concentració.
— Una més gran matisació que ens permetrà la subdivisió en sis subzones en lloc de dues a l'Àrea Metropolitana de Barcelona, com veurem a continuació.
— Una d'aquestes subzones de l'Àrea Metropolitana és la de l'Alt Penedès, en la qual podem recollir el fenomen de concentració de Vilafranca i els seus voltants, i unir-lo a Sant Sadurní d'Anoia, la qual cosa permet d'ajustar-nos a la divisió comarcal.
— La zona Igualada - Anoia queda aleshores limitada a municipis d'aquesta comarca, malgrat la seva contigüitat amb la subzona de Vilafranca - Alt Penedès.
— Finalment subdividim la zona que anomenàvem Tarragona - Reus - Valls en dues subzones, i així podem apreciar el pes demogràfic dels dos municipis contigus de Tarragona i Reus, de densitat i població molt més elevada que la resta de la zona.

4. Oferim també, a més del mapa de conjunt de les zones de concentració demogràfica de Catalunya, mapes més detallats de les diverses zones de concentració que ens permeten apreciar les divisions comarcals i localitzar més acuradament els municipis. Hi afegim, a més de tots els municipis de les zones de concentració, aquells que superen els 50 habitants per km² en les comarques estudiades.

8.2. Característiques del conjunt de les zones de concentració 1975

El resultat així aconseguit (taula 19) ens indica una elevada concentració de població en una petita part del territori de la Catalunya del 1975. En efecte, només en el 17 % del territori de Catalunya vivia aquell any el 89 % de la població, cosa que indica, d'altra banda, que en el 83 % del territori tan sols hi vivia un 11 % de la població de Catalunya (taula 20).

Deixant per a més endavant l'anàlisi de cada una de les zones, l'observació del conjunt del mapa resultant (vegeu gràfic 5) ens indica i completa les característiques generals de la distribució de la població de Catalunya el 1975, amb una major precisió del que ja ens indicava la consideració genèrica de les comarques. Les característiques globals d'aquesta distribució de la població són les següents:

1. Sobresurt la zona de concentració de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, que concentra el 70,23 % de la població de Catalunya només en el 6,04 % del territori. L'atenció a les unitats municipals en comptes de les comarcals, ens permet de constatar que en el conjunt de les set comarques de l'Àrea Metropolitana (taula 22) queda quelcom menys de la meitat de la seva superfície (el 4,03 % del territori de Catalunya) amb densitat molt baixa, i habitada solament per un 0,67 % de la població de Catalunya, en evident contrast amb l'elevadíssima concentració de població de la zona. En aquesta darrera, podem distingir-hi diferents graus de concentració, essent el Barcelonès, el sud del Baix Llobregat i el centre del Vallès Occidental les zones més denses.

TAULA 19. Zones de concentració demogràfica de Catalunya. Població, superfície i densitat. Any 1975

Zones de concentració	Població de fet		Superfície		Densitat
	Habitants	% s/Catalunya	km²	% s/Catalunya	hab./km²
Z. Àrea Metropolitana de Barcelona	3.977.302	70,23	1.934,74	6,04	2.056
Z. Camp de Tarragona - Baix Penedès	264.976	4,68	533,52	1,62	497
Z. Berga - Manresa - Monistrol	164.228	2,90	625,13	1,95	263
Z. Costa Brava - La Bisbal - Figueres	141.063	2,49	535,03	1,67	264
Z. Lleida - Tàrrega	140.851	2,49	532,58	1,66	264
Z. Ripoll - Vic - Aiguafreda	102.830	1,82	312,40	0,97	329
Z. Girona - Ter	93.333	1,65	162,46	0,51	574
Z. Tortosa - Amposta - Delta de l'Ebre	82.041	1,45	682,94	2,13	120
Z. Igualada - Anoia	58.802	1,04	175,86	0,55	334
Z. Olot - Fluvià	29.180	0,52	78,22	0,24	373
Total zones de concentració	5.054.606	89,25	5.572,88	17,39	907
Total fora de zones de concentració	608.519	10,75	26.431,07	82,47	23
Desajustament de xifres (vegeu nota 1 a la taula 20)			45,44	0,14	
Total de Catalunya	5.663.125	100,00	32.049,39	100,00	177

Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre dades de població del padró municipal 1975 *(I.N.E.)*; de la superfície comarcal, segons la *Generalitat de Catalunya, 1937;* i de la superfície municipal, de les recopilades per *J. M. Casas Torres i collab., op. cit.* (amb actualitzacions i algunes correccions).

TAULA 20. La Catalunya no inclosa en les zones de concentració demogràfica. Població, superfície i densitat. Any 1975

Territoris no inclosos a les zones	Població de fet		Superfície		Densitat
	Habitants	% s/Catalunya	km²	% s/Catalunya	hab./km²
A l'Àrea Metropolitana de Barcelona	37.987	0,67	1.292,62	4,03	29
A la resta de la província de Barcelona	64.560	1,14	3.480,81	10,86	19
A la província de Tarragona	137.566	2,43	5.099,70	15,91	27
A la província de Girona	160.024	2,83	5,007,47	15,62	32
A la província de Lleida	208.382	3,68	11.550,47	36,04	18
Total fora de zones de concentració	608.519	10,75	26.431,07	82,47	23
Total zones de concentració	5.054.606	89,25	5.572,88	17,39	907
Desajustament de xifres de superfície a l'À.M.B.[1]			45,44	0,14	
Total de Catalunya	5.663.125	100,00	32.049,39	100,00	177

1. El desajustament en les xifres de superfície de l'Àrea Metropolitana prové de la diversitat de fonts emprades. Tant pel que fa a la zona de concentració com a la resta de l'Àrea, hem calculat les superfícies a base de sumar municipi per municipi segons les dades de *José Manuel Casas Torres i collab.* a *«Atlas e índices de los términos municipales españoles»*, editat per la «Confederación Española de Cajas de Ahorros», Madrid, 1969, amb algunes correccions. El resultat així obtingut és inferior en 45,44 km² al que dóna la suma de les superfícies de les set comarques de l'Àrea (més la del municipi de Fogars de Tordera), segons les dades comarcals que dóna la *Generalitat de Catalunya. Conselleria d'Economia* a *«La Divisió Territorial de Catalunya»*, Barcelona, 1937. En les altres demarcacions no ens surten desajustaments perquè únicament hem fet el càlcul municipi per municipi per a les zones de concentració segons les dades d'en Casas Torres, mentre que la superfície de la resta del territori l'hem obtinguda restant, del total de les dades comarcals que oferia la Generalitat, les superfícies de les zones de concentració.

Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre dades de les taules 19 i 21.

2. El litoral mediterrani apareix com un element concentrador de població. Els termes municipals que tenen litoral fistonegen el mapa de Catalunya amb una notable concentració de població, que comença al sud del cap de Creus i pràcticament prossegueix sense interrupció fins al Baix Camp, amb les màximes concentracions, a més del Barcelonès i el Baix Llobregat, ja esmentats, en el Tarragonès i el Maresme. Les densitats municipals disminueixen en els extensos termes municipals del Vandellós i el Perelló. Tornen a elevar-se en el Delta de l'Ebre i fins al límit de Catalunya amb el País Valencià, en el municipi d'Alcanar.

3. La influència dels rius en les concentracions de població és perceptible a Catalunya, sobretot al Llobregat (i el seu afluent el Cardener) des de Berga fins al mar; en el Ter, tant en el tram Ripoll-Manlleu com en el de la Cellera de Ter-Girona-Flaçà; en el Segre i la zona de regadius de la seva conca baixa i mitjana; en el darrer tram de l'Ebre amb el delta; en el Francolí, el Fluvià i àdhuc en la mateixa Àrea Metropolitana de Barcelona, els termes municipals travessats pels llits dels rius indiquen generalment unes densitats majors de població.

4. La influència de les carreteres que, en molts casos, s'afegeix a l'efecte concentrador dels rius, les valls dels quals aprofiten. És particularment perceptible el paper que juga la carretera general Barcelona-Madrid a la zona que empalma Tàrrega amb Lleida, així com el de la carretera Barcelona-Puigcerdà, des d'Aiguafreda fins a Campdevànol.

Si les quatre característiques que hem esmentat indiquen concentració de població són, al contrari, factors de despoblació a Catalunya: la condició de territori interior on es donen grans extensions amb molt poca població. La condició de zona muntanyenca, poc propícia, naturalment, a concentrar població. Es fa perceptible la relació inversa, altitud muntanyenca-població, no sols en els punts màxims del Pirineu català, sinó fins i tot en el sistema muntanyenc del litoral en el recorregut per l'Àrea Metropolitana de Barcelona. L'aïllament d'algunes comarques dels grans eixos de circulació viària també influeix negativament en la població.

8.3. La zona de concentració de l'Àrea Metropolitana de Barcelona

Hem parlat ja de les set comarques que formen l'Àrea Metropolitana de Barcelona i del paper preponderant d'aquesta demarcació en la distribució de la població de Catalunya (apartat 5 i taula 15). Dins de l'Àrea Metropolitana de Barcelona distingim (taula 22) una zona de concentració demogràfica d'elevada densitat mitjana (2.056 habitants per km²), que contrasta amb la dèbil densitat que registra una part considerable del territori de la mateixa Àrea Metropolitana, el qual queda fora de la zona de concentració (densitat mitjana: 29 habitants per km²).

Si observem amb més detall la zona de concentració de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, hi trobarem sis subzones de peculiars característiques cada una (taula 22 i gràfics 5 i 7). L'elevadíssima densitat que hi ha a una part de la zona de concentració de l'Àrea Metropolitana ens porta a diferenciar dues d'aquestes zones a base d'utilitzar una cota mínima de densitat municipal superior a l'emprada per a l'elaboració de les altes zones de concentració de Catalunya.

Gràfic 5.— Zones de concentració demogràfica de Catalunya, 1975.

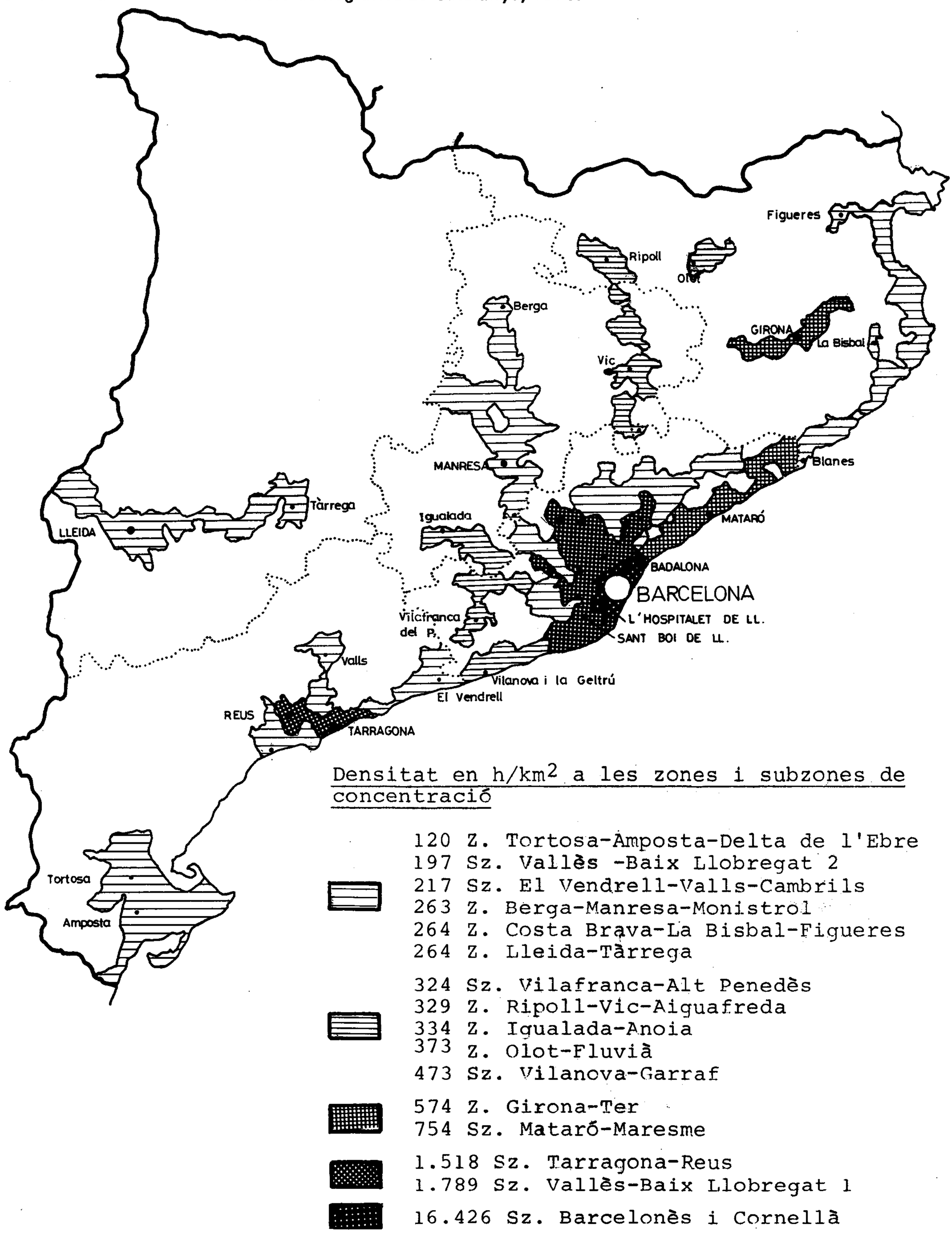

Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre les dades de les taules 19, 22 i 25.
Nota: Per a situar les comarques en el mapa vegeu el gràfic 1.

Gràfic 6.— Mapa de l'àrea metropolitana de Barcelona: termes municipals.

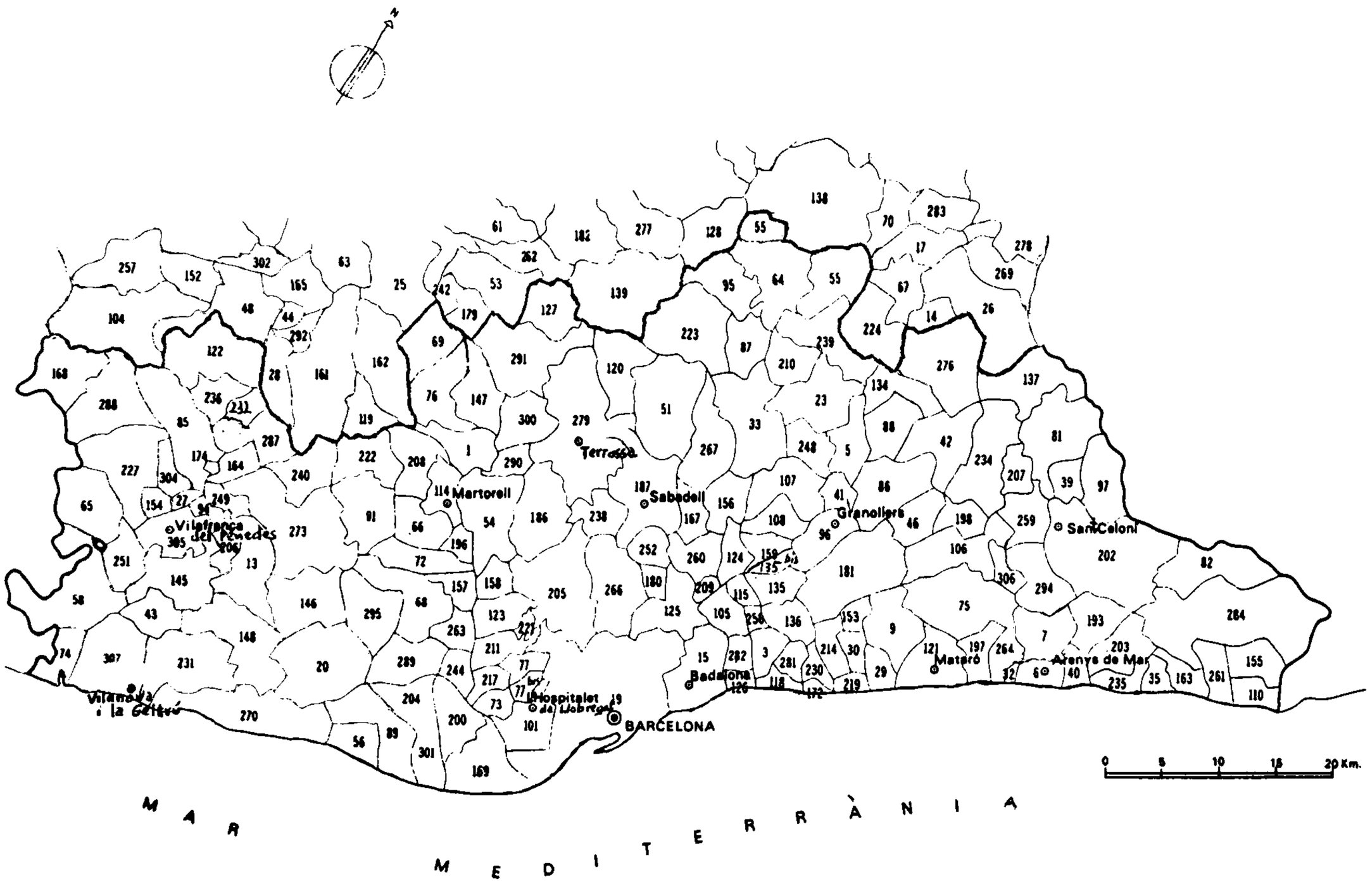

Font: Consorcio de Información y Documentación de Catalunya "Inventario de Información Cartográfica de Catalunya 1973" Serie Bibliografías nº 3, Barcelona 1973. (Traduït al català i amb algunes correccions en la numeració i delimitació dels termes municipals).
Nota: Vegeu apèndix I del text per a la identificació dels termes municipals.

Gràfic 7.— Area metropolitana de Barcelona. Densitat de població als municipis, 1975.

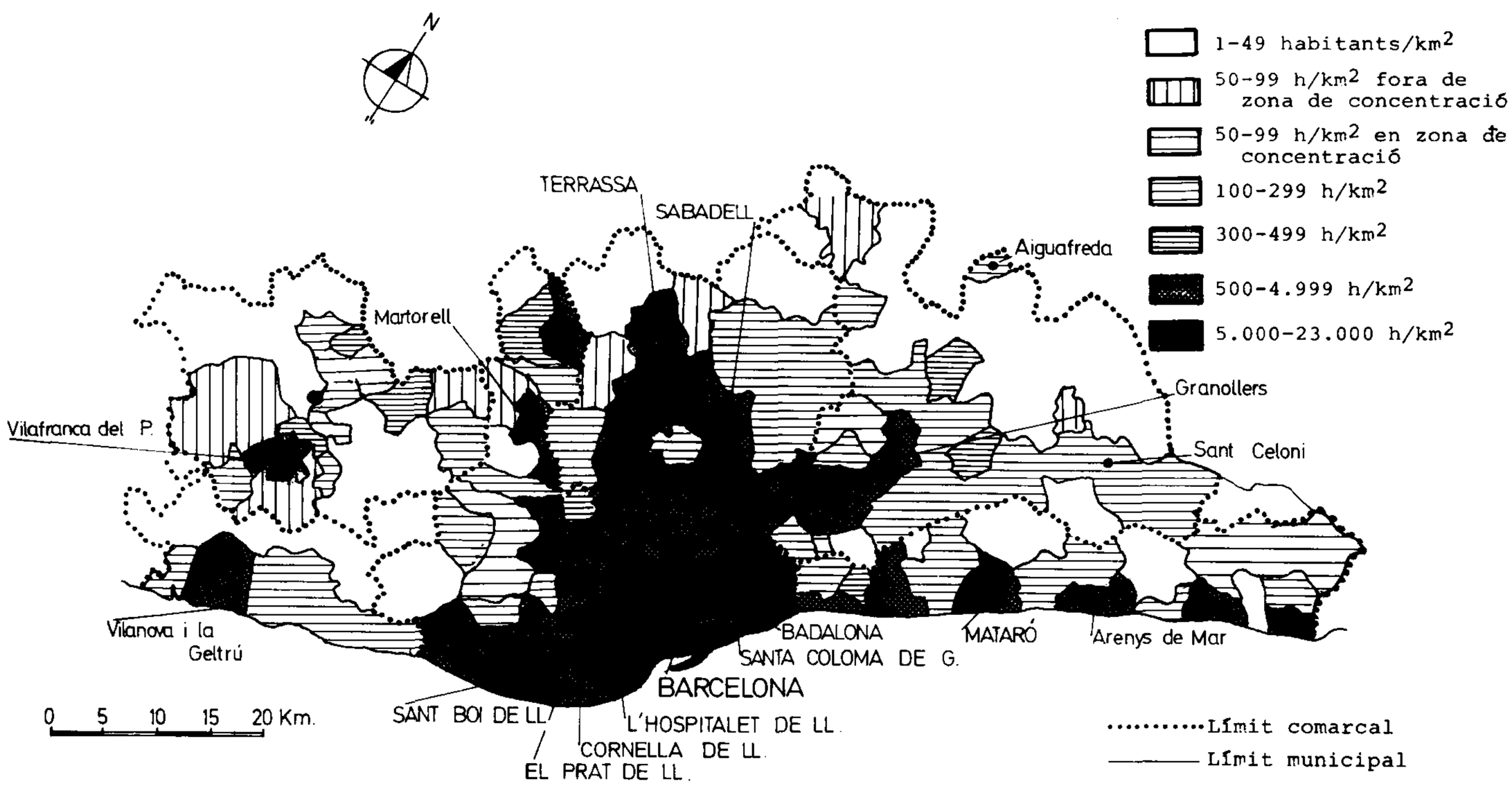

Font: Elaboració de Ll. Recolons.
Nota: Per a la delimitació i identificació dels termes municipals feu ús del gràfic 6 i de l'apèndix I.

TAULA 21. Les quatre províncies i l'Àrea Metropolitana de Barcelona. Població, superfície i densitat. Any 1975

	Població de fet		Superfície		Densitat
	Habitants	% s/Catalunya	km²	% s/Catalunya	hab./km²
Àrea Metropolitana de Barcelona	4.017.313	70,94	3.280,63 [1]	10,24	1.225
Resta de la província de Barcelona	370.006	6,53	4.467,21	13,94	83
Província de Barcelona	4.397.319	77,47	7.747,84	24,17	566
Província de Tarragona	484.583	8,56	6.316,16	19,71	77
Província de Girona	441.990	7,80	5.902,34	18,42	75
Província de Lleida	349.233	6,17	12.083,05	37,70	29
Total Catalunya	5.663.125	100,00	32.049,39	100,00	177

1. La superfície de l'Àrea Metropolitana ha estat obtinguda en aquesta taula sumant les dades de les set comarques segons les dades de la Generalitat de Catalunya en l'obra abaix esmentada de 1937, i afegint-hi la superfície del municipi de Fogars de Tordera. Vegeu nota 1 a la taula 20.

Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre dades de població del padró municipal 1975 *(I.N.E.)*; de la superfície comarcal, segons la *Generalitat de Catalunya, 1937;* i de la superfície municipal, de les recopilades per *J. M. Casas Torres i collab., op. cit.* (amb actualitzacions i algunes correccions).

La subzona més densa correspon al Barcelonès i Cornellà, on l'interval de densitats mitjanes municipals es troba entre els 5.000 i els 25.000 habitants per km², i la densitat mitjana de la subzona és de 16.426 habitants per km². Al voltant d'aquesta subzona trobem la del Vallès-Baix Llobregat 1, amb una densitat mitjana de 1.789 habitants per km², i uns intervals de densitats municipals entre 500 i 5.000 habitants per km². Les restants 4 subzones, contígües a les anteriors, prenen com a cota mínima municipal els 100 habitants per km² amb excepcions fins un mínim de 50 hab./km², únicament en casos indispensables per a connectar entre si les diferents parts d'una mateixa subzona, igual que en la resta de les zones de concentració de Catalunya. Aquestes quatre subzones són: Vallès-Baix Llobregat 2, amb 197 habitants per km² de densitat mitjana, Mataró-Maresme amb 754 hab./km², Vilanova-Garraf amb 477 hab./km² i Vilafranca-Alt Penedès amb 324 hab./km² (vegeu taula 22).

8.3.1. Subzona Barcelonès i Cornellà

El criteri per delimitar aquesta zona de màxima concentració ha estat el d'incloure-hi aquells municipis contigus que tinguessin una densitat mitjana superior als 5.000 habitants per km² (vegeu gràfic 7 i taula 22).

Dels set municipis que componen aquesta subzona, sis pertanyen al Barcelonès, i un, Cornellà de Llobregat, al Baix Llobregat. De la comarca del Barcelonès només Sant Just Desvern queda fora d'aquesta subzona per no assolir la densitat de població requerida. Per conseqüent, aquesta subzona coincideix quasi del tot amb el que és el pla de Barcelona. La major part de la subzona l'ocupa (63 %) el terme municipal de Barcelona. Els seus 1.754.714 habitants suposen el 69 % de la població de la subzona Barcelonès i Cornellà. Des del límit del terme de Barcelona que segueix l'últim tros del Llobregat, integren la subzona cap a ponent i migdia: l'Hospitalet de Llobregat (280.640 hab.), Esplugues de Llobregat (38.110) i Cornellà de Llobregat (91.110 hab.). En el límit oposat del municipi de Barcelona hi ha el petit municipi de Sant Adrià de Besòs (37.286 hab.), al qual pertanyen les dues ribes del Besòs en el seu tros últim i la desembocadura. El mateix Besòs serveix de límit, aigües amunt, entre Barcelona i Santa Coloma de Gramanet (137.579 hab.), també inclòs en la subzona juntament amb el municipi de Badalona (201.867 hab.), que tanca el Barcelonès per la costa i el límit amb el Maresme. En conjunt, la subzona Barcelonès i Cornellà és ocupada per 2.541.306 habitants, quantitat que suposa el 44,87 % de la població de Catalunya, concentrada en tan sols el 0,48 % del territori del Principat (taula 22).

Només la capital, Barcelona, concentra el 31 % de la població de Catalunya i, amb l'Hospitalet de Llobregat i Badalona, són els tres municipis més poblats de tot Catalunya i els únics que superen els 200.000 habitants.

La densitat mitjana de la subzona és de 16.426 habitants per km². Per fer-nos una idea del que això suposa, recordem que la densitat mitjana de Catalunya en el mateix any 1975, al qual ens referim, era de 177 habitants per km².

Per damunt de la densitat mitjana de la subzona queden les de l'Hospitalet de Llobregat, amb la màxima densitat municipal de població de Catalunya, 22.451 habitants per km²; Santa Coloma de Gramanet, amb 19.516 hab./km², i Barcelona, amb 17.975 hab./km². Hem de tenir en compte, malgrat això, que si en lloc de prendre els termes municipals en la seva integritat, considerem els districtes municipals, a Barcelona el districte V (entre Rambles, Paral·lel i Rondes), a pesar d'una dràstica reducció en els últims lustres, arribava el 1975 a una densitat de 65.258 habitants per km²; en canvi, el districte III (que va des del límit d'Esplugues a l'Av. República Argentina i des de Trav. de Gràcia fins a les altures de Collcerola, inclòs Vallvidrera i l'enclavament de Santa Creu d'Olorde, molt poc poblat aquest), dóna una densitat mitjana de 6.489 hab./km².

Per sota de la densitat mitjana de la subzona trobem els municipis de Cornellà de Llobregat, 13.204 hab./km²; Sant Adrià de Besòs, 9.635 hab./km²; Badalona, 9.105 habitants/km², i Esplugues de Llobregat, 8.285 hab./km².

Aquestes densitats municipals són les màximes que es donen a Catalunya. Fora d'aquesta subzona, únicament Premià de Mar, al Maresme, supera la densitat d'Esplugues.

TAULA 22. Subzones de concentració demogràfica a l'Àrea Metropolitana de Barcelona. Població, superfície i den-

Subzones de concentració	Població de fet		Superfície		Densitat
	Habitants	% s/Catalunya	km²	% s/Catalunya	hab./km²
Subz. Barcelonès i Cornellà	2.541.306	44,87	154,71	0,48	16.426
Subz. Vallès - Baix Llobregat 1	969.179	17,11	541,62	1,69	1.789
Subz. Mataró - Maresme	228.256	4,03	302,62	0,94	754
Subz. Vallès - Baix Llobregat 2	131.900	2,33	668,18	2,08	197
Subz. Vilanova - Garraf	62.139	1,10	130,19	0,41	477
Subz. Vilafranca - Alt Penedès	44.522	0,79	137,42	0,43	324
Total zona de concentració de l'À.M.B.	3.977.302	70,23	1.934,74	6,04	2.056
Aiguafreda [1]	2.024	0,04	7,83	0,02	258
Resta de l'À.M.B.	37.987	0,67	1.292,62	4,03	29
Desajustament de xifres (vegeu nota 1 a la taula 2)	—	—	45,44	0,14	
Total Àrea Metropolitana de Barcelona	4.017.313	70,94	3.280,63	10,24	1.225

1. El municipi d'Aiguafreda entra en la zona de concentració Ripoll-Vic-Aiguafreda.

Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre dades de població del padró municipal 1975 *(I.N.E.)*; de la superfície comarcal, segons la *Generalitat de Catalunya, 1937*; i de la superfície municipal, de les recopilades per *J. M. Casas Torres i collab., op. cit.* (amb actualitzacions i algunes correccions).

Observant els mapes, tant el de la zona de concentració de l'Àrea Metropolitana (gràfic 3), com el de les zones de concentració de Catalunya (gràfic 1) es fa perceptible que la subzona Barcelonès i Cornellà és el territori en el qual conflueix la màxima densitat de població de Catalunya. En aquesta subzona de màxima població connecten la majoria de les zones de concentració, sigui per contigüitat local o per disposició geogràfica o viària. Esmentem més amunt (apartat 8.2) les implicacions que s'observen entre la trama hidrogràfica i la de les carreteres i ferrocarrils, amb les característiques generals de la distribució de la població de Catalunya. Afegim ara la constatació que la població de Catalunya es repartia el 1975 de forma que el pol central de les ramificacions que es distribueixen pel territori dels grans contingents de població, és la subzona Barcelonès i Cornellà. En ella, Barcelona és el nucli demogràficament preponderant. Queden allunyades de la connexió amb aquest centre les zones d'Olot-Fluvià, Girona-Ter i Tortosa-Amposta-Delta de l'Ebre. La zona Lleida-Tàrrega, per la seva banda, té com a eix la carretera Barcelona-Lleida.

8.3.2. Subzona Vallès - Baix Llobregat 1

En contigüitat amb els límits municipals de la subzona Barcelonès i Cornellà es troba una altra demarcació força més extensa, formada per 31 municipis: dotze del Baix Llobregat, deu del Vallès Occidental, vuit del Vallès Oriental i un, San Just Desvern, del Barcelonès (vegeu gràfics 5 i 6).

El criteri determinant de la constitució d'aquesta subzona Vallès-Baix Llobregat 1, ha estat la selecció d'aquells municipis contigus amb densitats mitjanes compresos entre els 500 i els 5.000 habitants per km². Dels 31 municipis, només dos no compleixen aquesta condició; un per defecte, Sant Quirze de Terrassa, i l'altre per excés, Ripollet; tots dos al Vallès Occidental, formen petites illes voltades per tots costats de municipis amb densitats mitjanes compreses en l'interval esmentat.

El conjunt d'aquesta zona (gràfic 7) té un cos principal de forma triangular al Vallès Occidental, amb un braç que s'endinsa al Vallès Oriental, seguint la cursa del Besòs-Congost fins a Granollers i Canovelles, i un altre braç al Baix Llobregat que remunta el Llobregat pels termes municipals riberencs fins a Martorell. Aquest últim braç connecta així mateix amb un altre cos que recull la plana litoral de la mateixa comarca del Baix Llobregat, des del riu Llobregat, límit amb el Barcelonès, fins el límit amb el Garraf.

La subzona Vallès-Baix Llobregat 1, concentra en 541,62 km² quasi un milió d'habitants (969.179), amb una densitat mitjana de 1.789 habitants per km². Tant pel que fa al nombre d'habitants com a la densitat mitjana, aquesta subzona de concentració queda també per sobre de les magnituds que ofereixen les zones de concentració exteriors a l'Àrea Metropolitana de Barcelona (taules 19 i 22).

Si prenem conjuntament la subzona Barcelonès i Cornellà i la contigüa Vallès-Baix Llobregat 1, amb gran diferència les més poblades i denses de Catalunya, ens dóna un conjunt de tres milions i mig d'habitants (3.510.484), el 62 % de la població en el 2 % del territori de Catalunya. Però s'ha de tenir en compte que aquest conjunt no dóna encara la mesura de la zona de concentració de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, ja que per tots costats connecta amb les altres subzones de concentració de l'esmentada Àrea Metropolitana, de les quals tractarem més endavant.

8.3.2.1. En el Vallès Occidental

Un xic més de la meitat (518.254 hab.) de la població de la subzona Vallès-Baix Llobregat 1, està en un triangle que ocupa quasi la meitat de la comarca del Vallès Occidental. Els municipis de Sabadell (182.012) i Terrassa (161.679 hab.), quarta i cinquena poblacions de Catalunya segons el nombre d'habitants, s'emporten ells sols el 62 % de la població de la comarca. Les densitats són de 4.905 habitants per km² a Sabadell, i de 2.313 hab.

per km² a Terrassa, que compta amb un terme més extens. Tan sols els 5.638 hab./km² del reduït terme de Ripollet (23.905 hab.) supera en la comarca i en la subzona la densitat assolida per Sabadell i la cota dels 5.000 hab./km² (taula 23 i gràfics 6 i 7).

A Sabadell i Terrassa segueix a distància, en nombre d'habitants, Rubí (35.855 hab.), amb densitat superior als 1.000 habitants per km². Els extensos municipis de Sant Cugat del Vallès (29.889 hab.), Cerdanyola del Vallès (30.358 hab.) i Montcada i Reixac (23.193 hab.) es reparteixen entre el pla en el qual s'ubiquen els centres urbans i la vessant septentrional de la Serra de Collcerola, molt més allargada i boscana que la vessant que dóna al Barcelonès. L'existència de la Serra de Collcerola com a factor de desconcentració de població i pulmó verd entre les dues planes més poblades de Catalunya no queda reflectida en el mapa (gràfics 5 i 7) en no haver-hi ací cap municipi centrat en la serralada, com succeeix en alguns municipis del Maresme i del Garraf. Tanmateix, a causa de la dèbil densitat de població del terreny muntanyós de Collcerola, les densitats mitjanes d'aquests tres municipis no arribaven el 1975 als 1.000 habitants per km², malgrat el gran creixement de les tres poblacions en la plana Vallesenca.

Completen aquesta subzona respecte al Vallès Occidental, els municipis de Santa Maria de Barberà (15.007 habitants), Santa Perpètua de la Moguda (12.419) i Sant Quirze de Terrassa (3.937 hab.). Aquest petit municipi, situat al bell mig de la comarca, és l'únic de la subzona que no arriba als 500 habitants per km² (278 hab./km²). Queda com una petita illa d'inferior densitat, igual que Ripollet ho és per la seva major densitat.

TAULA 23. Barcelonès, Baix Llobregat, Vallès Occidental, Vallès Oriental i Maresme. Distribució de la població. Any 1975

	Barcelonès	Baix Llobregat	Vallès Occid.	Vallès Oriental	Maresme	Total cinc comarques Regió I	
			Població: habitants de fet 1975				
En zones de concentració	2.459.899	459.432	549.404	175.674	228,256	3.872.665	99,46 %
Fora de zones de concentr.	—	3.216	5.795	9.380	2.539	20.930	0,54 %
Total comarcal	2.459.899	462.648	555.199	185.054	230.795	3.893.595	100,00 %
			Superfície: en quilòmetres quadrats				
En zones de concentració	155,66	365,85	448,58	402,25	302,62	1.674,96	68,45 %
Fora de zones de concentr.	—	102,90	167,01	410,38	91,56	771,85	31,55 %
Total comarcal	155,66	468,75	615,59	812,63	394,18	2.446,81	100,00 %
			Població: habitants de fet 1975				
En municipis amb densitat:							
de 5.000 a 25.000 hab./km²	2.450.196	91.110	23.905	—	16.371	2.581.582	66,30 %
de 500 a 4.999 »	9.703	339.508	490.412	114.149	177.183	1.130.955	29,05 %
de 100 a 499 »	—	25.079	35.087	59.120	27.711	146.997	3,78 %
de 50 a 99 »	—	4.911	3.311	5.321	6.991	20.534	0,53 %
de menys de 50 »	—	2.040	2.484	6.464	2.539	13.527	0,35 %
Total comarcal	2.459.899	462.648	555.199	185.054	230.795	3.893.595	100,00 %
			Superfície: en quilòmetres quadrats				
En municipis amb densitat:							
de 5.000 a 25.000 hab./km²	147,81	6,90	4,24	—	1,91	160,86	6,57 %
de 500 a 4.999 »	7,85	201,49	266,27	64,13	86,43	626,17	25,59 %
de 100 a 499 »	—	114,87	178,07	311,63	130,47	735,04	30,04 %
de 50 a 99 »	—	61,10	52,67	68,77	83,81	266,35	10,89 %
de menys de 50 »	—	84,39	114,34	368,10	91,56	658,39	26,91 %
Total comarcal	155,66	468,75	615,59	812,63	394,18	2.446,81	100,00 %

Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre dades de població, del padró municipal *(I.N.E.)*; de la superfície comarcal, de la *Generalitat de Catalunya*, 1937; i de la superfície municipal, de les recopilades per *J. M. Casas Torres i collab., op. cit.* (amb actualitzacions i algunes correccions).

8.3.2.2. En el Vallès Oriental

El braç que la subzona Vallès-Baix Llobregat 1 té al Vallès Oriental arrenca del límit amb el Vallès Occidental per Mollet (28.869 hab.) i La Llagosta (11.510 hab.), i remuntant el curs del Besós i els seus afluents per Martorelles (3.918 hab.), Montornès del Vallès (8.776 hab.), Montmeló (6.621 hab.), Parets (7.502 hab.), arriba fins a la capital del Vallès Oriental, Granollers (36.366 hab.) i Canovelles (10.587 hab.).

En conjunt, aquests vuit municipis del Vallès Oriental sumen 114.149 habitants, el 61,68 % de la població de la comarca en el 8 % del territori. La densitat mitjana del conjunt d'aquests vuit municipis és de 1.780 hab. per km², molt semblant a la densitat mitjana de tota la subzona Vallès-Baix Llobregat (1.790 hab./km²) (vegeu taula 5 i gràfic 7).

8.3.2.3. En el Baix Llobregat

Al Baix Llobregat, segons hem dit més amunt, hi podem distingir dues parts connectades entre si, en les quals s'ubiquen els municipis comarcals contigus, d'unitats compreses entre els 500 i els 5.000 habitants per km². Per una banda, la ramificació que remunta el curs del Llobregat, des del límit sud-oriental de Collcerola i el límit amb Sant Cugat del Vallès i, per altra banda, els cinc municipis del pla del Llobregat (vegeu gràfic 7).

Començant pel nord i seguint el curs del Llobregat, el primer municipi de la comarca és Olesa de Montserrat. Aquest municipi, malgrat superar els 500 hab. per km², no està inclòs en la subzona Vallès-Baix Llobregat 1, perquè el municipi d'Abrera, d'inferior densitat, interposa una distància considerable entre Olesa i els altres municipis de densitat superior als 500 hab./km². Martorell (14.667 hab.) és el municipi més septentrional del Baix Llobregat inclòs en la subzona Vallès-Baix Llobregat 1. Baixant pel curs del riu trobem Sant Andreu de la Barca (1.480 hab.); després d'aquest terme municipal segueix una curta distància en la qual el Llobregat fa de límit entre els termes de Corbera de Llobregat i Castellbisbal, municipis d'inferior densitat i que no estan inclosos en la subzona; vénen després, en la ribera meridional, Pallejà (5.004 hab.) i Sant Vicenç dels Horts (18.276 hab.), i en la ribera septentrional: Molins de Rei (19.862 hab.), Sant Feliu de Llobregat (33.725 hab.) i Sant Joan Despí (23.736). Aquest últim municipi limita així mateix amb Sant Just Desvern (9.703 hab.), l'únic municipi del Barcelonès no comprès en la subzona Barcelonès i Cornellà, sinó en la subzona Vallès-Baix Llobregat 1, segons hem explicat abans (apartat 8.3.1), on dèiem també les raons per les quals el municipi de Cornellà de Llobregat, malgrat ésser del Baix Llobregat, tenia la cota de densitat corresponent a la subzona més poblada de Barcelonès i Cornellà. Sant Joan Despí limita també, a través del Llobregat, amb el municipi de Sant Boi de Llobregat, amb el qual ens introduïm al Pla del Llobregat.

Sant Boi de Llobregat (65.595 hab.) és el municipi més poblat de la comarca després de Cornellà, i és l'únic dels cinc municipis del Pla, comprès entre l'últim tros del Llobregat i el límit amb el Garraf, que no té litoral. Segueix en nombre d'habitants el Prat de Llobregat (51.017 hab.) a la banda meridional del desguassament del Llobregat. Segueixen pel litoral Viladecans (36.370 hab.), Gavà (30.586 hab.) i Castelldefels (20.048 hab.), tots ells municipis de gran i recent creixement de població.

En total, els dotze municipis del Baix Llobregat inclosos en la subzona Vallès-Baix Llobregat 1, sumen 327.073 habitants, el 71 % de la comarca. Si hi afegim els 91.110 de Cornellà de Llobregat de la contigua subzona, amb municipis de densitat superior als 5.000 hab. per km², tenim que el 90 % de la població del Baix Llobregat vivia l'any 1975 en municipis de densitat mitjana superior als 500 hab./km² (taula 23).

Encara que el criteri per a seleccionar aquests dotze municipis ha estat el dels 500 a 5.000 habitants per km², només Pallejà no arriba als 1.000 habitants per km². Entre 1.000 i 2.000 se situen 8 municipis, i entre 2.000 i 5.000 queden Sant Joan Despí, Sant Boi de Llobregat i Sant Feliu de Llobregat. Tenint en compte que per damunt dels 5.000 es troba Cornellà de Llobregat, podem dir que el 1975 el 89 % de la població del Baix Llobregat vivia en municipis de densitat mitjana superior als 1.000 habitants per km². Dins el conjunt comarcal aquests municipis ocupaven el 39 % del territori del Baix Llobregat.

8.3.3. Subzona Vallès - Baix Llobregat 2

Amb densitats mitjanes municipals compreses entre els 100 i els 500 hab. per km² trobem al Vallès Oriental, Vallès Occidental i Baix Llobregat un conjunt de municipis contigus entre si, i/o en contigüitat amb els de la subzona Vallès-Baix Llobregat 1, de més densitat. La cota mínima de 100 habitants per km² és la mateixa que hem utilitzat com a norma per a l'elaboració de les altres zones de concentració de Catalunya. També aquí hem introduït alguns municipis de densitat compresa entre els 50 i 100 habitants per km², però d'aquests només els que resulten indispensables per connectar entre si els termes municipals de més densitat. Per damunt dels 500 habitants per km² entra també en aquesta subzona el municipi d'Olesa de Montserrat, que tal com ho hem indicat, no quedava inclòs en la subzona de major densitat per faltar-li contigüitat amb la resta de municipis de densitat similar (vegeu gràfic 7).

En termes generals podem dir que aquesta subzona Vallès-Baix Llobregat 2 ocupa preponderantment les zones planes que quedaven entre la subzona Vallès-Baix Llobregat 1, i els sistemes muntanyosos pre-litoral i litoral. Però no hem d'oblidar que treballem amb termes municipals complets que ben sovint tenen part plana i part muntanyosa. La tendència general resta tanmateix clara: fora de la zona de concentració quedaven els sistemes muntanyosos d'aquestes comarques.

El mateix nombre de municipis, trenta-un, que constituïen la subzona més densa Vallès-Baix Llobregat 1 és també el de la subzona Vallès-Baix Llobregat 2. La superfície ocupada per aquesta subzona, 668,18 km², és una mica més gran. Els habitants d'aquesta subzona són 131.900, amb una densitat mitjana de 197 habitants/km² (taula 22).

8.3.3.1. En el Vallès Oriental

Les dues comarques vallesanes inverteixen els seus papers quant a les subzones de concentració de població. Així com el Vallès Occidental preponderava en la subzona Vallès-Baix Llobregat 1, de major densitat, el Vallès Oriental prepondera en la subzona Vallès-Baix Llobregat 2 de densitat menor. Lògicament això concorda amb els nivells mitjans de densitat comarcal. La comarca del Vallès Occidental tenia el 1975 una densitat mitjana de 887 hab. per km², mentre que en el Vallès

Oriental la densitat mitjana era de 226 hab./km² (vegeu taula 23).

Els quinze municipis del Vallès Oriental de la subzona Vallès-Baix Llobregat 2 són: Sant Celoni (10.972 habitants), Santa Maria de Palautordera (3.624 hab.), Llinars (4.081 hab.), Sant Antoni de Vilamajor (1.444 hab.), Cardedeu (6.114 hab.), La Roca (5.168 hab.), Les Franqueses (7.459 hab.), La Garriga (7.729 hab.), L'Ametlla del Vallès (1.639 hab.), Santa Eulàlia de Ronçana (2.017 hab.), Lliçà de Munt (2.001 hab.), Lliçà de Vall (1.418 hab.). Aquests últims termes municipals rodegen Granollers i altres municipis del braç de major densitat del Vallès Oriental. Al sud d'aquest braç i en límit amb el Vallès Occidental, el Barcelonès i el Maresme, es troba Sant Fost de Campsentelles (2.278 hab.), seguit de Santa Maria de Martorelles de Dalt (4.044 hab.). El veí municipi de Vallromanes no arriba als 50 habitants per km²; per tant, no entra en la subzona. És el municipi de menys densitat més a prop de Barcelona. Cap al nord de la comarca queda encara Sant Feliu de Codines (3.153 hab.), en contigüitat amb Caldes de Montbui, del Vallès Occidental. En el Vallès Oriental hi ha encara un altre municipi, Aiguafreda, de densitat entre 100 i 300 habitants. Però no té contigüitat amb els termes municipals de la zona de concentració de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, sinó amb els municipis veïns d'Osona, i per tant l'incloem en la zona Ripoll-Vic-Aiguafreda.

Entre els municipis del Vallès Oriental compresos en la subzona Vallès-Baix Llobregat 2 prepondera la densitat mitjana 100-300 hab./km², que correspon a 11 municipis, però dos entren en l'interval 300-500 hab./km²; són Cardedeu, amb 496 hab./km², i la Garriga, amb 409 hab. per km². A nivell inferior, entre 50 i 100 hab./km², hem inclòs únicament Lliçà de Munt i Santa Maria de Martorelles de Dalt, ambdós amb 91 hab./km², els quals es troben al mig de la subzona.

En total són 59.501 els habitants de la subzona Vallès-Baix Llobregat 2, en el Vallès Oriental. Si hi afegim els de la subzona més densa dins de la mateixa comarca i els 2.024 habitants d'Aiguafreda, tenim un total de 175.674 habitants en zones de concentració en el Vallès Oriental. Això suposa el 95 % de la població de la comarca, que ocupa la meitat aproximadament de la superfície comarcal (vegeu gràfic 7).

8.3.3.2. En el Vallès Occidental

En el Vallès Occidental, cinc dels sis municipis de la comarca que entren en la subzona Vallès-Baix Llobregat 2, es troben entre el límit Vallès Oriental i el límit dels municipis de Terrassa i Sabadell. Es tracta de Caldes de Montbui (9.808 hab.), Palau de Plegamans (3.423 hab.), Polinyà (1.703 hab.), Sentmenat (3.404 hab.), Castellar del Vallès (9.674 hab.). El municipi restant, Castellbisbal (3.138 hab.) es troba entre Martorell i Rubí, aquests dos en la subzona més densa. Els sis municipis tenen densitats compreses en l'interval 100-300 habitants per km². En aquest mateix nivell hi ha també Sant Quirze de Terrassa, que hem inclòs, amb tot, en la subzona de més densitat ja que està situada al centre.

En conjunt sumen 31.150 els habitants de la subzona Vallès-Baix Llobregat 2, en el Vallès Occidental. Si considerem conjuntament les dues subzones de concentració d'aquesta comarca, ens dóna un total de 549.404 habitants. Això vol dir que el 99 % de la població del Vallès Occidental viu en zones de concentració de población. Els setze municipis corresponents ocupen el 72 % del territori comarcal (vegeu taula 23 i gràfic 7).

8.3.3.3. En el Baix Llobregat

En el Baix Llobregat són deu els municipis inclosos en la subzona Vallès-Baix Llobregat 2 (vegeu gràfic 7). Sis ocupen la zona intermèdia entre el pla del delta del Llobregat de major densitat, el braç també de major densitat del penúltim tros del Llobregat i el límit amb la comarca de l'Alt Penedès. Part d'aquest territori queda en les vessants intermèdies del sistema litoral. El municipi de Papiol, per la seva banda, queda al marge septentrional del riu, com un tascó de menys densitat entre els municipis del braç del Llobregat i el cos central de la subzona Vallès-Baix Llobregat. Finalment, els altres tres municipis queden al nord de la comarca. Començant per aquests, el primer municipi és Olesa de Montserrat (12.435 hab.), que limita al nord amb la subzona de concentració Manresa-Berga. És l'únic municipi inclòs en la subzona Vallès-Baix Llobregat 2, que supera els 500 hab. per km². Això és motivat pel fet que no té municipis contigus que entrin en el mateix nivell de densitat. Esparraguera (9.498 hab.) queda al marge meridional del riu, que travessa després el municipi d'Abrera (2.850 hba.). Ens trobem després, riu avall, Martorell i Sant Andreu de la Barca de la subzona Vallès-Baix Llobregat 1, malgrat que una franja estreta del següent municipi de Corbera de Llobregat (2.096 hab.) els deixa amb certa discontinuïtat amb la resta d'aquella subzona més poblada. Al marge septentrional queda el Papiol (2.965 hab.). A partir del Papiol tots els municipis de la ribera nord del Llobregat fins arribar al mar superen els 1.000 habitants per km². De l'altra banda del riu i al sur de Corbera de Llobregat, queden Cervelló (2.649 habitants), Vallirana (3.459 hab.), Torrelles de Llobregat (1.064 hab.), Sant Climent de Llobregat (2.003 hab.) i Santa Coloma de Cervelló (2.096 hab.).

Dels deu municipis del Baix Llobregat 2, cinc tenen densitats mitjanes compreses en l'interval 100-300 habitants/km². Per damunt d'aquesta cota queda, tal com hem dit, Olesa de Montserrat amb 752 hab./km², i entre els 50 i els 100 hab./km² es troben Torrelles de Llobregat i Sant Climent de Llobregat, que incloem en la subzona per a poder integrar el municipi de Vallirana, de 149 hab./km², que d'altra forma quedaria aïllat.

En total, la població d'aquesta subzona en el Baix Llobregat suma 41.249 habitants. Si hi afegim 327.073 habitants de la del Vallès-Baix Llobregat 1, i 91.110 de la del Barcelonès i Cornellà (la població del municipi de Cornellà del Llobregat), tenim en la zona de concentració del Baix Llobregat 459.432 habitants, el 99 % de la població de la comarca. Els 23 municipis en els quals resideix aquesta població ocupen el 77 % del territori comarcal (vegeu taula 23).

8.3.4. Subzona Mataró - Maresme

La distribució de la població al Maresme té unes característiques peculiars. Per una part, s'observa una clara diferència entre els municipis situats a banda de mar, i els corresponents de la muntanya (els freqüents «...de Dalt», «...de Munt», «...de Montalt»), amb una clara densificació de la població en els del litoral. Per altra banda, la capital, Mataró, s'emporta ella sola el 40 % de la població de la subzona. Una cosa que només es produeix en aquesta subzona és l'alternança, clarament per-

ceptible en el mapa (gràfic 7), de superfícies de densitat superior als 1.000 habitants per km² i superfícies de densitat inferior als 300 hab./km². És aquesta característica peculiar la que ens ha induït a tractar com subzona diferenciada els municipis de població concentrada al Maresme. Cal remarcar, no obstant això, la seva contigüitat tant amb el Barcelonès (Badalona), pel sud, com amb el litoral del Baix Empordà (Blanes), pel nord, on connecta la zona de concentració de l'Àrea Metropolitana amb la zona de concentració Costa Brava-Figueres.

En total són 24 els municipis que entren en la subzona Mataró-Maresme, del total de 29 municipis de què consta la comarca. La màxima densitat de població correspon al municipi de Premià de Mar, ja que concentra 16.371 hab. en un terme municipal que no arriba a dos km², per la qual cosa s'eleva a 8.571 hab. per km². Mataró (91.587 hab.) té 4.107 hab. per km². Segueixen en densitat el Masnou (12.338 hab.), amb 3.832 hab./km², i Montgat (6.123 hab.), amb 2.235 hab./km². Entre 1.000 i 2.000 habitants per km² es troben Vilassar de Mar (6.897 hab.), Caldes d'Estrac (1.104 hab.), Arenys de Mar (10.199 hab.), Canet de Mar (7.889 hab.), Calella (10.083 hab.), Pineda (10.750 hab.) i Malgrat (10.506 hab.). Amb una densitat entre 500 i 1.000 habitants per km² trobem Premià de Dalt = Sant Pere de Premià (4.349 hab.) i Vilassar de Dalt = Sant Genís de Vilassar (5.358 hab.). Amb 300 hab. per km² només hi ha Teià (2.730 habitants). Queden en la subzona uns deu municipis amb densitats entre 100 i 300 hab./km². Es tracta de Tiana (2.730 hab.), en el límit amb el Barcelonès, i Alella (2.644 hab.); els tres municipis que separen Mataró del conjunt de municipis de densitat elevada propers al Barcelonès són: Cabrils (1.105), Cabrera de Mar, abans Cabrera de Mataró (1.567 hab.), i Argentona (4.986 hab.). Entre Mataró, Caldes d'Estrac i Arenys de Mar es troben Sant Andreu de Llavaneres (2.736 hab.), Sant Vicenç de Llavaneres (2.736 hab.), Sant Vicenç de Montalt (1.026 hab.) i Arenys de Munt (4.234 hab.). Per la costa, entre Arenys de Mar i Calella, queda Sant Pol de Mar (2.141 hab.). El municipi de Santa Susanna és el municipi litoral del Maresme amb mínima densitat, inferior àdhuc als 50 hab./km²; per això no entra en la subzona de concentració. Aleshores, per a empalmar els municipis de Palafolls (2.538 hab.) i Malgrat amb el gros de la subzona, incloem l'extens municipi de Tordera (6.991 hab.), superat en extensió solament pel de Barcelona en tota l'Àrea Metropolitana, i amb una densitat mitja de 83 hab./km².

El conjunt de la subzona Mataró-Maresme reuneix 228.256 habitants, el 99 % de la població del Maresme, en el 77 % del territori comarcal. La densitat mitjana de la subzona és de 754 hab./km², més elevada que la de qualsevol altra zona de concentració de Catalunya exterior a l'Àrea Metropolitana de Barcelona (vegeu taules 19 i 22).

Les dades de conjunt d'aquesta subzona Mataró-Maresme presenten magnituds similars a les de la zona Camp de Tarragona-Baix Penedès, i això tant pel que fa a la població com a la densitat. En aquest últim aspecte també la zona Vilanova-Garraf presenta magnituds semblants. La peculiar característica dels municipis litorals del Maresme d'alternança de municipis amb densitat molt contrastada, segueix també en el litoral més proper de la Costa Brava meridional. Les similituds demogràfiques entre totes aquestes contrades del litoral mediterrani entren en un conjunt molt més ampli d'interrelacions geogràfiques i humanes.

8.3.5. Subzona Vilanova - Garraf

En la comarca de Garraf, el contrast entre la meitat del territori comarcal que formen els quatre municipis litorals i l'altra meitat interior del territori amb els altres quatre municipis, és molt acusada (vegeu gràfic 7 i la taula 24).

En la subzona Vilanova-Garraf, la capital, Vilanova i La Geltrú (41.229 hab.), s'emporta els dos terços de la població amb una densitat de 1.230 hab./km². Els altres tres municipis amb litoral mantenen unes densitats compreses en l'interval 100-300 hab./km². Pujant la costa des de Vilanova fins a Barcelona, trobem Sant Pere de Ribes (8.064 hab.), amb una faixa estreta de litoral i un cos ample cap a l'interior, i Sitges (11.043 hab.), que és el municipi de l'Àrea Metropolitana de Barcelona amb més longitud litoral. El límit nord-est de Sitges és contigu amb el pla del Baix Llobregat per Castelldefels, de major densitat. Pel sud-est, després de Vilanova i La Geltrú ve Cubelles (1.803 hab.), contigu també als municipis litorals del Baix Penedès, per on es perllonga la llarga cinta de municipis litorals de població concentrada.

En conjunt, els habitants de la subzona Vilanova-Garraf sumen 62.139 habitants, el 97 % dels de la comarca, i ocupen, com hem dit, la meitat de la superfície del Garraf. La densitat mitjana de la subzona és de 477 habitants per km² (taules 22 i 24).

Com a indicador del contrast entre aquesta concentració litoral i la despoblació del veí territori interior de la comarca, és ilustratiu el cas del municipi d'Olivella, limítrof amb Sitges i Sant Pere de Ribes, que té una densitat de població de 2 habitants per km², una de les mínimes de tot Catalunya.

8.3.6. Subzona Vilafranca - Alt Penedès

El fet que considerem aquí l'Alt Penedès, i anteriorment el Garraf, dintre de l'Àrea Metropolitana Barcelonesa, és conseqüència de l'opció metodològica inicial de servir-nos del fruit dels extensos estudis de la Comissió Tècnica per la Revisió del Pla Comarcal de l'any 1953, que foren a la base del Pla Director de l'Àrea Metropolitana de Barcelona. Això no implica, tanmateix, una liquidació de la problemàtica implicada en aquesta complexa situació. La mateixa Comissió Tècnica a què ens referim afirmava, el 1966, que aquestes comarques oferien aleshores «alguns indicis claus de metropolitaneïtat, encara que de menor intensitat de relació», que les de les altres cinc comarques, i que «en les pròximes dècades s'accelerarà el seu creixement per a convertir-se per si mateixa en metropolitana» (vol. 1 de la Memòria, pàgina 57).

Queda una altra qüestió crítica en relació amb aquesta comarca i és la de la natural unitat del Penedès; unitat que d'alguna manera amaguen les solucions del tipus de la divisió provincial, que deixa l'Alt Penedès amb Barcelona i el Baix Penedès amb Tarragona. La realitat geogràfica col·loca el Penedès en una situació intermèdia entre Barcelona i Tarragona, essent així que des de molt lluny en la història, aquesta plana allargada, entre el sistema prelitoral i el tros meridional del sistema litoral ha jugat un paper important en les comunicacions d'aquelles dues ciutats. De les tres poblacions més importants de la gran comarca, en tenim una, El Vendrell, la

TAULA 24. Garraf, Alt Penedès, Baix Penedès i total Àrea Metropolitana de Barcelona. Distribució de la població. Any 1975

	Garraf	Alt Penedès	Baix Penedès	Total tres comarques Garraf i tot Penedès		Total set comarques À.M.B.[1]	
			Població: habitants de fet 1975				
En zones de concentració	62.139	44.522	23.792	130.453	86,83 %	3.979.326	99,06 %
Fora de zones de concentr.	1.971	14.851	2.961	19.783	13.17 %	37.752	0,94 %
Total comarcal	64.110	59.373	26.753	150.236	100,00 %	4.017.078	100,00 %
			Superfície: en quilòmetres quadrats				
En zones de concentració	130,19	137,42	114,88	382,49	37,43 %	1.942,57	60,64 %
Fora de zones de concentr.	129,69	359,33	150,25	639,27	62,57 %	1.260,87	39,36 %
Total comarcal	259,88	496,75	265,13	1.021,76	100,00 %	3.203,44 [2]	100,00 %
			Població: habitants de fet 1975				
En municipis amb densitat:							
de 5.000 a 25.000 hab./km²	—	—	—	—	—	2.581.582	64,26 %
de 500 a 4.999 »	41.229	21.366	—	62.505	41,66 %	1.193.550	29,71 %
de 100 a 499 »	20.910	21.701	22.404	65.015	43,28 %	189.608	4,72 %
de 50 a 99 »	—	8.190	1.388	9.578	6,38 %	28.724	0,72 %
de menys de 50 »	1.971	8.116	2.961	13.048	8,69 %	23.614	0,59 %
Total comarcal	64.110	59.373	26.753	150.236	100,00 %	4.017.078	100,00 %
			Superfície: en quilòmetres quadrats				
En municipis amb densitat:							
de 5.000 a 25.000 hab./km²	—	—	—	—	—	160,86	5,02 %
de 500 a 4.999 »	33,51	19,97	—	53,48	5,23 %	679,65	21,22 %
de 100 a 499 »	96,67	90,16	96,71	283,55	27,75 %	921,88	28,78 %
de 50 a 99 »	—	135,46	18,17	153,63	15,04 %	401,81	12,54 %
de menys de 50 »	129,69	251,16	150,25	531,10	51,98 %	1.039,24	32,44 %
Total comarcal	259,88	496,75	265,13	1.621,76	100,00 %	3.203,44 [2]	100,00 %

Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre dades de població del padró municipal 1975 *(I.N.E.)*; de la superfície comarcal, segons la *Generalitat de Catalunya, 1937;* i de la superfície municipal, de les recopilades per *J. M. Casas Torres i collab., op. cit.* (amb actualitzacions i algunes correccions).

1. Les set comarques de l'Àrea Metropolitana de Barcelona són: les cinc de la Regió I, és a dir, Barcelonès, Baix Llobregat, Vallès Occidental, Vallès Oriental i Maresme (vegeu dades comarcals a la taula 23); a més, del Garraf i l'Alt Penedès. No incloem ací el municipi de Fogars de Tordera, de la comarca de la Selva (vegeu taula 20), de 235 habitants i 31,75 km².
2. La diferència amb la dada que ofereix la taula 24 com a superfície de l'À.M.B. prové del fet que en els 3.203,44 km² no hi són inclosos ni els 31,75 km² de Fogars de Tordera (vegeu nota 2 a la taula 15), ni els 45,44 km² de desajustament (vegeu nota 1 a la taula 15).

capital del Baix Penedès, més pròxima a Tarragona que a Barcelona; una altra, Sant Sadurní d'Anoia, més a prop de Barcelona que de Tarragona; i la tercera, la capital de l'Alt Penedès, Vilafranca del Penedès, la més poblada, pràcticament a igual distància de les dues ciutats (lleugerament més pròxima a Barcelona).

Per una banda, l'enorme volum demogràfic de Barcelona pesa molt com a punt central d'atracció. En el mateix text de 1966 de la Comissió Tècnica per a la Revisió del Pla Comarcal 1953, a què ens hem referit, s'afirma de l'Alt Penedès, el Garraf i l'Alt Maresme: «Aquestes comarques es presenten com indispensables per una planificació urbanística a mig i llarg termini per resultar insuficient la zona que hem anomenat central (Barcelonès, Baix Llobregat, Vallès Occidental, gran part del Vallès Oriental i Baix Maresme)» (*op. cit.*, pàg. 57).

Per altra part, i malgrat la considerable diferència demogràfica entre Barcelona i el seu entorn, i Tarragona-Reus i el seu, que no pot subestimar-se, l'àrea Tarragonina està mantenint últimament un ritme de creixement molt fort, en el quinquenni 1971-1975; en termes relatius, més elevat àdhuc que el de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, amb indicis clars de metropolitaneïtat. Això fa que potser caldria anar pensant en una regió metropolitana de Catalunya d'onze comarques des del Baix Camp fins al Vallès Oriental, en la qual quedin millor distribuïdes i/o reconegudes que en l'actual situació de macrocefàlia barcelonesa, les zones d'influència comarcal i supra-comarcal.

Ens n'hem anat bastant lluny de la nostra tasca analítica, però no crec que hagi estat endebades esmentar aquesta problemàtica més general abans de donar comp-

te detallat de la concentració de població a l'Alt Penedès.

En la zona Vilafranca-Alt Penedès apareixen dos centres demogràfics, un polaritzat per Sant Sadurní d'Anoia i l'altre per Vilafranca del Penedès, la capital comarcal, en el terme municipal de la qual resideix el 48 % dels habitants de la zona de concentració Vilafranca-Alt Penedès.

Sant Sadurní d'Anoia (8.005 hab.), a través de Gelida (3.707 hab.) connecta amb el Baix Llobregat, tot seguint la conca del riu Anoia. També pel nord, remuntant el curs del mateix riu, connecta amb la comarca i amb la zona de concentració Igualada-Anoia. A ponent de Sant Sadurní hi ha una colla de termes municipals quasi tots dintre de la conca de l'Anoia i, per tant, del Llobregat. Es tracta de Torrelavid (1.243 hab.), abans anomenat Terrassola i Lavit, Sant Pere de Riudebitlles (2.089 hab.), Sant Quintí de Mediona (1.506 hab.), El Pla del Penedès (1.042 hab.), Puigdàlber (286 hab.) i Santa Fe del Penedès (212 hab.). Aquest petit municipi, de 62 hab./km², l'hem inclòs precisament per a donar continuïtat al conjunt de municipis que hem esmentat fins ara, entre els quals prepondera Sant Sadurní d'Anoia i els que indiquem a continuació adjunts a Vilafranca. Malgrat aquesta divisió, la reduïda dimensió dels termes d'aquesta zona fa que la distància entre tots ells no sigui gran.

Per La Granada (1.211 hab.) passa la partió d'aigües de l'esquena d'ase que fa el Penedès. Segueixen a La Granada, Vilafranca del Penedès, la capital comarcal (21.366 hab.), que com hem dit concentra en el seu terme municipal el 48 % de la població de la subzona, Les Cabanyes (341 hab.), Sant Cugat Sesgarrigues (707 hab.) i Santa Margarida i Monjos (2.807 hab.), límit amb el Garraf i molt proper al Baix Penedès; àdhuc un enclavament de l'Arboç, municipi del Baix Penedès, queda dintre de l'Alt Penedès limitant amb Santa Margarida i Monjos.

En conjunt, la subzona Vilafranca-Alt Penedès té 44.522 habitants, el 75 % de la població de l'Alt Penedès, que es concentra en 137,42 km², el 38 % del territori comarcal. La densitat mitjana d'aquesta subzona és de 324 habitants per km² (taula 22).

L'atenta consideració de les densitats municipals ens permetrà en aquest cas una reconsideració del que és la concentració de població en aquesta comarca.

Per damunt dels 1.000 habitants per km² trobem els municipis de Vilafranca del Penedès, amb 1.070 habitants per km²; Puigdàlber, amb 715 hab. per km², resulta atípic per la insignificància de la seva superfície, 400 m² solament (!). Entre els 300 i 500 hab./km² hi ha quatre municipis: Sant Sadurní d'Anoia, Sant Pere de Riudebitlles, La Granada i Les Cabanyes. És interessant remarcar que entre totes les subzones i zones de concentració de població, aquesta és la que compta amb més gran nombre de municipis d'aquest interval 300-500 hab. per km² de densitat. Entre 100 i 300 hab./km² s'hi troben la resta de municipis de la zona de concentració amb les excepcions de Terrassola i Lavit (= Torrelavid) i Santa Fe del Penedès, de l'interval 50-100 hab./km², inclosos en la zona amb motiu de lligar entre si les diferents parts. Això no obstant, fora de la zona de concentració ens queden al voltant de Vilafranca del Penedès, cinc municipis més, que en conjunt sumen 6.735 habitants i ocupen 108, km², dins de l'interval 50-100 habitants per km² (gràfic 7 i taula 24).

En cap altra comarca de l'Àrea Metropolitana de Barcelona hi ha tants municipis d'aquest interval de densitat. L'interès que ofereix aquesta dada cal veure-la en relació amb el que dèiem en les consideracions inicials de l'estudi d'aquesta zona Vilafranca-Alt Penedès. En efecte, l'existència d'aquests municipis fa que si rebaixem la cota normalitzada en l'elaboració de les zones de concentració, pugi sensiblement la proporció de població concentrada en l'Alt Penedès. A més, si projectem amb vista al futur pròxim, l'existència d'uns municipis amb densitat propera als 100 hab./km² fa congruent l'expectativa que no triguin a assolir aquesta cota. Per altra banda, la ubicació d'aquests municipis al voltant de Vilafranca del Penedès acreix el paper d'aquesta població, com a pol de concentració demogràfica. També el fet que per ponent alguns d'aquests municipis arribin al límit del Baix Penedès, i àdhuc ofereixin tangencialment una continuïtat amb la subzona Vendrell-Valls-Cambrils, permet veure millor la concentració de població en el conjunt del Penedès (Alt i Baix) i la continuïtat de les seves característiques demogràfiques. Un altre assumpte que també queda obert és el de la connexió de la zona Vilanova-Garraf a través del Baix Penedès. (Aquests aspectes es completen més enllà a l'apartat 8.5.4: el Penedès enter entre Barcelona i Tarragona.)

Aquests cinc municipis són: Pacs, Viloví, Sant Martí Sarroca i Castellví de la Marca, a ponent de Vilafranca, i Olèrdola, cap a Llevant i migdia, que limita amb l'interior del Garraf.

Si rebaixéssim, doncs, la cota de concentració en l'Alt Penedès fins als 50 hab./km² de densitat municipal, augmentaria fins arribar al 86 % la població inclosa en la zona, cosa que inclouria el 48 % del territori comarcal.

És interessant de notar que en les comarques lleidatanes trobem un fenomen semblant a aquest de l'Alt Penedès, però a escala més gran. Allà, la zona de concentració Lleida-Tàrrega serveix d'eix central a una zona molt més àmplia regada pel Canal d'Urgell i pel d'Aragó i Catalunya, amb termes municipals situats en l'interval 50-100 hab./km². La similitud no crec que sigui estranya a la característica de comarques amb important riquesa agrícola que són peculiars tant del Penedès com de la primera zona agrícola de Catalunya que capitalitza Lleida.

8.4. Els territoris poc poblats de l'Àrea Metropolitana de Barcelona

8.4.1. Fora de la zona de concentració demogràfica

Malgrat la intensa concentració de població que suposa l'Àrea Metropolitana de Barcelona, també és considerable l'extensió que ocupen en ella els municipis poc poblats. En conjunt són 1.292,62 els km² ocupats pels 50 termes municipals que queden fora de la zona de concentració, de la qual acabem de tractar, però que queden dins de l'Àrea Metropolitana (vegeu taula 22). Això suposa el 40 % de tot el territori de l'Àrea i el 4 % de Catalunya. En aquest territori viuen 37.987 habitants, o sigui només el 0,95 de la població de l'Àrea Metropolitana i el 0,67 % de la població de Catalunya. La densitat mitjana d'aquests cinquanta municipis és de 29 habitants per km², xifra que ofereix un fort contrast no solament amb la de la zona de concentració de l'Àrea Metropolitana, sinó àdhuc amb la de densitat mitjana de Catalunya (177 hab. per km²) (vegeu gràfics 5 i 7 i taula 20).

La comparació entre el mapa de les densitats dels municipis de l'Àrea Metropolitana (gràfic 7) i el mapa geofísic del territori (Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona. Tomo 3. Gráfico 15) ofereix un significatiu paral·lelisme.

Les majors extensions amb termes municipals de baixa densitat de població coincideixen amb les cotes superiors als 400 metres sobre el nivell del mar. Conseqüentment i per aquest ordre decreixent, són les comarques del Vallès Oriental, de l'Alt Penedès i del Vallès Occidental aquelles que ofereixen majors extensions amb baixa densitat de població. Bàsicament es tracta de termes municipals ubicats totalment o en gran part en el sistema muntanyós pre-litoral de Catalunya i les seves estribacions.

També és perceptible una franja de municipis interiors prop del mar, que queden fora de la zona de concentració del Maresme i Vallès Oriental, per una banda, i del Garraf i Baix Llobregat, per l'altra. La correspondència orogràfica d'aquesta franja territorial és el sistema muntanyós litoral de Catalunya. En ésser més reduït el territori ocupat per aquest sistema, la correspondència entre els termes municipals i les cotes topogràfiques queda ací dissimulada en alguns indrets. Això succeeix sobretot en la Serra de Collcerola que separa el Barcelonès del Vallès Occidental. Però, en realitat, no és que aquesta serra del sistema litoral trenqui la tònica de poca població del sistema muntanyós, sinó que la divisió municipal no deixa en aquest lloc cap terme municipal preponderantment centrat en la serra.

Dintre de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, on el sistema litoral assoleix major volum és a la Serra de l'Ordal. En correspondència amb aquest fet, entre la vessant meridional de l'Ordal, en l'Alt Penedès, les muntanyes de Begas i l'interior del massís del Garraf hi trobem un extens territori poc poblat que fa que canviï en aquest punt la característica de simple franja de municipis poc poblats paral·lela a la costa, a la qual ens hem referit anteriorment.

Els 37.987 habitants de l'Àrea Metropolitana que queden fora de la de concentració es reparteixen per comarques de la següent manera: 14.851 hab. a l'Alt Penedès, 9.380 al Vallès Oriental, 5.795 al Vallès Occidental, 3.216 al Baix Llobregat, 1.971 al Maresme, i 235 (corresponents al municipi de Fogars de Tordera) a la Selva (vegeu taules 22, 23 i 24).

8.4.2. Els municipis de menys densitat

Si en lloc d'estudiar la configuració de la zona de concentració de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, volguéssim conèixer la situació resultant d'una aplicació estricta del criteri d'intervals de densitat mitjana dels termes municipals, tenim en total 18 municipis amb densitats compreses entre els 50 i els 100 habitants per km². En conjunt, aquests municipis ocupen 401,81 km² i estan poblats per 28.724 habitants; això fa una densitat mitjana de 71,5 habitants per km². Set d'aquests municipis han quedat inclosos en la zona de concentració de l'Àrea Metropolitana, en resultar imprescindibles per a conjuntar en un continu les seves diferents parts. Es tracta de Tordera (6.991 hab.), en el Maresme, el major i més poblat de tots els municipis de l'Àrea Metropolitana, amb densitat inferior als 100 hab./km², Lliçà de Munt (2.001 hab.) i Santa Maria de Martorelles de Dalt (404 hab.), en el Vallès Oriental; Torrelles de Llobregat (1.086 hab.) i Cervelló (2.694 hab.), en el Baix Llobregat, i Terrassola i Lavit (1.243 hab.) i Santa Fe del Penedès (212 hab.), en l'Alt Penedès.

Els onze municipis restants de densitats mitjanes entre 50 i 100 habitants per km² no inclosos en la zona de concentració de l'Àrea Metropolitana són: Sant Esteve de Palautordera (903 hab.), Castellterçol (2.013 habitants) en el Vallès Oriental; Matadepera (1.459 hab.), Viladecavalls (1.153 hab.) i Ullastrell (699 hab.) en el Vallès Occidental; Sant Esteve Sesrovires (1.176 hab.) en el Baix Llobregat, i Olèrdola (1.632 hab.), Pacs (450 hab.), Viloví (827 hab.), Sant Martí Sarroca (2.311 hab.) i Castellví de la Marca (1.515 hab.) en l'Alt Penedès.

Si ens limitem als municipis de menys de 50 habitants per km², trobem a l'Àrea Metropolitana de Barcelona 39 municipis que ocupen 1.112,44 km², o sigui el 34 % del territori de l'Àrea Metropolitana, amb una població de 23.849 habitants, el 0,59 % de la població de l'Àrea i una densitat mitjana de 21 hab. per km². Aquests 39 municipis es distribueixen per comarques de la següent manera: un municipi, el de Fogars de Tordera (235 hab.), pertany a la comarca de la Selva, cinc municipis pertanyen al Maresme, quinze al Vallès Oriental, quatre al Vallès Occidental, tres al Baix Llobregat, set a l'Alt Penedès i quatre al Garraf.

Si prenem conjuntament els 57 municipis de l'Àrea Metropolitana amb densitat mitjana inferior als 100 habitants per km², tenim una suma de superfícies de 1.514,25 km², és a dir el 46,8 % del territori de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, i una població de 52.573 habitants, un 1,31 % del total de l'Àrea (vegeu taules 23 i 24).

8.5. Les terres litorals i pre-litorals del migdia

8.5.1. Contrastos entre comarques litorals i pre-litorals

En tractar de les característiques generals de la població de Catalunya, encetàvem el tema amb aquesta observació: la meitat del territori (disset comarques) queda configurat per un triangle interior molt menys poblat que no pas l'altra meitat de Catalunya.

De les deu comarques circumscrites a la província de Tarragona, n'hi ha quatre, les més interiors (Conca de Barberà, Priorat, Ribera d'Ebre i Terra Alta), que formen part d'aquest triangle interior on es troben totes les comarques de densitat mitjana inferior a 50 habitants per km² (taules 14 i 15). No és estrany, doncs, que no hi trobem cap zona de concentració de població. En el repàs més detallat que ara fem del mapa de Catalunya i si ens fixem en les densitats mitjanes de cada municipi, ens adonem encara més de la poca concentració de població en aquestes comarques del sud del sistema pre-litoral. Efectivament, només un municipi de totes les quatre comarques tenia a l'any 1975 una densitat de població superior als 100 habitants per km². És Mora la Nova (2.992 hab.), de la comarca de Ribera d'Ebre. Encara que d'altres municipis el superin en població absoluta, la major extensió de llurs termes municipals fa que no el puguin sobrepujar en densitat mitjana. És el cas de Montblanc (5.003 hab.), capital de la Conca de Barberà, que el 1975 era el municipi més poblat de totes aquestes quatre comarques pre-litorals, i el de Flix (4.969 hab.) a la Ribera d'Ebre.

Les cinc comarques meridionals del litoral de Catalunya tenen un grau variable de zones de població. Entre aquestes cinc comarques hi comptem l'Alt Camp, la

qual, tot i no llindar directament amb el mar, hi entra d'una manera natural pel fet de formar part de la gran comarca del Camp de Tarragona.

Amb una separació clarament marcada distingim dues zones de concentració. L'una: part del Baix Penedès i de les tres comarques del Camp de Tarragona (Tarragonès, Baix Camp i Alt Camp), i l'altra: a les comarques litorals de l'Ebre (Baix Ebre i Montsià) (vegeu gràfic 8).

8.5.2. La zona de concentració Camp de Tarragona - Baix Penedès

A l'interior del Baix Penedès i de les tres comarques del Camp de Tarragona (Tarragonès, Baix Camp i Alt Camp) existeix una zona contínua de concentració de població que a l'any 1975 sumava 264.976 habitants, el 4,68 % de la població de Catalunya i ocupava un 1,66 % del territori del Principat, amb una densitat mitjana de 497 habitants per km² (taula 5). Es tracta de la zona de concentració amb més nombre d'habitants de Catalunya després, és clar, de l'Àrea Metropolitana de Barcelona.

Aquesta zona de concentració obté la seva màxima longitud en el litoral. Des de Tarragona fins a la ratlla del Tarragonès amb el Baix Penedès, la zona queda reduïda a una estreta faixa de municipis litorals. La penetració més important cap a l'interior es produeix en el centre del Camp de Tarragona, des de Reus, capital del Baix Camp, fins a Valls, capital de l'Alt Camp. També en el Baix Penedès la zona penetra cap a dintre fins a l'Arboç tocant a l'Alt Penedès. Tarragona i Reus formen el nucli preponderant de la zona (vegeu gràfics 5 i 8).

8.5.2.1. Subzona Tarragona - Reus

Dintre de la zona Camp de Tarragona-Baix Penedès distingim dues subzones (vegeu taula 25). La primera queda cenyida als termes municipals de Tarragona (101.619 ha-

Gràfic 8.– Densitat de població als municipis. Zones de concentració.

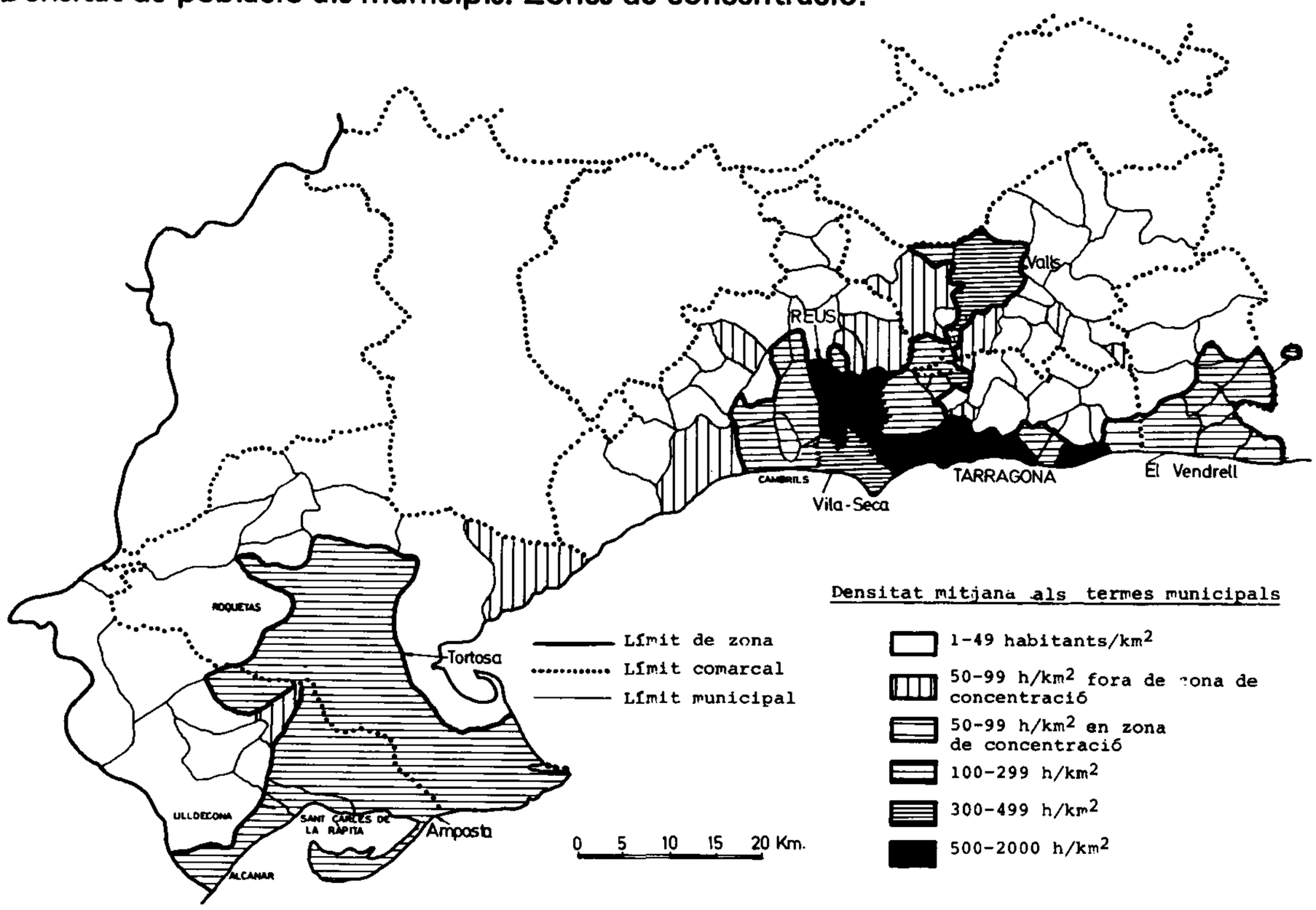

Font: Elaboració de Ll. Recolons.
Nota: Per a la identificació dels municipis vegeu l'apèndix 2 del text.

TAULA 25. Subzones de concentració demogràfica al Camp de Tarragona i Baix Penedès. Població, superfície i densitat. Any 1975

Subzones de concentració	Població de fet		Superfície		Densitat
	Habitants	% s/Catalunya	km²	% s/Catalunya	hab./km²
Subz. Tarragona - Reus	173.950	3,07	114,61	0,36	1.518
Subz. El Vendrell - Valls - Cambrils	91.026	1,61	418,91	1,31	217
Zona Camp de Tarragona - Baix Penedès	264.976	4,68	533,52	1,66	497

Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre dades de població del padró municipal 1975 *(I.N.E.)*; de la superfície comarcal, segons la *Generalitat de Catalunya, 1937*; i de la superfície municipal, de les recopilades per *J. M. Casas Torres i collab., op. cit.* (amb actualitzacions i algunes correccions).

bitants) i Reus (72.331 hab.). I la segona comprèn tot el que resta de la zona. Tarragona i Reus sumen 173.950 habitants. Això suposa els dos terços de la població de la zona i el 3,07 % de tot Catalunya. La densitat, en aquesta subzona, és de 1.518 habitants per km². Treient l'Àrea Metropolitana de Barcelona, és en aquesta subzona on hi ha la més gran concentració de població de tot Catalunya. Si la comparem amb l'Àrea Metropolitana de Barcelona, la subzona Tarragona-Reus queda molt per sota tant en població com en densitat. La similitud la podríem trobar amb la subzona Vallès-Baix Llobregat 1. Les densitats mitjanes són molt semblants. El volum d'aquesta subzona, però, és molt superior a la de Reus-Tarragona. Si volguéssim afinar més hauríem de fer la comparació amb els dos municipis principals de la subzona Vallès-Baix Llobregat 1, això és: Sabadell i Terrassa. Les dues parelles de municipis ocupen una superfície semblant, encara que els del Vallès Occidental, molt més poblats, doblen la densitat dels dos primers municipis del Camp de Tarragona. Amb tot, Tarragona i Reus, en el quinquenni 1971-1975, van augmentar a un ritme força superior al de Sabadell i Terrassa.

8.5.2.2. Subzona El Vendrell - Valls - Cambrils

Dintre d'aquesta subzona cal distingir els municipis que pertanyen al Baix Penedès dels que pertanyen a les tres comarques del Camp de Tarragona.

En el Baix Penedès els municipis compresos en la zona de concentració són: els tres del litoral: Calafell (4.517 hab.), El Vendrell (10.639 hab.), capital de comarca, i Cunit (645 hab.), i els de l'interior: Santa Oliva (1.011 hab.), Bellveí del Penedès (743 hab.) i l'Arboç (3.897 hab.). En conjunt són 23.792 habitants, el 89 % de la població comarcal, i ocupen el 43 % del territori del Baix Penedès. Tots aquests municipis tenen densitats compreses entre 100 i 300 habitants per km², excepte Cunit i Bellveí del Penedès, que són entre 50 i 100.

Cal tenir en compte en el Camp de Tarragona (el Tarragonès, el Baix Camp i l'Alt Camp) la preponderància de les capitals, Tarragona i Reus. Però aquí ens referim solament als municipis del Camp de Tarragona inclosos en la subzona de concentració Vendrell-Valls-Cambrils. Hi viuen 67.234 persones.

En la llenca litoral del Tarragonès, componen aquesta subzona els municipis de Roda de Berà (1.235 hab.), amb una densitat de 76 hab./km²; incloem aquest municipi per a enllaçar la zona del Tarragonès amb el Penedès; Torredembarra (4.680 hab.), amb una densitat de 543 hab./km², és la més elevada de la zona després de Tarragona i Reus; Altafulla (1.014 hab.) i la Riera de Gaià (1.059 hab.), aquests municipis termenegen amb Tarragona. En el litoral, més enllà de Tarragona, hi trobem Salou que pertany al municipi de Vilaseca de Solcina (15.130 hab.), amb una densitat mitjana total de 416 hab./km², tot i que la concentració de Salou sigui molt més alta. En l'angle interior que formen els municipis de Tarragona i Reus s'ubica Constantí (3.280 hab.) i els petits municipis de Vilallonga del Camp (1.123 habitants), La Pobla de Mafumet (850 hab.) i el Morell (2.002 hab.). Aquest darrer té una densitat de 340 hab. per km², mentre que els altres del Tarragonès, si no n'hem dit res, en tenen de 100 a 300 hab./km².

Componen la subzona en el Baix Camp: Cambrils (9.194 hab.) en el litoral, i en l'interior cap a ponent de Reus: Vinyols i Arcs (828 hab.), Montbrió del Camp (1.515 hab.), Riudoms (4.576 hab.), les Borges del Camp (1.341 hab.), Maspujols (424 hab.) i Castellvell del Camp (661 hab.). Tots tenen unes densitats compreses entre 100-300 hab./km², llevat de Vinyols i Arcs que té 76 habitants/km². Aquest l'incloem en la zona perquè queda totalment voltat pels termes municipals de major densitat.

En l'Alt Camp prepondera Valls, la capital (16.710 habitants), amb una densitat de 301 hab./km². Cal afegir-hi La Riba (980 hab.) i La Masó (297 hab.), aquest amb una densitat de 82 hab./km² serveix de connexió entre Valls i la resta de la zona, i el Rourell (347 hab.), que s'endinsa cap el Tarragonès.

8.5.3. El Camp de Tarragona

En el text precedent ens hem referit sovint a la gran comarca natural que formen el Tarragonès, el Baix Camp i l'Alt Camp. Geogràficament parlant, la seva unitat és clara donat que pel Nord queda limitada pel vèrtex de l'angle que formen els dos braços del sistema pre-litoral. Entre ells, el Camp s'esbatana cap al mar pel cantó del migdia. La divisió territorial de la Generalitat de 1936 no va deixar massa ben guarnida la unitat d'aquesta gran comarca: va posar el Baix Camp a la Regió IV, i el Tarragonès i l'Alt Camp a la Regió III. Des del punt de vista de la concentració de la població, el Camp de Tarragona ofereix un gran interès, ja que l'increment de la població és homologable amb el de l'Àrea Metropolitana de Barcelona. En el Camp de Tarragona es produeix la segona concentració de població de Catalunya, encara que el volum sigui molt inferior a la de Barcelona.

Hem citat un per un els municipis de les tres comarques incloses en la zona de concentració Camp de Tarragona-Baix Penedès. Si deixem a part els municipis del Baix Penedès, el total de la zona en el Camp de Tarragona suma els habitants de Tarragona i Reus junt amb els de la part corresponent al Camp en la subzona Vendrell-Valls-Cambrils.

En total són 241.184 els habitants del Camp de Tarragona inclosos en la zona de concentració, sobre un total de població de les tres comarques de 275.904 habitants. Això suposa que el 87 % de la població del Camp viu en zona de concentració de població en uns termes municipals que ocupen una quarta part de la superfície del Camp (vegeu taula 26).

Ara bé, junt als municipis inclosos en la zona de concentració i sense solució de continuïtat, trobem altres set municipis la densitat dels quals està entre els 50-100 hab./km². Si afegim la població d'aquest municipis als de la zona de concentració, podem observar (gràfic 4), en el Camp de Tarragona, una demarcació contínua més àmplia que la zona de concentració, la qual comprèn el 38 % del territori i té 253.378 habitants, el 92 % de la població de les tres comarques del Camp de Tarragona. Els set municipis suara esmentats són: en el Baix Camp: Monroig (3.607 hab.) en el litoral, al sud de Cambrils; Almoster (371 hab.) i la Selva del Camp (3.160 hab.) al nord de Reus. A l'Alt Camp: a ponent de Valls, Alcover (3.285 hab.), i a llevant, Vallmoll (881 hab.). Cap al sud, ja en el Tarragonès: Els Garidells (162 hab.), i al nord de Tarragona, Els Pallaresos (890 habitants). Encara en el Camp de Tarragona hi ha tres municipis més de densitats entre 50-100 hab./km². No els hem inclòs en la llista anterior de municipis perquè no lliguen amb la zona de concentració. En un d'ells, Riudecols (983 hab.) en el Baix Camp, la discontinuïtat

TAULA 26. Tarragonès, Baix Camp i Alt Camp. Les onze comarques metropolitanes de Catalunya. Distribució de la població. Any 1975

	Tarragonès	Baix Camp	Alt Camp	Total tres comarques del Camp de Tarragona		Total onze comarques Regió Metropolitana Catalunya [1]	
			Població: habitants de fet 1975				
En zones de concentració	131.992	90.870	18.322	241.184	87,42 %	4.244.302	98,25 %
Fora de zones de concentr.	5.049	16.898	12.773	34.720	12,58 %	75.433	1,75 %
Total comarcal	137.041	107.768	31.095	275.904	100,00 %	4.319.735	100,00 %
			Superfície: en quilòmetres quadrats				
En zones de concentració	190,98	158,24	69,42	418,64	26,74 %	2.476,09	49,19 %
Fora de zones de concentr.	155,41	519,36	472,08	1.146,85	73,26 %	2.557,97	50,81 %
Total comarcal	346,39	677,60	541,08	1.565,49	100,00 %	5.034,06 [2]	100,00 %
			Població: habitants de fet 1975				
En municipis amb densitat:							
de 5.000 a 25.000 hab./km²	—	—	—	—	—	2.581.582	59,76 %
de 500 a 4.999 »	106.299	72.331	—	178.630	64,74 %	1.372.180	31,77 %
de 100 a 499 »	24.458	17.711	18.025	60.194	21,82 %	272.206	6,30 %
de 50 a 99 »	1.728	8.949	5.231	15.908	5,77 %	46.020	1,07 %
de menys de 50 »	4.556	8.777	7.839	21.172	7,67 %	47.747	1,11 %
Total comarcal	137.041	107.768	31.095	275.904	100,00 %	4.319.735	100,00 %
			Superfície: en quilòmetres quadrats				
En municipis amb densitat:							
de 5.000 a 25.000 hab./km²	—	—	—	—	—	160,86	3,20 %
de 500 a 4.999 »	70,53	52,69	—	123,22	7,87 %	802,87	15,95 %
de 100 a 499 »	104,23	94,68	65,77	264,68	16,91 %	1.283,27	25,49 %
de 50 a 99 »	24,57	134,71	75,51	234,79	15,00 %	654,77	13,01 %
de menys de 50 »	147,06	395,52	400,22	942,80	60,22 %	2.132,29	42,36 %
Total comarcal	346,39	677,60	541,50	1.565,49	100,00 %	5.034,06 [2]	100,00 %

Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre dades de població del padró municipal 1975 *(I.N.E.)*; de la superfície comarcal, segons la *Generalitat de Catalunya, 1937;* i de la superfície municipal, de les recopilades per *J. M. Casas Torres i collab., op. cit.* (amb actualitzacions i algunes correccions).

1. Les onze comarques d'allò que en diem Regió Metropolitana de Catalunya són: les cinc de la Regió I: Barcelonès, Baix Llobregat, Vallès Occidental, Vallès Oriental i Maresme (vegeu taula 23); Garraf, Alt Penedès i Baix Penedès (vegeu taula 24), i les tres del Camp de Tarragona: Tarragonès, Alt Camp i Baix Camp.
2. La suma de les superfícies de les onze comarques (vegeu taula14) segons la *Generalitat de Catalunya* a «*La divisió territorial de Catalunya, 1937*» fa 5.079,50 km², o sigui: 45,44 km² de més (vegeu nota 1 a la taula 20).

és mínima. En canvi, es troben més aïllats Bràfim (629 hab.) i Masllorenç (436 hab.). Aquest últim està situat en l'entreforc de l'Alt Camp, el Tarragonès i el Baix Penedès.

En resum, dintre el Camp de Tarragona, tota la perifèria interior és la que té un índex de densitat més baix. La població es concentra en el litoral i en el centre de la comarca, especialment a Tarragona i Reus.

Vandellós, en el litoral, és el municipi més meridional del Baix Camp. Té un terme molt extens. Vandellós i el Perelló, en el Baix Ebre, són els únics municipis de tota la costa que va des de Santa Susanna en el Maresme fins el límit de Catalunya amb el País Valencià, que no arriben als 50 hab./km².

8.5.4. El Penedès tot enter entre Barcelona i Tarragona

En tractar de l'Alt Penedès dintre de l'Àrea Metropolitana de Barcelona ja ens hem referit a la unitat natural de l'Alt Penedès i del Baix Penedès en una sola gran comarca natural que comprèn la part meridional de la Depressió Pre-litoral catalana, des del límit amb el Baix Llobregat fins a l'extrem meridional de la Depressió Pre-litoral en el moment que aquesta depressió arriba fins al mateix litoral. La unitat del Penedès maltractada per la divisió territorial de la Generalitat del 1936 sofreix la tensió derivada de la seva situació geogràfica entre Barcelona i Tarragona (vegeu més amunt 8.3.6).

Des del punt de vista de la distribució demogràfica, les dues comarques (Alt i Baix Penedès) sumen 68.314 habitants en zones de concentració, el 79 % del conjunt de la població del Penedès total, ocupant-hi el 32,5 % del territori. Cal, però, tenir en compte que en una consideració conjunta d'ambdues comarques té un sentit ple el fet d'incorporar a la zona de concentració els

municipis de l'Alt Penedès amb densitats compreses entre els 50-100 hab./km² que, en aquest cas, ens connectaran amb les zones de concentració de les comarques arribant així als 75.049 habitants sobre una població total de 86.126 habitants. De tot això, en resulta que el 87 % de la població del Penedès resideix en una demarcació que comprèn tots els termes municipals amb densitat superior als 50 habitants per km², i ocupa el 46,5 % del territori del Penedès (vegeu taula 24).

Considerant tot el Penedès i el Garraf com a demarcacions intermèdies entre l'Àrea Barcelonesa i l'Àrea Tarragonesa, la regió metropolitana de Catalunya comprèn les comarques del Barcelonès, el Vallès (Occidental i Oriental), el Maresme, el Baix Llobregat, el Penedès (Alt i Baix), el Garraf i tot el Camp de Tarragona (Tarragonès, Baix Camp i Alt Camp).

Es tracta d'un conjunt geogràficament ben delimitat pel sistema Pre-litoral, el mar i les estribacions del sistema transversal pel Nord. Hi viuen en zones de concentració 4.242.278 habitants, tres quartes parts de la població de Catalunya del 1975, ocupant només el 7,7 % del territori del Principat.

8.5.5. Terres de l'Ebre

En escriure aquestes línies (juliol del 1978), sembla que la Generalitat té un gran interès en la tan repetida reivindicació d'unir les terres de l'Ebre, inclosa la Ribera d'Ebre, la qual, en la divisió territorial del 1936, quedà en la Regió IV, mentre que la Terra Alta amb el Baix Ebre i el Montsià formaven la Regió III. Abans havíem fet menció que en aquestes comarques únicament hi ha zones de concentració en el Baix Ebre i el Montsià. La disminució de la població de Flix (4.969 habitants) entre 1970 i 1975 ha deixat la Ribera d'Ebre sense cap població que arribi a 5.000 habitants el 1975. La capital, Móra d'Ebre, en tenia 3.855, i la seva pariona de l'altra ribera, Móra la Nova, amb 2.992 habitants, era l'únic municipi de la comarca amb una densitat superior als 100 hab./km². A la Terra Alta, amb la capital Gandesa de 2.775 habitants, no hi ha cap municipi que arribi als 100 hab./km². Aquestes dades ens donen una idea de la tònica poc poblada de les comarques interiors de l'Ebre (vegeu gràfic 10 i taula 27).

8.5.6. Zona de concentració Tortosa - Amposta - Delta de l'Ebre

En tractar de les comarques del Baix Ebre i el Montsià cal advertir que els termes municipals d'aquestes comarques a vegades són desmesuradament grans en relació amb la grandària mitjana dels municipis de Cata-

TAULA 27. Baix Ebre i Montsià. Distribució de la població. Any 1975

	Baix Ebre	Montsià	Total	
	Població: habitants de fet 1975			
En zones de concentració	47.246	34.795	82.041	71,98 %
Fora de zones de concentr.	18.221	13.721	31.942	28,02 %
Total comarcal	65.467	48.516	113.983	100,00 %
	Superfície: en quilòmetres quadrats			
En zones de concentració	422,75	260,19	682,94	39,40 %
Fora de zones de concentr.	642,20	408,33	1.050,53	60,60 %
Total comarcal	1.064,95	668,52	1.733,47	100,00 %
	Població: habitants de fet 1975			
En municipis amb densitat:				
de 100 a 200 hab./km²	47.246	34.795	82.041	71,98 %
de 50 a 99 »	3.269	848	4.117	3,61 %
de menys de 50 »	14.952	12.873	27.825	100,00 %
Total comarcal	65.467	48.516	113.983	100,00 %
	Superfície: en quilòmetres quadrats			
En municipis amb densitat:				
de 100 a 200 hab./km²	422,75	260,19	682,94	39,40 %
de 50 a 99 »	65,67	14,65	80,32	4,63 %
de menys de 50 »	576,53	393,68	970,21	55,97 %
Total comarcal	1.064,95	668,52	1.733,47	100,00 %

Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre dades de població del padró municipal 1975 *(I.N.E.)*; de la superfície comarcal, segons la *Generalitat de Catalunya, 1937*; i de la superfície municipal, de les recopilades per *J. M. Casas Torres i collab., op. cit.* (amb actualitzacions i algunes correccions).

lunya. El terme municipal més extens de Catalunya és el de Tortosa que, el 1975, any a què es refereixen les dades de població que ara utilitzem, tenia una superfície de 422,75 km². Si volem tenir un punt de comparació per saber el que això significa, serà bo tenir present que la comarca del Maresme, en la seva integritat, té una superfície menor: 397,68 km². Aquesta característica d'alguns municipis del Baix Ebre i del Montsià fa que el mètode que seguim de considerar les densitats municipals mitjanes per tal de configurar les zones de concentració demogràfica, resulti en aquest cas menys significatiu que a la resta de Catalunya en tot el que fa referència a la relació població-territori. Concretem: la zona de concentració Tortosa-Amposta-Delta de l'Ebre, pel fet de prendre els termes municipals en la seva integritat, inclou una vasta extensió al nord del municipi de Tortosa amb ben poca població, i en canvi resten fora de la zona els termes municipals de Roquetes i Ulldecona, on els habitants s'apleguen sobretot en els cascos urbans més apropats a la zona de concentració, però pel fet de prendre els extensos municipis en llur conjunt, les densitats mitjanes que en resulten no arriben tan sols als 50 hab./km². A l'Ametlla de Mar, la població del litoral també té una densitat mitjana més elevada que la del conjunt del municipi. Tenint en compte aquestes limitacions, els termes municipals inclosos en la zona de concentració són: al Baix Ebre, únicament Tortosa (47.246 habitants, el 1975), la capital comarcal; els nous municipis de Deltebre i Sant Jaume de l'Enveja, creats després de la recopilació de dades del padró municipal del 1975 per segregació del municipi de Tortosa, quedaven inclosos l'any a què ens referim en el municipi de Tortosa. Al Montsià: Amposta (13.503 hab.), capital comarcal, Sant Carles de la Ràpita (9.671 hab.) i Alcanar (8.241 hab.) en el límit meridional de Catalunya amb el País Valencià, per la costa, i el municipi interior de Santa Bàrbara (3.880 hab.).

En total, la zona Tortosa-Amposta-Delta de l'Ebre suma 82.041 habitants, un 1,45 % de la població de Catalunya (vegeu taula 19 i gràfic 9). La seva extensió, a causa de les raons exposades abans, és la més gran d'entre totes les zones de concentració, exceptuant, naturalment, la de l'Àrea Metropolitana de Barcelona. I també per aquest motiu ofereix la densitat més baixa d'entre totes les zones de concentració (120 hab./km²) i és l'única que queda per sota de la densitat mitjana de Catalunya. Si seguíem un criteri menys respectuós amb els termes municipals, podríem configurar d'una altra manera la zona de concentració d'aquestes comarques, i aconseguiríem un augment apreciable de la densitat mitjana.

Fora de la zona de concentració i en contigüitat amb ella, hi ha tres municipis amb densitats entre 50 i 100 hab./km²: els municipis de l'Ametlla de Mar (3.269 hab.) i el Perelló (3.513 hab.) en el Baix Ebre, que tot just arriben als 50 hab./km² i que cobreixen el que resta de litoral al nord de Tortosa, a més d'una gran extensió interior, i en el Montsià el municipi interior de Masdenverge (848 hab.).

No hi ha en les dues comarques cap altre municipi que arribi als 50 hab./km². Els de més població, en el que resta de les dues comarques, són: Roquetes (5.613

Gràfic 9.— Segrià, Noguera, Garrigues, Urgell, Segarra. Any 1975. Densitat de població als municipis. Zones de concentració.

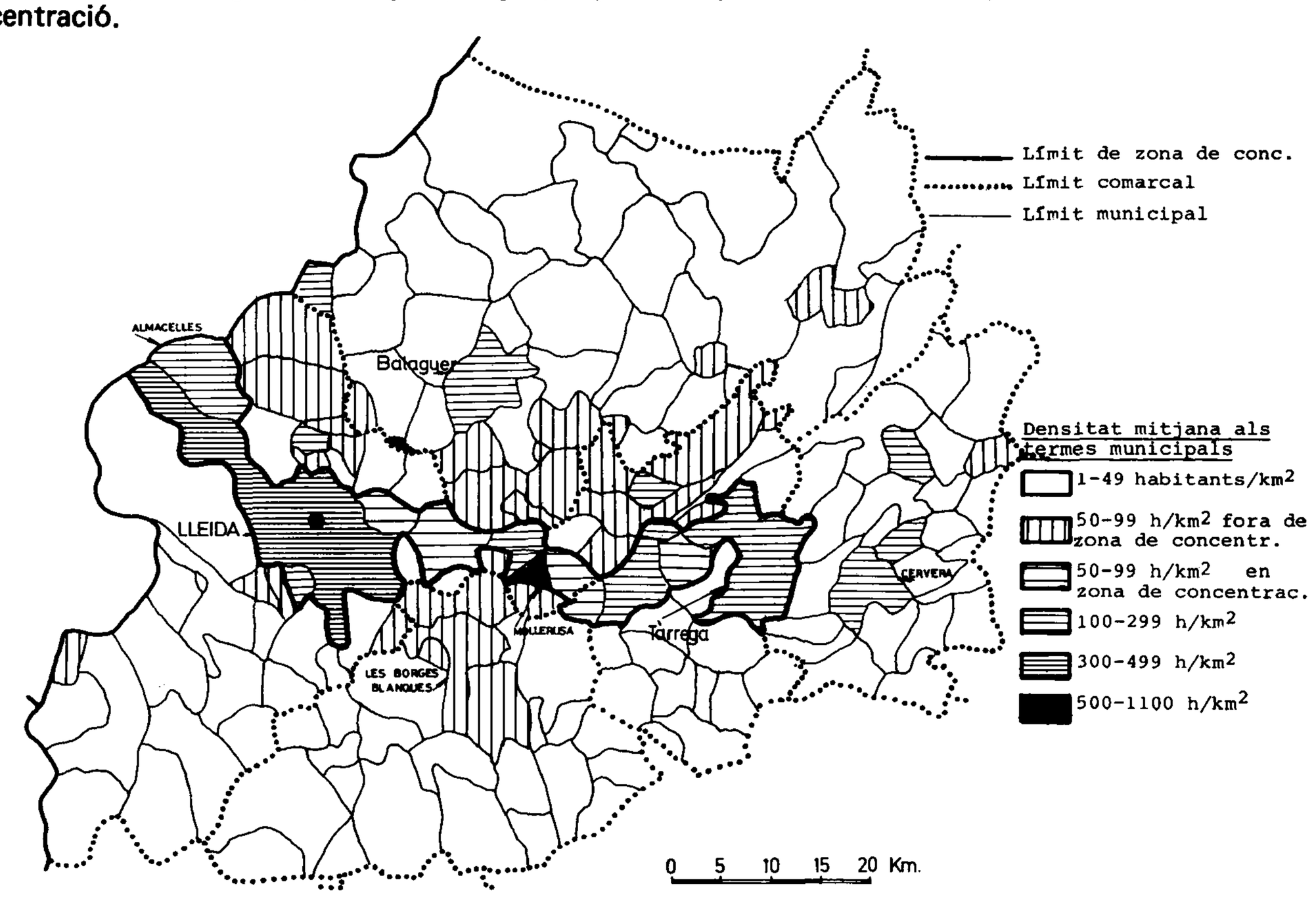

Font: Elaboració de Ll. Recolons.
Nota: Per a la identificació dels municipis vegeu l'apèdix 2 del text.

hab.) en el Baix Ebre, i Ulldecona (5.459 hab.) i la Sénia (4.416 hab.) en el Montsià, limitant per l'interior amb la comarca del Baix Maestrat del País Valencià.

8.6. Catalunya endins: la gran conca del Segre

El Segre amb la seva xarxa d'afluents, d'entre els quals destaquen les dues Nogueres, és la conca més extensa de tot Catalunya.

Substancialment, aquesta gran conca del Segre coincideix a Catalunya amb la delimitació de la província de Lleida. Aquest és el cas de les comarques del Segrià, les Garrigues, l'Urgell, la Noguera, l'Alt Urgell, el Pallars Jussà i el Pallars Sobirà. Una sola comarca pertany a la província de Lleida i, en canvi, no pertany en absolut a la conca del Segre. Es tracta de la Vall d'Aran, l'única comarca de Catalunya de la vessant atlàntica i alhora l'única de parla no catalana, ja que, com se sap, l'aranès és llengua occitana.

Entren de ple a la província de Lleida i únicament en part a la conca del Segre, el Solsonès i la Segarra, ja que la partió d'aigües entre les grans conques del Segre i del Llobregat passa per aquestes dues comarques. En canvi, la Cerdanya entra de ple a la conca del Segre i només parcialment a la província de Lleida. La indubtable unitat natural de la Cerdanya queda trossejada administrativament entre l'Estat francès, on neix el Segre, la província de Girona i la de Lleida.

En el conjunt de les onze comarques esmentades fins ara, únicament al Segrià i a l'Urgell trobem una zona de concentració: la zona Lleida-Tàrrega. Això vol dir que la gran superfície des del nord d'aquesta zona de concentració fins a la frontera pirinenca amb França és el territori més extens de tot el Principat sense zones de concentració (vegeu gràfic 1).

La segona extensió més àmplia de Catalunya sense zones de concentració es troba precisament al sud d'aquesta zona Lleida-Tàrrega. D'ací podem deduir l'estratègica situació d'aquest eix Lleida-Tàrrega travessat des de molt antic per la carretera Barcelona-Lleida. Més endavant ens referirem a una demarcació més àmplia en directa relació amb els canals que reguen el territori, i que eixampla l'efecte demogràfic de la zona Lleida-Tàrrega pel sud de la Noguera, el nord de les Garrigues i els mateixos Urgell i Segrià. De la Segarra, cap a llevant d'aquestes comarques, farem una referència específica, donades les peculiaritats de la seva condició d'altiplà.

Atenent ara al que en dèiem territori més gran de Catalunya sense zones de concentració, veiem que hi entren les cinc comarques de més baixa densitat de població de Catalunya: el Pallars Sobirà, la Vall d'Aran, el Pallars Jussà, el Solsonès i l'Alt Urgell, a més de la Cerdanya i la Noguera, que ocupen els llocs vuitè i novè en baixes densitats comarcals. Deixant ara de banda el cas de tres municipis del sud de la Noguera, dels quals ens ocuparem més endavant, a la resta d'aquest gran territori, únicament trobem cinc municipis que l'any 1975 arribessin a una densitat de 100 hab./km^2.

Aquests municipis són: Solsona (5.964 hab.), capital del Solsonès, i Sant Llorenç de Morunys (909 hab.), segon de la comarca, La Seu d'Urgell (9.871 hab.), capital de l'Alt Urgell, el municipi veí d'Alàs-Cerc (531 hab.), i Puigcerdà (6.011 hab.), capital de la Cerdanya. Ni als dos Pallars ni a la Vall d'Aran, cap municipi no arriba als 100 hab./km^2. Hi ha alguns casos en els quals si no s'ateny aquesta densitat és per la gran amplitud que tenen alguns dels seus termes municipals, com a resultat de les annexions de municipis veïns despoblats. Això és el que ha passat a Tremp (6.249 hab.), capital del Pallars Jussà, i a Pont de Suert (2.557 hab.), els quals, junt amb la Pobla de Segur (3.230 hab.), són els tres municipis més poblats de la comarca. La capital de la Vall d'Aran, Viella-Mig Aran (2.471 hab.) ha incorporat un bon nombre de petits municipis d'aquesta part mitjana de la vall. El cas de Sort (1.526 hab.), capital del Pallars Sobirà, és molt significatiu. Aquesta comarca, que, com hem vist, és la de menor densitat de tot Catalunya, i també és, a una gran distància de les altres, la que més va minvar en població entre 1970 i 1975 (vegeu taula 17 i gràfics 3 i 4).

Si analitzem una per una les pèrdues de població de cada un dels municipis del Pallars Sobirà, veiem que no són més grans que les que han sofert els municipis d'altres comarques de semblant magnitud demogràfica. El que passa és que a les altres comarques aquestes fortes pèrdues dels municipis petits vénen compensades, ni que sigui parcialment, pel creixement dels municipis més poblats. Al Pallars Sobirà, per contra, no hi ha cap municipi més gran que absorbeixi els dèficits dels municipis menys poblats. Sort és la capital comarcal menys poblada d'entre les 38 capitals comarcals de Catalunya i amb fortes pèrdues de població. Cap altre municipi de la comarca no arriba als 1.000 habitants. Després de Sort ve Esterri d'Àneu, amb 546 habitants. Així el fenomen generalitzat a Catalunya, i especialment al Pirineu, de despoblació dels municipis més petits (vegeu apartat 7) s'hi manifesta amb tota cruesa pel fet de mancar-los elements que temperin la gran pèrdua de població que pateix la comarca del Pallars Sobirà.

La comarca de la Segarra manté una connexió geogràfica i viària molt clara amb les quatre comarques afectades pels regadius provinents principalment del canal d'Urgell i del d'Aragó i Catalunya. La divisió territorial de la Generalitat de 1936 inclogué la Segarra a la Regió VIII, junt amb aquelles quatre comarques. Es tracta d'una comarca d'antecedents humans molt antics i d'èpoques d'apogeu. Però, a diferència de les altres quatre comarques, la Segarra, que forma un altiplà dins la Depressió Central catalana, és ben clarament una comarca de secà. L'evolució demogràfica sembla que l'hem de veure en relació amb aquesta característica comarcal. Els dos únics municipis situats entre els 100 i els 300 hab./km^2, d'una densitat mitjana, són els dos més poblats de la comarca: Cervera (6.240 hab.) i Guissona (2.418 hab.). Cap altre municipi d'una densitat superior als 50 hab./km^2 no els connecta entre ells ni amb la zona Lleida-Tàrrega, tot i que Cervera és situada a la mateixa carretera de Barcelona. Només Torà de Riubregós (1.118 hab.), al límit amb el Solsonès i l'Anoia, assoleix una densitat entre 50 i 100 hab./km^2. Es tracta d'un dels municipis afectats per annexions de municipis de diferents comarques, annexions que no tenim en compte en aquest treball (vegeu nota 23).

8.6.1. La zona de concentració Lleida - Tàrrega

Aquesta zona travessa les comarques del Segrià i de l'Urgell de part a part des del límit de ponent amb la Llitera, comarca que ja pertany a la franja amb Aragó, per Almacelles (5.086 hab.) i Lleida (102.599 hab.) fins a l'actual límit del municipi de Tàrrega (10.583 hab.), ca-

pital de l'Urgell, llindant ja amb la Segarra. Els tres municipis esmentats junt amb el de Mollerusa (7.473 hab.) al Segrià, a mig camí entre Lleida i Tàrrega, són els més poblats de la zona. Amb ells trobem al Segrià els d'Albatàrrec (1.118 hab.), Alcoletge (1.327 hab.), Bell-lloc (2.171 hab.), Palau d'Anglesola (1.669 hab.), Fondarella (550 hab.) i Golmés (1.238 hab.). I, a l'Urgell, Vilanova de Bellpuig (1.298 hab.), Bellpuig (3.559 hab.), Barbens (771 hab.) i Anglesola (1.409 hab.), veí ja de l'actual terme de Tàrrega, que és el resultat de l'annexió de tres municipis veïns a l'antic terme de Tàrrega.

En total la zona Lleida-Tàrrega comprèn 140.851 habitants, o sigui el 2,49 % de la població de Catalunya dins l'1,66 % del territori, amb una densitat mitjana de 264 hab./km² (taula 19).

El pes demogràfic de Lleida en el conjunt de la zona és molt gran. Prop de les tres quartes parts de la seva població es troben en el municipi de Lleida. Al llarg dels setanta-cinc anys que van de 1900 a 1975, el pes demogràfic de Lleida capital sobre la província ha passat del 7,81 % al 29,37 %; així s'ha reforçat la veracitat de la històrica dita sobre la capitalitat de la terra ferma. La densitat mitjana municipal del seu extens terme (485 hab./km²) es col·loca molt prop de la cota dels 500. Per sobre d'aquesta densitat hi ha la del petit municipi de Mollerusa, amb 1.063 hab./km². Els restants municipis de la zona se situen en l'interval 100-300, tret de l'Alcoletge, Bell-lloc, Golmés i Vilanova de Bellpuig, que queden entre 50 i 100 hab./km², i que els incorporem a aquesta zona a fi que ofereixi un conjunt continu (vegeu gràfic 9 i taula 28).

8.6.2. Efecte demogràfic positiu dels canals de rec lleidatans

Resulta significatiu d'observar el que succeeix entorn a la zona de concentració Lleida-Tàrrega en el cas d'ampliar el criteri de composició de la zona a tots els municipis de 50 i més habitants per km². La demarcació resultant eixampla notablement l'àrea de la zona, no tan sols al Segrià i l'Urgell, sinó també pel sud de la Noguera i el nord de les Garrigues (vegeu taula 28). Els municipis que d'aquesta manera s'afegeixen als de la zona de concentració són els següents: al Segrià, entre el límit septentrional del municipi de Lleida i el límit comarcal amb la Noguera, Almenar (3.653 hab.), Alguaire (3.012 hab.), Vilanova de Segrià (705 hab.), Rosselló

TAULA 28. Segrià, Urgell, Noguera, Garrigues, Segarra. Distribució de la població. Any 1975

	Segrià	Urgell	Noguera	Garrigues	Segarra	Total cinc comarques Regió VIII	
			Població: habitants de fet 1975				
En zones de concentració	123.231	17.620	—	—	—	140.851	49,42 %
Fora de zones de concentr.	40.685	17.413	45.569	23.115	17.369	144.151	50,58 %
Total comarcal	163.916	35.033	45.569	23.115	17.369	285.002	100,00 %
			Superfície: en quilòmetres quadrats				
En zones de concentració	364,41	168,17	—	—	—	532,58	9,83 %
Fora de zones de concentr.	1.056,46	505,38	1.847,69	832,75	645,39	4.887,67	90,17 %
Total comarcal	1.420,87	673,55	1.847,69	832,75	645,39	5.420,25	100,00 %
			Població: habitants de fet 1975				
En municipis amb densitat:							
de 500 a 1.100 hab./km²	7.473	—	606	—	—	8.079	2,83 %
de 100 a 499 »	112.483	16.202	15.341	—	8.658	152.684	53,57 %
de 50 a 99 »	18.875	11.969	11.545	10.512	1.118	54.019	18,95 %
de menys de 50 »	25.085	6.862	18.077	12.603	7.593	70.220	24,64 %
Total comarcal	163.916	35.033	45.569	23.115	17.369	285.002	100,00 %
			Superfície: en quilòmetres quadrats				
En municipis amb densitat:							
de 500 a 1.100 hab./km²	7,03	—	0,92	—	—	7,95	0,15 %
de 100 a 499 »	298,94	142,02	68,82	—	73,35	583,13	10,76 %
de 50 a 99 »	279,05	192,32	159,65	149,63	17,99	798,64	14,73 %
de menys de 50 »	835,85	339,21	1.618,30	683,12	554,05	4.030,53	74,36 %
Total comarcal	1.420,87	673,55	1.847,69	832,75	645,39	5.420,25	100,00 %

Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre dades de població del padró municipal 1975 *(I.N.E.)*; de la superfície comarcal, segons la *Generalitat de Catalunya, 1937*; i de la superfície municipal, de les recopilades per *J. M. Casas Torres i col·lab., op. cit.* (amb actualitzacions i algunes correccions).

(1.461 hab.), Torrefarrera (1.436 hab.) i Benavent de Segrià (722 hab.). Al sud de Lleida, Montoliu de Lleida (4.274 hab.), Serradell (765 hab.) i Puigverd de Lleida (979 hab.). A prop de Mollerusa, Sidamon (467 hab.) i Miralcamp (1.235 hab.). De tots ells únicament Rosselló supera els 100 hab./km²; tots els altres queden entre 50 i 100.

A l'Urgell, entre el límit septentrional de la zona de concentració i el límit comarcal amb la Noguera: Castellnou de Seana (804 hab.), Ivars d'Urgell (1.864 hab.), Castellserà (1.241 hab.), La Fuliola (1.289 hab.), Agramunt (4.343 hab.) i Tornabous (1.010 hab.). De tots ells, només La Fuliola supera els 100 hab./km².

A la Noguera: Alfarràs (3.100 hab.) en el límit comarcal amb el Segrià i amb la Llitera. La Portella (641 hab.), Torrelameu (606 hab.), Térmens (1.423 hab.), Bellvís (2.485 hab.), El Poal (748 hab.), Linyola (2.263 hab.), Bellcaire d'Urgell (1.584 hab.) i Bellmunt d'Urgell (248 hab.), limiten amb el Segrià. La capital comarcal, Balaguer (12.241 hab.) s'endinsa en la comarca. Tots aquests municipis tenen densitats entre 50 i 100 hab./km², excepte Balaguer i Alfarràs, que queden en l'interval 100-300, i Torrelameu que, donat el seu minúscul terme, ateny una densitat superior als 500 hab./km².

Al nord de les Garrigues, Torregrossa (2.357 hab.) limita amb Lleida, per una banda, i amb Mollerusa, per una altra, Juneda (3.110 hab.) i la capital comarcal, les Borges Blanques (5.045 hab.). Tots tres municipis tenen densitats entre 50 i 100 hab./km².

El conjunt d'aquests trenta municipis assoleix els 61.264 habitants, els quals sumats als de la població dels catorze municipis de la zona contigua de concentració Lleida-Tàrrega donen un conjunt de 202.115 habitants en quaranta-quatre municipis, que ocupen una superfície de 1.294,62 km² i que suposa, per tant, el 58 % de la població de la província de Lleida, concentrada en un 11 % del seu territori, amb una densitat mitjana de 156 hab./km².

Aquest conjunt de quaranta-quatre municipis contigus, d'una densitat superior als 50 hab./km², encara no comprèn tota l'àrea regada per la xarxa de canals que la converteixen en la primera horta de Catalunya, però en recull una gran part. Fora d'aquest conjunt, ens queden a les quatre comarques uns altres dos municipis de densitats entre 50 i 100 hab./km², situats precisament als extrems més distants de la gran àrea de regadius. Es tracta de Massalcoreig (738 hab.), al final del canal d'Aragó i Catalunya, al sud-oest del Segrià, i de Ponts (2.153 hab.), al començament del canal d'Urgell vers el nord-est de la Noguera. Artesa de Segre, amb 3.330 habitants, regat a continuació de Ponts pel mateix canal, té una dèbil densitat mitjana municipal, perquè el seu terme s'ha vist molt ampliat amb successives annexions d'altres municipis.

El poblament d'aquesta àrea es remunta a molts segles d'història i de prehistòria. L'eix principal de comunicacions viàries de la zona segueix fonamentalment el traçat romà. Alguns dels canals que la travessen tenen origen àrab. Però la gran difusió dels regadius arrenca de la construcció, durant el segle XIX, i de la progressiva explotació, al llarg del segle XX, dels canals d'Aragó i Catalunya i d'Urgell, basats en idees i projectes amb segles de gestació.

Des del punt de vista demogràfic, la importància de la gran àrea lleidatana de regadiu és molt gran. La disminució de població generalitzada a tota la resta de Catalunya Occidental ha quedat compensada dins la mateixa Catalunya Occidental. Això ha suposat un accentuat desequilibri demogràfic en aquesta part de Catalunya, però si no hagués existit aquesta àrea, la despoblació absoluta de la Catalunya de ponent hauria estat molt considerable.

Entre les característiques de l'evolució demogràfica en aquesta àrea de regadius cal fer notar també una progressiva urbanització de la població. No és solament que els sis municipis d'aquesta àrea amb població superior als 5.000 habitants hagin anat augmentant a un ritme molt més elevat que el dels municipis de menys de 5.000 habitants, sinó que, durant l'últim quinquenni 1970-1975, en el qual el conjunt de la població d'aquesta àrea ha continuat creixent, la gran majoria dels municipis de menys de 5.000 habitants disminuïren, i l'augment és causat gairebé exclusivament pels municipis més grans, sobretot pel de Lleida.

Si ens cenyim a les quatre comarques afectades per aquesta àrea de regadius: el Segrià, l'Urgell, la Noguera i les Garrigues, l'evolució de la població al llarg dels setanta-cinc anys 1900-1975, considerant separadament el conjunt de municipis afectats pels regadius i el dels no afectats, marca una divergència molt clara. Mentre que la població dels conjunts no regats ha disminuït fins a la meitat, la del conjunt de municipis regats s'ha duplicat amb escreix.

8.7. Les conques altes i mitjanes del Llobregat i del Ter

Les zones de concentració de les comarques de l'Anoia, Bages, Berguedà, Osona i Ripollès tenen una estreta dependència del curs dels principals rius que travessen llur territori.

Tan bon punt el Llobregat deixa el Berguedà pre-pirinenc i s'endinsa en la Depressió Central catalana, va circulant per termes municipals amb concentració de població; aquest fenomen es prolonga fins que el Llobregat es perd en el mar. Les bases del Montserrat que el riu rega morosament serveixen de divisòria en aquest punt entre la Depressió Central i el Baix Llobregat, pertanyent ja a l'Àrea Metropolitana de Barcelona. El recorregut del Cardener per la comarca de Bages des de Cardona, fins que conflueix amb el Llobregat poc després de Manresa, eixampla per la part de ponent l'abast de la zona de concentració Berga-Manresa-Monistrol.

L'Anoia, afluent del Llobregat més cap al sud, dóna nom a la comarca i fixa l'orientació de la zona de concentració d'Igualada. L'abast d'aquesta zona l'hem limitada dintre d'aquesta mateixa comarca de l'Anoia, malgrat la connexió d'alguns municipis amb els del contigu Alt Penedès a través del mateix riu. Aquest és el cas, per exemple, de Sant Sadurní d'Anoia. El riu Anoia conflueix amb el Llobregat a Martorell, en el Baix Llobregat.

El Ripollès és bàsicament l'alta conca del Ter, que té una capçalera més septentrional que la del Llobregat. La zona de concentració també comença més cap al nord en el Ripollès que en el Berguedà. Campdevànol és el primer municipi de la zona de concentració Ripoll-Vic-Aiguafreda. Aquesta zona té una estructura peculiar en quatre agrupaments successius separats entre ells per distàncies mínimes, amb superfícies pertanyents a municipis amb densitats sota els 50 hab./km². Tota la zona ve lligada per la carretera i el ferrocarril Barcelona-Puigcerdà. Els dos agrupaments més septentrionals també

són travessats pel Ter. El primer grup té Ripoll com a municipi principal i comprèn quatre municipis del Baix Ripollès. El segon, ja a Osona, segueix la cursa del Ter: Torelló i Manlleu en són els principals municipis. L'antic municipi de Roda de Ter clou aquest segon agrupament de la zona. El Ter s'obre aleshores en el pantà de Sau i travessa la serralada transversal en direcció a Girona. En aquest recorregut intermedi passa per municipis de feble densitat. A la zona Girona-Ter torna a concentrar població a les seves ribes. (D'aquesta zona, però, ens n'ocuparem més endavant.) Tornant a la zona Ripoll-Vic-Aiguafreda, el tercer agrupament de municipis el capitalitza Vic. Hidrogràficament són encara afluents del Ter els rius que recullen les aigües d'aquests municipis. En canvi, en el quart agrupament de municipis, entre Tona i Aiguafreda, les aigües s'escolen principalment pel Congost cap al Vallès Oriental, al qual ja pertany el municipi d'Aiguafreda.

En el conjunt de les cinc comarques de l'Anoia, el Bages, el Berguedà, l'Osona i el Ripollès, gairebé no trobem cap municipi aïllat de les zones de concentració que hem esmentat amb densitat superior als 50 hab. per km². Els únics casos d'aquests són: Calaf (3.106 habitants) cap al nord de l'Anoia, amb una densitat de 333 hab./km², i prop de Calaf: Sant Martí Sesgueioles (408 hab.), amb 108 hab./km²; Prats de Lluçanès (2.007 hab.) a l'Osona, ja en el límit amb el Berguedà, que té 151 hab./km², i, finalment, Monistrol de Calders (620 habitants), amb 52 hab./km². Hi ha, això sí, altres cinc municipis de densitats entre 50 i 100 hab./km² que, malgrat no ésser inclosos a les zones de concentració, s'hi troben en connexió. Farem esment d'aquests municipis en tractar de cada una de los zones de concentració.

El contrast que hi ha entre la part d'aquestes cinc comarques on viu la població concentrada, i la resta del territori, és molt marcat. En aquesta part del territori, els municipis més poblats encara els trobarem cap al nord de les zones de concentració, al Berguedà i al Ripollès (vegeu gràfic 10).

8.7.1. La zona de concentració Igualada - Anoia

El municipi d'Igualada (30.024 hab.), capital de l'Anoia, pel fet de concentrar abundant població en un petit terme municipal, aconsegueix la densitat municipal més elevada de la Catalunya exterior a l'Àrea Metropolitana de Barcelona: 3.623 hab./km². Igualada s'emporta més de la meitat de la població de la zona de concentració. Aquesta zona s'allarga des del centre de la comarca cap a l'extrem sud-oriental de l'Anoia seguint la direcció del riu, de la carretera Barcelona-Lleida i del ferrocarril Igualada-Barcelona. A més d'Igualada, els municipis que integren aquesta zona són: Santa Margarida de Montbui (6.777 hab.), Vilanova del Camí (7.099 hab.), Carme (721 hab.), la Pobla de Claramunt (1.740 hab.), la Torre de Claramunt (945 hab.), Capellades (4.391 hab.), Vallbona d'Anoia (1.016 hab.), Piera (4.299 hab.) i Masquefa (1.790 hab.). Aquest darrer municipi en el límit de l'Anoia amb l'Alt Penedès i el Baix Llobregat.

En conjunt, la zona d'Igualada concentra 58.802 habitants. Això suposa un 1,04 % de la població de Catalunya i el 80,87 % de la població de l'Anoia. La densitat mitjana de la zona és de 334 hab./km² (taules 1 i 11). Això no obstant, aquesta densitat mitjana no s'aproxima a la de cap dels municipis de la zona. Donada la variabilitat de superfície i de població, les densitats varien molt entre els municipis. Després de la d'Igualada, que ja hem esmentat i que és molt elevada, destaquen les de Capellades, amb 1.519 hab./km², i la de Vilanova del Camí, amb 674. Dins l'interval 100-300 entren Santa Margarida de Montbui, Vallbona d'Anoia i Masquefa; i en el de 50-100, la Pobla de Claramunt, la Torre de Claramunt, Carme i l'extens municipi de Piera. Fora de la zona de concentració, però en contigüitat amb ells, Òdena (2.571 hab.), municipi veí de la zona, no arriba als 50 hab./km² a causa de la latitud del seu terme municipal (vegeu gràfics 5 i 10).

8.7.2. La zona de concentració Berga-Manresa-Monistrol

Aquesta zona ocupa un ample territori de 625,13 km². Si deixem a part la zona de concentració de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, únicament la supera en extensió la zona Tortosa-Amposta, i, en població, la del Camp de Tarragona-Baix Penedès. Els 164.228 habitants de la zona Berga-Manresa-Monistrol suposen un 2,90 % de la població de Catalunya, en un 1,95 % del territori. La densitat mitjana de la zona és de 263 hab./km² (taula 19).

Dels municipis de la zona, cinc es troben en el Berguedà i setze en el Bages. Aquests darrers s'emporten el 83 % de la població de la zona (vegeu gràfic 6). Els cinc municipis del Berguedà són: Berga (12.978 hab.), la capital, estratègicament situada al centre de la comarca, al peu dels rocams pre-pirinencs i dominant la plana. Té una densitat de 924 hab./km². En nombre d'habitants segueixen a Berga, Puig-reig (5.747 hab.) i Gironella (5.671 hab.), amb 124 i 829 hab./km² respectivament. Entre la capital comarcal i aquest dos municipis meridionals hi ha els d'Avià (2.031 hab.) i Casserres (2.008 hab.), amb densitats entre 50 i 100 hab./km².

En conjunt, la zona de concentració té al Berguedà 28.435 habitants, que suposen el 65 % de la població en el 10 % de la superfície comarcal.

En el límit nord de Berga hi ha Cercs (2.658 hab.), que ofereix una densitat superior als 50 hab./km² i fa que en el Berguedà la població que viu en municipis de més de 50 hab./km² sigui de 31.093 habitants, el 71 % dels de la comarca (vegeu taula 29).

El conjunt de característiques demogràfiques del Berguedà difereix notablement del de les comarques pirinenques i pre-pirinenques de ponent i s'assembla en diversos aspectes al Ripollès. La densitat comarcal relativament més elevada i la concentració de població influeixen en el fenomen berguedà d'una primerenca industrialització. Fins i tot, més cap al nord de la zona de concentració, a Cercs, Guardiola de Berga (1.452 hab.), Bagà (2.113 hab.), La Pobla de Lillet (2.034 hab.), trobem unes poblacions relativament grans i industrialitzades. Però aquestes poblacions i les restants del nord de Berga han experimentat una baixada de població molt forta entre 1970 i 1975, que ha quedat únicament compensada, en part, per la tònica de moderat creixement dels municipis meridionals pròxims al Solsonès. Els municipis meridionals pròxims a Osona han mantingut una tònica d'estabilitat. Aquestes tendències de l'evolució municipal del Berguedà li són peculiars i contrasten respecte a la tendència més generalitzada a la resta de les comarques: creixement dels municipis més poblats i forta disminució dels municipis que ho són menys.

La zona de concentració del Bages ocupa una gran part de la comarca (el 38,5 %). El perfil dels termes municipals projectats en el mapa (gràfic 10) permet d'endevinar-hi dues línies bàsiques. La central, que recorre de nord a sud la comarca corresponent als municipis de la

Gràfic 10.– Anoia, Bages, Berguedà, Osona, Ripollès. Any 1975. Densitat de població als municipis. Zones de concentració.

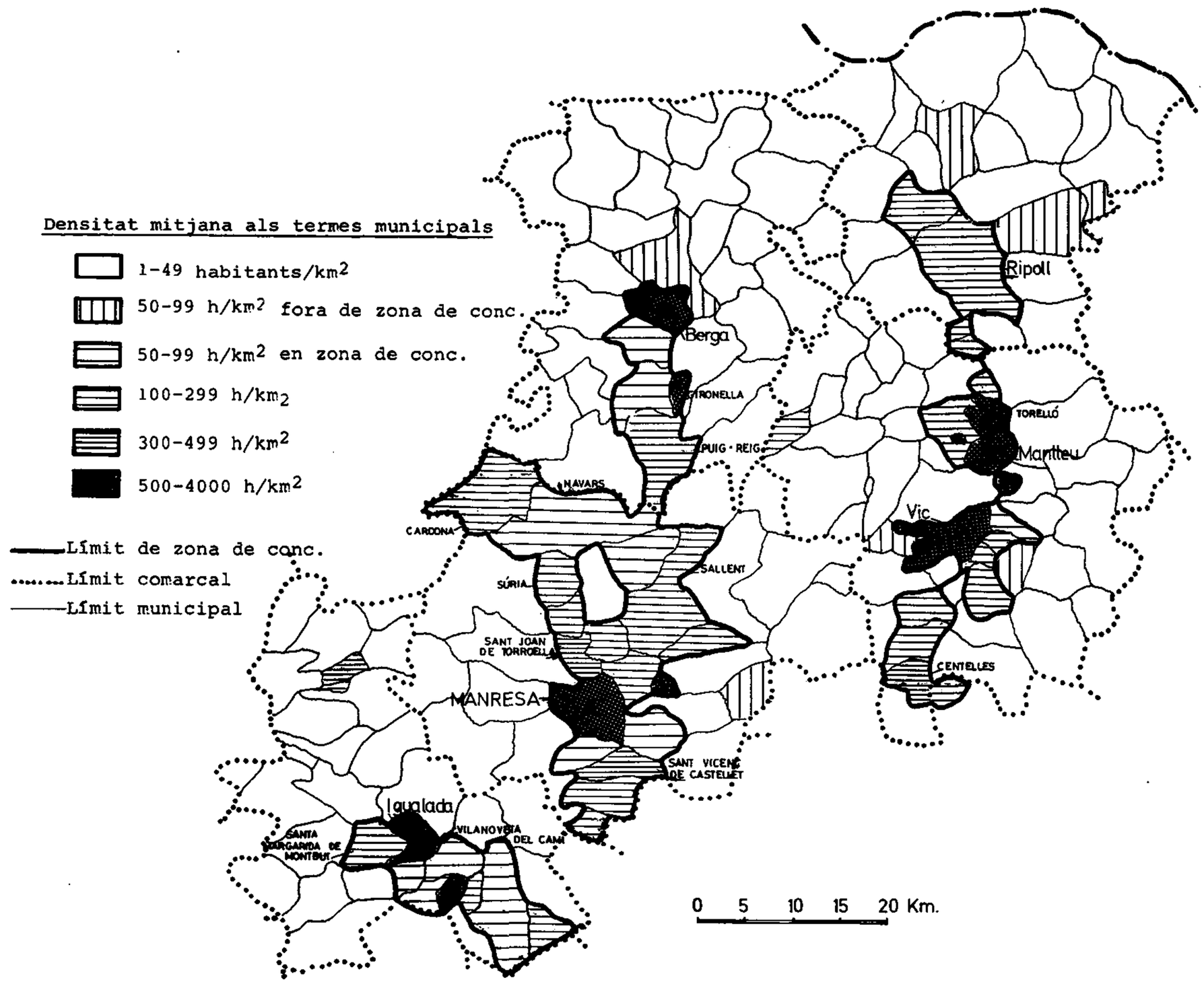

Font: Elaboració de Ll. Recolons.
Nota: Per a la identificació dels municipis vegeu l'apèndix 2, del text.

ribera del Llobregat, i una altra línia obliqua que va des de Cardona a Manresa seguint el Cardener. Entre ambdues línies bàsiques la zona es fa bastant àmplia en alguns punts, per més que el municipi de Castellnou de Bages, dintre les dues línies, ens indica també l'existència d'un territori intermedi de molt baixa densitat de població.

Començant en el límit amb Puig-reig, del Berguedà, el primer municipi de la zona en el Bages és Navars (5.102 hab.) (abans anomenat Castelladral), seguit de Balsareny (3.417 hab.); ambdós tenen el nucli urbà a la ribera del Llobregat, per bé que els termes municipals s'estenen molt, i per això llurs densitats queden en l'interval 50-100 hab./km². En aquesta altura és on la zona de concentració ateny la màxima amplitud en connectar Cardona amb Sallent a través dels dos municipis esmentats. Seguint Llobregat avall, després de Balsareny, Sallent (8.760 hab.), Navarcles (4.014 hab.), Rocafort i Vilumara (2.035 hab.), tots ells a la ribera del Llobregat. Un cop aquest riu ha rebut les aigües del Cardener, prossegueix la zona per Sant Vicenç de Castellet (7.587 hab.), Castellbell i el Vilar (2.035 hab.) i Monistrol de Montserrat (2.818 hab.), que tanca la comarca i la zona, pel sud. Monistrol connecta amb Olesa de Montserrat i Esparraguera, ja en el Baix Llobregat, i, per tant, en la zona de l'Àrea Metropolitana de Barcelona.

Tornant a la zona que ara estudiem, al sud de l'ampli municipi de Sallent s'afegeixen els tres únics municipis de la zona, els nuclis urbans dels quals no són ubicats ni junt al Llobregat ni junt al Cardener. Es tracta d'Artés (3.743 hab.), Santpedor (3.141 hab.) i Sant Fruitós de Bages (3.225 hab.), que delimita al mateix temps amb Manresa. El ramal del Cardener comprèn tots els municipis del Bages pels quals passa aquest afluent del Llobregat. Començant pel nord, en el límit amb el Solsonès, Cardona (6.822 hab.), Súria (6.922 hab.), Callús (1.592 hab.), Sant Joan de Torroella (6.854 hab.), Manresa (65.469 hab.), la capital comarcal, i Castellgalí (914 hab.), en la confluència del Cardener i el Llobregat. Molts noms dels municipis esmentats ens recorden una primerenca dedicació industrial que aprofità l'energia hidràulica del Llobregat i el Cardener amb conseqüències demogràfiques evidents. La densitat mitjana de la majoria dels municipis resta dins l'interval 100-300 habitants/km². Sobresurten Manresa, amb 1.589 hab./km², Navarcles amb 727 i Sant Joan de Torroella i Sant Vicenç de Castellet que superen els 400 hab./km². Per sota, entre 50 i 100 hab./km², trobem, a més de Navars i Balsareny, Rocafort i Vilumara i Castellgalí.

8.7.3. La zona de concentració Ripoll - Vic - Aiguafreda

Aquesta zona comprèn dinou municipis, quatre dels quals pertanyen al Ripollès, un, el d'Aiguafreda, al Vallès Oriental, i els catorze restants, a Osona. En aquests municipis d'Osona viuen el 80 % dels habitants de la zona de concentració. Més amunt hem vist (apartat 8.7) el que és l'estructura general d'aquesta zona de concentració que fa quatre agrupaments lleugerament discon-

TAULA 29. Anoia, Bages, Berguedà, Osona i Ripollès. Distribució de la població. Any 1975

	Anoia	Bages	Berguedà	Osona	Ripollès	Total cinc comarques	
			Població: habitants de fet 1975				
En zones de concentració	58.802	135.793	28.435	82.416	18.390	323.836	80,78 %
Fora de zones de concentr.	13.914	11.912	15.560	21.239	14.438	77.063	19,22 %
Total comarcal	72.716	147.705	43.995	103.655	32.828	400.899	100,00 %
			Superfície: en quilòmetres quadrats				
En zones de concentració	175,86	501,99	123,14	185,41	119,16	1.195,56	19,87 %
Fora de zones de concentr.	719,56	800,58	1.065,18	1.008,11	864,86	4.458,29	80,13 %
Total comarcal	895,42	1.302,57	1.188,32	1.193,52	984,02	5.563,85	100,00 %
			Població: habitants de fet 1975				
En municipis amb densitat:							
de 500 a 3.999 hab./km²	41.514	69.483	18.649	58.983	—	188.629	47,05 %
de 100 a 499 »	13.097	54.842	5.747	25.548	18.390	117.624	29,34 %
de 50 a 99 »	7.705	12.088	6.697	3.165	7.582	37.237	9,29 %
de menys de 50 »	10.400	11.292	12.902	15.959	6.856	57.409	14,32 %
Total comarcal	72.716	147.705	43.995	103.655	32.828	400.899	100,00 %
			Superfície: en quilòmetres quadrats				
En municipis amb densitat:							
de 500 a 3.999 hab./km²	21,71	46,73	20,89	56,29	—	145,62	2,62 %
de 100 a 499 »	64,39	298,17	46,22	127,47	119,16	655,41	11,78 %
de 50 a 99 »	102,89	169,12	102,95	41,41	103,51	519,88	9,34 %
de menys de 50 »	706,43	788,55	1.018,26	968,35	761,35	4.242,94	76,26 %
Total comarcal	895,42	1.302,57	1.188,32	1.193,52	984,02	5.563,85	100,00 %

Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre dades de població, del padró municipal *(I.N.E.)*; de la superfície comarcal, de la *Generalitat de Catalunya*, 1937; i de la superfície municipal, de les recopilades per *J. M. Casas Torres i collab., op. cit.* (amb actualitzacions i algunes correccions).

tinus de municipis lligats bàsicament per la carretera i el ferrocarril Barcelona-Puigcerdà. En conjunt, la zona té 102.830 habitants, 1,82 % de la població de Catalunya, en el 0,97 % del territori, amb una densitat mitjana de 329 hab./km² (taula 19).

En el Ripollès, els quatre municipis inclosos dins la zona tenen tots unes densitats entre 100 i 300 hab./km². De nord a sud, aquests municipis són: Campdevànol (3.769 hab.), en el Freser, Ripoll (11.496 hab.), la capital comarcal, tan important en la història de Catalunya, situada en la confluència del Ter i el Freser. Aigües avall del Ter clouen la comarca Sant Quirze de Besora (2.064 hab.) i Montesquiu (1.061 hab.). En conjunt, aquests quatre municipis de la zona del Ripollès s'emporten el 56 % de la seva població i ocupen tan sols el 12 % del territori comarcal. Fora ja de la zona de concentració, els tres únics municipis del Ripollès amb densitats en l'interval 50-100 hab./km² connecten amb els de la zona: aigües amunt del Freser, Ribes de Freser (2.942 hab.) i, aigües amunt del Ter, Sant Joan de les Abadesses (4.084 hab.) i Sant Pau de Segúries (556 hab.). El conjunt de municipis del Ripollès amb densitats superiors als 50 hab./km² té 25.972 habitants, el 79 % de la població de la comarca en el 23 % de territori (taula 29). L'únic municipi que té una certa importància des del punt de vista demogràfic, que queda per sota dels 50 habitants/km², és el de Camprodon (2.286 hab., segons el padró de 1975, però n'hi calculem 2.157 si no considerem l'annexió de Beget (cfr. nota 23 del apartat 5), situat al nord de Sant Pau de Segúries, a la mateixa vall del Ter.

La distribució de la població en el Ripollès segueix clarament la pauta que marca la hidrografia comarcal centrada en el Ter i en el Freser. Les densitats de població dels municipis van creixent progressivament de nord a sud seguint el curs d'aquests dos rius, explotats per la indústria alhora que per l'agricultura. Entre 1970 i 1975 la població del Ripollès descendí moderadament, amb la particularitat que aquesta tònica lleugerament negativa afecta tots els municipis de la comarca, llevat

d'aquests tres: Ripoll, Campdevànol i Sant Quirze de Besora.

A Osona, el municipi més septentrional amb densitat superior als 100 hab./km², és el de Sant Vicenç de Torelló (1.895 hab.). Una curta distància el separa del límit amb Montesquiu, del Ripollès. Aquest espai intermedi és ocupat per part dels municipis d'Orís i de Sant Pere de Torelló, de densitats inferiors als 50 hab./km². Ter avall es troben Torelló (9.704 hab.), Manlleu (14.054 habitants) i Roda de Ter (4.391 hab.). Completen aquest agrupament de municipis els de Sant Hipòlit de Voltregà (3.219 hab.), que fa com una illa petitíssima voltada pertot arreu pel més extens de les Masies de Voltregà (2.276 hab.). Les densitats municipals d'aquests municipis són elevades. Sant Hipòlit de Voltregà arriba a 3.617 hab./km² a causa evidentment de la insignificància del seu territori municipal; Roda de Ter, també molt petit, fa 1.969 hab./km². Evidentment són Manlleu i Torelló els municipis que predominen en aquesta contrada; llurs densitats queden en l'interval 100-300 hab./km².

Cap a migdia de Roda de Ter, la zona de concentració deixa la cursa d'aquest riu. En aquest punt, hi trobem la segona petita discontinuïtat de la zona, en un curt espai ocupat en part pels municipis Les Masies de Roda i Gurb de la Plana, que no arriben als 50 hab./km². L'agrupament de municipis que segueix és clarament presidit per la ciutat de Vic (27.615 hab.), la capital comarcal, amb una densitat de 1.228 hab./km². A llevant de Vic completen la zona Folgaroles (991 hab.), Calldetenes (1.076 hab.), abans anomenat Sant Martí de Riudeperes, Santa Eugènia de Berga (792 hab.) i Taradell (3.649 hab.). Tots ells amb densitats entre 100 i 300 habitants/km², excepte Folgaroles, que fa 90 hab./km².

La discontinuïtat amb el grup més meridional també és de curta distància. L'espai intermedi fa com un arc estret en què entren: part del municipi de Muntanyola, Malla, Pujalt, part de Seva, tots ells municipis que no arriben als 50 hab./km² i limítrofes cap a migdia amb Tona (4.760 hab.), el primer municipi d'aquest agrupament més meridional. Balenyà (2.653 hab.), Centelles (5.341 hab.) i Aiguafreda (2.024 hab.) completen la zona. Aquest últim, ja en el Vallès Oriental. Únicament Centelles, amb 353 hab./km², supera el nivell 100-300 en què se situen els altres municipis.

El 79,5 % de la població d'Osona queda inclosa en la zona de concentració, que ocupa únicament el 15,5 % del territori comarcal. La disposició dels municipis integrats en la zona fa un conjunt que travessa de nord a sud pel mig de la comarca.

Fora de la zona de concentració, hi trobem dos municipis de densitats entre 50 i 100 hab./km² contigus a la mateixa zona, a l'alçada de Vic: Santa Eulàlia de Riuprimer (720 hab.) cap a ponent, i Sant Julià de Vilatorta (1.454 hab.) cap a llevant. Amb ells, a la comarca d'Osona, trobem vivint, en municipis pràcticament contigus, un conjunt de 84.590 habitants, el 81,6 % de la comarca en el 18,1 % del territori comarcal (taula 29).

La realitat de la concentració de la població d'Osona entorn d'un eix central a la comarca (vegeu gràfics 5 i 10) es fa més palesa si tenim present que, dels cinc municipis més poblats que hi ha a la resta d'Osona, o sigui en el 81,9 % del territori, quatre són contigus a la zona de concentració, i encara tres d'ells ocupen en part els espais de densitat més feble intercalats a la zona. Prats de Lluçanès (2.007 hab.), amb una densitat de més de 100 hab./km², és l'únic que en queda allunyat. Els quatre municipis que, ajuntats a la zona, fan aleshores un continu sense cap interrupció, són: Sant Pere de Torelló (2.012 hab.), Gurb de la Plana (1.608 hab.), Santa Maria de Corcó (1.852 hab.) i Seva (1.281 hab.). Tots quatre amb densitats per sota dels 50 hab./km². Afegint-hi també aquests municipis, la demarcació contínua resultant conté el 88 % de la població de la comarca i ocupa el 35 % del territori. Esquematitzant molt, tenim com a distribució bàsica de la població d'Osona una banda orientada de nord a sud d'un terç del territori, amb una densitat mitjana de 220 hab./km², i els dos terços restants de la superfície comarcal amb una densitat mitjana de 16 hab./km².

8.8 Les comarques orientals

La Divisió Territorial de 1936 reunia a la Regió II les cinc comarques nord-orientals de Catalunya a les quals ara ens referirem: l'Alt Empordà, el Baix Empordà, la Garrotxa, el Gironès i la Selva. Pel que fa referència a la distribució de la població, aquestes comarques presenten unes peculiaritats que les caracteritzen de les de la resta de Catalunya. La diferència no és tan acusada en el que afecta a la Garrotxa.

L'abundància de municipis amb densitats mitjanes compreses en l'interval 50-100 hab./km² és la característica d'aquestes comarques. Onze d'aquests municipis han quedat inclosos en les zones de concentració pel fet de resultar imprescindibles per tal de lligar entre ells les diferents parts de cada zona de concentració ocupant una gran part del territori de la unitat septentrional de la zona Costa-Brava-La Bisbal-Figueres. Però hi ha, a més, uns altres dinou municipis d'aquest nivell de densitat mitjana que es troben fora de les zones de concentració en connexió, sovint, amb ells. A la Selva, particularment, aquests municipis ocupen una extensió considerable.

Les zones de concentració d'aquesta Regió II tenen forma de cinta allargada. Resulta particularment llarga la cinta de municipis que forma una franja litoral estreta que recorre gairebé tota la costa amb dos entrants, un a La Bisbal i un altre de més profund cap a Figueres, capitals, respectivament, del Baix i de l'Alt Empordà. La zona que capitalitza Girona recull una altra cinta de municipis de la ribera del Ter. Finalment, Olot capitalitza l'altra zona que comprèn tot un seguit de municipis de l'Alt Fluvià (vegeu gràfics 5 i 11).

El panorama que ofereix el conjunt de la Regió II, prenent com a punt de referència la densitat mitjana dels municipis, a partir dels 50 hab./km², no deixa gaires espais continus per sota d'aquesta cota. Únicament des de l'altura de Figueres-Besalú-Olot fins al límit septentrional, en els Pirineus, trobem una zona regularment àmplia d'aquestes característiques. D'altra banda, i exceptuant el municipi de Girona que, després de les annexions efectuades fins a final del 1975, havia arribat als 75.600 habitants, tampoc no trobem grans bosses d'acumulació de població. És interessant la comparació d'aquesta Regió II amb la Regió VIII, capitalitzada per Lleida. En aquesta darrera tenim l'altre cas que es dóna a Catalunya d'abundor de municipis de 50-100 hab./km². Hem vist més amunt que la disposició d'aquests municipis provocava l'eixamplament de la demarcació que acumulava població més enllà dels límits de la zona Lleida-Tàrrega, i en relació directa amb els regadius del

Gràfic 11.– Selva, Gironès, Garrotxa, Alt Empordà, Baix Empordà. Any 1975. Densitat de població als municipis. Zones de concentració.

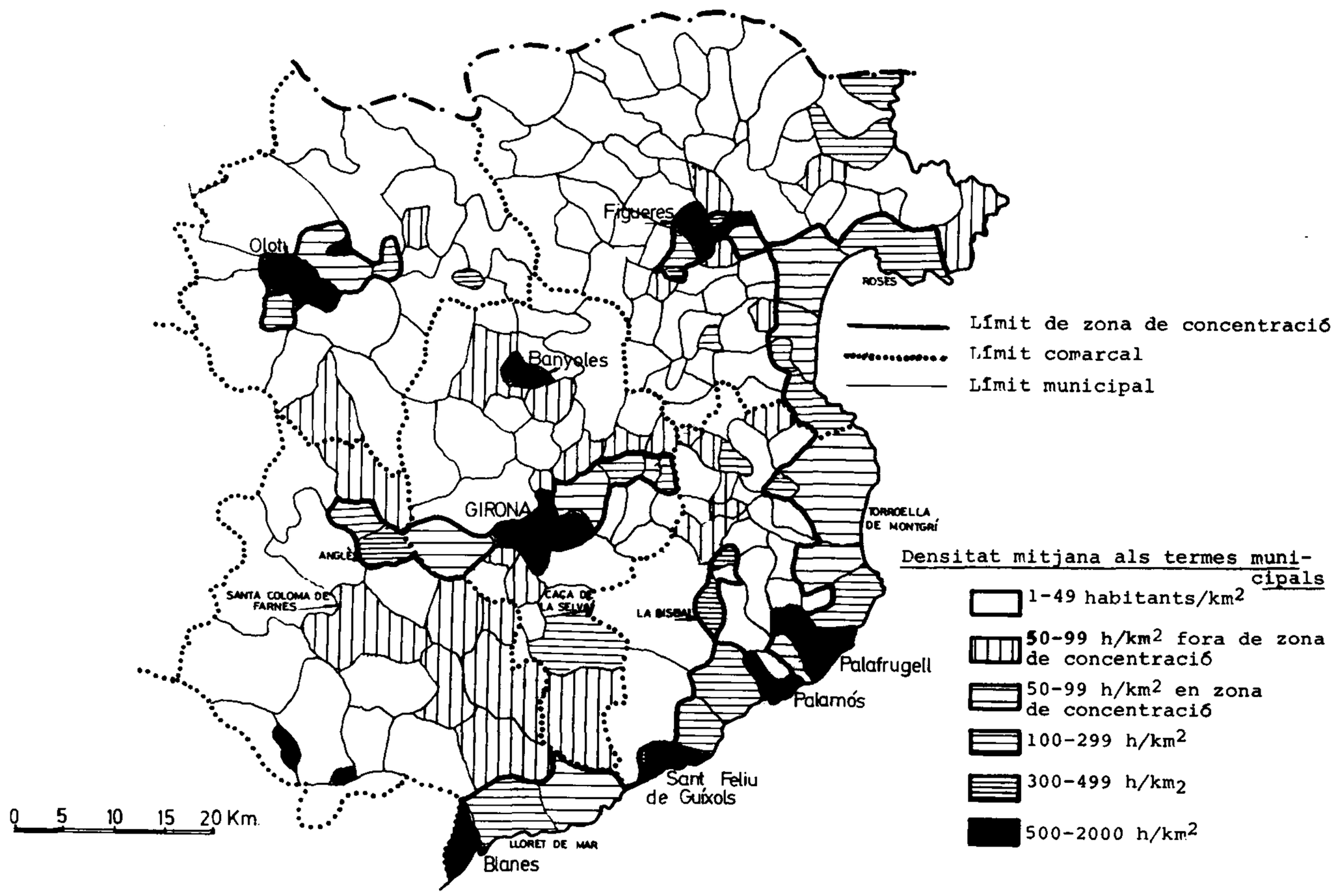

Font: Elaboració de Ll. Recolons.
Nota: Per a la identificació dels municipis vegeu l'apèndix 2, del text.

canal d'Urgell i el d'Aragó i Catalunya. Fora de l'ampli territori format per aquests municipis, a la resta del territori només hi trobem densitats municipals molt baixes. A la Regió II, que capitalitza Girona, el panorama dels municipis amb densitats superiors als 50 hab./km² no ofereix aquella visual d'una gran illa on s'acumula la població enmig d'un llac de baixes densitats, sinó més aviat una distribució reticular dels municipis amb densitats superiors als 50 hab./km², que fuig tant dels grans espais amb altes densitats com dels grans espais amb densitats baixes (amb l'excepció ja esmentada cap al nord de les comarques de l'Alt Empordà i la Garrotxa, de baixa densitat). El territori ocupat pels municipis amb densitats superiors als 50 hab./km² que resta fora de les zones de concentració de la Regió II ocupa tants km² com els que sumen les tres zones de concentració de la Regió II, si bé el pes demogràfic d'aquestes darreres és molt més gran. La ubicació d'aquells municipis s'orienta d'aquesta manera (vegeu gràfic 11): dos conjunts de municipis connecten entre si la zona Costa Brava-La Bisbal-Figueres amb la zona Girona-Ter. D'una banda, els municipis de Lloret de Mar i Tossa empalmen amb Girona i Bescanó a través d'un conjunt de municipis, que estan per damunt dels 50 hab./km², de la Selva i del sud del Gironès. D'altra banda, una altra sèrie de petits municipis, al nord de La Bisbal, empalmen amb Flaçà, el municipi més oriental de la zona Girona-Ter. Entre la zona Girona-Ter i la d'Olot-Fluvià no hi ha la continuïtat de municipis de densitat superior als 50 hab./km², però són perceptibles en el mapa dues línies discontinues que les acosten: l'una té Banyoles i Besalú com a fites intermèdies, i l'altra prolonga la zona Girona-Ter des de la Cellera de Ter, per Amer i les Planes d'Hostoles, fins a poca distància d'Olot. Finalment, el curt espai litoral a l'extrem nord que ha quedat fora de la zona de concentració, prolonga amb discontinuïtats la tònica d'acumulació de població en tot el litoral de Catalunya.

En resum: en aquestes cinc comarques es produeix una distribució de població més equilibrada que a la resta de Catalunya, on la divisòria entre la zona on s'acumula la població i la zona molt poc poblada és molt marcada.

Sense que ara pretenguem profunditzar en el tema, insinuarem com a pistes a comprovar, en relació amb aquesta distribució de la població, el passat històric tan llarg d'aquestes comarques de la Catalunya Vella. Probablement hi trobaríem l'explicació de l'acumulació de termes municipals reduïts, en una part del Gironès i en els dos Empordà, la zona amb més termes municipals reduïts de tot Catalunya. D'altra banda, l'equilibri entre agricultura (amb ramaderia), pesca, indústria i serveis (per bé que només a la Costa Brava per la preponderància del turisme) ha d'haver influït en el peculiar equilibri demogràfic de la Regió II.

8.8.1. La zona de concentració Costa Brava - La Bisbal - Figueres

La desembocadura del Tordera serveix de límit litoral entre les comarques del Maresme i la Selva i, a la ve-

gada, de límit provincial entre Barcelona i Girona. Les densitats mitjanes municipals en la part meridional de la Costa Brava, des de Blanes a Palafrugell, segueixen la tònica dels municipis del Maresme, d'alternança de termes municipals de densitats molt elevades i d'altres de nivell 100-300 hab./km². Així i tot, el nivell màxim de densitats no és tan elevat aquí com al Maresme. Blanes, amb 1.034 hab./km², és l'únic municipi de la Costa Brava que supera els 1.000 hab./km². Sant Feliu de Guíxols, Palamós i Palafrugell se situen entre els 500 i els 1.000 hab./km². En aquest tram hi ha municipis (Tossa i Montras) situats entre els 50-100 hab./km² que no es trobaven en el litoral de l'Àrea Metropolitana de Barcelona. Santa Cristina d'Aro, amb una densitat inferior als 50 hab./km², ocasiona una lleugera interrupció dins la continuïtat de la zona de concentració pel litoral, semblant a la que Santa Susanna ocasionava al Maresme.

El recorregut (gràfic 11) dels municipis de la zona en el tram a què ens referim, troba de Migjorn a Tramuntana, a la comarca de la Selva: Blanes (18.443 hab.), Lloret de Mar (8.168 hab.) i Tossa (2.860 hab.). Al Baix Empordà, i més enllà de la lleugera interrupció que suposa el municipi de Santa Cristina d'Aro, Sant Feliu de Guíxols (14.070 hab.), Castell d'Aro (3.146 hab.), Calonge (4.431 hab.), Palafrugell (13.802 hab.), Mont-ras (928 hab.) i Palamós (11.274 hab.).

Encara, al Baix Empordà, la capital comarcal, La Bisbal (7.232 hab.), i el municipi veí de Vullpellac (581 hab.) empalmen a l'interior amb la zona litoral. En tot el litoral de Catalunya ja no trobarem al nord de Palafrugell cap municipi que arribi als 300 hab./km². Begur (2.215 hab.) té 107 hab./km² i Pals (1.674 hab.) i Torroella de Montgrí (5.312 hab.), el municipi amb més extensió litoral de la Costa Brava, se situen en l'interval 50-100 habitants/km². Cap a l'interior completa la zona al Baix Empordà, el petit municipi d'Ullà (766 hab.). En conjunt, en aquesta comarca del Baix Empordà, el 85 % de la població es troba dins la zona de concentració, i ocupa el 38 % de la superfície comarcal.

A l'Alt Empordà continua la franja litoral que comprèn els municipis de la badia de Roses: l'Escala (3.624 hab.) limitant amb el municipi interior de l'Armentera (777 hab.) i el litoral de Sant Pere Pescador (973 hab.). Segueixen vers la Tramuntana, Castelló d'Empúries (2.252 hab.) i Roses (7.379 hab.). Des de Castelló d'Empúries i per Vila-sacra (463 hab.), ambdós municipis de densitats compreses entre 50-100 hab./km², la zona de concentració s'interna cap a Figueres (28.102 hab.), capital i centre de la comarca, amb una densitat mitjana de 1.478 hab./km², la més alta de tota aquesta zona de concentració. Limitant amb Figueres pel nord, trobem Vilabertran (893 hab.) amb 395 hab./km²; pel sud, Vilafont (1.353 hab.) i, més enllà, Santa Llogaia d'Alguema (345 hab.).

El conjunt dels vint-i-cinc municipis que formen la zona Costa Brava-La Bisbal-Figueres concentra 141.063 habitants, el 2,49 % de la població de Catalunya, en un 1,67 % del territori del Principat. És una densitat mitjana de 264 hab./km² (taules 19 i 30).

8.8.2. La zona de concentració Girona - Ter

El municipi de Girona, en els límits aconseguits fins el 1975, comprenia 75.600 habitants. Suposava el 81 % de la població de la zona de concentració i el 60 % del Gironès, i una densitat mitjana de l'ordre de 1.500 hab./km².

En el límit oriental del Gironès, la zona de concentració comença a Flaçà (950 hab.); segueixen Sant Joan de Mollet (302 hab.), Bordils (1.189 hab.), Celrà (1.965 hab.) i Sarrià de Ter (3.737 hab.) en el límit amb Girona. Aigües amunt del Ter, després de Girona, Bescanó (2.580 hab.), que és el primer municipi del Ter al Gironès (vegeu gràfic 11).

Al nord de la Selva, Anglès (5.014 hab.) i la Cellera de Ter (1.996 hab.) completen la zona que fa el recorregut del Ter. Aigües amunt, el Ter s'aprofita, hidroelèctricament, amb els pantans de Susqueda, en el municipi del mateix nom, encara a la Selva, i Sau ja a Osona. Els desnivells del sistema transversal català pels quals passa el riu, en aquesta zona, permeten aquests embassaments.

Des d'un punt de vista demogràfic, els termes municipals són ací de poca densitat. En canvi, a la zona, les densitats més elevades corresponen a Girona i Sarrià de Ter, aquest darrer amb 894 hab./km² i Anglès amb 312 hab./km². En l'interval 100-300 hab./km² se situen Flaçà, Bordils i la Cellera de Ter, i en el de 50-100 hab./km² Sant Joan de Mollet, Celrà i Bescanó.

El conjunt de la zona de concentració té 93.333 habitants, un 1,65 % de la població de Catalunya, en el 0,51 % del territori, amb una densitat mitjana de 574 habitants/km². Es tracta d'un nivell prou alt en el conjunt de zones de concentració, en el qual el pes demogràfic de Girona es fa remarcar amb força (taula 19).

8.8.3. La zona de concentració Olot - Fluvià

Aquesta zona, amb 29.180 habitants, és la més reduïda de les zones de concentració de Catalunya en l'elaboració de les quals hem fixat el límit mínim de 20.000 habitants. Els cinc municipis que comprèn la zona es troben al centre de la Garrotxa seguint el curs del Fluvià. La població de la zona suposa el 0,52 % de Catalunya en el 0,24 % del territori. La densitat mitjana és de 373 hab./km². A la zona prepondera Olot, la capital comarcal (22.941 hab.), amb el 77 % de la població de la zona i el 52 % de la comarca. Fluvià amunt, hi trobem Les Preses (1.280 hab.) i, riu avall, Sant Joan les Fonts (2.919 hab., abans Begodà), Castellfollit de la Roca (1.185 hab.) i Sant Jaume de Llierca (855 hab.).

Pel que fa a les densitats, la concentració dels habitants de Castellfollit de la Roca en el minúscul territori de la península fluvial, de roca basàltica, que li dóna nom i originalitat, fa que la densitat mitjana d'aquest petit municipi pugi a 1.743 hab./km². Olot, amb 792 habitants/km², segueix en densitat. Les Preses fa 134 hab. per km²; Sant Jaume de Llierca, 120 hab./km², i Sant Joan les Fonts, 91 hab./km² (vegeu gràfics 5 i 11 i taules 19 i 30).

8.8.4. El territori amb densitats municipals per sobre de s 50 hab./km²

En el conjunt de les cinc comarques orientals, són 388.071 els habitants que viuen en municipis de més de 50 hab./km². Això suposa el 84,06 % de la població d'aquestes comarques de la Regió II, els quals ocupen un terç de la superfície territorial. Ja hem tractat de les característiques generals i de les peculiaritats de la distribució de la població en aquestes comarques (vegeu apartat 2.6). Acabem de resseguir el detall de cada una de les tres zones de concentració. Ara completarem aquesta anàlisi de la distribució de la població amb el detall dels municipis de més de 50 hab./km² que queden

fora de les zones de concentració a cada una d'aquestes comarques (vegeu taula 30 i gràfic 11).

A la Selva, els tres municipis litorals Blanes, Lloret de Mar i Tossa formen la part més meridional de la zona Costa Brava-La Bisbal-Figueres. Cap al nord de la comarca, Anglès i la Cellera de Ter formen la part de ponent de la zona Girona-Ter. Fora de les zones de concentració són nou els municipis de la Selva que superen els 50 hab./km². Són els següents: Hostalric (2.388 hab.) i Breda (3.034 hab.), a prop del límit amb el Vallès Oriental. Es tracta de municipis amb termes reduïts, i això fa que llurs densitats s'enlairin al nivell de 500 a 700 hab./km². La bossa més ampla de municipis amb densitats superiors als 50 hab./km² de tota aquesta regió és la que fan alguns municipis de la Selva i altres del Gironès, que van de la zona Costa Brava-La Bisbal-Figueres a la zona Girona-Ter. Aquests municipis, pel que fa a la Selva, són: Vidreres (2.957 hab.), Caldes de Malavella (2.945 hab.), Riudellots de la Selva (1.079 hab.), Vilobí d'Onyar (1.641 hab.), Sils (1.776 hab.) i la capital comarcal, Santa Coloma de Farners (6.492 hab.). Cap d'aquests sis municipis no arriba als 100 hab./km². Al nord de la comarca, entre la Cellera de Ter i el límit comarcal amb la Garrotxa, Amer (3.268 hab.) queda també en l'interval 50-100 hab./km².

Entre els municipis amb densitats inferiors als 50 habitants/km² destaquen: cap a occident, en el límit de la Selva amb Osona: Sant Hilari Sacalm (4.007 hab.) i Arbúcies (4.024 hab.); cap a migdia: Maçanes (2.567 habitants) i Maçanet de la Selva (1.719 hab.).

Cal notar que la distribució de la població entre els termes municipals de la Selva segueix un model equilibrat, que és el contrari del que és més corrent a la resta de Catalunya. El Baix Empordà és, en aquest aspecte, la comarca que se li assembla més.

Dels vint-i-nou municipis de la comarca de la Selva, únicament n'hi ha quatre que no arriben als 1.000 habitants. D'altra banda, per sobre dels 10.000 habitants úni-

TAULA 30. Garrotxa, Selva, Gironès, Baix Empordà i Alt Empordà. Distribució de la població. Any 1975

	Garrotxa	Selva	Gironès	Baix Empordà	Alt Empordà	Total cinc comarques Regió II	
			Població: habitants de fet 1975				
En zones de concentració	29.180	36.481	86.323	65.431	46.161	263.576	65,54 %
Fora de zones de concentr.	15.197	39.635	40.521	11.524	31.729	138.606	34,46 %
Total comarcal	44.377	76.116	126.844	76.955	77.890	402.182	100,00 %
			Superfície: en quilòmetres quadrats				
En zones de concentració	78,22	134,56	131,78	268,81	162,34	775,71	16,56 %
Fora de zones de concentr.	771,56	871,68	707,96	433,53	1.122,98	3.907,71	83,44 %
Total comarcal	849,78	1.006,24	839,74	702,34	1.285,32	4.683,42	100,00 %
			Població: habitants de fet 1975				
En municipis amb densitat:							
de 500 a 1.999 hab./km²	24.126	23.815	90.508	39.146	28.102	205.697	51,15 %
de 100 a 499 »	4.137	15.178	8.765	19.540	20.187	67.807	16,86 %
de 50 a 99 »	5.641	23.018	17.002	10.755	8.151	64.567	16,05 %
de menys de 50 »	10.473	14.105	10.569	7.514	21.450	64.111	15,94 %
Total comarcal	44.377	76.116	126.844	76.955	77.890	402.182	100,00 %
			Superfície: en quilòmetres quadrats				
En municipis amb densitat:							
de 500 a 1.999 hab./km²	29,65	27,18	63,89	56,12	19,01	195,85	4,18 %
de 100 a 499 »	21,45	78,54	58,76	117,74	123,99	400,48	8,55 %
de 50 a 99 »	79,88	341,63	250,15	152,81	137,82	962,29	20,55 %
de menys de 50 »	718,80	558,89	466,94	375,67	1.004,50	3.124,80	66,72 %
Total comarcal	849,78	1.006,24	839,74	702,34	1.285,32	4.683,42	100,00 %

Font: Elaboració de Ll. Recolons sobre dades de població del padró municipal 1975 *(I.N.E.)*; de la superfície comarcal, segons la *Generalitat de Catalunya, 1937;* i de la superfície municipal, de les recopilades per *J. M. Casas Torres i collab., op. cit.* (amb actualitzacions i algunes correccions).

cament hi trobem Blanes, amb 18.443 hab. Els termes municipals amb densitats 50-100 hab./km² ocupen el 34 % del total comarcal i donen el to diferencial d'aquesta comarca (taula 30).

A la Garrotxa, als cinc municipis de la zona Olot-Fluvià, únicament ens cal afegir-hi uns altres tres municipis que superin els 50 hab./km². Es tracta de Besalú (2.002 hab.), la ciutat comtal farcida d'història i d'art, que arqueja sobre el Fluvià un dels ponts més originals i bells de Catalunya. La petitesa del terme municipal fa pujar la densitat de Besalú a 416 hab./km². Tortellà (806 hab.), ben a prop de la zona Olot-Fluvià, queda a l'interval 50-100 hab./km², igual que les Planes d'Hostoles (1.916 hab.), al sud de la comarca limitant amb Amer, ja a la Selva i, a través d'ell, amb la zona Girona-Ter (gràfics 5 i 11).

El conjunt de municipis de més de 50 hab./km² s'emporta el 76,40 % de la població de la Garrotxa i solament ocupa el 15,41 % de la superfície comarcal (taula 30).

Entre els municipis de densitat inferior als 50 habitants/km² destaquen pel nombre d'habitants els que se situen entre Olot i el límit de la Garrotxa amb el Ripollès i Osona. La Vall d'en Bas, producte de la fusió de quatre municipis, és el més poblat. Té 3.211 habitants.

Al Gironès, la distribució de la població queda molt marcada per la importància de la capital, Girona, que s'emporta el 60 % dels habitants de la comarca. D'altra banda, el fet que els municipis amb densitats de població entre 50 i 100 hab./km² ocupin el 30 % del territori, el fa assemblar a la Selva. Fora de la zona de concentració Girona-Ter, superen els 50 hab./km² al Gironès: Llagostera (4.681 hab.) i Caçà de la Selva (6.624 hab.), al sud de la comarca. Tots dos són municipis extensos en contrast amb la tònica preponderant al Gironès, de municipis petits, i són part de la bossa de municipis de què parlàvem en tractar de la Selva. D'entre ells, Caçà de la Selva és l'únic que supera els 100 hab./km². A banda i banda de la zona Girona-Ter trobem en l'interval 50-100 hab./km² els següents municipis: al sud de Girona, Vilablareix (565 hab.) i Fornells de la Selva (924 hab.), i al nord, des del límit amb Sarrià de Ter fins al límit amb Flaçà: Sant Julià de Ramis (1.289 hab.), Cervià de Ter (619 hab.) i Sant Jordi Desvalls (620 hab.). Cap al nord de la comarca, Banyoles (11.171 hab.), amb una densitat de 1.084 hab./km², és la segona població del Gironès, vorejada per Cornellà del Terri (1.403 hab.) i Porqueres (2.054 hab.), amb densitats entre 50 i 100 hab./km². Per sota dels 50 hab./km² de densitat municipal mitjana s'hi troben únicament el 8,33 % dels habitants del Gironès, que ocupen el 55,61 % del territori comarcal (taula 30 i gràfic 11).

A l'Empordà tot sencer (Alt i Baix), la població es concentra amb preferència al litoral i a les capitals comarcals i els seus voltants, segons hem vist en tractar de la zona de concentració Costa Brava-La Bisbal-Figueres. En canvi, el nord de l'Alt Empordà no litoral resta poc poblat.

Al Baix Empordà, entre la Bisbal i el límit amb el Gironès, trobem per sobre dels 50 hab./km² els municipis de Corçà (1.011 hab.), Parlavà (392 hab.), Ultramort (233 hab.), Verges (1.169 hab.), Jafre de Ter (393 hab.) i Colomers (236 hab.). Únicament Verges supera els 100 hab./km². Aquests darrers municipis empalmen amb la zona Girona-Ter. Solament la Tallada d'Empordà trenca la tònica de densitats superiors als 50 hab./km² a la ribera del Ter, des de la Cellera de Ter fins a la desembocadura, a Torroella de Montgrí.

Al nord del Baix Empordà, i limitant cap a l'interior amb l'Escala, Albons (576 hab.) supera també els 50 habitants/km². Per sota d'aquesta densitat municipal mitjana, hi viu el 9,76 % dels habitants del Baix Empordà ocupant el 53,49 % de la superfície comarcal.

A l'Alt Empordà, Sant Miquel de Fluvià (431 hab.) fa com una illa de més de 100 hab./km², voltat per termes municipals de menys de 50 hab./km². Connectats amb la zona de concentració, però no inclosos en ella, trobem: Vilamacolum (304 hab.), Borrassà (526 hab.), el Far d'Empordà (532 hab.) i Cabanes (1.519 hab.), aquests dos últims limitant amb Figueres, i tots quatre en l'interval 50-100 hab./km².

Resta encara tractar de l'única zona litoral no inclosa a la zona de concentració Costa Brava-La Bisbal-Figueres. Es tracta dels municipis de l'Alt Empordà situats al nord de Roses. Ací hi trobem Cadaqués (1.519 hab.), municipi que comprèn el cap de Creus, extrem oriental de Catalunya, amb una densitat que queda en l'interval 50-100 hab./km². El Port de la Selva, que ve després i que, amb una longitud considerable de litoral, trenca la tònica litoral de densitats superiors als 50 hab./km². Més al nord, Llançà (2.997 hab.) recobra aquest nivell de densitats amb 108 hab./km², limitant amb Vilajuïga (707 hab.) cap a l'interior, que té 54 hab./km². Colera torna a ser sota els 50 hab./km² i, finalment, Port-Bou (2.388 hab.), en el límit nord-oriental de l'Alt Empordà i de Catalunya, té 263 hab./km² (vegeu gràfic11).

En tot l'Alt Empordà vivia, en municipis de menys de 50 hab./km², el 27,54 % de la població, que ocupava el 78,15 % de l'extensa comarca.

APÈNDIX I

MUNICIPIS DE L'ÀREA METROPOLITANA DE BARCELONA

1. Abrera
14. Aiguafreda
3. Alella
5. L'Ametlla del Vallès
6. Arenys de Mar
7. Arenys de Munt
9. Argentona
13. Avinyonet del Penedès
15. Badalona
19 i 221. Barcelona
20. Begas
23. Bigas
27. Les Cabanyes
29. Cabrera de Mar (de Mataró)
30. Cabrils
32. Caldes d'Estrach
33. Caldes de Montbui
35. Calella
39. Campins
40. Canet de Mar
41. Canovelles
42. Cànoves
43. Canyelles
46. Cardedeu
51. Castellar del Vallès
54. Castellbisbal
55. Castellcir
56. Castelldefels
58. Castellet i Gornal
64. Castellterçol
65. Castellví de la Marca
66. Castellví de Rosanes
266. Cerdanyola
68. Cervelló
69. Collbató
72. Corbera de Llobregat
73. Cornellà de Llobregat
74. Cubelles
75. Dosrius
76. Esparreguera
77 bis. Esplugues de Llobregat
81. Fogars de Montclús
82. Fogars de Tordera
85. Font-rubí
86. Les Franqueses del Vallès
87. Gallifa
88. La Garriga
89. Gavà
91. Gelida
94. La Granada
95. Granera
96. Granollers
97. Gualba
101. L'Hospitalet de Llobregat
209. La Llagosta
106. Llinars del Vallès
107. Lliçà de Munt
108. Lliçà de Vall
110. Malgrat de Mar
114. Martorell
115. Martorelles
118. El Masnou
120. Matadepera
121. Mataró
122. Mediona
123. Molins de Rei
124. Mollet
125. Montcada i Reixac
126. Montgat
134. Montmany de Puiggraciós
135 bis. Montmeló
135. Montornès del Vallès
137. Montseny
145. Olèrdola
146. Olesa de Bonesvalls
147. Olesa de Montserrat
148. Olivella
153. Òrrius
154. Pacs
155. Palafolls
156. Palau de Plegamans
157. Pallejà
158. El Papiol
159. Parets del Vallès
163. Pineda
164. El Pla del Penedès
167. Polinyà
168. Pontons
169. El Prat de Llobregat
172. Premià de Mar
174. Puigdàlber
179. Rellinars
180. Ripollet
181. La Roca
184. Rubí
187. Sabadell
194. Sant Adrià de Besòs
196. Sant Andreu de la Barca
197. Sant Andreu de Llavaneres
198. Sant Antoni de Vilamajor
200. Sant Boi de Llobregat
203. Sant Cebrià de Vallalta
202. Sant Celoni
204. Sant Climent de Llobregat

Nota: El número que precedeix el nom de cada municipi en aquesta llista alfabètica serveix per a la identificació dels termes municipals en el mapa del gràfic 6.

205. Sant Cugat del Vallès
206. Sant Cugat Sesgarrigues
207. Sant Esteve de Palautordera
208. Sant Esteve Sesrovires
105. Sant Fost de Campsentelles
210. Sant Feliu de Codines
211. Sant Feliu de Llobregat
193. Sant Iscle de Vallalta
217. Sant Joan Despí
77. Sant Just Desvern
222. Sant Llorenç d'Hortons
223. Sant Llorenç Savall
227. Sant Martí Sarroca
230. Sant Pere de Premià (de Dalt)
231. Sant Pere de Ribes
232. Sant Pere de Riudebitlles
234. Sant Pere de Vilamajor
235. Sant Pol de Mar
236. Sant Quintí de Mediona
238. Sant Quirze de Terrassa
239. Sant Quirze Safaja
240. Sant Sadurní d'Anoia
263. Sant Vicenç dels Horts
264. Sant Vicenç de Montalt
244. Santa Coloma de Cervelló
246. Santa Coloma de Gramenet
248. Santa Eulàlia de Ronçana
249. Santa Fe del Penedès
251. Santa Margarida i els Monjos
252. Santa Maria de Barberà
256. Santa Maria de Martorelles (de Dalt)
259. Santa Maria de Palautordera
260. Santa Perpètua de Moguda
261. Santa Susanna
267. Sentmenat
270. Sitges
273. Subirats
276. Tagamanent
279. Terrassa
281. Teià
282. Tiana
284. Tordera
287. Torrelavid (Terrassola i Lavit)
288. Torrelles de Foix
289. Torrelles de Llobregat
290. Ullastrell
291. Vacarisses
294. Vallgorguina
295. Vallirana
136. Vallromanes
300. Viladecavalls
301. Viladecans
305. Vilafranca del Penedès
307. Vilanova i la Geltrú
214. Vilassar de Dalt (Sant Genís)
219. Vilassar de Mar (Sant Joan)
304. Vilobí del Penedès
306. Villalba Sasserra

Font: La numeració dels termes municipals i el mapa que hi correspon es troba a *Consorcio de Información y Documentación de Catalunya. Inventario de información cartográfica de Cataluña, 1973.* Serie Bibliografías, n.º 3 (Barcelona, 1973). A més de modificacions toponímiques, hem actualitzat ací la divisió municipal i hem corregit alguns errors en la numeració dels municipis.

LOCALITZACIÓ DELS TERMES MUNICIPALS EN ELS MAPES

Els mapes dels gràfics 8, 9, 10 i 11 cobreixen la major part del territori de Catalunya. Hi són indicats els límits dels termes municipals en llur configuració el 31 de desembre del 1975.

Per tal d'identificar cada un dels municipis, vegeu l'obra de José Manuel Casas Torres i col·laboradors «*España. Atlas e índices de sus términos municipales*», Volums I i II, Confederación Española de Cajas de Ahorros (Madrid, 1969). Sobre la base dels mapes i dades de superfície que ofereix aquesta obra bàsica he elaborat aquests gràfics. He tingut també present les modificacions sofertes per alguns termes municipals fins a l'esmentada data típica de 31 de desembre del 1975. També he introduït unes quantes correccions més. Pel que fa a les modificacions dels termes municipals, es tracta en la majoria dels casos de fusions de municipis limítrofs de poca població o d'annexions a d'altres municipis més poblats. Una recopilació de totes aquestes modificacions des de 1920 a 1975 podeu trobar-la a l'obra del Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya: *Padrones municipales de Cataluña 1945, 1955, 1965, 1975* (Barcelona, 1977). Una altra obra anterior del mateix Consorci: «*Inventario de Información cartográfica de Cataluña, 1973* (Barcelona, 1973), ofereix també mapes i llistes per a identificar els límits dels municipis de Catalunya. Igualment aquesta informació junt amb la de població i superfície de l'any 1970 la dóna l'I.N.E. en els quaderns provincials respectius del *Censo de la Población de España de 1970, Tomo IV: Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población* (Madrid, 1973). Pel que fa a les superfícies, vegeu, però, el que diu l'apèndix III. Per a la identificació i localització dels termes municipals de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, vegeu gràfics 6 i 7 i apèndix 1.

APÈNDIX III

LES DADES DE SUPERFÍCIE REFERENTS AL TERRITORI DE CATALUNYA

Cal advertir que les diferents publicacions ofereixen discrepàncies sovint molt acusades pel que fa a les superfícies de les diverses unitats territorials de Catalunya. Lògicament això incideix directament en els càlculs de les densitats de població (habitants/km²). No és infreqüent que els autors, primfilats en la constatació de les dades originals de població, descuidin la confrontació de les dades de superfície.

En espera d'una publicació que gaudeixi alhora de les condicions d'oficialitat i d'actualització, d'acord amb els darrers progressos tècnics en els mesuraments territorials, he seguit en aquest estudi l'obra de la Generalitat de Catalunya. Conselleria d'Economia: *La divisió territorial de Catalunya* (Barcelona, 1937), tant pel que fa al territori de tot Catalunya com a cada una de les trenta-vuit comarques. També he adequat aquestes dades comarcals per deduir les superfícies de les províncies (taula 21).

Pel que fa a les superfícies dels municipis, segueixo gairebé sempre les dades recopilades per José Manuel Casas Torres i col·laboradors: *«España. Atlas e índices de sus términos municipales»*, vol. I, Confederación Española de Cajas de Ahorros (Madrid, 1969), tot actualitzant les dades d'acord amb el que deia a l'Apèndix II. En la introducció d'aquesta obra de Casas Torres són esmentades diverses fonts emprades i les dificultats d'aquesta tasca. Algunes dades de municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona les he tretes de la publicació de l'*Ajuntament de Barcelona, Secretaria General, Subdepartament d'Estadística: «Estadística Municipal. Datos referentes a los 162 municipios del Área Metropolitana de Barcelona deducidos de los censos generales de 1970»* (Barcelona, 1972), pàgs. 103-107.

El cas de les dades de superfície dels dos municipis més poblats de Catalunya, Barcelona i l'Hospitalet de Llobregat, mereix comentari a part.

El municipi de Barcelona, segons les dades que ofereix l'Ajuntament de Barcelona en abundants publicacions, té 97,62 km². L'I.N.E. repeteix sempre la xifra de 91 km². He seguit la xifra de l'Ajuntament de Barcelona.

Pel que fa al municipi de l'Hospitalet de Llobregat, les discrepàncies són molt més notables. L'I.N.E., en el *Nomenclator de la Provincia de Barcelona* corresponent al cens de 1960, consignava 21,98 km², i en la sèrie dels *Anuario Estadístico de España* fins al de 1971 donava aquesta xifra arrodonida: 22 km². També J. M. Casas Torres i col·laboradors, a l'obra esmentada, de 1969, donaven una xifra semblant. En canvi, l'I.N.E., a partir de l'*Anuario Estadístico de 1972* i del *Nomenclator de la Provincia de Barcelona* corresponent al cens de 1970, dóna la xifra de 12 km². L'esmentada publicació de l'Ajuntament de Barcelona, de 1972, referent als municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, assenyalava per a l'Hospitalet de Llobregat 10,99 km². En vista d'aquestes discrepàncies amb forta incidència en el càlcul de la densitat de població he demanat aquesta dada als serveis tècnics de l'Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat, que m'han donat la dada de 12,50 km² com a resultat d'un darrer mesurament amb procediments tècnics avançats que incloïen fins i tot l'observació aèria. Aquesta dada és la que he utilitzat en aquest estudi.

En el meu llibre *La població de Catalunya. Distribució territorial i evolució demogràfica 1900-1970*, vaig fer ús d'altres fonts de les que he emprat aquí, tant pel que fa a la superfície comarcal com a la del municipi de l'Hospitalet de Llobregat. La comparació, per tant, de les respectives dades de densitat que allí s'ofereixen i les que ací hem donat referents a l'any 1975 no pot prescindir de la diferent superfície territorial considerada.

BIBLIOGRAFIA

Atlas de Catalunya Geogràfic-Econòmic-Històric, 2.ª ed., amb el *Mapa dels municipis dels Països Catalans* annexat, Diàfora, S. A. (Barcelona, abril 1978).

AYUNTAMIENTO DE BARCELONA. Secretaría General. Subdepartamento de Estadística, *Estadística Municipal.* Datos referentes a los 162 municipios del Área Metropolitana de Barcelona deducidos de los censos generales de 1970 (Barcelona, 1972).

BANCA CATALANA, Servei d'Estudis, *Localització i dinàmica de l'activitat econòmica* (Barcelona, 1968).

BIRABEN, J. N., «La conjoncture démographique: L'Europe. Données statistiques». *Population,* juillet-octobre 1976, pàgs. 917-924.

DEL CAMPO, Salustiano i NAVARRO, Manuel, «Transición demográfica y desarrollo regional en España», a *Revista Internacional de Sociología,* 2.ª época, 3-4, julio-diciembre 1972.

DEL CAMPO, Salustiano, *Análisis de la población de España,* Ariel (Esplugues de Llobregat, 1972).

DEL CAMPO, Salustiano, *La política demográfica en España,* EDICUSA (Madrid, 1974).

CARRIÓN GARZARÁN, Ángel i col·laboradors; vegeu FUNDACIÓN FOESSA, 1975 i 1978.

CASAS TORRES, José Manuel i col·laboradors, *España. Atlas e índices de sus términos municipales,* 2 volums, Confederación Española de Cajas de Ahorros (Madrid, 1969).

COMISIÓN DE URBANISMO Y SERVICIOS COMUNES DE BARCELONA Y OTROS MUNICIPIOS. COMISIÓN TÉCNICA DEL PLAN COMARCAL 1953. *Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona. Memoria.* 3 vols. (Barcelona, enero 1966).

ID., *Demografía. Datos correspondientes a las poblaciones comprendidas en el Área Metropolitana de Barcelona* (Barcelona, 1966).

CONFEDERACIÓN ESPAÑOLA DE CAJAS DE AHORROS, vegeu J. M. Casas Torres i col·lab. Vegeu també Estadísticas básicas de España 1900-1970.

CONGRÉS DE CULTURA CATALANA. *Resolucions del Congrés de Cultura Catalana,* 3 volums (Països Catalans, 1978).

ID., *Manifest i Documents,* volum 4rt (Països Catalans, 1978.

ID., *Documentació de l'Àmbit d'Estructura Social* (policopiada).

ID., *Documentació de l'Àmbit d'Ordenació del Territori* (policopiada).

CONSORCIO DE INFORMACIÓN Y DOCUMENTACIÓN DE CATALUÑA, *Cataluña en cifras* (Barcelona, 1973).

ID., *Inventario de información cartográfica de Cataluña 1973* (Barcelona, 1973).

ID., *Datos básicos de las comarcas catalanas* (Barcelona, 1977).

ID., *Padrones municipales de Cataluña 1945. 1955. 1965. 1975* (Barcelona, juliol 1977).

ID., *Población de los municipios y comarcas de Cataluña 1970-1975* (Barcelona, setembre 1977).

ID., *Datos del padrón municipal de Barcelona.* 12 volums (difusió restringida) (Barcelona, 1978).

DEFFONTAINES, Pierre, *Geografia dels Països Catalans,* Ariel - Societat Catalana de Geografia (Barcelona, 1978).

EQUIP DE SOCIOLOGIA ELECTORAL, *La població de Barcelona i els seus barris.* Fundació Bofill (Barcelona, abril 1977).

ESTADÍSTICAS BÁSICAS DE ESPAÑA 1900-1970. Confederación Española de Cajas de Ahorros (Madrid, 1975).

FUNDACIÓN FOESSA, *Informe sobre la situación social de España 1970:* «3. Población, págs. 57-176». Euramérica (Madrid, 1970).

ID., *Estudios sociológicos sobre la situación social de España 1975:* «1. La población española y su territorio», pàgs. 3-194, Euramérica (Madrid, 1976).

ID., *Síntesis actualizada del III Informe Foessa. 1978:* «1. La población española y su territorio (síntesis)», pàgines 13-66, Euramérica (Madrid, 1978).

GARCÍA BARBANCHO, Alfonso, *Las migraciones interiores españolas. Estudio cuantitativo desde 1900,* Instituto de Desarrollo Económico (Madrid, 1967).

ID., *Las migraciones interiores españolas en 1961-1965,* Instituto del Desarrollo Económico (Madrid, 1970).

GENERALITAT DE CATALUNYA. DEPARTAMENT DE PRESIDÈNCIA. *Població de Catalunya 1936,* Servei Central d'Estadística (Barcelona, 1937).

ID., *Moviments demogràfic i de població de Catalunya,* fascicles I, II i III, Servei Central d'Estadística (Barcelona, 1937).

GENERALITAT DE CATALUNYA. CONSELLERIA D'ECONOMIA. *La divisió territorial de Catalunya* (Barcelona, 1937). Reproducció en edició facsímil, Congrés de Cultura Catalana i Seix Barral (Barcelona, 23 d'abril 1977).

GRAN ENCICLOPEDIA CATALANA (en curs de publicació), volums I- ... (Barcelona, 1969-1978-...).

GISPERT I LLAVET, Andrés i PUJOL MARIGOT, Rafael, «Localización industrial y redistribución de la población en Cataluña 1957-1965», *Ponencias del VII Coloquio de la Asociación de Ciencia Regional de lengua francesa,* Servicio de Estudios en Barcelona del Banco Urquijo (Madrid, 1968).

IGLÉSIES I FORT, Josep, *El movimiento demográfico en Cataluña durante los últimos cien años,* Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona, volumen XXXIII, n.º 16 (Barcelona, 1961).

IGLÉSIES I FORT, Josep. *El fogaje de 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV,* Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona, vol. XXXIV, n.º 11 (Barcelona, 1962).

IGLÉSIES I FORT, Josep, *La realitat comarcal a Catalunya,* Bruguera (Barcelona, 1966).

IGLÉSIES I FORT, Josep, *La població de Catalunya en la dècada 1950-1960,* Ed. Rafael Dalmau (Barcelona, 1966).

IGLÉSIES I FORT, Josep, *La divisió comarcal catalana,* Bruguera (Barcelona, 1967).

ID., vegeu *Geografia de Catalunya.* Lluís Solé i Sabarís i col·laboradors, Ed. Aedos, 3 vol. (Barcelona, 1968, 1974).

INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (I.N.E.). Anuario Estadístico de España. (Publicació anual.)

ID. *Censo de la población de España 1970,* 4 tomos. Madrid.

ID. *Poblaciones de derecho y de hecho de los municipios*

españoles. Padrón municipal de 1975 (Madrid, 1977).
ID. *Reseña estadística de la Provincia de Barcelona* (Madrid, 1957). *Id. de Lérida* (Madrid, 1958). *Id. de Gerona* (Madrid, 1959). *Id. de Tarragona* (Madrid, 1962).
ID., *Reseña estadística provincial. Barcelona* (Madrid, 1969). *Id. Lérida* (Madrid, 1969). *Id. Gerona* (Madrid, 1972). *Id. Tarragona* (Madrid, 1975).
ID. *Movimiento natural de la población de España.* (Publicació anual: 1961, 1963-1964, 1966 a 1974) (Madrid).
ID. *Movimiento natural de la población española. Año 1975.* (En curs de publicació.) Tomo I, «Cifras a nivel nacional y su distribución provincial». Tomo II, Volumen 1, «Cifras a nivel provincial y su distribución municipal: Galicia y Asturias». (Programats fins a 9 volums del Tomo II; el Vol. 3: Aragón y Cataluña.) Tomo III, «Defunciones según la causa de muerte» (Madrid, 1978-...).
ID. *Tablas de mortalidad de la población española* (Madrid, 1977).
ID. *Tablas abreviadas de mortalidad de la población española* (Madrid, 1977).
ID. *Migración y estructura regional.* Años 1961 a 1965 (Madrid, 1968).
ID. *Las migraciones interiores en España. Decenio 1961 a 1970* (Madrid, 1974).
ID. *Migraciones interiores en España. Quinquenio 1971 a 1975* (Madrid, 1978).
ID. *Panorámica demográfica.* Anexos. Volums I i II (Madrid, 1977).
LIVI-BACCI, Massimo. «Fertility and population growth in Spain in the eighteenth and nineteenth centuries», *Daedalus,* 1968, pàgs. 523-535.
LLUCH, Ernest i GIRAL, Emili, *La població catalana,* vegeu Alfred Sauvy, *La població,* Edicions 62 (Barcelona, 1964).
MALUQUER I SOSTRES, Joaquim, *L'assimilation des immigrés en Catalogne.* Librairie Droz (Genève, 1963).
MALUQUER I SOSTRES, J., *Població i societat a l'àrea catalana,* Ed. A. C. (Barcelona, 1965).
MALUQUER I SOSTRES, J., «Catalunya - La població». *Gran Enciclopèdia Catalana,* vol. 4 (Barcelona, 1973).
MALUQUER I SOSTRES, J., «La població a Catalunya». *CDC - Debat,* n.º 3-78 (Barcelona, 1978). Reproduït al diari AVUI (27-VIII-1978, pàgs. 11-12).
DE MIGUEL, Amando i col·laboradors, vegeu Fundació Foessa 1970.
DE MIGUEL, Amando i col·laboradors, *La pirámide social española,* Fundación Juan March - Ariel (Esplugues de Llobregat, 1977).
MINISTERIO DE ECONOMIA. «Orden de 30 de septiembre de 1977 por la que se declaran oficiales las poblaciones de derecho y de hecho resultantes de la renovación patronal referida a 31 de diciembre de 1975 de diversos municipios y de las provincias a que pertenecen.» *Boletín Oficial del Estado (B.O.E.),* 17 octubre 1977 (doc. 24940), pàgs. 22767-8.
ID. «Orden de 4 de noviembre de 1977 por la que se declaran oficiales las poblaciones de derecho y de hecho resultantes de la renovación padronal referida a 31 de diciembre de 1975 del municipio de Guntín, la provincia de Lugo y el total del conjunto nacional.» *Boletín Oficial del Estado (B.O.E.),* 12 noviembre 1977 (doc. 26917), pàgs. 24707-8.
NADAL I OLLER, Jordi, *La población española (siglos XVI a XX),* 3.ª ed. revisada y ampliada, Ariel (Esplugues de Llobregat - Barcelona, 1973).
ID., vegeu J. Vicens i Vives. *Manual de Historia Económica de España.*
ID., vegeu J. Vicens i Vives. *Historia de España y América Social y Económica.*
POPULATION 1976, p. 918.
PRESSAT, Roland, *Introducción a la demografía,* Ariel (Barcelona, Caracas, México, 1977).
RECOLONS, Lluís, *La població de Catalunya. Distribució territorial i Evolució demogràfica 1900-1970.* Institut d'Estudis Catalans i Ed. Laia (Barcelona, 1976).
SAUVY, Alfred, *La població.* Seguit de: LLUCH, Ernest i GIRALT, Eugeni, *La població catalana,* Edicions 62 (Barcelona, 1964).
SOLÉ I SABARÍS, Lluís i col·laboradors, *Geografia de Catalunya,* Ed. Aedos, 3 volums (Barcelona, 1968, 1974).
SOLÉ I SABARÍS, Lluís. «Problemes de la futura divisió territorial dels Països Catalans». Al *Debat sobre la divisió territorial de Catalunya,* CONGRÉS DE CULTURA CATALANA, àmbit d'ordenació del territori (La Seu d'Urgell, 14 novembre 1976). Multicopiat.
VANDELLÓS, Josep, *Catalunya, poble decadent* (Barcelona, 1935).
VANDELLÓS, Josep, *La immigració a Catalunya* (Barcelona, 1935).
VILA, Pau, *La fesomia geogràfica de Catalunya,* 1.ª ed., Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya (Barcelona, octubre 1937); 2.ª ed., Ed. Laia (Barcelona, desembre 1977).
VILAR, Pierre, *Catalunya dins l'Espanya Moderna,* 4 volums. Edicions 62 (Barcelona, 1964-1968).
VILAR, Pierre, *Crecimiento y desarrollo,* Ariel (Esplugas de Llobregat - Barcelona, 1.ª ed. 1964, 2.ª ed. 1974).
VICENS I VIVES, Jaume i LLORENS, Montserrat, *Industrials i Polítics del segle XIX,* Ed. Teide (Barcelona, 1958).
VICENS I VIVES, Jaume, amb la col·laboració de Jordi Nadal i Oller, *Manual de Historia Económica de España,* Ed. Vicens Vives (Barcelona, 1.ª ed. 1959, 9.ª ed. 1972).
VICENS I VIVES, Jaume, *Historia de España y América Social y Económica,* 2.ª ed. revisada y ampliada de «Historia Social y Económica de España y América» (1957), Ed. Vicens Vives (Barcelona, 1971).
UNITED NATIONS/NATIONS UNIES, Demographic Yearbook/Annuaire démographique 1976-... (publicació anual) (New York, ... 1977 ...).
ID., Statistical Yearbook/Annuaire Statistique (...1976...) (publicació anual) (New York, ... 1977 ...).

2
les divisions territorials a catalunya

Dolors Batallé i Tremoleda

Introducció 81

1. Evolució històrica de les divisions territorials a Catalunya 82
1.1. Divisions romanes 82
1.2. Divisions vivigòtiques 82
1.3. Divisió en Comtats 83
1.4. Divisió en Vegueries 83
1.5. Divisió en Corregiments 84
1.6. Influència francesa: idees uniformistes 84
1.7. Divisió en províncies, partits judicials i organització municipal 84
1.8. Inconvenients de la divisió provincial 85
1.9. Regional Planning i Divisió Territorial de la Generalitat 85

2. Importància del fet comarcal 89
2.1. Consciència popular de comarca 89
2.2. Estudis comarcalistes 89

3. Perspectives actuals sobre divisió territorial de Catalunya 91
3.1. Diferents actituds enfront de la divisió territorial de Catalunya 91
3.2. Replantejament del concepte comarcal 91
3.3. Les unitats territorials intermèdies: les regions 91
3.4. La comarca en les polítiques territorials capitalista i socialista 92
3.5. Interès creixent a Catalunya per l'ordenació del territori 93

Bibliografia 94

INTRODUCCIÓ

Qualsevulla reflexió —per modesta que sigui— sobre l'ordenació del territori a Catalunya és interessant en aquests moments. Cal plantejar-nos seriosament els inconvenients de l'estructuració territorial en províncies, i cercar una nova divisió del territori català que respecti les unitats comarcals assumides pel poble al llarg del temps.

Aquest treball pretén d'exposar, amb un cert ordre, la situació viscuda a Catalunya respecte a la divisió del seu territori. El procés històric de les diferents divisions ens pot fer adonar de l'artificiositat d'algunes estructures territorials i de l'arrelament popular de les altres.

També es vol destacar la importància del fet comarcal, el plantejament del qual és previ a qualsevol intent de divisió territorial de Catalunya. Finalment, s'ha procurat contraposar diferents actituds que sobre l'ordenació del territori a Catalunya s'estan prenent en aquests moments.

1. EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE LES DIVISIONS TERRITORIALS A CATALUNYA

Al segle III a. J.C. hi havia a la futura Catalunya molts grups de tribus de procedència diversa: un grup racial autòcton anomenat els ceretans, que eren els pobles dels Pirineus, i un grups racials sobrevinguts que rebien els noms d'íbers i celtes.

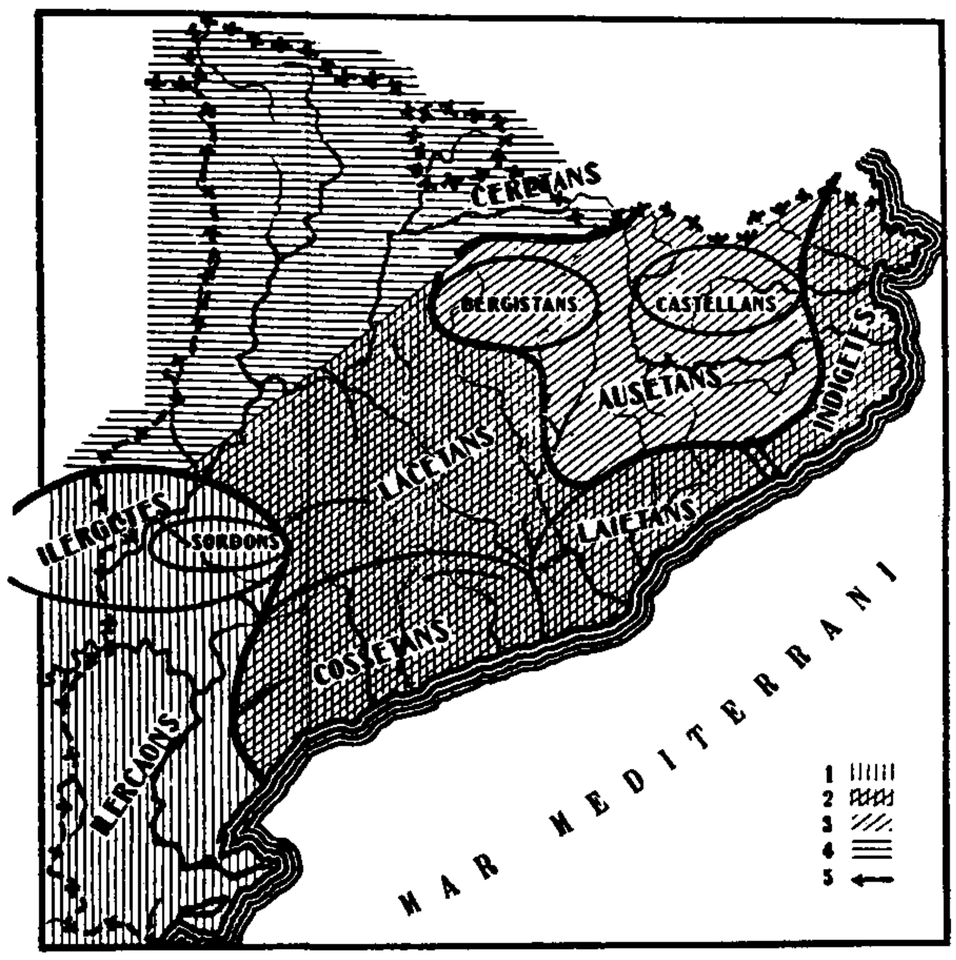

Figura 1. Els pobles protohistòrics de Catalunya en el segle III A.C. 1, pobles ibèrics; 2, pobles del grup dels indigetes; 3, pobles del grup dels ausetans; 4, pobles del grup dels ceretans. — 5, direcció dels moviments dels pobles. Hom hi ha assenyalat, demés, els límits actuals del país.

Font: La Divisió Territorial de Catalunya. GENERALITAT DE CATALUNYA. Conselleria d'Economia. Barcelona, Ed. Seix Barral, 1977 (edició facsímil), p. 13.

Aquestes tribus no tenien cap organització política i formaven uns nuclis de població a dalt dels turons, tot atribuint-se un territori d'on obtenien el que els calia per a la seva subsistència. Els límits territorials que tenien aquells pobles eren inestables, i el nom de les seves tribus motivava la denominació del territori que ocupaven. Així tenim el cas dels ceretans, els quals han donat nom a la Cerdanya, i els bergistans, que han donat nom al Berguedà.

1.1. Divisions romanes

L'any 197 a. J.C., quan Roma va venir a imposar el seu domini, s'establí una organització político-militar basada en una divisió primària del país. El territori peninsular va quedar dividit en dues províncies o «governs forans»: la Hispània Citerior, la més propera a Roma, i la Hispània Ulterior, la més allunyada de Roma.

La nostra terra formava part de la Hispània Citerior i tenia Tarraco com a capital. Més endavant, la Península Ibèrica fou dividida en tres províncies: Bètica, Lusitània i Tarraconense. Es feren noves subdivisions i es crearen els «conventi juridici», que eren demarcacions secundàries de caràcter administrativo-judicial. Aquesta demarcació, anomenada «conventus», va arrelar en el país, fins al punt que a finals de l'Imperi Romà s'ampliaren les grans divisions territorials d'Hispània, i la Península fou dividida en sis províncies i posteriorment

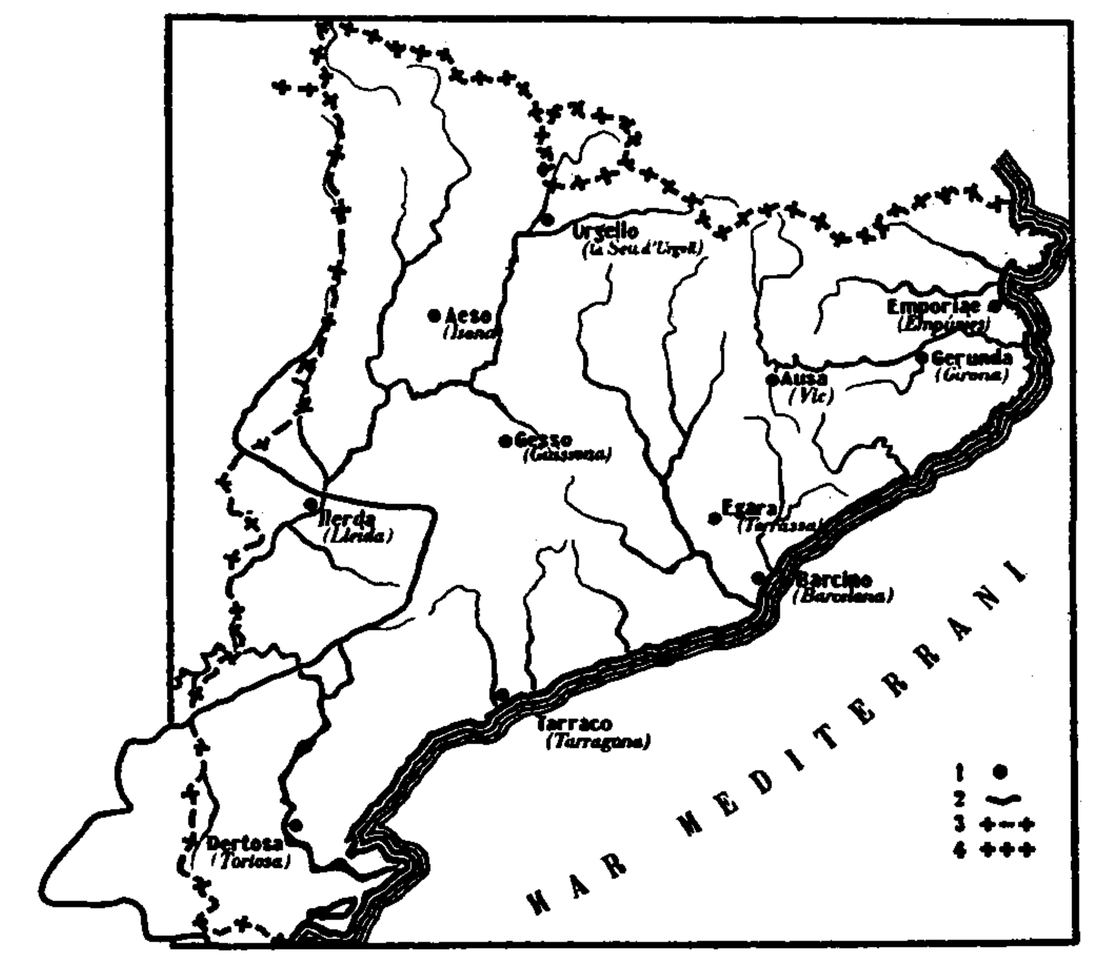

Figura 2. El Convent Jurídic Tarraconense, dels temps romans, segons varis autors.
1, Poblacions (noms antics i noms actuals); 2, límit hispànic del Convent Jurídic. — 3, Límits actuals amb Aragó i València; 4, fronteres actuals (França i Andorra).

Font: La Divisió Territorial de Catalunya. GENERALITAT DE CATALUNYA. Conselleria d'Economia. Barcelona, Ed. Seix Barral, 1977 (edició facsímil), p. 15.

en set, però el conventus de Tarraco no va variar; ja aleshores coincidia força amb la Catalunya actual.

De la divisió en «conventi» es va passar a un districte menor, la «civitas», que era un espai territorial entorn d'una localitat que constituïa el seu cap natural. Aquesta nova demarcació traduïa molt millor les necessitats naturals i socials del país, perquè era una comunitat política dins d'un districte apropiat a les necessitats econòmiques col·lectives. En ella podem veure la primera formulació jurídica de l'actual unitat territorial anomenada municipi.

Les tribus no formaven grans centres de població, es trobaven escampades tot dividint-se en cercles territorials anomenats «pagi» o «regiones».

1.2. Divisions visigòtiques

Durant el període d'invasió dels bàrbars (segle V) es desballesten les velles organitzacions administratives,

es ruralitza la vida social i l'economia es reclou en compartiments fisiogràfics o dominials. És aleshores que s'afermen les jerarquies eclesiàstiques damunt de la divisió territorial romana: es constitueixen els bisbats —la divisió dels quals està fonamentada en causes naturals—, es creen les ciutats episcopals —les quals provoquen demarcacions que van més enllà de les religioses—. La Península queda dividida en vuit demarcacions visigòtiques interiors, una de les quals és la Catalunya estricta. El Rosselló forma part d'una demarcació exterior anomenada Septimània.

En acabar la monarquia visigòtica (segle VIII) trobem en el nostre país dues tendències d'estructuració territorial. Una de caràcter estatal —supervivència romana centrada a les ciutats episcopals—, que suposa la perduració de les estructures municipals. Una de caràcter rural, vaga i indecisa, que sorgia de la convivència camperola i preludiava la concepció futura de comarca.

1.3. Divisió en Comtats

El període de la Reconquesta va portar de ple al règim feudal, en el qual les noves demarcacions territorials eren els comtats. Es tractava de territoris senyorials que, més que divisions governativo-administratives, eren dominis. Alguns comtats es subdivideixen, i altres inclouen comtats menors, vescomtats i altres senyorius de menor extensió. Per exemple: el Pallars que es subdivideix en Jussà i Sobirà, Besalú que és un vescomtat del comtat de Girona, etc.

Figura 3. Els principals comtats catalans a la fi del segle XI, en temps de Ramon Berenguer III.
1, Poblacions; 2, monestirs; 3, límits de comtats; 4, límit d'Andorra. — 5, Límits actuals amb Aragó i València; 6, frontera actual (França).

Font: La Divisió Territorial de Catalunya. GENERALITAT DE CATALUNYA. Conselleria d'Economia. Barcelona, Ed. Seix Barral, 1977 (edició facsímil), p. 21.

Les divisions populars promogudes per les condicions naturals del terreny i la conveniència de les relacions humanes són impossibles de concretar durant el període de la Reconquesta. No obstant, cap el segle IX s'incrementa el nombre de «pagus», els quals primitivament eren una subdivisió de la «civitas» romana. La capital del «pagus» era el vic o vila oberta que solia fer de mercat, o bé el castell que feia de refugi —en cas necessari— als habitants del país.

Després de la Reconquesta de Catalunya feta pels francs i els catalans, es formà la Marca Hispànica, dividida en comtats, els quals eren centres d'activitat que intentaven tornar al caràcter que hi havia hagut abans de la invasió àrab. Cal distingir els comtats que formaven part de la Marca Hispànica i els que no. En formaven part: Osona, Besalú, Girona, Rosselló, Empúries i Barcelona; no en formaven part: Pallars, Ribagorça, Urgell i Cerdanya.

El 1153, ben acabada la Reconquesta, s'afermà la sobirania del comtat de Barcelona; aleshores apareixen els mots «catalans» i «Catalunya» i s'inicia el concepte territorial i estatal del nostre poble. Serà a finals d'aquest segle XII que entrarà en escena el poble com a força política.

Aconseguida la unitat catalana, els comtats perden la significació jurisdiccional i es converteixen en simples títols honorífics.

1.4. Divisió en Vegueries

A mesura que els comtats de l'època de la Reconquesta s'anaven agregant a Barcelona, es formaven les vegueries, que, per tant, eren demarcacions d'una gran irregularitat i incongruència territorial, tot i que posades a sobre el mapa de Catalunya ofereixen una certa harmonia. Els representants del comte de Barcelona a diversos indrets de Catalunya eren els veguers, els quals actuaven a les vegueries, de les que ja se'n parla en el regnat de Jaume I (1214-1276), però com a divisió territorial no se'n sap res fins el 1304. La divisió en vegueries fou la divisió oficial autòctona de Catalunya, tot i que tenia el problema de la inclusió de les demarcacions senyo-

Figura 4. Les vegueries en començar el segle XVIII, segons una relació i el mapa de Josep Aparici.
1, Capitals de vegueria; 2, límits de vegueries i sots-vegueries. — 3, Límits amb Aragó i València; 4, frontera d'Estat.

Font: La Divisió Territorial de Catalunya. GENERALITAT DE CATALUNYA. Conselleria d'Economia. Barcelona, Ed. Seix Barral, 1977 (edició facsímil), p. 27.

rials, la qual cosa va fer que en el Principat subsistissin territoris no enquadrats a dins de les vegueries i que amb el temps apareguessin les sots-vegueries.

Les vegueries constituïren la divisió natural característica de Catalunya durant cinc segles i es perllongaren sota el nom de corregiments fins el segon quart del segle XIX.

L'assenyalament de les vegueries va servir per a fer la divisió administrativa del Principat de Catalunya.

Durant el regnat de Jaume II, i per influència de la corona d'Aragó, es va intentar de dividir Catalunya en quatre juntes: Tortosa, Lleida, Girona i Barcelona, però els catalans es resistiren a admetre aquesta institució exòtica.

El 1659 es perdien pel Tractat dels Pirineus: Rosselló, Vallespir, Conflent, Capcir i part de Cerdanya. A començaments del segle XVIII s'havia agreujat l'arbitrarietat i la desproporció de les vegueries, i s'arriba a les seves acaballes.

1.5. Divisió en Corregiments

Felip V, després d'abolir el 1714 les llibertats de Catalunya, va disposar en el Decret de Nova Planta (1716) la divisió de Catalunya en dotze corregiments i un districte (la Vall d'Aran). Aquesta divisió en corregiments i subdelegacions es pot comparar a la divisió actual en províncies i partits judicials, que no tenen altra vida que la que es respira en esferes oficials.

Figura 5. La divisió en corregiments, segons el Decret de Nova Planta de Felip V.
1, capitals de corregiment; 2, límits de corregiment. — 3, límits amb Aragó i València; 4, frontera d'Estat.

Font: La Divisió Territorial de Catalunya. GENERALITAT DE CATALUNYA. Conselleria d'Economia. Barcelona, Ed. Seix Barral, 1977 (edició facsímil), p. 31.

Els corregiments són un perllongament de les vegueries, amb tendència a reduir-ne el nombre i equilibrar-ne l'extensió, coincidint alguns d'ells amb els bisbats. Aquesta divisió, ideada per catalans afegits a la causa felipista, pretenia administrar política i fiscalment el Principat des de Barcelona.

Després de la divisió en corregiments, el concepte de vegueria sobrevivia en el llenguatge popular, perquè havia nascut junt amb l'estructuració de la nacionalitat catalana.

1.6. Influència francesa: idees uniformistes

Arribada l'Edat Contemporània, Carles III vol modernitzar les demarcacions territorials del país, i així sorgeix anticipadament la idea de les províncies. Carles III va voler substituir els corregiments de Felip V, i va pensar en una divisió nova amb demarcacions regulars (idees franceses uniformistes) que s'anomenarien províncies. Es tractava d'un intent de quadricular les terres hispàniques, es volien esborrar els fets diferencials —manifestació de les diversitats geogràfiques, etnogràfiques, lingüístiques i històriques de les terres d'Espanya—. Les noves demarcacions inutilitzarien les regions històriques. La província es convertiria en una «comarca» no delimitada per la història, sinó determinada pels legisladors.

Abans no es va arribar a l'aplicació provincial de 1833, els propòsits reguladors de Carles III varen sofrir diverses modificacions influïdes per les realitats regionals peninsulars.

En el regnat de Carles IV, el 1801, es divideix el territori espanyol en intendències que no assoliren una realitat efectiva. L'any 1808 s'aplica per línia directa l'uniformisme francès, i el 1809 Josep Bonaparte divideix Espanya en 38 prefectures, quatre de les quals corresponien a Catalunya i portaven el nom de rius. Eren: la del Llobregat, amb capital a Barcelona; la del Ter, amb capital a Girona; la del Cinca i Segre, amb capital a Lleida o Balaguer, i la de l'Ebre, amb capital a Tarragona.

El 1810, les prefectures són canviades per departaments amb el nom de llurs capitals, i és en aquest mateix any que Napoleó va decretar la separació de Catalunya de la resta d'Espanya, creant l'organització «Govern de Catalunya». Aleshores, el Principat fou dividit en quatre corregiments, tot i que només es delimitaren els de Girona i Barcelona. Aquesta organització corregimental va persistir fins el retorn de Ferran VII l'any 1814, malgrat els projectes i disposicions de Floridablanca, Carles IV, Napoleó i de les Corts de Cadis.

El 1812, Napoleó decretà l'anexió de Catalunya a França, i estableix una divisió en quatre departaments: el del Ter, amb capital a Girona; el de Montserrat, amb capital a Barcelona; el de les Boques de l'Ebre, amb capital a Lleida, i el del Segre, amb capital a Puigcerdà. La Vall d'Aran va formar part del departament francès de l'Alt Garona, i Andorra és inclosa en el departament del Segre.

El mateix decret napoleònic estableix una subdivisió en districtes i cantons.

L'esquarterament napoleònic de Catalunya (pensat per afavorir a l'intent d'anexió a l'imperi francès) és un antecedent immediat de la divisió provincial unitària espanyola.

1.7. Divisió en províncies, partits judicials i organització municipal

El 1812, les Corts de Cadis van establir una divisió provisional en províncies, en la qual Catalunya —amb tota la seva extensió política actual— n'era considerada una;

però els delegats catalans a les Corts s'oposaren a la proposta.

L'any 1813, la Regència de l'Estat espanyol encomana un projecte de divisió territorial d'Espanya, del que surten 44 províncies, les quals queden reduïdes a 39 per la Comissió de les Corts. Aleshores, Catalunya resulta dividida en tres províncies: dues de marítimes, amb capitals a Tarragona i Barcelona, i una d'interior, amb capital a la Seu d'Urgell.

El projecte provincialista era promogut per l'esperit de renovació dels elements liberals inspirats en la revolució francesa, però l'absolutisme de Ferran VII no li va donar via lliure i el país seguia amb les mateixes demarcacions administrativo-polítiques (els corregiments).

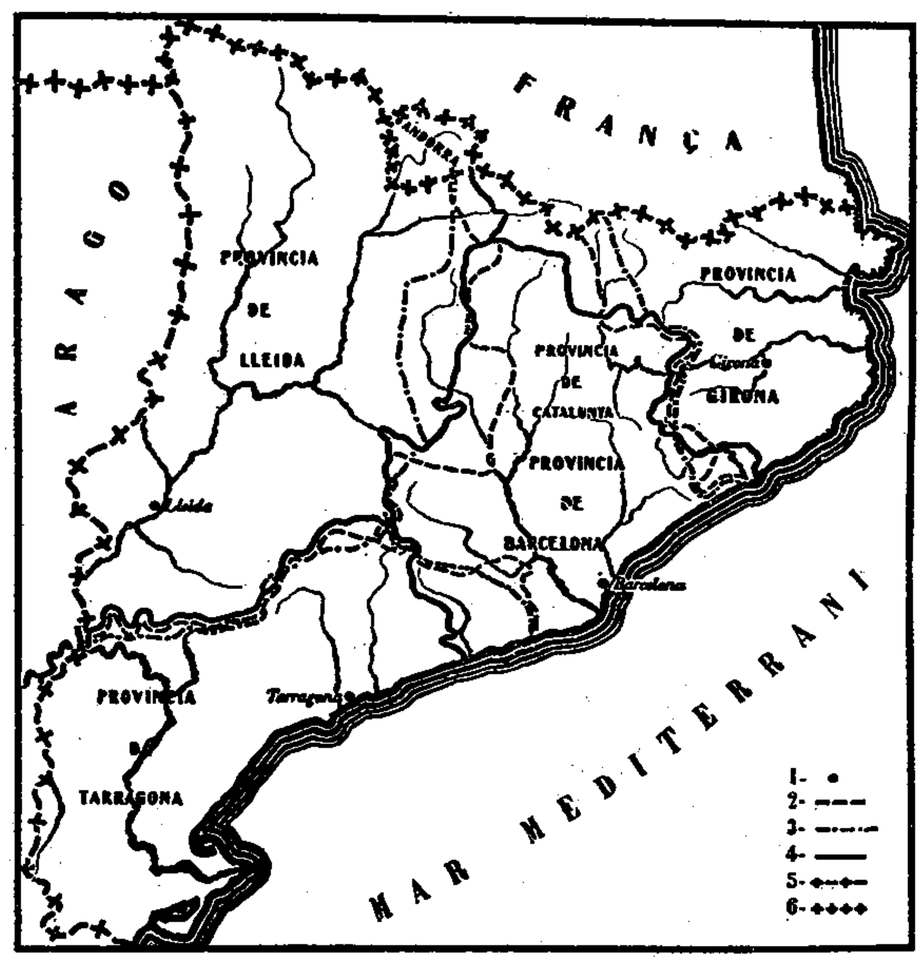

Figura 6. Les províncies del primer trienni liberal i la divisió provincial definitiva.
1, capital de província; 2, límits de província, segons el projecte presentat a les Corts l'any 1821; 3, límits provincials, segons la divisió provisional del 1822; 4, divisió provincial del 1833. — 5, límits amb Aragó i València; 6, frontera d'Estat.

Font: La Divisió Territorial de Catalunya. GENERALITAT DE CATALUNYA. Conselleria d'Economia. Barcelona, Ed. Seix Barral, 1977 (edició facsímil), p. 41.

Durant el trienni liberal (1820-1823) es tornaria a treballar la divisió de Catalunya en províncies, presentant-se a les Corts, el 1821, un projecte de divisió d'Espanya en 51 províncies, on el Principat quedava dividit en quatre: la de Girona, la de Lleida, la de Tarragona i la de Catalunya, amb capital a Barcelona. La Seu d'Urgell va fracassar en voler formar una província pirinenca, i Reus va discutir molt temps la capitalitat a Tarragona.

La divisió provincial no es va arribar a posar en pràctica, i el 1823, amb la implantació de l'absolutisme i l'ajut de la coalició reaccionària europea «Santa Aliança», es va tornar al règim de corregiments.

El 1833, amb el retorn de la tendència liberal, es va decretar la divisió d'Espanya en les províncies actuals, quatre de les quals formaven Catalunya.

1.8. Inconvenients de la divisió provincial

Aquesta divisió de Catalunya en províncies era menys adequada a la realitat que la de vegueries i corregiments, perquè amb les províncies es passa d'una dependència de govern, justícia i administració de Barcelona a una dependència directa de Madrid. La unitat natural i històrica de Catalunya queda trencada.

La divisió en províncies redueix molt el nombre de demarcacions, però la realitat s'imposa i les províncies es divideixen en partits (primerament amb finalitats judicials, però a la llarga amb serveis administratius i de policia). Aquestes subdivisions s'acostaven al concepte popular de comarca, i així semblava que s'imposava la realitat territorial i humana. Catalunya, doncs, queda dividida en 32 partits judicials, que més tard seran 35. Es pot parlar d'una acció centralista orientada cap a una mateixa organització del territori per a tot l'Estat espanyol: províncies el 1833, partits judicials el 1834, i una organització municipal que oscil·la entre la supeditació total als organismes centrals i l'escassa autonomia de funcionament.

El sistema provincial és una concepció político-administrativa al servei de l'Estat; les províncies no han perdut mai el seu caràcter artificiós, i les diputacions les han volgut defensar fent-les passar pel que no són i intentant que fossin declarades organismes naturals.

1.9. «Regional Planning» i Divisió Territorial de la Generalitat

L'any 1932 Catalunya obtenia una organització política basada en la Generalitat, la qual va suposar un avenç important en l'estudi de l'organització del territori català: va acordar la formalització d'un avantprojecte de pla de distribució en zones de la superfície de Catalunya, i es va preocupar per la creació d'una ponència que estudiés una possible divisió del territori de Catalunya.

Aquests dos projectes d'organització del territori suposen dos tipus diferents de polítiques espacials: la política iniciada pel «Regional Planning», que pretenia presentar les àrees més valuoses econòmicament i ecològica, tot limitant el creixement industrial i urbà de Barcelona; i la política de la Ponència de la Divisió Territorial de la Generalitat, que era un instrument previ a la planificació estricta i que podia, per tant, omplir-se amb diferents continguts.

L'any 1931, la Generalitat va demanar una temptativa pràctica d'establiment d'un pla de zones per a tot Catalunya. Hi hagueren moltes dificultats i no es va passar de la condició d'avantprojecte.

Aquestes idees estaven inspirades en el moviment «Regional Planning» del món anglosaxó, que consistia en l'ordenació de les diverses activitats humanes i naturals damunt de la superfície d'un país o regió. A Catalunya, aquest moviment ja havia començat el 1920, quan la societat cívica «La Ciutat Jardí» adreçà a la Mancomunitat de Catalunya una instància on parlava dels problemes de la urbanització regional, però aquests principis van quedar a l'aire fins que el 1931 el president Macià va començar una política de protecció i zonificació del paisatge, la qual implicava la resolució del pla regional.

És Rubió qui el 1932 rep l'encàrrec de l'avantprojecte de distribució de la superfície de Catalunya. Per a establir aquest pla regional, li va caldre conèixer les condicions naturals del país i grafiar les zones on es descabdellen les diverses activitats humanes.

Pel que fa a la Ponència creada per l'estudi de la divisió del territori de Catalunya, el treball que va fer és

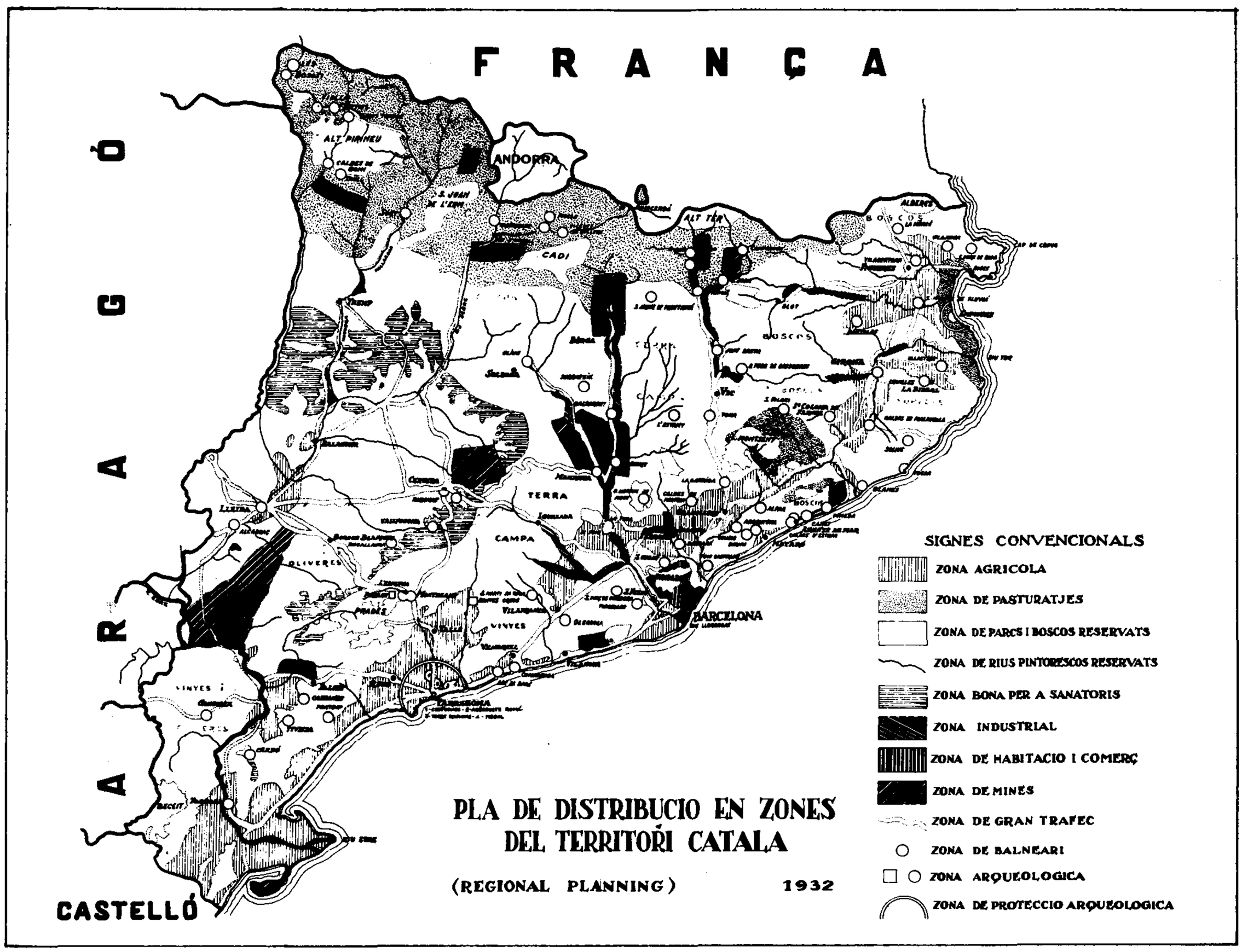

Figura 7. Pla de distribució en zones del territori català. Regional Planning, 1932.

Font: ROCA, Francesc: *El «Regional Planning» de 1932.* Rev. «Novatecnia», núm. 1, pp. 75 i 76. Barcelona, Associació Nacional d'Enginyers Industrials. Agrupació de Catalunya. Gener-Febrer 1976.

tan important que mereix que hi dediquem una especial atenció.

La Generalitat, amb la creació de la Ponència, volia que es fes una delimitació de comarques i una redacció d'avantprojecte de divisions político-administratives. La tasca de la Ponència era la d'establir una divisió territorial emmotllada a la realitat dels fets humans i de les relacions econòmiques, i que pugués servir també de base als òrgans administratius, judicials i governatius que s'havien de crear. La Ponència va voler respectar al màxim el desig que hi havia en l'esperit del poble català, i per això, sempre que les demarcacions que s'establien responien aproximadament al concepte popular de comarca, se'ls aplicava un nom comarcal.

Ha estat sempre tan problemàtic el concepte de comarca, que la Ponència va acordar no fer ús d'aquest nom com a unitat divisional i va admetre el nom de «demarcació». Fou per aquest motiu que la Ponència deixà de dir-se «Ponència per a l'estudi de l'estructuració comarcal de Catalunya» per a anomenar-se «Ponència d'estudi de la Divisió Territorial de Catalunya».

En establir les demarcacions, els factors principals que tingueren en compte els ponents foren: el relleu, la facilitat de comunicacions i la zona d'irradiació de cada mercat comarcal. El municipi, com a unitat menor, representa la base per a aquesta divisió territorial.

El treball estava orientat per uns principis que és interessant de concretar:

«1r. És convenient que Catalunya sigui dividida en el menor nombre possible de demarcacions, a fi de no multiplicar les despeses d'administració i de govern.

2n. S'ha de procurar que els habitants de tots els pobles d'una demarcació puguin anar en un sol dia del poble respectiu a la capitalitat d'aquesta i retornar-ne.

3r. S'ha de tendir a fer que les demarcacions tinguin entre elles un cert equilibri quant al nombre d'habitants o, si més no, que l'extensió del territori compensi la diferència.

4t. La possibilitat d'establir subdivisions o bé superdivisions caldrà plantejar-la més endavant, si hom en veu la conveniència.

5è. Per tal d'esmorteir el trasbals que les noves demarcacions puguin ocasionar, cal tenir en compte

els interessos creats dins de la divisió político-administrativa actual per a les ciutats i viles que encara recolzen part de la seva vida en organismes oficials» (1).

Com a base d'estudi es van establir una sèrie de gradacions i es va prendre l'accord d'obrir una enquesta adreçada als alcaldes de tots els pobles de Catalunya. Les gradacions establertes eren les següents:

«1r. Les comarques en el concepte popular; 2n. Les demarcacions econòmiques a base de les zones de mercats; 3r. Les regions jurídiques; 4t. Les demarcacions a deduir segons les vies de comunicació; i 5è. Crítica dels actuals partits judicials per a veure si estan en contradicció o no amb els fets econòmics i socials» (2).

A l'enquesta adreçada als alcaldes se'ls demanava:

«1r. A quina comarca penseu que pertany el seu poble; 2n. A quin indret aneu principalment a mercat, i 3r. Si es va a algun altre mercat encara. I, per a acabar, hom els demanaria si tenien alguna observació a fer respecte a la comesa de la Ponència» (3).

Al mapa que es va fer amb la informació de les enquestes s'hi veu un esmicolament comarcal, perquè en resulten 70 divisions; els ponents, en canvi, pensaven que el nombre de demarcacions havia d'oscil·lar entre 25 i 30, ja que la facilitat i rapidesa de les comunicacions modernes justifica la reducció.

El mapa de mercats era una bona base per a fer la divisió territorial, per tal com les ciutats i viles mercaderes dibuixaven amb llur radi d'atracció territoris dintre els quals hi havia lligams entre els pobles. Es va veure que moltes de les ciutats amb mercat eren caps de partits judicials.

Un problema important dels ponents era el desconeixement del contingut que es donaria a les unitats divisionals que ells establien; aquest fou el motiu pel qual van quedar descontents del primer projecte demarcacional: no s'hi podia veure una plasmació i concreció del seu pensament. En aquest primer projecte la Ponència va voler defugir les comarques, i es va dividir Catalunya en 28 demarcacions, les quals resultaven massa extenses, però per altra banda, en ser una estructuració de primer grau i en haver-se de relacionar cada unitat territorial amb Barcelona, convenia reduir al màxim el nombre de demarcacions.

Aquest descontent va portar a la Ponència a reprendre la qüestió de les supercomarques (ja havia estat anteriorment proposada per Rovira i Virgili), i es va pensar en una divisió intermèdia entre la comarca i la nació, que suposaria l'existència d'uns organismes de segon grau en l'organització del govern de Catalunya.

El segon projecte dividia el territori català en 38 comarques que s'agrupaven en 9 supercomarques. A aquests acoblaments comarcals es va acordar de donar-los el nom de «vegueries», però el Consell d'Economia, en aprovar la nova divisió, va voler substituir aquesta denominació per la de «regions». Així, les comarques rebien el nom que ja tenien tradicionalment (la majoria coincideixen amb el concepte que el poble en té), i les regions portaven el nom de la seva capital. Finalment, per Decret del Govern de la Generalitat del 27 d'agost de 1936, s'establia la nova divisió del país en Regions i Comarques:

La regió I, que comprèn les comarques del Barcelonès, Vallès Oriental, Vallès Occidental, Baix Llobregat i Maresme; amb la capital a Barcelona.
La regió II, que comprèn les comarques de l'Alt Empordà, Baix Empordà, Gironès, Selva i Garrotxa; amb la capital a Girona.
La regió III, que comprèn les comarques de Garraf, Alt Penedès, Baix Penedès, Alt Camp i Tarragonès; amb la capital a Tarragona.
La regió IV, que comprèn les comarques de Conca de Barberà, Ribera, Priorat i Baix Camp; amb la capital a Reus.
La regió V, que comprèn les comarques de Baix Ebre, Montsià i Terra Alta; amb la capital a Tortosa.
La regió VI, que comprèn les comarques de Cerdanya, Ripollès i Osona; amb la capital a Vic.
La regió VII, que comprèn les comarques del Berguedà, Solsonès, Bages i Anoia; amb la capital a Manresa.
La regió VIII, que comprèn les comarques de Noguera, Segarra, Urgell, Segrià i Garrigues; amb la capital a Lleida.
La regió IX, que comprèn les comarques de Vall d'Aran, Pallars Sobirà, Pallars Jussà i Alt Urgell; amb la capital a Tremp.

Amb aquesta divisió territorial de la Generalitat, s'acosta els centres directius a les comarques i s'obre un

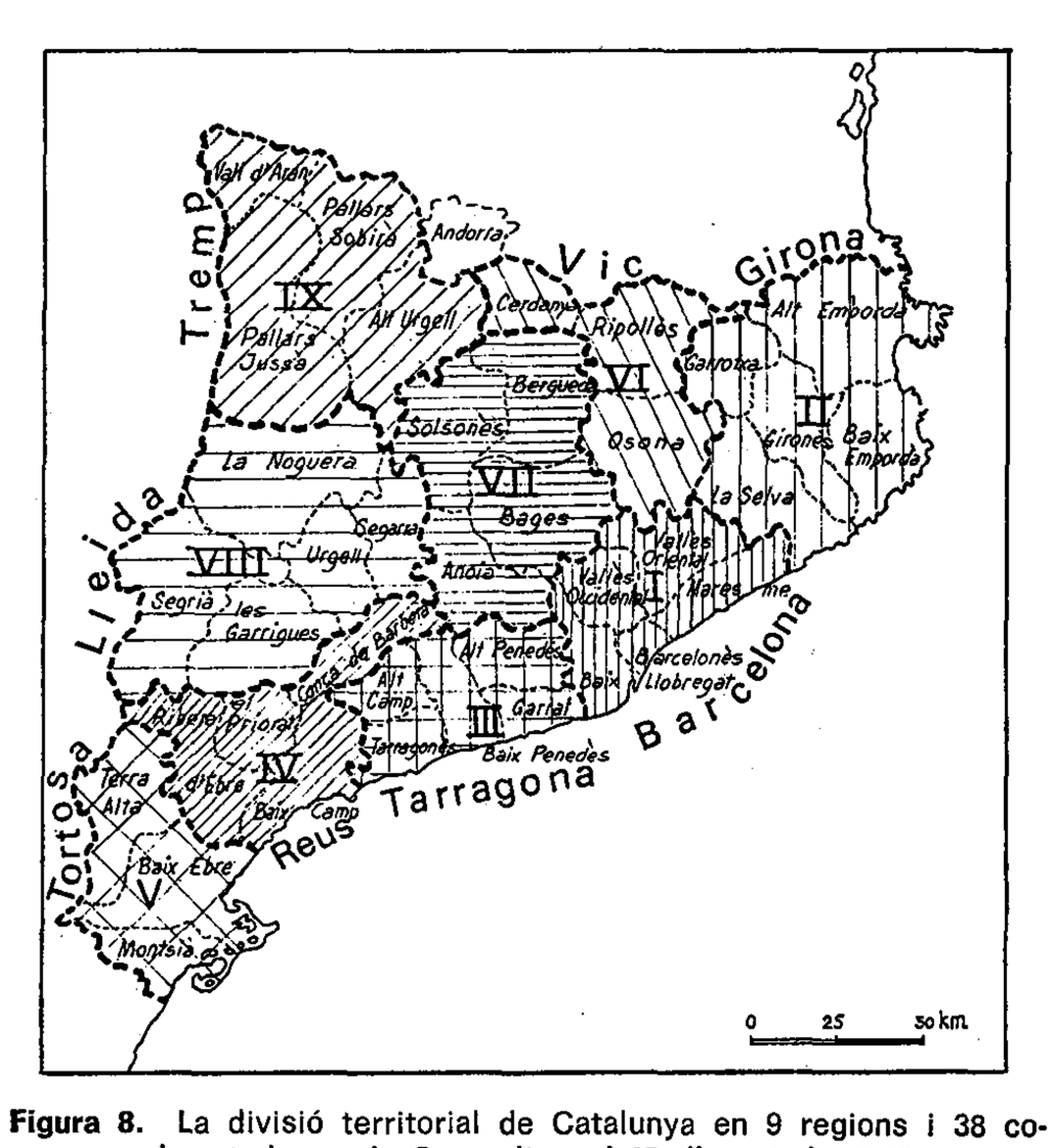

Figura 8. La divisió territorial de Catalunya en 9 regions i 38 comarques decretada per la Generalitat el 27 d'agost de 1936.

Font: Geografia de Catalunya. Dirigida pel Dr. SOLÉ SABARÍS. Barcelona, Ed. Aedos, 1974, vol. III, p. 702.

1. GENERALITAT DE CATALUNYA: *La divisió territorial.* Col·lecció «Estudis i Projectes», vol. I, Barcelona, 1933, p. 43.
2. GENERALITAT DE CATALUNYA: íd., p. 45.
3. GENERALITAT DE CATALUNYA: *La divisió territorial.* Col·lecció «Estudis i Projectes», vol. I, Barcelona, 1933, p. 46 (s'ha mantingut els errors d'ortografia del text original).

Períodes més significatius en l'estructura i concepció territorials

Segle III a. J.C.	Ceretans (tribus autòctones) Ibers i Celtes (tribus sobrevingudes)	Demarcacions territorials entorn de nuclis de poblament a dalt dels turons.
Segle II a. J.C.	Romans (any 197)	Províncies: Hispània Citerior. Hispània Ulterior. «Conventus juridici», conventus de Tarraco = Catalunya actual. «Civitas», primer antecedent de l'actual municipi. «Pagi» o «Regiones», subdivisió de la civitas.
Segle V	Bàrbars	«Conventus vicinorum», assemblees rurals.
Segle VII	Darreries de la monarquia visigòtica	Tendència estatal: perduració d'estructures municipals. Tendència rural: preludi de la futura concepció de comarca.
Segle VIII	Invasió sarraïna (714)	Ensorrament de les demarcacions visigòtiques.
Segle XI	Període de la Reconquesta	Comtats, subdividits en: Vescomtats. Altres senyorius menors. «Pagi»: amb una vila (funció de mercat). amb un castell (funció de refugi).
Segle XII	Jaume I (1214-1276)	Es comença a parlar de Vegueries.
Segle XIV	Jaume II (1304)	Vegueries, divisió oficial autòctona de Catalunya. Sotsvegueries, subdivisió de les Vegueries.
Segle XVIII	Felip V (Decret de Nova Planta, 1716)	Corregiments.
	Carles III	Províncies (primera concepció).
Segle XIX	Carles IV (1801)	Intendències.
	Josep Bonaparte (1809)	Prefectures.
	Napoleó (1812)	Departaments, subdividits en: Districtes. Cantons.
	Liberals (1833)	Províncies actuals
	(1834)	Partits judicials, subdivisió de les províncies.
Segle XX	Generalitat de Catalunya (1931)	Projecte del «Regional Planning».
	(1936)	Es decreta la Divisió Territorial de Catalunya en 38 comarques i 9 regions.

procés de descentralització del poder polític, però en caure el règim republicà, queden restablertes les quatre províncies del període liberal monàrquic.

És important deixar clar que la Divisió Territorial de la Generalitat no va passar mai de la condició de decret i que la divisió en províncies es va mantenir sempre estatalment vigent.

A partir de l'any 1936, rep molta importància la mai desapareguda unitat territorial bàsica: el municipi, que passarà a formar part d'un dels pilars bàsics de l'estructura del nou règim: «la familia, el municipio y el sindicato».

Des de l'època romana i al llarg de la història d'Espanya, el concepte de municipi ha sofert moltes variacions i interpretacions, però per a explicar-nos la situació actual cal pensar en les lleis del règim constitucional del segle XIX, les quals establiren una ordenació municipal uniforme per a tot l'Estat Espanyol. L'Estatut d'Autonomia de Catalunya de l'any 1932 permetia la creació d'una Llei Municipal de Catalunya que es va aprovar el febrer del 1934 i regulava el règim administratiu local a Catalunya d'acord amb els principis d'autonomia i d'elecció per sufragi universal establerts a l'Estatut Interior de Catalunya. En acabar la guerra civil, l'any 1939, fou suprimida aquesta llei municipal i es tornà a l'uniformisme anterior.

Durant el període franquista, els municipis s'han vist sotmesos a una política estatal de fusió i segregació que en repetides ocasions ha motivat l'existència de termes municipals exageradament grans, al costat d'altres molt reduïts. També es poden trobar petites extensions de terreny, els habitants de les quals obtenen els serveis necessaris del municipi més proper, veient-se obligats a acudir per als serveis administratius al municipi del qual formen part, encara que es trobi molt més allunyat.

2. IMPORTÀNCIA DEL FET COMARCAL

L'ordenació del territori català i les divisions que se'n puguin fer, ha estat el tema que ha motivat la gran quantitat d'estudis comarcalistes realitzats per autors catalans ja des de l'any 1600.

2.1. Consciència popular de comarca

És indiscutible l'existència del fet comarcal, i el confusionisme que s'hagi pogut crear a l'entorn d'ell, ve donat més per l'afany delimitador i definidor dels estudiosos, que no pas per la suposada ambigüitat comarcal.

La comarca es troba abans que res en la consciència popular; ja en els textos llatins de l'Edat Mitjana trobem l'expressió «comarca» en el sentit de «territori d'assenyalament popular». El començament de la vida comarcal es deu a uns aplegaments que arran de la ruralització del període visigòtic es feien en les cruïlles dels camins, on hi celebraven els mercats i tractaven els assumptes que afectaven els veïns de la contrada. Aquests aplecs s'anomenaven «conventus vicinorum».

La primera vegada que es va utilitzar el mot «comarca» en sentit precís fou quan Pere Gil, l'any 1600, el va recollir del llenguatge viu. Des d'aleshores aquest nom ha anat passant d'un escriptor a l'altre sense ser definit d'una manera clara, però referit sempre a uns departaments que existeixen damunt del territori i que són popularment reconeguts. Es veu clar que el poble adquireix consciència de comarca abans que la gent docta: a Catalunya s'arriba al coneixement de l'existència de les comarques per instint popular, no per coneixements geogràfics. No es pot, doncs, dubtar del fet comarcal, les unitats comarcals existeixen, el poble les intueix i n'és conscient, i el que queda per fer als estudiosos és racionalitzar allò que ja és evident per a tothom.

Aquestes idees es troben molt ben expressades en un interessant paràgraf de Pau Vila:

> «Per dessota les estructures polític-administratives, artificioses quasi sempre, des de l'època romana fins el període provincial, el poble, a base de les realitats gegoràfiques, de les supervivències d'ordre històric i de les seves pròpies necessitats econòmico-socials, anava esbossant una divisió pròpia del país: les comarques...» (4).

La nomenclatura comarcal és també d'origen popular i pot estar fonamentada en criteris molt diversos: en fets físics, com Conflent, Garrotxa, Vall d'Aran, Maresme i Terra Alta; en antigues demarcacions comtals o senyorials, com Urgell, Empordà i Priorat; en àrees d'influència d'un nucli, com Solsonès, Berguedà i Gironès, i en noms de significat difícil d'establir, com Bages i Segarra.

4. VILA, Pau: *La divisió territorial de Catalunya.* Generalitat de Catalunya. Barcelona, Ed. Seix Barral, 1977 (edició facsímil), p. 48.

2.2. Estudis comarcalistes

Davant l'existència indefugible de la realitat comarcal catalana, és fàcil d'entendre la proliferació d'estudis comarcalistes que des del segle XVII s'ha produït al nostre país. Els autors setcentistes i vuitcentistes fan una pura enumeració de territoris, es limiten a anomenar les comarques sense delimitar-les, ajuntant conques hidrogràfiques, territoris dominials i fins i tot divisions administratives, amb les comarques naturals pròpiament dites. Cal anomenar a: Pere Gil, Andreu Bosch, Onofre Manescal, Esteve Corbera i Josep Aparici.

En el segle XIX s'inicia el moviment comarcalista català, que es pot aparellar amb el moviment regionalista europeu de finals del mateix segle. Aquest renovat interès comarcalista té la raó de ser en la recerca d'un suport racional i científic que serveixi de base per a l'estructuració de les divisions administratives. Els homes de ciència catalans volien justificar raonadament el que estava viu en la consciència de tothom: la realitat comarcal. El moviment comarcalista català es donà paral·lelament al moviment literari i polític del segle XIX, la Renaixença, i sorgeix com a reacció contra l'esquarterament administratiu que no feia cas de la personalitat de Catalunya, dividint-la en províncies i establint uns quadres administratius renyits amb les divisions tradicionals dels país.

Els autors comarcalistes del segle XIX utilitzen uns criteris delimitadors molt diferents: tècnics, botànics, geològics, zootècnics, geogràfics, històrics i polítics. Els primers estudis que es feren van consistir en una visió general del país, utilitzant algun criteri específic que servís per a establir i delimitar les diferents zones. Normalment els criteris eren de tipus físic, com és ara la divisió d'Antoni Cebrià i Costa, qui el 1864 va agrupar les espècies de flora catalana, establint uns límits comarcals topogràfics; la divisió d'Esteve Sunyol (1897) que, tot i essent político-administrativa i planejada com a projecte d'una estructuració governamental de Catalunya, utilitzà l'orografia i la hidrografia per a formar el marc de les comarques, i la divisió del Dr. Faura i Sans (1919), feta amb criteri geològic, volent reduir al màxim el nombre de comarques. També són importants dos intents de delimitació comarcal que no utilitzaren criteris físics, sinó que es van basar en la documentació històrica.

A més d'aquests estudis comarcalistes i d'altres no citats aquí, trobem la divisió que Norbert Font i Sagué realitzà el 1897. Es tracta d'un esforç resumidor del que s'havia fet fins aleshores, però per primera vegada se supera la visió general i s'entra en un estudi detallat de cada comarca. El treball de Font i Sagué és el resultat d'una síntesi dels coneixements trets de la Geografia, Orografia, Hidrografia, Etnografia, Toponomàstica i Història, amb la consulta d'arxius i tenint en compte les divisions territorials fetes anteriorment. En les delimitacions que va fer hi mancava, però, el factor que havia de tenir en compte la realitat de les activitats humanes, junt amb les manifestacions del treball i el tràfic d'aleshores; es veu una escassa aportació de fets humans i de vida de relació, en contrast amb el predomini de la Geologia, Fisiografia i les referències històriques.

En definitiva, l'anàlisi dels diferents estudis comarcalistes fets durant els segles XIX i XX, deixa clar que la gran majoria d'autors accepta la comarca com a síntesi de factors i elements naturals i humans, tot i que

en ocasions es dóna més importància al criteri físic i en altres a l'humà. El mateix Font i Sagué ens defineix així la comarca:

> «Una comarca no és sols lo terrer configurat per rius i muntanyes, sinó que es ademés un cos d'habitants que tenen un origen comú i estan separats del restant de la Nació per antigues diferències etnogràfiques» (5).

Josep Iglésies insisteix molt en la idea que la base de la comarca són les formacions morfològiques del relleu, les quals ja estan establertes abans de l'aparició de l'home, i el que fa aquest és adaptar-s'hi:

> «La comarca és simplement un fet morfològic i tota la resta s'hi produeix, segons les lleis naturals i l'enginy humà, per addició o per afegidura» (6).

Pau Vila pensa que les comarques són resultat d'una acció humana, i per tant, són dinàmiques. Ens diu que no hi ha cap comarca immutable, que no es pot cercar un continent determinat quan està vist que aquest varia de forma a través del temps..

D'acord amb la idea que el fet comarcal es troba viu, veiem com la Ponència per a la Divisió Territorial de Catalunya creada per la Generalitat, prescindeix dels estudis comarcalistes realitzats i comença a documentar-se de la realitat mateixa, sense idees preconcebudes ni preocupacions determinades. Malgrat això, és curiós fer notar la gran semblança entre la Carta Comarcal de Catalunya feta per Norbert Font i Sagué el 1897, i l'establerta per la Ponència (mapa núm. 10); la principal diferència entre les dues divisions és que Font i Sagué no es preocupà per l'equilibri entre les demarcacions (comarques molt petites al costat de comarques de gran extensió), mentre que la Divisió Territorial de la Gene-

Figura 9. Mapa amb la divisió comarcal que acompanyava el treball «Determinació de les comarques naturals e històriques de Catalunya», de l'any 1897. Amb les línies de punts s'indica l'actual divisió comarcal, segons la Ponència de la Divisió Territorial.

Font: SELLÉS, C. i CERVELLÓ, J. M., *En el centenari de mossèn Norbert Font i Sagué.* Rev. «Muntanya», any XCIX, núm. 677, vol. 85, p. 295. Barcelona, C.E.C., gener 1975.

5. FONT i SAGUÉ, Norbert: *Determinació de les comarques naturals e històriques de Catalunya.* Annuari dels Jochs Florals de Barcelona, any XXXIX, pp. 319-449, Barcelona, 1897, p. 322.
6. IGLÉSIES, Josep: *La realitat comarcal a Catalunya.* Barcelona, Ed. Bruguera, 1967, p. 107.

ralitat va voler equilibrar les demarcacions quant a l'extensió, i si era possible, al poblament.

Em sembla que es pot afirmar sense cap mena de dubtes, que des de l'any 1936 ençà no s'ha fet cap estudi comarcal que es pugui contrastar amb la divisió territorial de la Ponència, ni existeix en la resta dels Països Catalans cap esforç semblant. No obstant, la preocupació pel tema ha estat latent i en alguns casos fins i tot explícita, però mai no se l'hi ha donat tant de ressò com el provocat darrerament pel Congrés de Cultura Catalana i el que s'està iniciant en el si de centres, entitats i institucions acadèmiques.

3. PERSPECTIVES ACTUALS SOBRE DIVISIÓ TERRITORIAL DE CATALUNYA

Si bé hi ha grups d'estudi que han anat treballant seriosament i amb molta paciència sobre aquest tema en els darrers anys, cal remarcar l'impuls rebut de l'àmbit VIII d'Ordenació del Territori del Congrés de Cultura Catalana, el qual, al llarg d'una sèrie de sessions celebrades a diversos punts dels Països Catalans ha plantejat interessants polèmiques sobre temes com ara: desequilibris territorials, el problema de les aigües continentals, el turisme i l'espai de lleure, problemes agrícoles, incidència del fet metropolità, estructures territorials, problemes concrets de les comarques i tants d'altres que són previs a qualsevol plantejament que es pugui fer de la nova divisió territorial de Catalunya.

3.1. Diferents actituds enfrot de la divisió territorial de Catalunya

Precisament en una comunicació presentada al Congrés de Cultura Catalana, trobem una anàlisi de les diferents postures preses actualment amb vista a la divisió del territori català:

> «Sense cap pretensió de fer-ne una tipologia, es pot afirmar que hi ha diferents postures enfront de la divisió territorial de Catalunya. Primer, si prenem com a punt de referència la delimitació comarcal de Pau Vila, Iglésies i Bargés de l'any 1933, presentada a la Generalitat per la Ponència, veurem que hi ha els qui l'accepten com a bona si es fan uns quants retocs per adaptar-la al moment present; al contrari, hi ha els qui farien una divisió territorial nova, tot i que no ho diuen massa fort car en aquest moment seria impopular de dir-ho. Segon, si prenem el poder de decisió segons nivell espacial, veiem que hi ha els qui s'aferren a la comarca com a entitat descentralitzada econòmicament, políticament i administrativament; els qui creuen que la comarca dels anys trenta queda petita i promouen les "supercomarques", anomenades regions a la Ponència de la Generalitat i avui també conegudes com vegueries, que serien entitats espacials que agruparien diverses comarques, i que donarien el poder decisori a l'entitat agregada; i finalment els qui accentuarien el poder decisori a nivell de tot el Principat i que tan sols admetrien una certa descentralització comarcal quant a certs serveis. Ja no considero aquí, per raons òbvies, els qui parlen de "régimen especial para la *región* catalana", puix mantenen l'entitat provincial i la municipal, tot i que representen una de les postures de la dreta a Europa» (8).

L'actitud més freqüent quan es parla de l'ordenació del territori a Catalunya consisteix en fer referència a la divisió territorial decretada per la Generalitat l'any 1936. Es pren aquell estudi fet per la Ponència com a base per a un plantejament de la situació actual, i això pot fer pensar que ens manca imaginació, que caldria fer estructuracions noves, per tal com la situació política i econòmica que vivim és ben diferent de la dels anys 30; però, per altra banda, es pot entendre fàcilment aquesta actitud: l'esforç que va fer la Ponència i l'aprofundiment que té el seu treball no es pot pas superar sense dificultat. És per aquest motiu que gairebé tots els comentaris i discussions que en aquests últims temps s'estan fent sobre la divisió del territori català es refereixen explícitament o implícita a la «Ponència d'estudi de la Divisió territorial de Catalunya», presidida per Pau Vila.

3.2. Replantejament del concepte comarcal

Sembla una tònica general l'interès en aconseguir la dissolució de les estructures provincials, el replantejament de les unitats bàsiques —municipals i comunals—, i la dotació d'una personalitat jurídica a la comarca. Cal abans que res una actualització del concepte comarcal, perquè si la realitat ens demostra la persistència de la identificació del poble amb la comarca, i per tant, l'existència indiscutible de la mateixa, és imprescindible fer un esforç per a definir-la, actualitzar-la i incorporar-la com a instrument indispensable per al desenvolupament del nou sistema que cal construir.

En aquests moments no podem basar una divisió administrativa únicament en l'estructura dels mercats agrícoles quan hi ha altres factors econòmics que pesen tant o més que aquells; tampoc no podem oblidar la incidència del fet metropolità i el canvi sofert per la xarxa de comunicacions al llarg d'aquests quaranta anys. En definitiva, cal revisar profundament les divisions fetes per la Ponència i saber si encara perdura la seva validesa, tenint en compte que aquesta revisió es farà en funció dels criteris que s'utilitzin per a dividir el territori.

3.3. Les unitats territorials intermèdies: les regions

La polèmica principal respecte a la nova divisió territorial de Catalunya és la que s'ha realitzat entorn de la conveniència o no d'unitats territorials intermèdies entre la comarca i la nació, entenent-les com a:

> «... unitat geogràfica d'ordre superior, constituïda per un grup més o menys nombrós de comarques lligades entre si per vincles més estrets que amb les contrades veïnes, ja sigui per raó de llur semblança,

8. TULLA, Antoni F.: *La divisió comarcal en el futur de Catalunya. Algunes precisions ideològiques.* Bellaterra, Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1976, p. 2 (edició fotocopiada).

ja sigui per la facilitat de comunicacions o, el que és més freqüent, per estar íntimament relacionades amb una capital important que fa de capital comuna i serveix de nexe d'unió entre elles» (9).

Els qui defensen l'existència de regions intermèdies (referint-se normalment a les anomenades «regions» o «vegueries» en la divisió territorial decretada per la Generalitat) donen com a motiu principal raons econòmiques i d'operativitat administrativa. Els qui defugen aquest esglaó entre l'element bàsic «comarca» i l'element general «nació» ho fan pensant en una descentralització màxima del poder i en una autoorganització comarcal.

Un dels ponents de l'any 36, Josep Iglésies, defensa la primera postura:

«Cal una personalització de les comarques per evitar el centralisme barceloní, però no es pot pretendre fer-ho a nivell de comarques; fóra més econòmic i efectiu a nivell de regions o vegueries» (10).

Mantenint també la idea de l'existència d'unes unitats intermèdies, però prescindint de les regions o vegueries de la Ponència, Solé Sabarís ens proposa una escala progressiva d'importància territorial:

«a) *Rodalia* (cap centre unificador important) és una unitat territorial petita i homogènia, sobretot en l'aspecte físic; b) *Subcomarca* és una unitat territorial un xic més gran que la rodalia, menys homogènia, que pot tenir un petit centre comarcal integrador, però subsidiari d'un altre de major categoria; c) *Comarca* és un tipus d'unitat territorial elemental, integradora d'aspectes diferents, amb un centre comarcal (la vila mercat) de suficient força d'atracció sobre el conjunt del territori. Hi poden haver comarques funcionals o polaritzades i comarques plurinodals; d) *Regió* és una unitat territorial de tipus mitjà, constituïda per un nombre variable de comarques vinculades a un centre regional més gran que el comarcal, vers el qual graviten les capitals de les comarques que comprèn; i e) *Regió metropolitana i grans regions* són unitats territorials majors que integren per raó dels serveis i funcions, un conjunt de regions. Entre els apartats c) i d) s'hi podria intercalar la subregió o supercomarca» (11).

Contraposats a aquesta tendència, hi ha aquells qui parlen de dos únics nivells de decisió política: el comarcal i el nacional, i que concentren la major capacitat decisòria en la comarca:

«La comuna, la comarca en els Països Catalans, l'entenc com un espai de tamany controlable, en base a formes de democràcia directa (autoorganització) per part de la comunitat que hi viu i/o hi treballa. No pot ésser massa gran perquè no s'hi podria aplicar una autogestió camperola, obrera i popular, ni massa petita com perquè els recursos materials i demogràfics poguessin ser insuficients; és a dir que «dimensió humana». Aquesta és una qüestió d'escala molt difícil de resoldre considerant solament criteris tècnics, en un sentit científicament objectiu, ja que ha de combinar un criteri polític (autogestió), un criteri econòmic (recursos) i un nivell de desenvolupament de les forces productives socials de tota la formació social en concret. En aquest sentit, crec que la comarca, en un futur més llunyà —o menys— és l'embrió a Catalunya (o P.P.C.C.) d'aquesta futura unitat comunal socialista. El manteniment d'aquest tipus d'unitats espacials permetrà assolir, junt amb moltes d'altres facetes, una major consciència territorial en el camí vers una major homogeneïtzació espacial» (12).

«A nivell estatal és evident que la política de polarització ha creat l'esglaó en què es recolzen els desequilibris nacionals. L'enfrontament amb aquesta situació polaritzada és la clau del nostre problema.

La creació d'aquests nuclis s'ha fet amb el suport aportat per la creació de plusvàlua de les zones voltants en benefici del nucli. Un primer pas a fer en aquest sentit és trencar, com més aviat millor, aquesta dinàmica. El segon pas, d'immediat inici una vegada engegat el primer, és la de permetre que les comarques iniciïn una dinàmica autònoma que possibiliti una nova reorganització supracomarcal (nacional).»

«... s'ha d'abandonar la idea de vegueria com a divisió territorial de la nostra nació...»

«... perill evident que arribi a ser substituïda l'enorme centralització actual de les capitals de província per les de capital de vegueria» (13).

3.4. La comarca en les polítiques territorials capitalista i socialista

Depèn de com es concebi la comarca, aquesta pot ser utilitzada com element bàsic tant en el desenvolupament d'una política territorial capitalista com en el d'una socialista. Si entenem la comarca com una àrea d'influència d'un mercat, aleshores la inclourem en el procés de desenvolupament del capitalisme, el qual necessita identificar les àrees administratives amb les econòmiques. Si, en canvi, veiem la comarca com una manera d'entendre la gestió i planificació del territori, aquesta es convertirà en la unitat espacial de base per al socialisme, suposant un procés progressiu de descentralització i homogeneïtzació de l'espai, contraposat al del capitalisme, el qual en termes espacials desencadena un procés creixent de concentració, i per tant, de polarització de les diferències ciutat-camp.

9. SOLÉ SABARIS, Lluís: *Sobre el concepte de regió geogràfica i la seva evolució*, a Miscellània Pau Vila. Granollers, Ed. Montblanch-Martín, 1975, p. 413.
10. IGLÉSIES, Josep, en la presentació del llibre: *La divisió territorial de Catalunya*, a Barcelona, setembre del 1977.
11. SOLÉ SABARÍS, Lluís: *Problemes de la futura divisió territorial de Catalunya. Algunes precisions ideològiques*. Bellaterra, Departament de Geografia de la U. A. de Barcelona, 1976, p. 2 (edició fotocopiada).
12. TULLA, Antoni, F. *La divisió comarcal en el futur de Catalunya. Algunes precisions ideològiques*. Bellaterra, Departament de Geografia de la U.A. de Barcelona, 1976. P. 2. (edició fotocopiada).
13. Grup d'estudis de la Natura de la Comarca del Montsià. *Proposta de Planificació territorial a la comarca del Montsià*. Tortosa, setembre 1977, pp. 78 i 80 (edició fotocopiada).

3.5. Interès creixent a Catalunya per l'ordenació del territori

Aquestes polèmiques i d'altres són les que a hores d'ara s'estan plantejant a Catalunya pensant en l'ordenació del seu territori. L'interès d'aquest tema i la urgència amb què cal prendre decisions importants que afecten el futur de Catalunya, fan que siguin moltes les persones i les institucions que se'n preocupin i intentin fer estudis seriosos al respecte. Podem citar com a exemples, els dos projectes d'investigació premiats per la Fundació Bofill en la convocatòria pública de beques d'investigació corresponent al curs 1977-78; l'acord pres per la Societat Catalana de Geografia, el més d'octubre, d'escollir l'Ordenació del Territori com a tema fonamental del nou any acadèmic 1977-78. És molt important també la idea de continuïtat que el Congrés de Cultura Catalana ha volgut donar al seu àmbit VIII; de fet, s'ha aconseguit la creació de la Societat Catalana d'Ordenació del Territori, la qual pretén continuar els debats iniciats amb motiu del Congrés.

És amb aquests esforços de diàleg i d'acceptació de criteris diversos que em sembla que podrem avançar cap a noves perspectives, sense oblidar mai l'estudi constant de la realitat política, històrica i geogràfica del nostre país.

BIBLIOGRAFIA

CONGRÉS CULTURA CATALANA: Comunicacions presentades a l'àmbit d'Ordenació del Territori. Barcelona, 1977 (edició fotocopiada).

FONT i SAGUÉ, Norbert: *Determinació de les comarques naturals i històriques de Catalunya.* Anuari dels Jochs Florals de Barcelona, any XXXIX, pp. 319-449. Barcelona, 1897.

GENERALITAT DE CATALUNYA: *La divisió territorial de Catalunya.* Barcelona, Seix Barral, 1977 (edició facsímil).

GENERALITAT DE CATALUNYA: *La divisió territorial.* Col·lec. «Estudis i Projectes», vol. I. Barcelona, 1933.

IGLÉSIES, Josep: *La realitat comarcal a Catalunya.* Barcelona, Bruguera, 1966.

IGLÉSIES, Josep: *La divisió comarcal catalana.* Barcelona, Bruguera, 1967.

IGLÉSIES, Josep: *Les divisions territorials,* a la *Geografia de Catalunya,* dirigida per Solé Sabarís, Barcelona, Aedos, 1974. Vol. III, pp. 687-704.

REBAGLIATO, Joan: *Les unitats territorials bàsiques als Països Catalans,* a la Miscel·lània Pau Vila, pp. 401-412. Granollers, Montblanc-Martín, 1975.

ROCA, Francesc: *El «Regional Planning» de 1932.* Rev. «Novatècnia», núm. 1. Barcelona, Associació Nacional d'Enginyers Industrials. Agrupació de Catalunya. Gener-febrer, 1975.

SOLÉ SABARÍS, Lluís: *Sobre el concepte de regió geogràfica i la seva evolución,* a la Miscel·lània Pau Vila, pàgines 413-477. Granollers, Montblanc-Martín, 1975.

SOLER i RIBER, Joan: *Estructures mercantils bàsiques als Països Catalans,* a la Miscel·lània Pau Vila, pp. 401-412. Granollers, Montblac-Martín, 1975.

SOLER i RIBER, Joan: *Comarca,* a «Gran Enciclopèdia Catalana», volum V, pp. 373-374. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, S. A., 1973.

VILA, Pau: *Visions geogràfiques de Catalunya.* Barcelona, Barcino, 1962, vol. I.

VILA VALENTÍ, Joan: *Introducció a l'estudi de les comarques catalanes,* a la *Geografia de Catalunya,* dirigida per Solé Sabarís. Barcelona, Aedos, 1964.

3
l´urbanisme a catalunya

Jaume Soler Fontrodona

1. Introducció 96

2. De la revolució industrial a la guerra civil. El cas de Barcelona 96
2.1. De l'onze de setembre a la saturació interna. Eixamples parcials 96
2.2. Per un eixample global 98
2.3. El Pla Cerdà 98
2.4. El Pla de Reforma Interior. El Pla Baixeres i l'obertura de la Via Laietana 99
2.5. El Pla Jaussely 100
2.6. El Pla Regulador (Pla Macià) 100
2.7. El "Regional Planning" 102
2.8. Altres poblacions del Principat 103

3. De la guerra civil al pla d'estabilització ... 104
3.1. La Postguerra. De l'autarquia a l' "estraperlo" al Pla d'Estabilització. El buit urbanístic, l'urbanisme acadèmic i l'aparició dels suburbis .. 104
3.2. El Pla Comarcal i el Pla Provincial de Barcelona 105
3.3. La política de l'habitatge 107
3.4. Els plans municipals i el creixement urbà 107

4. Del desenrotllisme tecnocràtic a la crisi econòmica 108
4.1. Els plans de desenvolupament 108
4.2. Els Plans Parcials 109
4.3. Els Plans Territorials dels tècnics. L'esquema director d'A.M.B. i de l'I.P.U.R. 109
4.4. El nou Pla Comarcal 110
4.5. El primer Cinturó de Ronda i el Pla de la Ribera 110

5. Problemàtica urbanística actual 111
5.1. Planificació territorial i sectorial. Els Plans Municipals 111
5.2. El marc legal 111
5.3. El marc normatiu. Les àrees de creixement antic i la Normativa Geomètrica 112
5.4. El marc normatiu. Les àrees de creixement nou. Esquematisme tipològic 114
5.5. L'herencia d'una política urbana. El fatalisme antiurbà 114

1. INTRODUCCIÓ

Volem recordar en primer llor els fets i esdeveniments que han marcat la nostra existència i que han portat a la realitat actual. No es tracta de fer-ne la història detallada, però sí de posar de manifest allò que ha estat més rellevant, i fer-ne la cronologia per tal que ens sigui més fàcil d'explicar l'origen de la problemàtica actual. Ens sembla un sistema idoni per a introduir en aquesta problemàtica un públic extens i poc iniciat. En canvi, aquest seria un recurs poc crític, si aquesta publicació anés dirigida a un lector especialista en la matèria, al qual no descobriríem res que desconegués.

També cal fer notar que allò que s'ha esdevingut a Barcelona ha marcat la resta de les poblacions del Principat, encara que només hagi estat a causa de la macrocefàlia d'aquesta ciutat que ha donat als fets una grandària que els fa més demostratius i més clars. No és que la resta del Principat hagi estat una simple sucursal de la capital. De fet, molts dels fenòmens han nascut lluny de Barcelona. Però, a la llarga o a la curta, arriben a Barcelona i hi queden plasmats d'acord amb la dimensió de la ciutat.

Un altre problema és de delimitació de l'abast de la paraula «urbanisme» i del que pretenem dir en emprar-la, ja que molt sovint tendeix a confondre's amb el que és més aviat matèria de l'«ordenació del territori». No es tracta d'establir fronteres, sinó de justificar la no consideració de molts aspectes o fets que ens allunyarien del tema en què ens volem centrar. És a dir, a les poblacions i al seu entorn immediat. Amb aquest criteri, doncs, no tractarem els problemes més específics de l'ordenació del territori, a no ser que les necessitats de l'exposició ens hi portin subsidiàriament.

Entre els aspectes no considerats hi haurà, per exemple, la privatització de les costes, que tantes limitacions comporta a les possibilitats col·lectives de l'esbarjo; la degradació i contaminació del medi ambient, aigües fluvials i marines o atmosfera; l'antinòmia indústria-turisme, tan clara al Tarragonès; l'especulació de l'Alt Pirineu per les estacions d'esquí; les centrals nuclears; les anomenades «urbanitzacions», i tants d'altres.

Tampoc no tindrem en compte temes de tipus més polític, com és la compartimentació i el centralisme de l'Administració de l'Estat o el comportament contraproduent de certs organismes oficials («Jefatura de Costas», Icona). O, simplement, l'anomenada macrocefàlia de la conurbació barcelonina, en contraposició a una Catalunya pobra en fase aguda de despoblació, o el problema de la limitació de certs recursos, especialment l'aigua o l'espai, i finalment un llarg i penós etcètera.

Tampoc no ens remuntarem gaire en el temps. Arrencarem de l'aparició de la revolució industrial que, a Catalunya, té com a protagonistes la indústria tèxtil, amb els primers productes de consum massiu, i el ferrocarril com a mitjà de transport col·lectiu. El seu impacte en el territori (colònies vora el riu, creixement suburbà prop de les estacions de la xarxa viària) va ser definitiu per a conformar la distribució territorial de la població de Catalunya. Fenòmens importants que no analitzarem per tal de no allunyar-nos d'allò que pretenem, que és directament el fenomen de l'urbanisme. Començarem, doncs, per l'impacte de la revolució industrial, l'expansió de les classes burgeses i la seva plasmació a les diverses poblacions, a través d'allò que hom ha anomenat «eixamples».

2. DE LA REVOLUCIÓ INDUSTRIAL A LA GUERRA CIVIL. EL CAS DE BARCELONA

2.1. De l'onze de setembre a la saturació interna. Eixamples parcials

La victòria borbònica del 1714 reduí Barcelona a la categoria de ciutat encerclada, sota el domini de les dues fortaleses: l'antiga de Montjuïc i la nova de la Ciutadella. En produir-se l'expansió industrial, la ciutat va haver d'aprofitar tots els espais interiors i es va iniciar un procés de densificació que només va ser compensat o aturat, de vegades, per la recuperació d'espais més o menys grans. Els dos esdeveniments que van proporcionar nous solars edificables a l'interior de la ciutat van ser la desaparició dels cementiris, esdevinguda vers l'any 1820, i la recuperació per la ciutat dels solars dels convents cremats l'any 1835 o desamortitzats el 1837.

El nucli d'edificació compacta de la ciutat contrasta amb la zona buida, per raons d'estratègia militar, que l'envolta. La seva forma és la pròpia d'una ciutat murada que ha d'aprofitar la màxima superfície en un mínim recinte. Fenomen que la fa tendir a les formes arrodonides pròpies de les poblacions militars. En canvi, els pobles de la rodalia creixen al llarg dels camins, adquirint una forma marcadament linial i condicionada pel territori (fig. 1).

La forma de Barcelona no era, però, completament arrodonida, sinó que tenia un entrant a la part nord de les Rambles, entre el baluard de Tallers i el baluard de Jonqueres. No és estrany, doncs, que fos en aquest indret on s'intentés un eixample parcial, i més tenint en compte que era la sortida del camí de Gràcia, lloc natural d'expansió de la ciutat, ja que la Ciutadella i Montjuïc eren un obstacle al creixement lateral i el mar, una vegada esgotada la platja de la Barceloneta, representava un altre límit.

Del 1838 al 1853, diversos projectes se succeeixen. Cal remarcar la contraposició de criteri entre la Comandància d'enginyers militars, amb una proposta partidària d'una gran densitat i aprofitament del territori, i el Municipi, amb una altra proposta de major amplitud als carrers, patis d'illes, recuperació del sòl alliberat per les

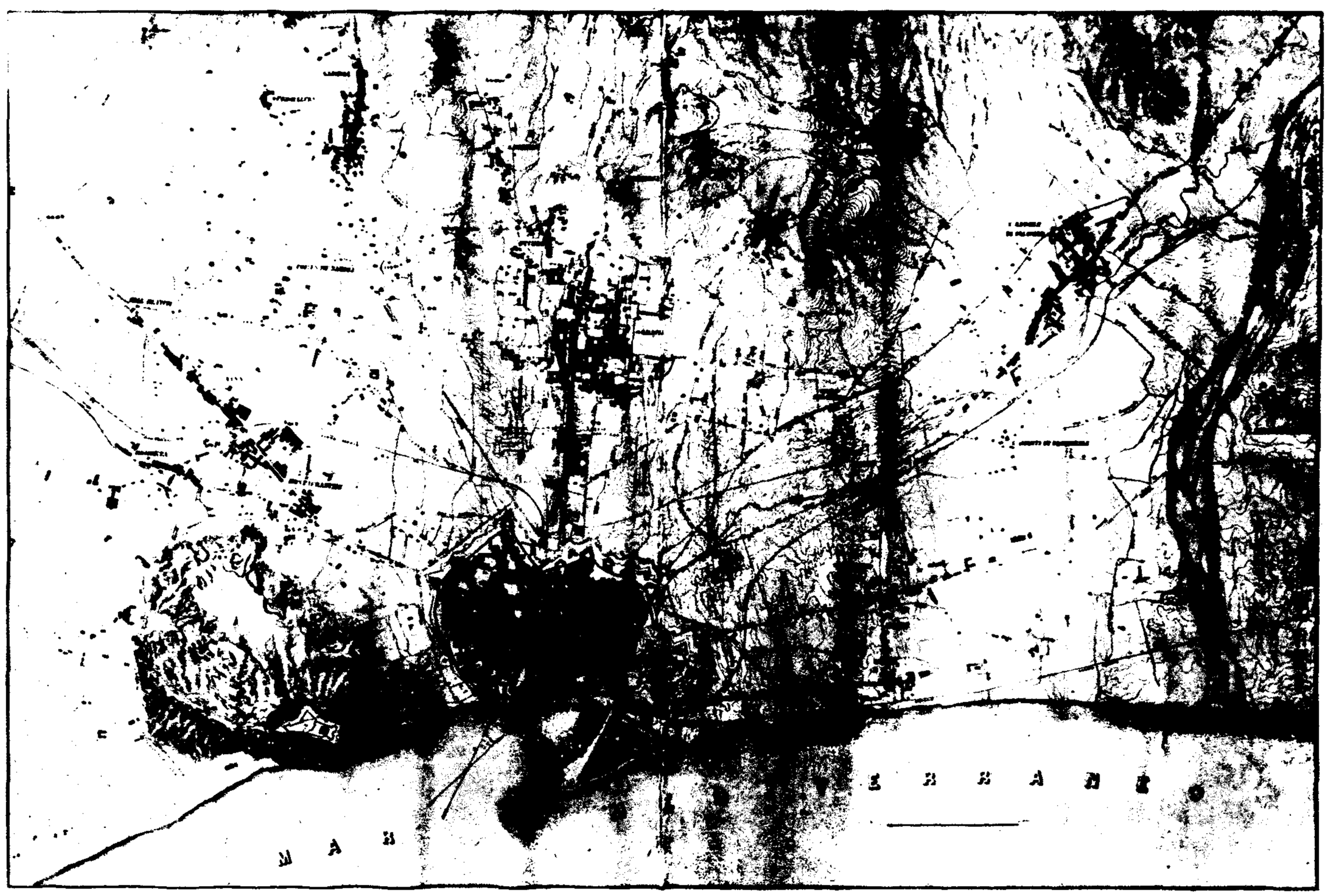

Figura 1. El pla topogràfic aixecat per Ildefons Cerdà el 1855, ens mostrava Barcelona com a ciutat compacta. En contraposició els pobles de la seva rodalia tenen un decreixement dispers segons els camins existens. Entremig, el buit creat per raons d'estratègia militar.
(Tret del llibre *«Historia del Urbanismo en Barcelona»*.)

muralles, etc. Cap solució no va arribar a terme. Es tractava d'empreses parcials que no podien satisfer les classes progressistes de l'època, desitjoses de realitzacions més radicals i globalitzadores (fig. 2).

2.2. Per un eixample global

Hom va haver d'esperar fins l'any 1854 perquè, després d'una epidèmia de còlera, una Reial Ordre autoritzés l'enderrocament de les muralles. L'any següent s'encarregà a Ildefons Cerdà el plànol topogràfic i, pel febrer del 1858, es va fer càrrec del Pla de «Reforma y Ensanche», que s'aprovà tot seguidament, abans de quatre mesos, pel juny del mateix any.

Però, mentre a Madrid s'anaven prenent totes aquestes ràpides decisions, el municipi seguia un altre camí. Primer, va encarregar a Garriga i Roca un plànol nou de la ciutat. Per l'escassedat de mitjans i per l'escala adoptada, era més aviat el que ara en diuen un «pla d'idees» que un veritable plànol de la ciutat. Després, va convocar un concurs fallat quan ja Ildefons Cerdà havia vist aprovat el seu pla. Aquest concurs va donar per guanyador a Antoni Rovira i Trias. Es tractava d'una ampliació en ventall cap al Nord, amb la implantació d'un centre representatiu entre la ciutat nova i la vella. Una Reial Ordre del 31 de maig del 1860 va aprovar definitivament aquest pla de Rovira i Trias (fig. 3).

2.3. El Pla Cerdà

Evidentment, de tots els plans d'urbanisme de Barcelona, el que va fer Cerdà és, amb tota certesa, el més popular. Diem el més popular, que no vol pas dir el més conegut, perquè el Pla Cerdà té molts més aspectes dels que transcendien a la seva quadrícula, que algú podria atribuir a un simplisme geomètric, però que era, en realitat, la plasmació d'una sèrie de coneixements i teories que Ildefons Cerdà havia assumit i desenvolupat àmpliament en el seu llibre «Teoría General de la Urbanización», que no va publicar fins l'any 1867 (fig. 4), tot i que l'havia acabat set anys abans. En el seu projecte de «Reforma y Ensanche» queden registrats el desig d'higiene i assolellament, la fe en la industrialització naixent i un anhel de fort canvi de la societat. També cal dir que les seves inquietuds estaven més orientades cap a l'«eixample» que cap a la «reforma» (fig. 5).

El pla ha arribat a nosaltres malejat per l'especulació, que ha permès unes edificabilitats manifestament superiors del que es preveia, mentre que, en canvi, els seus defectes no han estat objecte d'una oportuna cor-

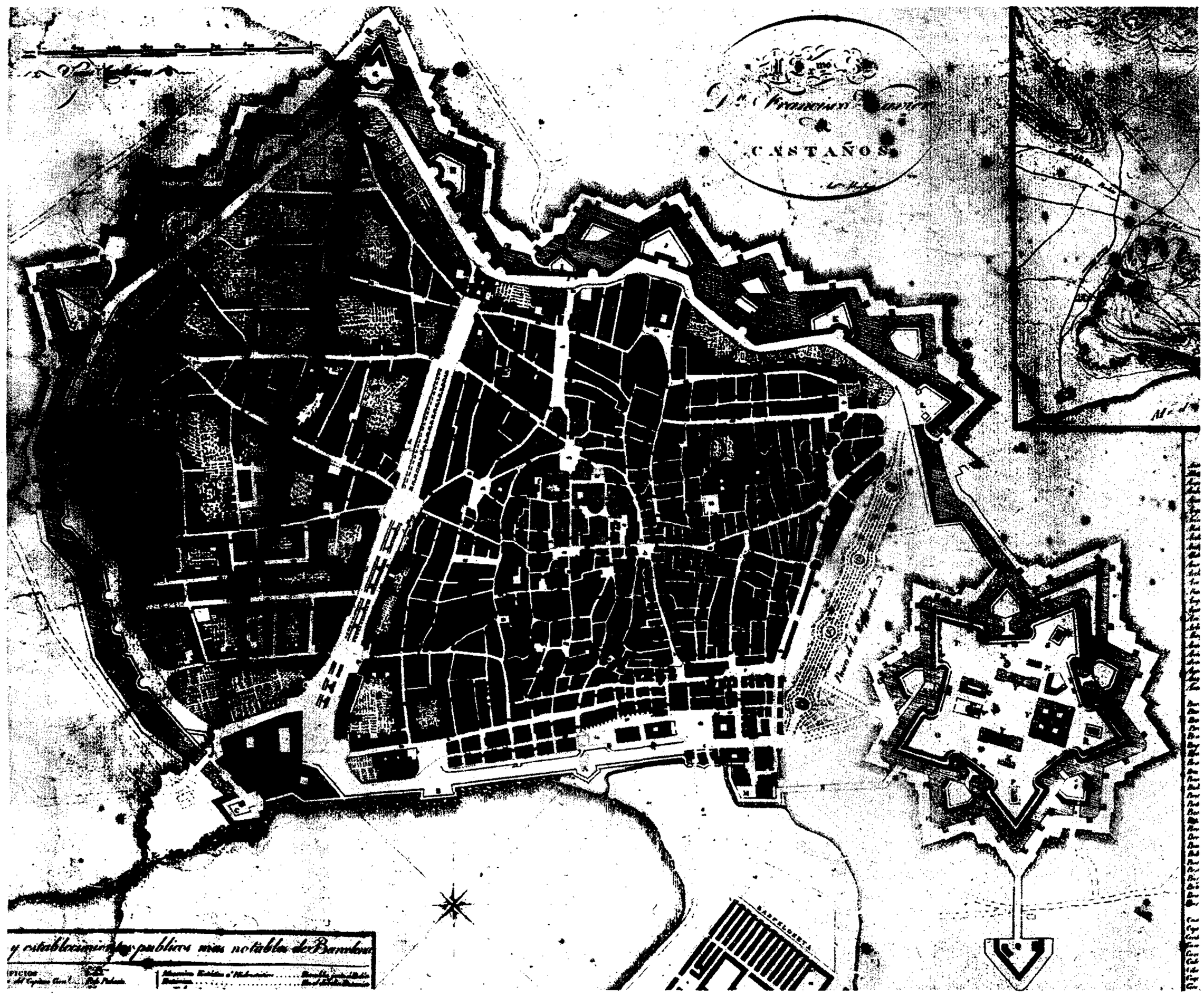

Figura 2. La ciutat medieval és compacta i tendeix a formes arrodonides. Des del 1838 al 1853, hi ha diverses temptatives per a omplir l'entrant del baluart de Tallers i el de Jonqueres, però cap no va arribar a terme.
(Tret del llibre *«Historia del Urbanismo en Barcelona»*.)

recció. Sovint se n'han copiat aspectes secundaris, per exemple una simple transposició de la quadrícula a dimensions molt més petites, que la fa inadequada a les necessitats de parcel·lació. Patis interiors i xanfrans perden la seva real significació. Si aquesta reducció de la grandària de l'illa és massa exagerada s'anirà a resultats realment caricaturescos. La integració dels nuclis preexistents (Gràcia, Sarrià, Sant Gervasi, Sant Andreu, Sant Martí de Provençals, etc.) no sempre estava ben resolta i les barreres ferroviàries o topogràfiques hi eren subvalorades. Un altre element oblidat era el de la ubicació de la indústria, que hom deixava allunyada a l'incontrol suburbà.

De totes maneres, Cerdà i el seu pla representen la ferma voluntat d'una ciutat de ser mestressa i senyora de la seva creixença, creant-ne una de radicalment nova i transcendent i, a més a més, igualitària per a tothom, sense jerarquies de localització. Naturalment, es tractava d'un «tothom» propi de l'època, que no preveia els problemes de les classes no burgeses, especialment del proletariat industrial o del món camperol.

2.4. El Pla de Reforma Interior. El Pla Baixeres i l'obertura de la Via Laietana

Cal contraposar als Plans d'eixample, que tenen una projecció vers l'exterior de la ciutat, els plans de Reforma Interior, que afecten l'aglomeració urbana existent. Si bé el propi Pla Cerdà ja s'anomenava d'Eixample i Re-

Figura 3. El Pla Rovira i Trias, guanyador del concurs municipal, tenia forma radiocèntrica, amb centre al punt d'unió de les dues ciutats, la nova i la vella, i l'eix del camí de Gràcia. (Tret del llibre *«Historia del Urbanismo en Barcelona»*.)

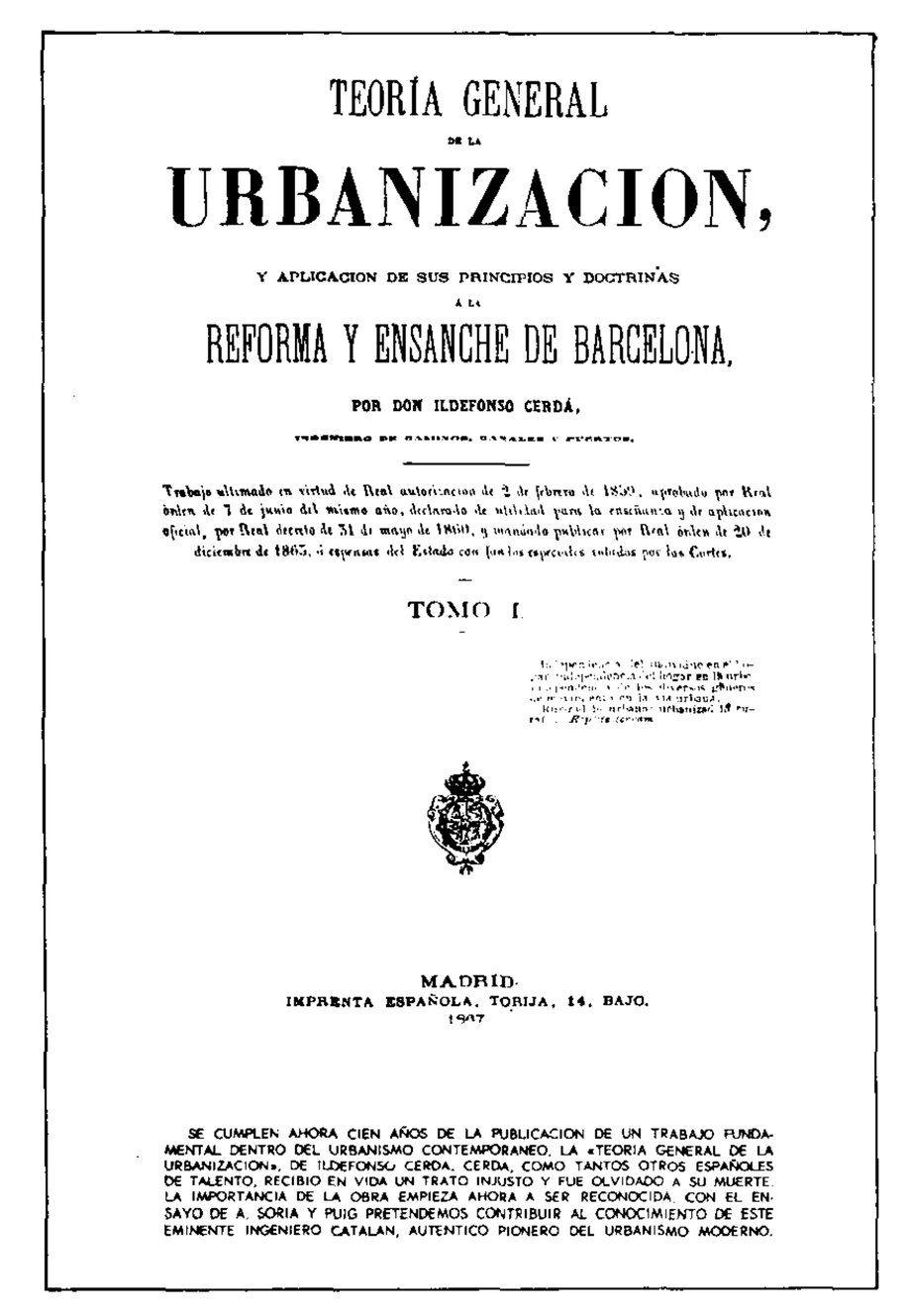

TEORÍA GENERAL

DE LA

URBANIZACION,

Y APLICACION DE SUS PRINCIPIOS Y DOCTRINAS

A LA

REFORMA Y ENSANCHE DE BARCELONA,

POR DON ILDEFONSO CERDÁ,

Trabajo ultimado en virtud de Real autorizacion de 2 de febrero de 1859, aprobado por Real órden de 7 de junio del mismo año, declarado de utilidad para la enseñanza y de aplicacion oficial, por Real decreto de 31 de mayo de 1860, y mandado publicar por Real órden de 20 de diciembre de 1863, á expensas del Estado con fondos especiales votados por las Cortes.

TOMO I.

MADRID.
IMPRENTA ESPAÑOLA, TORIJA, 14, BAJO.
1867

SE CUMPLEN AHORA CIEN AÑOS DE LA PUBLICACION DE UN TRABAJO FUNDAMENTAL DENTRO DEL URBANISMO CONTEMPORANEO, LA «TEORIA GENERAL DE LA URBANIZACION», DE ILDEFONSO CERDA. CERDA, COMO TANTOS OTROS ESPAÑOLES DE TALENTO, RECIBIO EN VIDA UN TRATO INJUSTO Y FUE OLVIDADO A SU MUERTE. LA IMPORTANCIA DE LA OBRA EMPIEZA AHORA A SER RECONOCIDA. CON EL ENSAYO DE A. SORIA Y PUIG PRETENDEMOS CONTRIBUIR AL CONOCIMIENTO DE ESTE EMINENTE INGENIERO CATALAN, AUTENTICO PIONERO DEL URBANISMO MODERNO.

Figura 4. Si Cerdà no hagués fet el seu famós Eixample mereixeria el nostre reconeixement com a gran autor i pioner.

forma Interior, no és fins després de l'aprovació de la Llei d'Expropiació Forçosa (10.1.1879) que les reformes interiors poden tenir una certa viabilitat. Deu dies després de l'aprovació de la llei, Àngel Baixeres, que l'havia impulsada, sollicita el pla de Reforma de Barcelona, que, més o menys, conserva les tres vies del Pla Cerdà que, en l'actualitat, són la Via Laietana, la Via García Morato i l'Avinguda de la Catedral (fig. 6).

2.5. El Pla Jaussely

Aquest pla, en la seva versió final de Romeu i Porcel, és un conjunt d'idees sobre els enllaços amb les poblacions limítrofs. Si el Pla Cerdà era una trama isòtropa pensada exclusivament per a residència, en aquest ja s'intueixen les possibilitats comercials, les necessitats industrials i, sobretot, els elements de representació collectiva. Busca camps visuals, punts singulars, i finalment, facilita la dominació militar per triangulacions de la ciutat —com el Pla Hausmann de París— des d'uns quants punts estratègics per a reprimir els avalots (fig. 7).

2.6. El Pla Regulador (Pla Macià)

Després del parèntesi imposat per la Dictadura del General Primo de Rivera, el país va recuperar el seu ritme i l'afany de ser amo del propi futur, preveient-lo i orde-

Figura 5. El Pla Cerdà és un intent de planejament global i integrat, i abasta un ampli territori.

(Tret del llibre *«Historia del Urbanismo en Barcelona»*.)

nant-lo. El Regional Planning (1932), la divisió territorial (1933-1936), el Pla d'Obres Públiques (1935), l'ordenació de la Costa Brava i d'altres, són elements diversos endegats per l'autogovern que demostren aquest afany. Naturalment, la ciutat de Barcelona, capital d'aquest autogovern, no podia quedar-ne al marge i, per tant, el Pla Regulador de la ciutat de Barcelona va ser-ne la concreció final. Lògicament, aquest Pla havia de ser global i integrador de tots els problemes que calia assumir: la renovació urbana, la immigració, el transport, la terciarització pròpia de la missió de capitalitat, la localització de les activitats productives (indústria) i l'organització de l'oci d'unes masses urbanes, aspectes que el pla Cerdà no resolia satisfactòriament. Alguns elements del Pla Macià són lleugerament autònoms. El més conegut és la Ciutat de Repòs i de Vacances que, redactat amb certa independència, hi va ser incorporat definitivament (fig. 8).

En la seva formulació final (exposició pública del 1935) el Pla conté entre altres, les següents propostes:

— Una zonificació per a l'ús industrial ubicada en dues grans àrees: una que comprèn Sants, la Bordeta i l'Hospitalet, i l'altra, el Clot i Sant Andreu, a cavall de les línies del ferrocarril. És a dir, s'elimina la zona de barreja de fàbriques i habitatges.
— La terciarització es localitza en uns edificis especials situats en terrenys guanyats al mar (actualment port) i en dos centres cívics, un dels quals sembla situar-se al parc de la Ciutadella.
— Per a zona de residència, la proposta cristal·litza en la remodelació de la trama del Pla Cerdà, que agrupa nou illes d'aquell pla i crea unes super-illes de 400 m de cantó.

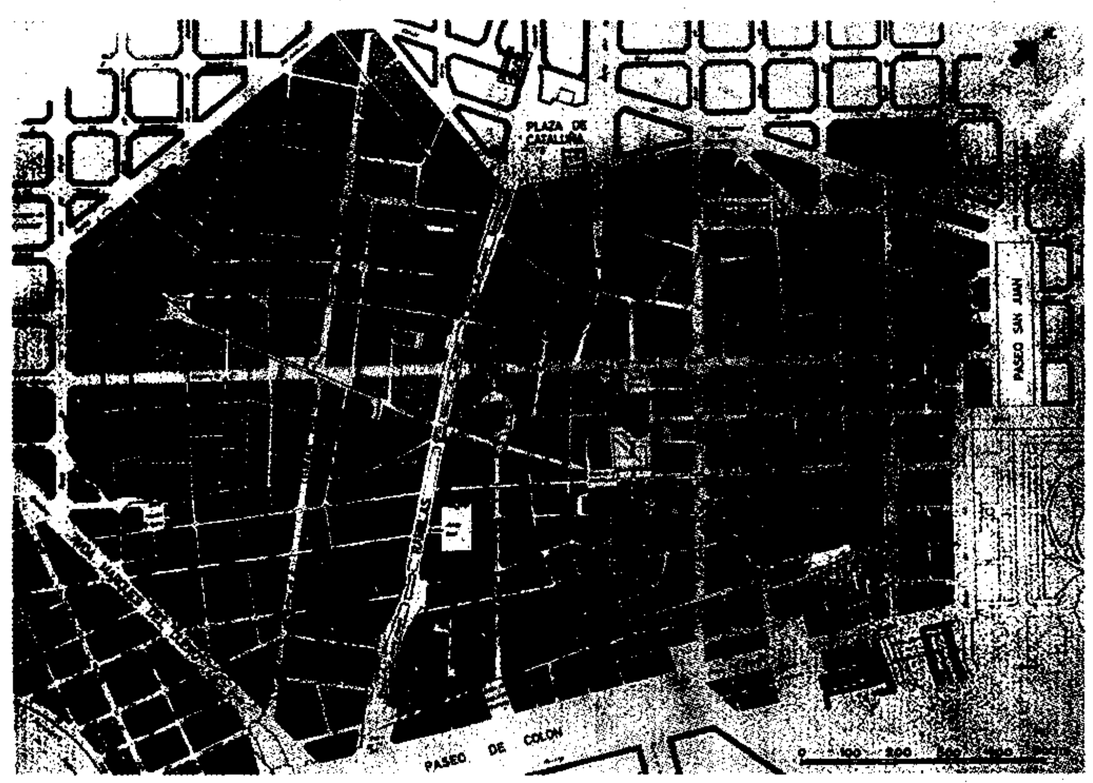

Figura 6. El Pla Baixeres. 1889. De les Grans Vies de reforma, només realitzada la Via Laietana. L'Avinguda Garcia Morato en fase interminable d'execució. La Via de la Catedral, abandonada.

Figura 7. El Pla de Romeu i Porcel és la formulació final del que havia previst Jaussely.

— Amb tot, l'element més desenvolupat és la Ciutat de Repòs i de les Vacances, projectada amb un clar sentit d'anticipació de la importància que han d'adquirir, per al futur de les masses urbanes, els problemes de l'oci col·lectiu. És interessant d'assenyalar que, per a l'endegament d'aquesta Ciutat del Repòs i de les Vacances, es va crear una cooperativa que va arribar a tenir fins a 800.000 socis.

Alguns elements del Pla (per exemple, l'Aeroport del Prat) han estat realitzats; d'altres han quedat com a simple proposta, ja que la situació polític-militar posterior no va permetre que el pla anés endavant. És possible que fos en part utòpic, en el sentit d'irrealitzable en aspectes concrets, però no hi ha dubte que era un intent de crear un marc apte per a integrar tots els problemes i programes que un autogovern podia plantejar-se.

2.7. El «Regional Planning»

Un símptoma de l'entusiasme i decisió amb què la Generalitat va començar les seves primeres passes fou l'accord del 31 d'octubre del 1931 decidint tirar endavant l'avantprojecte del Pla de distribució de la superfície de Catalunya, pla que, en el llenguatge de l'època, se'n va dir el «Regional Planning de Catalunya», projecte que portaren a terme els germans Nicolau Mª i Santiago Rubió i Tudurí. Aquest treball, anomenat de «distribució» de zones del territori català, va ser lliurat pels seus autors l'any 1932. Es tractava d'una primera temptativa molt elemental, però ja s'hi troben, segons M. Ribas i Piera, uns valors d'anticipació que, malgrat els 50 anys transcorreguts, encara són vigents: 1) el principi de des-

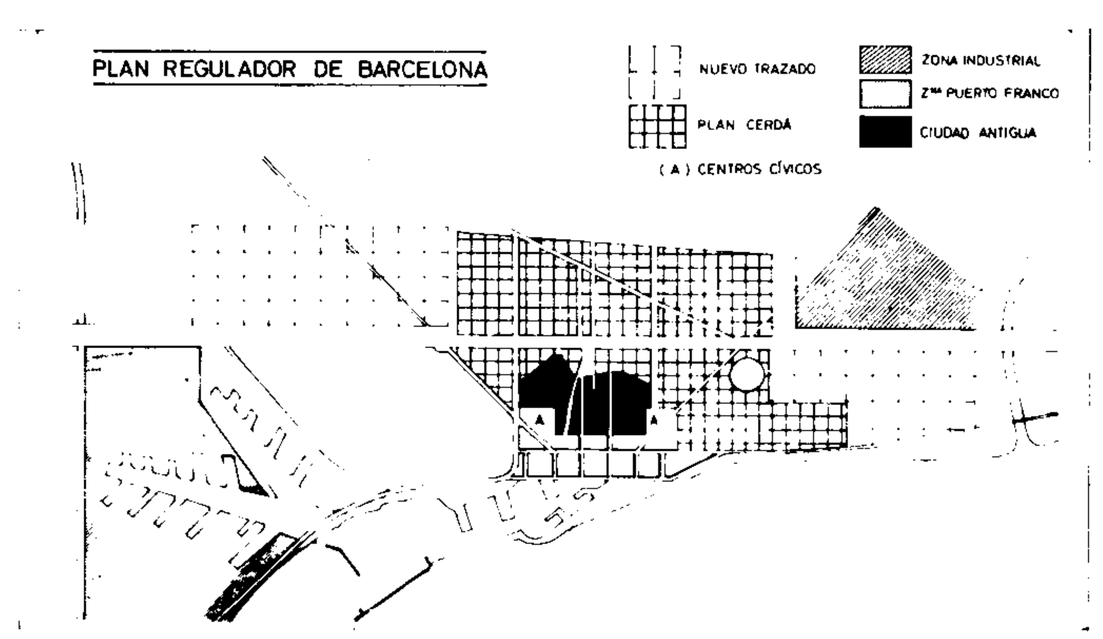

Figura 8. El Pla Macià reprèn la visió global i sintètica de la ciutat per a una nova època, en la qual la indústria ha portat unes classes obreres, amb unes necessitats d'esbarjo col·lectiu, i de transport, i sota una idea de capitalitat per a l'autogovern.
(Tret del llibre *«Historia del Urbanismo en Barcelona»*.)

congestió de Barcelona; 2) la tendència a homogeneïtzar el territori; 3 la consideració del Principat com una estructura urbana.

Amb tot, no va tenir quasi cap transcendència. Aquesta escassa incidència i el fet de tractar-se d'un tema més lligat a problemes territorials que urbans, fa que no ens hi detinguem aquí.

2.8. Altres poblacions del Principat

Les iniciatives d'urbanització barcelonines i el mestratge dels seus autors marcaren, lògicament, les decisions i projectes d'altres poblacions del Principat. Molt sovint, aquestes poblacions ja havien perdut el caràcter compacte medieval i s'havien escampat pels camins més propers. El creixement havia estat linial si estaven situades en una via de comunicació principal (per exemple, Granollers, Sant Celoni, Hostalric), amb un creixement progressivament menor com més lluny estaven de Barcelona; o ramificat, si estaven situades al centre d'un pla. El desig d'aprofitar racionalment el terreny es plasma en unes quadrícules sobre els buits deixats pel creixement espontani; eren quasi sempre d'eixamples parcials per a satisfer les necessitats del propi creixement.

Amb tot, hi havia també força poblacions que desitjaven un eixample radicalment renovador, tot i que no sempre la pressió demogràfica ho exigia. Especialment després de les Lleis d'Eixample (1864-1876) sorgiren a les principals poblacions iniciatives urbanístiques que acabaren per dotar-les de plans d'eixample de caràcter global. El Pla Daniel i Molina (1865) de Sabadell, el Pla Coret (1870) de Terrassa, el Pla Cabanyes (1878) de Mataró, en són els exemples més clars. Però també el Pla Gumà (1876) de Vilanova i la Geltrú, els del mateix autor (1880) a Reus, a Valls (1881) i a Tortosa (1890) i el Pla J. B. Pons (1895) de Badalona són ben significatius. Alguns d'aquests plans —i això és un fet molt significatiu— són anomenats de «Ensanche y Rectificación» (figs. 9 i 10).

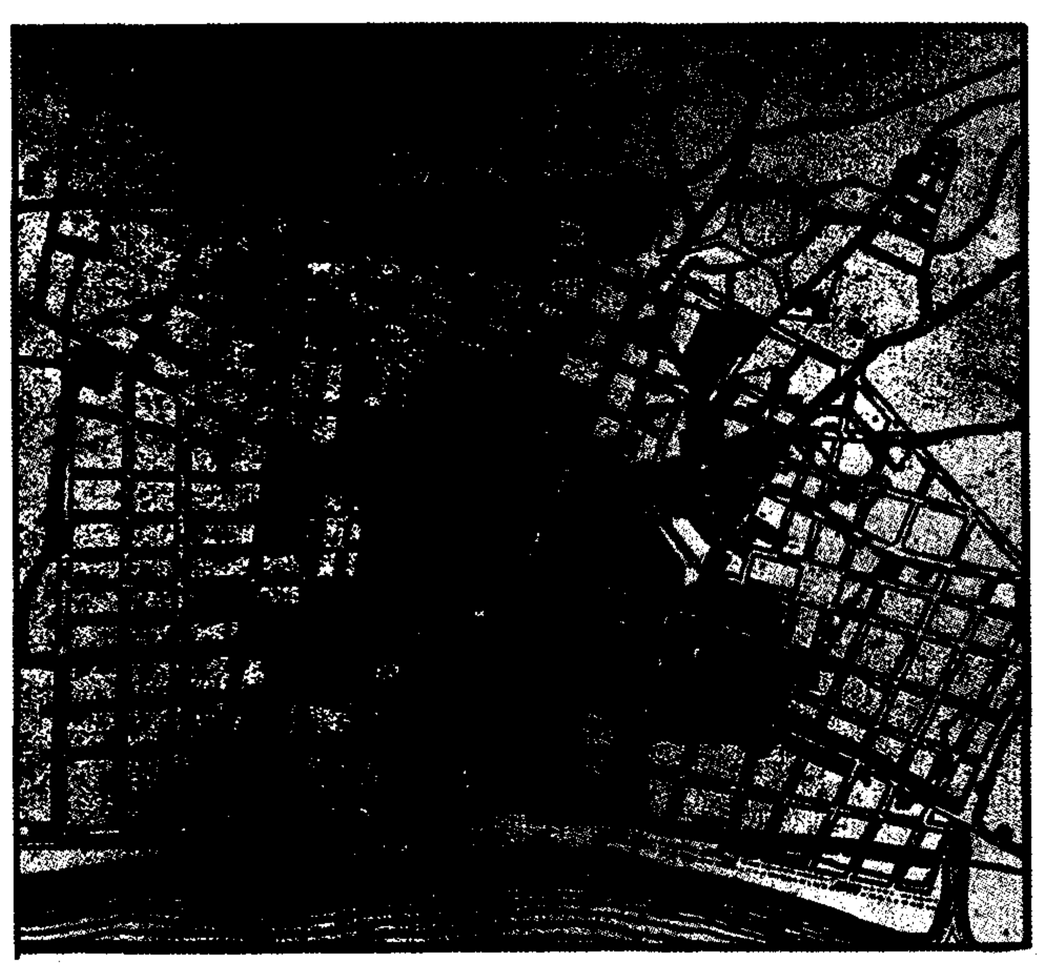

Figura 9. Entre els camins que surten de la ciutat murada, s'hi situen unes quadrícules limitades per una Ronda homotètica a la primitiva muralla.
(Tret de la *Revista Arquitectura*, n.º 8.)

Certament, els projectes de «reformes», consistents en obertures de carrers a través de la ciutat medieval o en l'ampliació i rectificació de vials, van ser iniciatives viscudes i desitjades per moltes ciutats, encara que molt sovint es quedessin sense realitzar. En canvi, ho van ser menys les malles triangulars i focals de tipus Jaussely o Hausmann, tot i que també van tenir una certa influència. Al mateix temps va penetrar parcialment a les poblacions la ideologia de les ciutats jardí, encara que foren generalment fenòmens menors i d'escassa transcendència. Amb aquests antecedents, és natural, doncs, que eixamples per quadrícules, reformes de vials o d'eixos radials marquessin la manera de fer un urbanisme de tota una època.

La simple traça sobre un paper d'una quadrícula no era garantia suficient que el creixement seguís la seva pauta. Accidents topogràfics i geogràfics representen un cost extra per a les infraestructures necessàries, i no

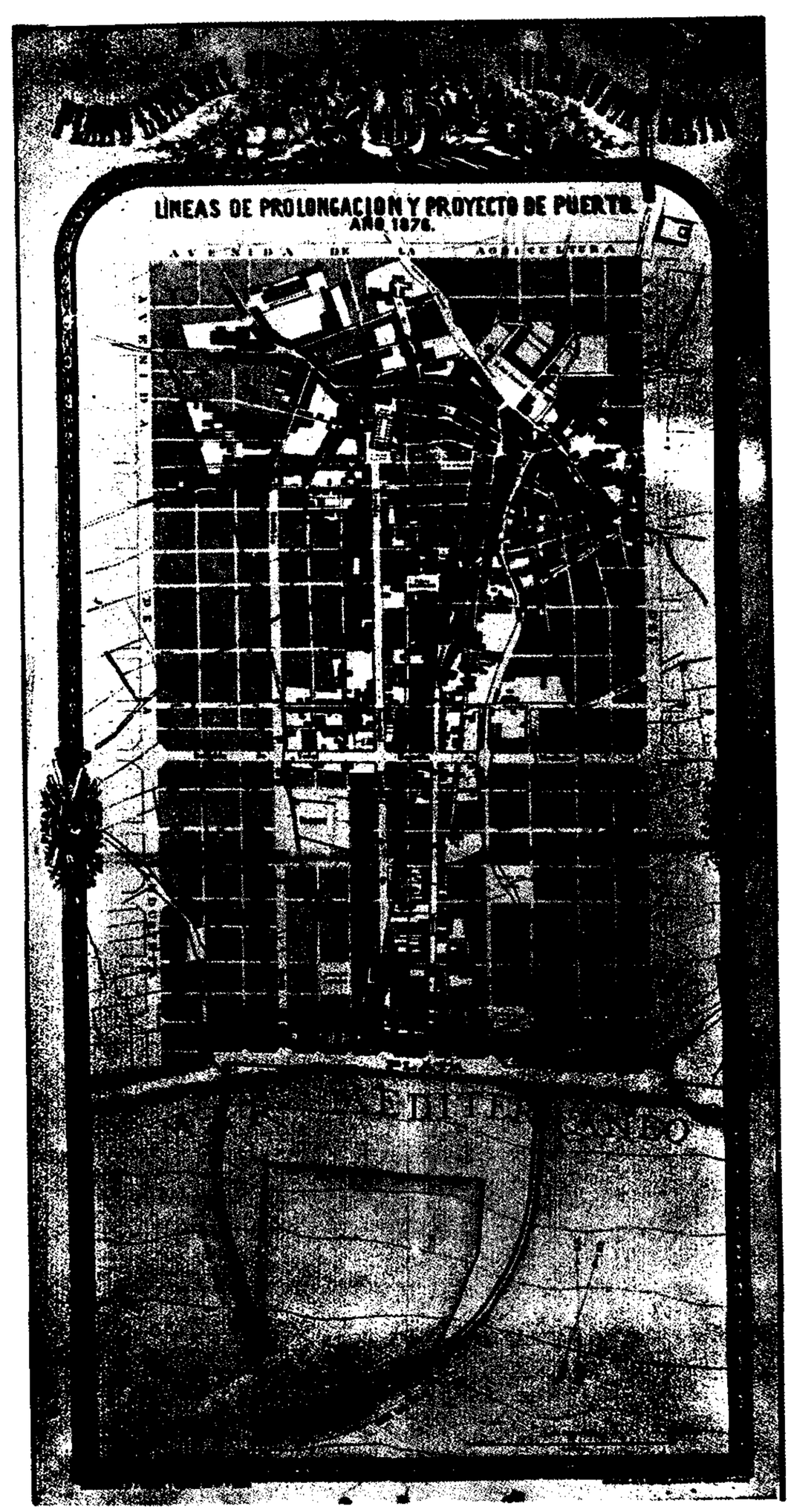

Figura 10. El nucli antic i el camí al varal mariner formen part d'un conjunt radicalment nou.
(Tret de la *Revista Arquitectura*, n.º 8.)

sempre hom estava disposat a pagar-les. El parcel·lari de tipus agrari va ser un condicionant molt més fort que no es pensava.

Per altra part, l'existència de vells camins oferia una possibilitat de creixement amb una oferta de solars molt adequada a la demanda de cases unifamiliars de cos (uns 5 m d'amplada). Per això, el creixement d'habitatges va representar la persistència dels vells camins i també l'aparició de carrers nascuts com a branques d'aquests camins; amb independència que s'obrissin o no els vials marcats en els documents oficials. A les fàbriques, en canvi, els caldrà terrenys més grans que els que ofereix la trama dibuixada sobre un parcel·lari preexistent. A causa d'això tendiran a «no obrir» els nous vials i, fins i tot, a tancar-ne si convé.

L'eufòria creadora i el desig de modernitat d'aquella societat no en té prou amb crear una ciutat nova amb els plans d'eixample, sinó que també vol «reformar» la ciutat heretada, especialment en el seu aspecte més visible, que són els carrers estrets i de traçat tortuós. Per això, les reformes que s'emprenen es limiten sovint a eixamplar i ampliar carrers per tal de crear vies de trànsit i visual directa que parteixen a trossos la ciutat vella, sense acord ni programació amb el viari preexistent. Es tractava d'operacions pensades més aviat com a accions de prestigi i, fins i tot, de control policíal o sanitari, però que gairebé mai no arribaren a ser totalment assolides. El cas de la Via Laietana, que va ser una reforma completament acabada, n'és una excepció. De fet, aquestes operacions tenen uns costos que les fan inviables si no hi ha paral·lelament un canvi d'ús d'habitatge a comerç o a sector terciari, o de millorament substancial en l'«estanding» dels habitatges.

Aquest és el panorama urbanístic de Catalunya abans de la guerra civil, encara que caldria considerar altres influències menors, com per exemple, l'esmentat pla Jaussely que triangulava Barcelona en busca de punts focals de major interès dins de la malla criticada de monòtona del pla Cerdà. Tendència que també és possible detectar en altres poblacions del Principat.

Resum

A les darreries del segle XIX, el gran desig dels ciutadans de Catalunya de crear una nova societat, té la seva plasmació en el camp de l'urbanisme en els anomenats plans d'Eixample i Reforma.

Són plans que, si bé incorporen la ciutat antiga, compacta o ramificada segons els casos, aspiren a crear una ciutat radicalment nova, amb un esperit propi de peoners o colonitzadors, i cristal·litzen en projectes ambiciosos que sovint excedeixen les veritables necessitats derivades dels creixements demogràfics reals. El cas més palès és el de Barcelona amb el seu pla Cerdà, que obria uns horitzons urbanístics immensos a una aglomeració urbana mantinguda en la forma compacta i arrodonida pròpia de les ciutats emmurallades i amb un entorn deshabitat per raons d'estratègia militar.

Però les altres poblacions del Principat també van formular plans de Reforma i Eixample amb condicionaments, virtuts i defectes similars als del pla Cerdà. Podríem dir que, en general, són plans que, basats en els antics camins existents, quadriculen el territori oblidant els accidents geogràfics o les barreres de les infraestructures ferroviàries. Són plans pensats, bàsicament, per a residència de les classes burgeses. Obliden, en canvi, les necessitats industrials, que són el motor del seu creixement, i no analitzen, ni tenen en compte, el món camperol i la parcel·lació agrària, que tant havien de marcar els creixements reals. El traçat geomètric, bàsicament en pastilles rectangulars sovint axamfranades per mimetisme del Pla Cerdà, no sempre respondrà a les necessitats pròpies de l'estatge unifamiliar, i aquest s'haurà de refugiar en l'oferta que representen les possibilitats dels vells camins, encara que en sigui prevista la desaparició, i que, per això, tendiran a perdurar.

El moviment de les «ciutats jardí» angleses també va arribar a Catalunya, però cal dir que, per bé que es van copiar les seves formes radials, es va fer amb independència total de l'ideal cooperatiu que n'era el suport. Certament, la versió catalana que hom va anomenar «la caseta i l'hortet» té unes arrels ideològiques molt diferents. La versió anglesa estava entroncada amb el cooperativisme i el socialisme; la versió catalana tenia, en canvi, un substracte menestral, burgès i individualista.

S'haurien de recordar també els esforços fets a Catalunya per la Generalitat, tant en el camp de l'ordenació del territori, com en l'urbà de Barcelona, amb un plantejament, el Pla Regulador, que volia reconsiderar la ciutat des del punt de la seva ideologia. Va ser una promesa que s'hauria pogut coronar amb glòria, però que es va veure frustrada per l'ensulsiada de la guerra civil. Les seves propostes han quedat com a tema per a estudiosos, però han tingut poca ressonància en la realitat.

3. DE LA GUERRA CIVIL AL PLA D'ESTABILITZACIÓ

3.1. La postguerra. De l'autarquia i l'«estraperlo» al Pla d'Estabilització. El buit urbanístic, l'urbanisme acadèmic i l'aparició dels suburbis

Els vencedors de la guerra civil havien trobat el seu millor suport entre la població de les àrees rurals: especialment propietaris, menestrals o grans terratinents. No havien trobat, en canvi, cap suport en el proletariat industrial que habitava els grans nuclis urbans, com ja s'havia demostrat a les consultes electorals lliures. A causa d'aquesta situació, ja des de l'inici, hom va considerar el proletariat urbà com a enemic, i, per tant, no és gens estrany que marginessin del seu ideal i dels seus projectes tota idea de ciutat i, doncs, tot possible plantejament urbanístic de la col·lectivitat.

Caldrà esperar fins al 1945 perquè l'Administració central creï el primer òrgan de planificació, la «Comisión Superior de Ordenación Provincial», que des del centre dirigeix l'ordenació de les «provincias». Però encara caldrà esperar dos anys més (desembre del 1947) perquè aquest organisme actuï realment en relació a Barcelona. Ho fa autoritzant l'Ajuntament a redactar un pla per a «Barcelona y su zona de influencia».

En aquests primers anys de la postguerra no hi ha, doncs, cap plantejament global dels problemes urbans. Totes les forces s'esmercen en la «reconstrucció» física i arquitectònica i, ja més endavant, en el problema de

l'habitatge. Recordem, però, que els problemes de l'habitatge depenen en aquell temps d'un organisme anomenat «Vivienda y Paro», i pertanyen a una mateixa Direcció General lligada al Ministeri de la Governació. Eren dos fenòmens ben distints que s'unien artificialment, ja que l'atur, en aquell moment, era bàsicament rural, i la manca d'habitatges, en canvi, era un problema urbà. El fet d'estar incorporats al Ministeri de la Governació ja indica que el tractament dels dos era simplement un subproducte del problema d'ordre públic.

La política de l'habitatge que impulsa aquella Direcció General es produeix, doncs, en el sentit de l'ordre públic: llei de «Viviendas Protegidas» (1939) per a promocions oficials, de «Viviendas Bonificables» (1948) per a promocions privades. En aquesta política cal considerar la incidència de la «L.A.U.» (Ley de Arrendamientos Urbanos) per la congelació dels lloguers, que va marcar el camí vers la propietat horitzontal en perdre els habitatges de lloguer tot incentiu rendible.

El poc urbanisme fet des dels gabinets de Madrid es pot dir que va ser més aviat arquitectura que urbanisme, ja es tractés del Pla de Salamanca o dels de «Regiones Devastadas» (Brunete) o del «Instituto Nacional de Colonización». Naturalment, Catalunya i en general els Països Catalans queden gairebé sempre al marge d'aquestes actuacions. Potser les úniques realitzacions al Principat són Gimenells al Segrià, i Villafranco al Delta de l'Ebre. A Barcelona hom no fa gens d'urbanisme si exceptuem l'ordenació de la Diagonal «y zona de influencia», dominada naturalment per l'academicisme i el triomfalisme.

El país reemprèn a poc a poc la seva marxa. A Catalunya comença la vinguda massiva d'emigrants provocada per l'èxode també massiu d'altres províncies de l'Estat Espanyol, i donat l'envelliment de la població autòctona per baixa natalitat. Aquesta gran immigració i la progressiva disminució de l'estructura de la família, crearen ràpidament un dèficit d'habitatges que les actuacions oficials no podien eixugar. Apareix el fenomen del barraquisme amb els seus diversos grups de radicació (Montjuïc, Diagonal, Somorrostro, Torre Baró...). Sorgits, primer, sobre el traçat de primitives urbanitzacions de segona residència, després en terrenys parcellats expressament. Així van apareixent, per mitjà de l'auto-construcció, tota una sèrie de suburbis, més o menys legals, que s'aniran expansionant progressivament.

3.2. El Pla Comarcal i el Pla Provincial de Barcelona

La «Comisión Superior de Ordenación Provincial» que va ser creada el 1945 va portar una vida esmorteïda fins al 1950, any en què la Comissió es formalitza en dos equips polaritzats per l'Ajuntament i la Diputació, sota la direcció dels arquitectes Soteras i Balrich, respectivament. El treball dels dos equips, però, va seguir un ritme diferent.

L'equip de l'Ajuntament es va avançar en la seva feina, i el 1953 veu aprovat el «Pla d'Ordenació Urbana de Barcelona i zona d'influència», i la creació d'una Gerència per al control comarcal. El pla consisteix en una total subdivisió del territori en àrees d'ús i tipologia homogènies. Va portar fins als menors tamanys la idea del «zoning» de l'urbanisme racionalista. És una espècie d'inventari detallat de zones, entre les quals s'introdueix la dels blocs oberts, com a exponent de la modernitat higienista. El desenvolupament s'havia de realitzar per plans parcials que l'anessin portant a terme, si bé en la realitat aquests plans parcials han estat l'eina per a modificar-lo substancialment. També comportava una certa idea de nuclearització, ja sigui com a conseqüèn-

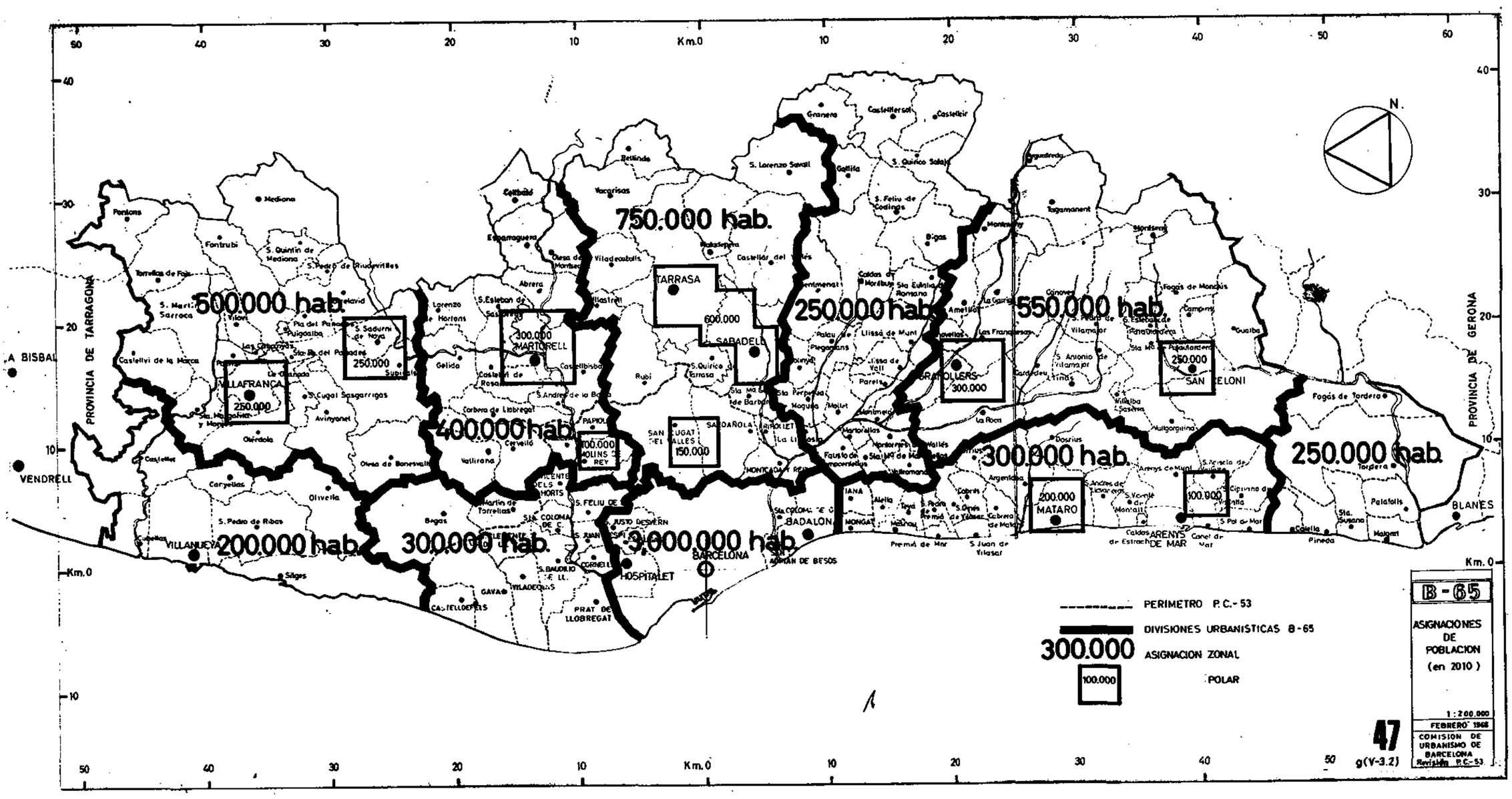

Figura 11. Pla Comarcal.

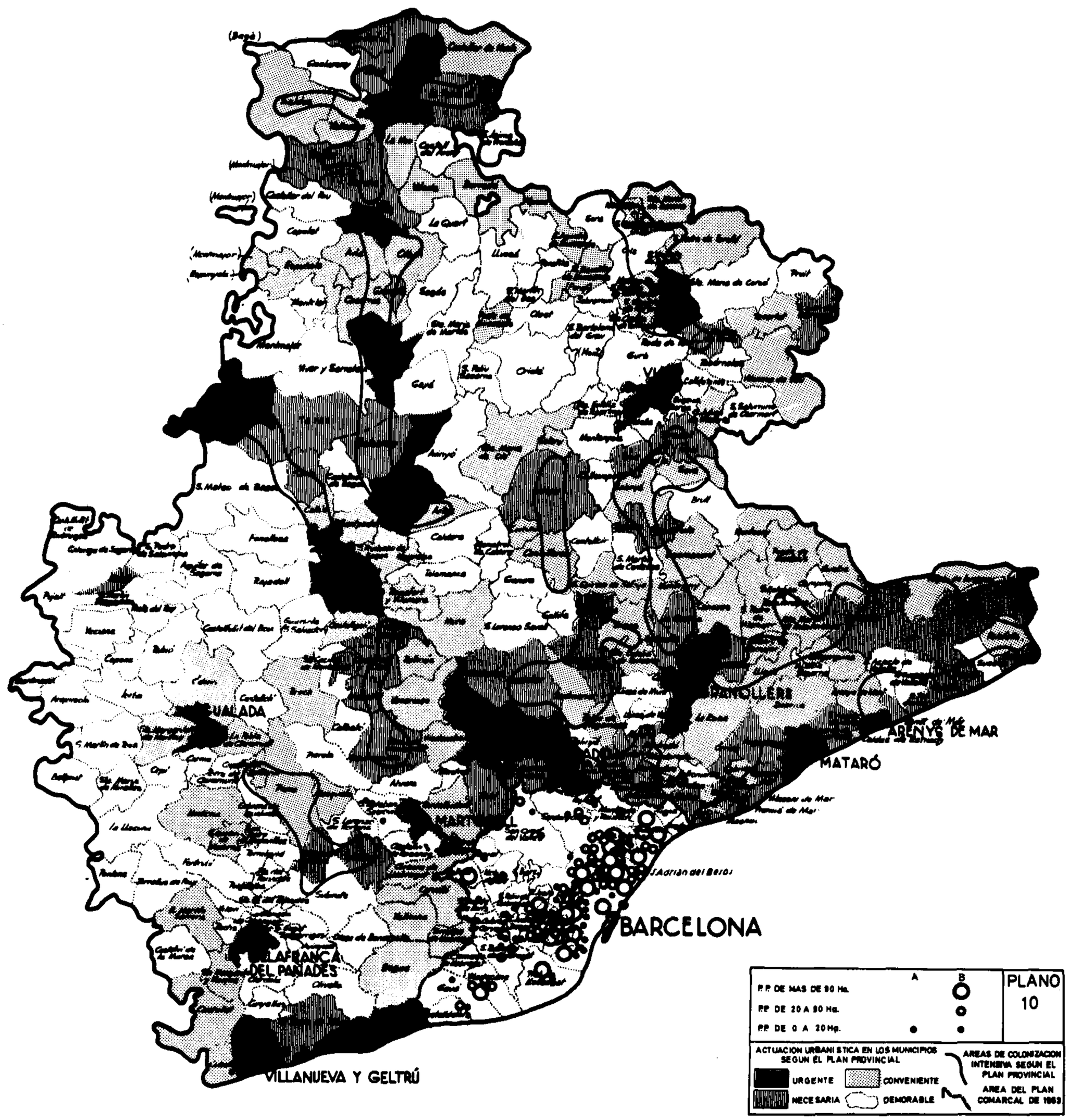

Figura 12. Pla Provincial.
(Tret de «*Presentación y estadística de los planes parciales de la provincia de Barcelona,* 1956-1970».)
O.I.U (Barcelona, 1974).

cia del propi pes de la realitat, ja sigui per una certa influència de l'urbanisme organicista o dels models més coneguts (Pla de Londres, de Sir Abercromby).

L'altre equip, el de la Diputació, va tardar fins el 1959 a formalitzar el Pla i no en va tenir aprovada la normativa fins el 1963. És tot el que va fer, perquè la resta va quedar, no sols en la pràctica, sinó també en la legalitat, com un simple estudi indicatiu.

Tant el pla de l'Ajuntament com el de Diputació són ben bé producte d'un mateix moment, encara que hi hagi 10 anys de diferència entre l'un i l'altre, i que hi hagi hagut entremig l'aprovació de la Llei del Sòl (maig del 1956). El fet que el Pla Provincial hagi restat legalment només «indicatiu», no el situa massa lluny del que la realitat ha estat el Pla Comarcal. També en el Provincial hi ha un cert reflex de l'urbanisme organicista (més acceptable per la ideologia dominant que l'anomenat urbanisme racionalista internacional), que comporta una nuclearització i jerarquització de les poblacions, encara que pot ser que només es tracti d'acceptar la realitat tal com és, sense vocació de modificar-la, tal com s'ha dit del Pla Comarcal. Han acabat essent un simple catàleg de zones que, convenientment combinades, permeten de fer plans generals i plans parcials sense gaire esforç, aprovables per les Comissions respectives.

Com un anex i ampliació del Pla Comarcal de Barcelona, es va aprovar el març del 1963 el Pla Comarcal del Maresme (la més propera a la capital) i també el

del Vallès. Amb tot, no són més que simples prolongacions de l'anomenada Comarca del 53.

3.3. La política de l'habitatge

L'aprovació del Pla Comarcal va impulsar la redacció de plans parcials que van fomentar el creixement de la ciutat per inserció en el teixit urbà de grups d'habitatges, on l'existència de terrenys buits ho permetia; el plantejament bàsic és el de grups de blocs de pisos. Els grups d'habitatges van ser promocionats per organismes públics, que construiren generalment les cases destinades als sectors més pobres (Cases del Governador a Verdum (1953) o les del «Congrés» (1954), i també s'hi va afegir la promoció privada. Potser és Montbau (1956) el millor prototipus de l'urbanisme de l'època a base d'elements paral·lelepipèdics d'ordenació octogonal. Però també hi va haver el Besós, la Guineueta i d'altres.

L'any 1957 s'aprovà el «Pla d'Urgència Social» i es va crear el «Ministerio de la Vivienda». A través de les «viviendas subvencionadas» o de «renta limitada» s'obre la porta a una sèrie de promotors que construiran i vendran amb propietat horitzontal un nombre cada vegada més gran de pisos.

Hem dit que es tractava d'una política de l'habitatge; en realitat, hom pretenia utilitzar el sector de la construcció com a eina per a dirigir l'activitat econòmica. Tot i que això tenia unes greus limitacions, donada la gran inèrcia de la construcció d'habitatges, a causa del gran lapse de temps transcorregut des del moment en què s'inicià la promoció fins a l'acabament. La clàssica política de «stop and go», és a dir, frenar quan hi ha excessives tensions inflacionistes i reactivar després, té en aquest sector més inconvenients que en altres. Des que s'obria la sol·licitud de «cupos» per a construir els habitatges, fins que aquests estaven en plena construcció, havien transcorregut uns períodes de temps suficients per a haver fet canviar radicalment la conjuntura econòmica, de recessiva a expansionista o a l'inrevés.

3.4. Els plans municipals i el creixement urbà

La promulgació de la Llei del Sòl (maig del 1956) i l'expansió de les necessitats d'habitatge durant la dècada dels 50, va ser el motiu de la realització de diversos plans municipals.

L'obligació d'ordenació del sòl resultava una tasca superior a les possibilitats de molts municipis, la qual cosa va motivar que se n'encarreguessin les Comissions Provincials. L'equip Baldrich de la Diputació de Barcelona va desenvolupar els plans generals de moltes poblacions caps de comarca. Aquests plans són, encara, focalitzats als nuclis de població ja existents amb eixamples més o menys nuclearitzats, de tipus radiocèntric, amb densitats en disminució progressiva vers la perifèria. Recorden el Pla de Londres, i consten d'unes zones, amb normativa extreta del catàleg que hem esmentat en parlar del Pla Provincial i del Pla Comarcal (fig. 13).

També hi ha un altre grup de plans generals; és el de poblacions petites situades en terrenys d'interès turístic, especialment a la costa. El focus d'interès turístic

Figura 13. Exemple típic de pla d'ordenació realitzat per l'anomenat «equip Baldrich». Pla de zones progressivament menys denses, radiomètric i lleugerament nuclearitzat. Més enllà d'aquests límits, la problemàtica del territori no es plantejava.
(Cedit pel senyor *Manent*.)

és el que mana en redactar aquests plans que, sovint, ni tan sols contenen l'ordenació de tot el terme municipal. En són un exemple els plans de la Costa Brava realitzats per la Comissió Provincial de Girona. Amb tot, no van ser les falles dels plans el més greu d'aquest problema, sinó el retard amb què els municipis van elaborar aquests documents, si és que ho van fer; en realitat els municipis que varen redactar un pla general van ser, de fet, una petita minoria. Les causes es poden buscar, o en la falta de recursos o en la dificultat que suposava una llei que no va veure mai redactat el reglament corresponent, o en el fet que els propis municipis preferissin no comptar amb cap mena de pla, per tal de deixar les mans lluires als promotors reals o possibles. Cal reconèixer que l'eina utilitzada pel desenvolupament de l'urbanisme ha estat el pla parcial o, per ser més precisos, un simple pla d'alineacions amb una semiaprovació.

La carència de pla general ha estat la característica més forta d'aquest període en els municipis de Catalunya. Ja que si, com hem dit, sovint existia un pla d'eixample al voltant del nucli urbà preexistent, l'especulació triava, més enllà d'aquestes àrees, en terrenys més llunyans, unes zones que convertia en edificables. Eren terrenys sense tantes expectatives urbanes o topogràficament menys aptes, sovint ja sense valor agrícola per l'abandonament dels conreus de secà, especialment la vinya. Era el creixement anomenat «espontani» realitzat sovint sobre un parcel·lari agrari, que es desenvolupava unes vegades en forma de taca d'oli, i altres en forma d'esquitxos lligats per camins rurals o simples torrenteres.

Resum

Durant la postguerra desapareix l'urbanisme com a plantejament global a conseqüència de la ideologia antiurbana dels vencedors.

L'únic problema urbà plantejat és el de l'habitatge, que no és considerat primordialment en si mateix, sinó

de manera subsidiària per tal de fer front al problema de l'atur o com a possibilitat de tenir una eina a la mà capaç de dirigir l'activitat econòmica. La insuficiència d'aquest plantejament és l'origen de l'aparició dels nuclis suburbials d'autoconstrucció que no responen a cap pla urbanístic.

La falta de plans generals o la insuficiència dels que es projecten, fonamentats en un «zoning» d'unitats de tipologia homogènia, no pot endegar el creixement anàrquic que tot un seguit de plans parcials aniran desenrotllant segons el criteri d'uns promotors privats. Habitualment, aquests plans parcials no s'avancen, sinó que segueixen o consoliden les tendències que els suburbis d'autoconstrucció havien marcat.

4. DEL DESENROTLLISME TECNOCRÀTIC A LA CRISI ECONÒMICA

4.1. Els plans de desenvolupament

La pujada al poder de l'equip tecnocràtic suposa la implantació del Pla d'Estabilització i un sanejament de les finances. Això fa que els capitals forasters comencin a mirar amb bons ulls aquest país i acabin per venir. El primer suport econòmic cap a la industrialització té, però, dues altres fonts. La primera és la munió de turistes europeus que s'escampen per tota la nostra costa. Famolencs de sol i atrets per la vida barata, deixen un remanent notable de divises. L'altre font són els emigrants. A milers i milers s'han dispersat per l'Europa industrialitzada, treballen, suen, mengen poc, viuen estretament, però cada mes arriben importants remeses

Figura 14. Les actuacions puntuals (pols i polígons) i les zonals, Pla Badajoz, Pla Jaén, Tierra de Campos, no afecten els Països Catalans.
(Tret de: *«The spatial structure of the spanish economy»*.)

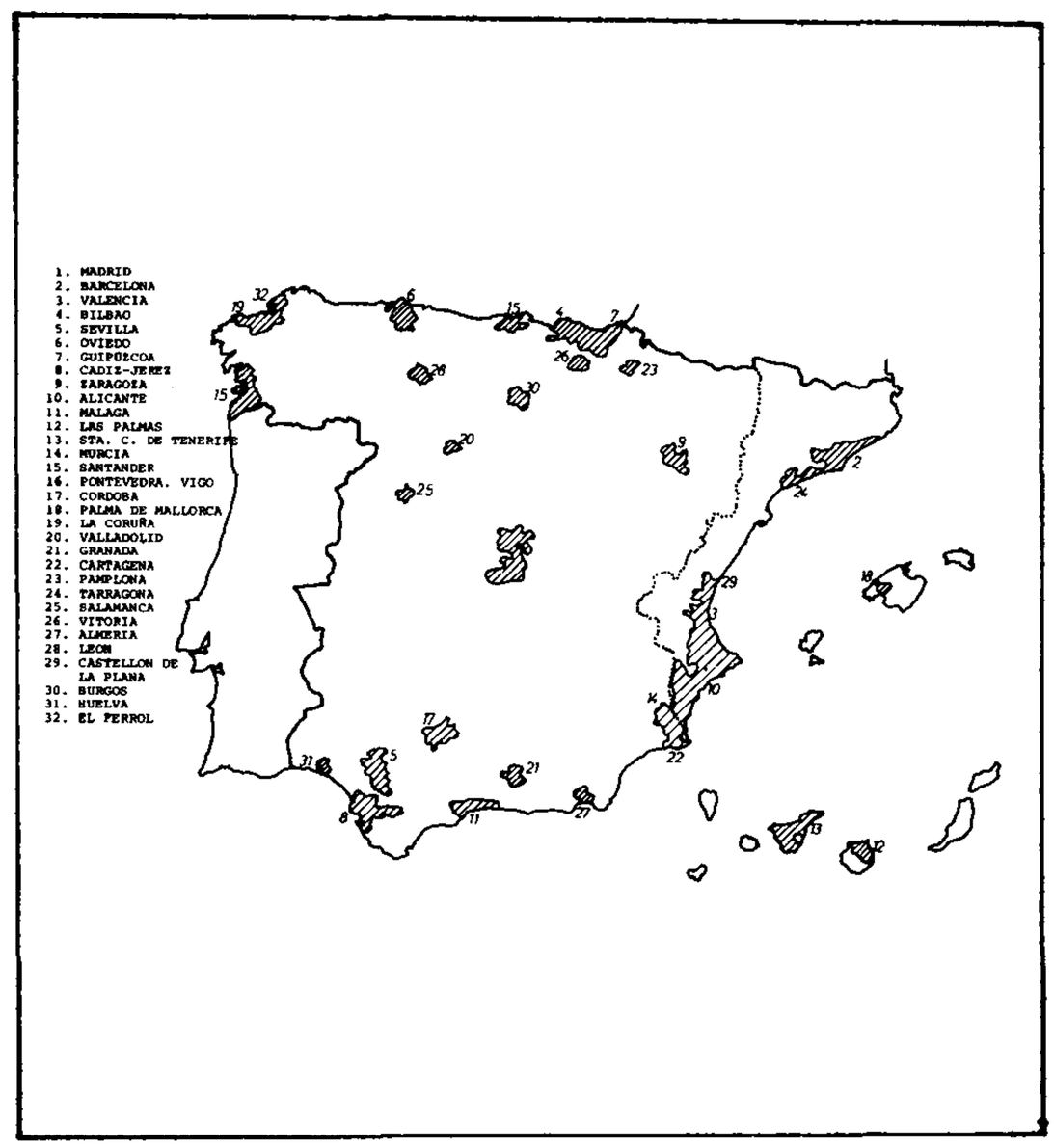

Figura 15. ... en canvi, el creixement dit «espontani» hi té moltes incidències com es veu en aquesta previsió d'àrees metropolitanes. (Tret de: *«The spatial structure of the spanish economy»*.)

de divises. La industrialització va endavant i s'apliquen els criteris de l'informe del Banc Mundial (1962).

Es redacten els primers Plans de Desenvolupament. La distribució territorial, però, no hi és. Si de cas hi haurà els anomenats «pols» i «polígons», i encara. Els criteris en l'assignació d'aquests polígons eren obscurs. Només algun s'explicitava, per exemple, el d'aconseguir «lligar» la perifèria amb el centre (així el cas de Saragossa, Burgos, etc.). L'altre criteri que sembla evident era el d'afavorir les zones que havien contribuït a l'«Alzamiento Nacional». Aquest, però, no es deia, es feia (fig. 14).

Amb aquest criteri, doncs, ja es veu clar que els Països Catalans en podrien treure ben poca cosa del Pla de Desenvolupament. En el primer Pla només s'hi consideraven, com a «descongestió» de Barcelona, els polígons de Manresa i Igualada. A la pràctica no van tenir el més mínim efecte. La realitat va continuar igual. En el segon Pla es reconeix el fet supramunicipal de l'existència de les àrees metropolitanes, i per tant, l'existència del fet barceloní. És en el tercer Pla que s'emprèn la planificació d'una ciutat nova: Santa Maria de Gallecs (vegi's decret «Actur» «Actuacions urbanístiques per acció concertada»).

Si és ben poca la incidència directa dels Plans de Desenvolupament, a causa de la nulla planificació regional i del mínim component territorial d'aquests Plans, sí, en canvi, que és molta la influència indirecta. S'alliberen les forces del mercat capitalista i s'accelera la concentració cap als nuclis ja desenvolupats. Això fa que es produeixi un creixement de tot el conjunt barceloní (fig. 15).

S'endevinen, doncs, les zones que creixeran, i això fa que aquells terrenys pugin de valor de manera fortíssima i incontrolada. Són les cèlebres plusvàlues del sòn. El mercat de l'habitatge és, i es preveu que serà,

estable, i per tant atreu importants capitals. Les immobiliàries de tota mena inicien un veritable assalt al poder polític. Tots intenten d'aconseguir que les Corporacions facin les infraestructures i equipaments allà on ells tenen els seus terrenys per a construir estatges.

Aquesta expansió no tan sols afectarà Barcelona i la seva rodalia; també la costa, a causa del turisme, crearà unes expectatives similars. I encara més: la muntanya i els petits poblets es veuran invadits per una munió de gent de ciutat que busquen una residència secundària.

4.2. Els Plans Parcials

L'expansió industrial, sollicitada els anys 50, es va produir en un país que, pràcticament, no tenia cap canal per on conduir-la. La Llei del Sòl (llei que mai no arribà a tenir el corresponent reglament) fonamentava l'ordenació territorial en allò que s'ha anomenat «cascada de Plans». Això és, uns plans que anaven progressivament de menor a major detall. Bàsicament es tracta de plans generals d'àmbit municipal i de plans parcials.

La redacció de plans generals, tot i que estava manat per la Llei del Sòl, va ésser mínima. Són els plans parcials els que han dominat pràcticament tota la planificació. Els pocs plans generals que s'han redactat són, llevat de rares excepcions, molt similars als plànols «catàlegs de zones», tal com s'ha vist en el cas dels Plans Comarcal i Provincial de Barcelona. Molt sovint, l'únic motiu per a redactar el pla general era la conseqüent existència del pla parcial. L'obligació de continuar el planejament amb el corresponent projecte d'urbanització era oblidada. D'aquesta manera el pla parcial es convertia en l'eix gairebé únic del planejament. Eren els promotors que pressionaven, i fins i tot finançaven, la redacció de Plans Generals. És evident que uns plans redactats d'aquesta faisó no podien produir un creixement harmònic, sinó simplement un dur l'aigua al molí del promotor.

El pla parcial ha estat l'eina que ha permès al promotor privat de legalitzar les seves pròpies promocions. N'hi ha hagut de totes menes: de «residència secundària», d'«industrials», d'«extensió», de «reforma», de «remodelació», de «canvi de qualificació», de «legalització». Del mateix caire són les ordenacions d'illes de cases o edificis singulars. En fi, tota una gamma de possibilitats per a canviar, modificar i definir la poca cosa que havia estat definida en l'ambigüetat dels plans generals.

Es trata del plantejament de trossos de ciutat amb ús, densitat i qualitat propis, incrustats més o menys en el teixit urbà o suburbà. És un anar creant elements especialitzats que van omplint els buits que encara existeixen en el terra urbà, o anar aixecant illes en els descampats connectades amb la ciutat per dèbils cordons umbilicals.

Això, deixant ara de banda els dèficits que pugui generar, crea uns espais especialitzats, uns compartiments separats on les activitats i la vida només es troben fragmentàriament desenvolupats. Són les anomenades «ciutats satèl·lit», és a dir: magatzems de mà d'obra. Sortiran el «centre comercial», els «shopping centers», la «zona escolar», la «ciutat esportiva», la «zona verda», etcètera. Però no hi haurà carrers. El carrer, allò que entenem per carrer, amb tota la varietat de vida que comporta, ha mort. Hi ha buits o rius d'asfalt o de pols, però no carrers.

Podríem dir, doncs, que el pla parcial ha estat l'element clar per a facilitar als promotors uns esquemes a través dels quals poden realitzar les seves operacions.

Problemes específics són els que comporta la «segona residència» o allò que se'n diu «urbanitzacions». Només a la província de Barcelona n'hi ha unes mil, i gairebé totes clandestines. Estan situades al mig de la muntanya o a la costa. La seva infraestructura és deficient, sobretot si el poder adquisitiu de la clientela és modest. Aquestes «urbanitzacions» no són res més que parcel·lacions i molt sovint il·legals. Però tenen l'atractiu d'un baix preu inicial i compten amb una clientela que té la necessitat gairebé fisiològica de sortir d'una ciutat cada dia més inhabitable.

4.3. Els plans territorials dels tècnics. L'esquema director d'A.M.B. i de l'I.P.U.R.

La febre constructora puja de graus. El territori es va omplint monstruosament. Les edificacions estan o no d'acord amb els plans parcials. No hi fa res. La qüestió

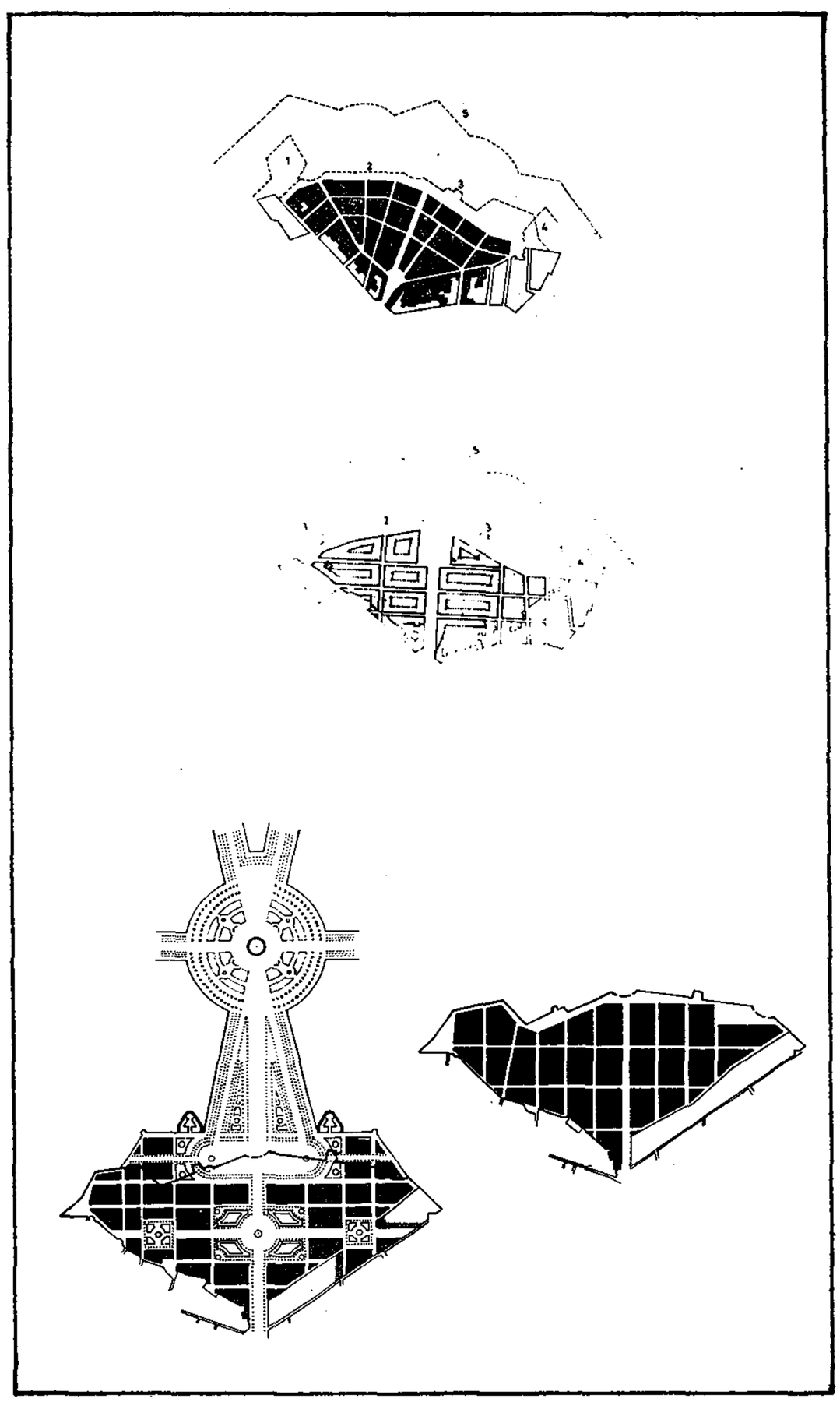

Figura 16. Esquema Director de l'Àrea Metropolitana de Barcelona. Una previsió voluntarista de creixement descongestionant sense que hi hagués cap opció política que el fes viable.

és construir, és a dir, guanyar diners. Amb tot, comença a surar una mena de mala consciència en alguns sectors i es veu cada dia més clara la manca d'una planificació general. Resulta que, segons llei, el Pla Comarcal del 1953 havia d'ésser revisat al cap de 15 anys. Això fa que es creï un equip per a estudiar la nova redacció. D'entrada, aquest equip comprova que els límits del Pla Comarcal són d'una irracionalitat manifesta. Cal ampliar aquests límits, cal fer la veritable Àrea Metropolitana de Barcelona. La legalitat vigent, però, posa les seves traves: cal reduir els límits a la «província» i és així com aquesta A.M.B. queda escapçada.

El treball s'acaba, amb presses, el febrer del 1966. Un cop enllestit queda emmagatzemat fins el 1968. Llavors s'aprova. Es tracta d'un treball d'anàlisi exhaustiva (fig. 16). S'hi troba la proposta d'un Esquema Director que està en la línia de la Ciutat-Territori, de polaritats equipades per tota l'àrea. Després d'aprovat el treball es van reemprendre els estudis per uns equips comarcals sota la direcció d'un triumvirat tècnic (Ajuntament-Diputació-Ministeri d'Obres Públiques), i van definir una àrea d'acció immediata i d'altres d'acció diferida. Finalment desapareix l'A.M.B. en crear-se sobtadament l'Ens Metropolità (Corporació) que controla l'àrea de la dita Comarca del 53. De la resta de la província se n'encarrega l'equip de planificació I.P.U.R., el qual va fer uns esquemes comarcals en el benentès que, per a ell, «comarca» era el partit judicial. Pràcticament el treball ha quedat reduït al Pla de Sabadell i «comarca», pla que ha estat aprovat finalment de forma definitiva.

En la confecció de tots aquests treballs s'hi veu la lluita entre uns tècnics i l'Administració. Els tècnics, més conscients dels dèficits i problemes acumulats, intenten de redactar uns plans més ben dotats d'equipaments i més racionals. Es recolzen en la legalitat vigent, però aquesta és sovint ambigua. L'Administració, en canvi, lligada a guanys immobiliaris, no deixa prosperar cap projecte que pugui perjudicar-la en aquest sentit. Mentre es tracta d'estudis i de paperassa, no passa res, però quan és hora de posar fil a l'agulla la resolució es va allargassant. D'informacions urbanístiques n'hi ha quisap-les, però de plans aprovats ben pocs.

4.4. El nou Pla Comarcal

De tot el munt de plans tècnics que mai no arriben a tenir una plena vigència legal, hi ha una excepció: l'anomenat Pla Comarcal. S'ha donat el cas que s'han trobat una colla de tècnics amb ganes de fer les coses ben fetes i una Administració que necessita urgentment rentar-se la cara de tants nyaps consumats. Aquesta confluència ha produït el Pla Comarcal que, tot i les limitacions de rigor, és alguna cosa més que legalitzar les atzagaiades fetes. Hi ha la nova Llei del Sòl, i és aquí on es poden recolzar els tècnics per exigir la recuperació d'espais per a equipaments i sistemes generals.

De totes maneres, el Pla neix amb un greu handicap. La subdivisió del conjunt de l'Àrea Metropolitana és totalment arbitrària. Això de separar la «comarca» per una banda, i tota la resta, per l'altra, és greu, i més si hi afegim la manca d'una ordenació territorial més àmplia. Per tant, tenim una «comarca» amb uns dèficits d'equipaments acumulats de fa temps i amb poques possibilitats d'espais lliures, amb índexs de creixement molt elevats i amb un centre que absorbeix tot el sector terciari. I, per altra part, un territori on encara hi hauria possibilitats d'una àmplia intervenció, però que el creixement abusiu de Barcelona va invadint i absorbint. La personalitat d'aquest territori queda, cada vegada, més desdibuixada.

Resulta també que la «comarca» genera més potència que la que ella necessita. Aquest escreix no va a parar allà on convindria, sinó que s'apropa tant com pot al centre barceloní. És així com neix un nou cinturó a la ciutat, cosa que serà una greu hipoteca de cara al futur. D'aquest creixement que surt fora del centre inductor se'n diu «creixement d'efecte frontera». A tall d'exemple, és com si el Pla Cerdà només hagués contemplat la «Reforma» i hagués deixat a la simple espontaneïtat l'ocupació de la zona de l'Eixample.

La feina que queda per fer dins de la comarca és tota una labor de regeneració i recuperació d'espais per a l'equipament. Això que és tan fàcil de dir, és de solució dificilíssima. Dintre els límits de la comarca queden ja poques possibilitats; caldria, doncs, dirigir el creixement cap a fora. Mentrestant, les immobiliàries no perden el temps, i van ocupant els pocs espais que queden lliures amb vista a les seves especulacions. Reserven aquests espais per a les seves operacions especialitzades i molt concretes (residències, indústria, residència secundària).

¿Com es pot dur a bon port una política de descongestió i descentralització en les actuals circumstàncies? Caldria disposar d'una planificació de tot el territori que, de fet, ocupa una entitat geopolítica com és l'Àrea Metropolitana de Barcelona, i, a més, d'un òrgan amb capacitat de decisió política i administrativa.

4.5. El primer Cinturó de Ronda i el Pla de la Ribera

L'afany de benefici per part de les immobiliàries arriba al seu punt culminant als voltants de l'any 1970. Ara posem atenció en alguns dels aspectes més significatius.

De tots els problemes urbans (degradació de l'ambient, insuficiència de l'equipament col·lectiu, pèrdua dels valors ciutadans) és el problema del tràfic rodat aquell que mereix una especial consideració de la classe alta i dirigent. No se'n pot escapolir. La llei de l'especulació ho demana. La mateixa Llei de Carreteres preveu un temps legal d'onze anys per a establir una reserva d'espai per a construir-hi la xarxa de carreteres per al futur. En canvi, amb vista a les altres necessitats, res d'això no es té en compte. El Primer Cinturó de Ronda de Barcelona és un exemple de la prioritat del tràfic sobre les altres necessitats. Si la reforma de la «Via Laietana» va suposar una destrossa irreparable del patrimoni artístico-arquitectònic, el Cinturó ha representat la desaparició de molts espais d'esbarjo col·lectiu (places, passeigs...).

L'obsessió del tràfic s'ha posat de manifest també amb la concessió de pàrkings al bell mig de la ciutat. No és pas que això posi remei al problema, n'és únicament un calmant. I així es pot dir que el procés d'especulació del sòl ha arribat ja a l'especulació del subsòl.

S'ha parlat de la reforma de la Via Laietana. L'equivalent d'aquesta reforma al segle XX són els plans de remodelació. Aquests plans suposen l'esborrada de barris degradats amb activitats marginals, i la seva substitució per edificacions amb un ús més intensiu o més rendible. Això, però, és sovint només una fal·làcia. Així

s'apropien d'uns terrenys que, a causa de la seva situació, tenen unes altes plusvàlues, i, edificats de nou, passen a mans de gent d'altre nivell de renda molt superior. Els antics residents han estat simplement expulsats.

L'exemple més evident d'aquest tipus de remodelació és, a Barcelona, el Pla de la Ribera, encara que actualment sembla que la seva execució estigui en una fase d'ensopiment.

Resum

L'expansió econòmica ha produït unes grans concentracions de gent, d'indústria i de serveis. Això ha generat una gran demanda d'habitatges i de locals en aquests llocs de creixement. Les immobiliàries, donat que no hi ha una planificació general, s'han recolzat i emparat en els plans parcials, i així han dirigit i legalitzat llur creixement. És una situació d'actuacions independents. Com a conseqüència, el territori ha quedat fragmentat i amb nuclis d'edificació especialitzada.

La mala consciència d'haver permès aquest tipus de creixement ha fet que l'Administració creés equips a fi que elaboressin treballs més generals i amplis. Els professionals, coneixedors de la problemàtica i més propers a la realitat, han intentat redactar uns plans que, recolzats en una llei gens operativa, suavitzessin almenys les malformacions del creixement salvatje. Aquests treballs, iniciats sota els millors auspicis, han trobat els primers inconvenients greus tan bon punt han arribat a formulacions concretes. Els interessos immobiliaris, tan fortament vinculats als consistoris, van estroncar els ingenus projectes dels tècnics. Aquests es volien emparar en la Llei del Sòl, però aquesta llei no estava pas d'acord amb la ideologia del Règim que l'havia aprovada. Naturalment, el resultat ha estat un ajornament indefinit de la planificació global o uns plans d'una laxitud total. Mentrestant, la iniciativa privada, directa o indirectament, anava tirant endavant les seves promocions entre una proliferació de plans parcials.

5. PROBLEMÀTICA URBANÍSTICA ACTUAL

Hem repassat, amb una certa visió panoràmica, els fets urbanístics més rellevants. Això ens obre camí per presentar els principals problemes. No es tracta de donar les culpes a un passat, sinó de trobar-ne les arrels, de buscar el perquè.

5.1. Planificació territorial i sectorial. Els plans municipals

En parlar dels plans de desenvolupament, ja hem dit que la qüestió de fons era, gairebé exclusivament, l'econòmica. El fet i el component territorial no comptaven. Les qüestions, en aquests plans, no queden desglossades per regions o províncies, ni encara molt menys per comarques o municipis. És pràcticament impossible de conèixer quines seran les inversions que el govern o els organismes paraestatals faran en un determinat territori: obres públiques, escoles, equipament sanitari o assistencial, etc.

Però resulta que ni tan sols la planificació sectorial és clara. I si no sabem, per exemple, quins són els preus de garantia dels productes agrícoles, o la política sobre indústries obsoletes, serà pràcticament impossible de portar a terme una autèntica planificació comarcal, i encara menys municipal.

On això es veu més clar és en els plans generals dels municipis —en els pocs que han estat redactats—. Es tracta, bàsicament, de plans de zones segons un catàleg rígid i preestablert i dintre d'una tipologia estereotipada. El municipi, per tant, queda dividit, partit, i la connexió que hi pot haver entre les diferents zones és sense vida, com les peces d'una màquina. Aquests trossos de ciutat es desenvoluparan segons un pla parcial. Serà a dintre de cada fragment on caldrà buscar la rendibilitat. La promoció i la gestió seran autònomes. No hi haurà cap instrument que lligui el conjunt, i així pugui tenir una coherència econòmica.

De mica en mica totes les ciutats acaben tenint els mateixos elements: el casc antic, l'eixample, els polígons d'habitatges, la zona industrial, el centre comercial, i, és clar, la xarxa viària, la zona esportiva, etc. No hi ha cap gestió que englobi tota la ciutat; per tant, les diferents peces queden només juxtaposades sobre el terreny. Hi falta una interpretació dialèctica. L'única possibilitat que li queda de poder tenir una certa personalitat consisteix en les diferents combinacions dels seus elements dintre d'un territori concret. Aquesta ciutat racionalista ve a ésser com un plat combinat. La ciutat orgànica seria un plat guisat.

5.2. El marc legal

És evident que l'urbanisme està condicionat i lligat al marc legal. I aquest marc, en el nostre país, té unes limitacions de no dir.

Ja hem fet notar que el text bàsic (Llei del Sòl, maig 1956) estava en contradicció amb el sistema polític que l'havia redactat. Potser és per això que mai no va arribar a tenir reglament. Però és el cas que ni la Llei Reformada (maig 1975) tampoc no el té, almenys ara per ara (juliol 1978). I encara aquest text legal no és comprensiu, no inclou un tot, i d'altres lleis amb prou incidència en el territori («Carreteres», desembre 1974; «Costes», abril 1969) en queden al marge. El cas més curiós i més extrem és el de les «Àrees i Zones d'Interès Turístic de l'anterior Ministeri d'Informació i Turisme», on es permet d'implantar aquests tipus d'àrees i zones sense que el municipi d'allà on radiquen n'hagi de saber res. Això es contradiu amb la filosofia de la Llei del Sòl i la d'Administració Local, on el municipi és l'element bàsic.

Moltes lleis són progressivament «aigualides» quan passen de la declaració de principis a l'articulat de la llei, i no diguem de l'articulat de la llei al del reglament. (Vegeu, per exemple, la «Llei d'espais naturals protegits», de maig 1975; amb Reglament del març 1977.) O quan els reglaments, per la complexitat de les exigències, fan inoperants les pròpies lleis. Exemple: la Llei de Protecció del Medi Atmosfèric preveu un tràmit a través de 9 o 10 organismes per a arribar a obtenir la declaració de «zona d'emergència».

Altres lleis són curiosament inoperants damunt d'àm-

bits concrets, com la llei que protegeix el patrimoni artístic (Llei del Tresor Artístic, maig 1933), on només es contemplen els edificis de més de cent anys, i així queden al marge i sense protecció fenòmens tan importants com el Modernisme, Noucentisme o Racionalisme.

Sovint és el propi concepte on es fonamenta la llei allò que falla, perquè aquest concepte ja no és vàlid en un moment determinat. Per exemple, el que fa referència a la pollució del medi ambient (fums, abocament d'aigües residuals). La llei busca la solució exclusivament en la recerca d'espais més amples: xemeneies més altes, emissaris submarins més allunyats, abocadors més grans, etc. El resultat és simplement el d'augmentar l'àrea d'influència de la pollució, en un territori que abasta d'altres focus contaminants.

També podríem consignar el comportament pràctic d'alguns organismes com ICONA o «Jefatura de Costas», els quals no funcionen pas precisament d'acord amb la filosofia amb què varen ésser creats. O bé d'altres, com el Ministeri d'Obres Públiques i Urbanisme, els quals actuen amb uns poders fàctics no sempre explicitats en els textos legals.

5.3. El marc normatiu. Les àrees de creixement antic i la Normativa Geomètrica

En parlar d'urbanisme hi ha una tendència general a pensar més aviat en el traçat de carrers que no pas en el redactat de normatives. I, en realitat, almenys en les zones on ja hi ha un traçat viari antic, són les normes la cosa important i les que condicionen els fets.

Pensem en les normatives més habituals que afecten els llocs on ja hi ha un traçat viari preexistent. Es fonamenten en allò que se'n diu l'A.R.M. (alçària reguladora màxima) i la P.E. (profunditat edificable). L'A.R.M. és l'alçària màxima que pot tenir una edificació en un solar determinat, i és assignada en funció de l'amplada del carrer: com més ample és el carrer, més alt pot ésser l'edifici. La P.E. és la dimensió que es permet edificar des de l'alineació del carrer. Aquesta és condicionada per l'obligació de deixar un pati interior en l'illa de cases. Quan més gran és l'illa, més gran és el pati i la profunditat edificable. També cal que el pati ocupi un percentatge determinat sobre el total (20 %, 30 % o 40 %). Aquest pati ha de tenir una forma homotètica a la de l'illa.

Aquesta normativa està pensada per a un territori sense parcel·lar, o que hagi tingut un creixement d'acord amb una normativa d'aquest tipus, però tindrà uns efectes negatius sobre teixits de creixement diferent, ja que la previsible substitució dels edificis representarà un impacte destructiu per el conjunt.

Pensem, per exemple, en un dels casos més freqüents. És a dir, el de creixement per progressiva juxtaposició de cases unifamiliars al llarg de camins i carrers. Les cases de cos (uns 5 × 15 m) amb eixida posterior, formen un conjunt que es disposa a «plec de llibre». A les cantonades, les eixides donen directament al carrer i són una obertura de verd privat que suavitza l'estretor dels carrers (fig. 17).

Una normativa que permeti la construcció de tot el front de carrer, farà desaparèixer aquests espais verds. Si es tracta d'una cantonada de dos carrers, d'amplades diferents, l'alçària permesa pel més ample ofegarà el primer tram del carrer més estret (fig. 18).

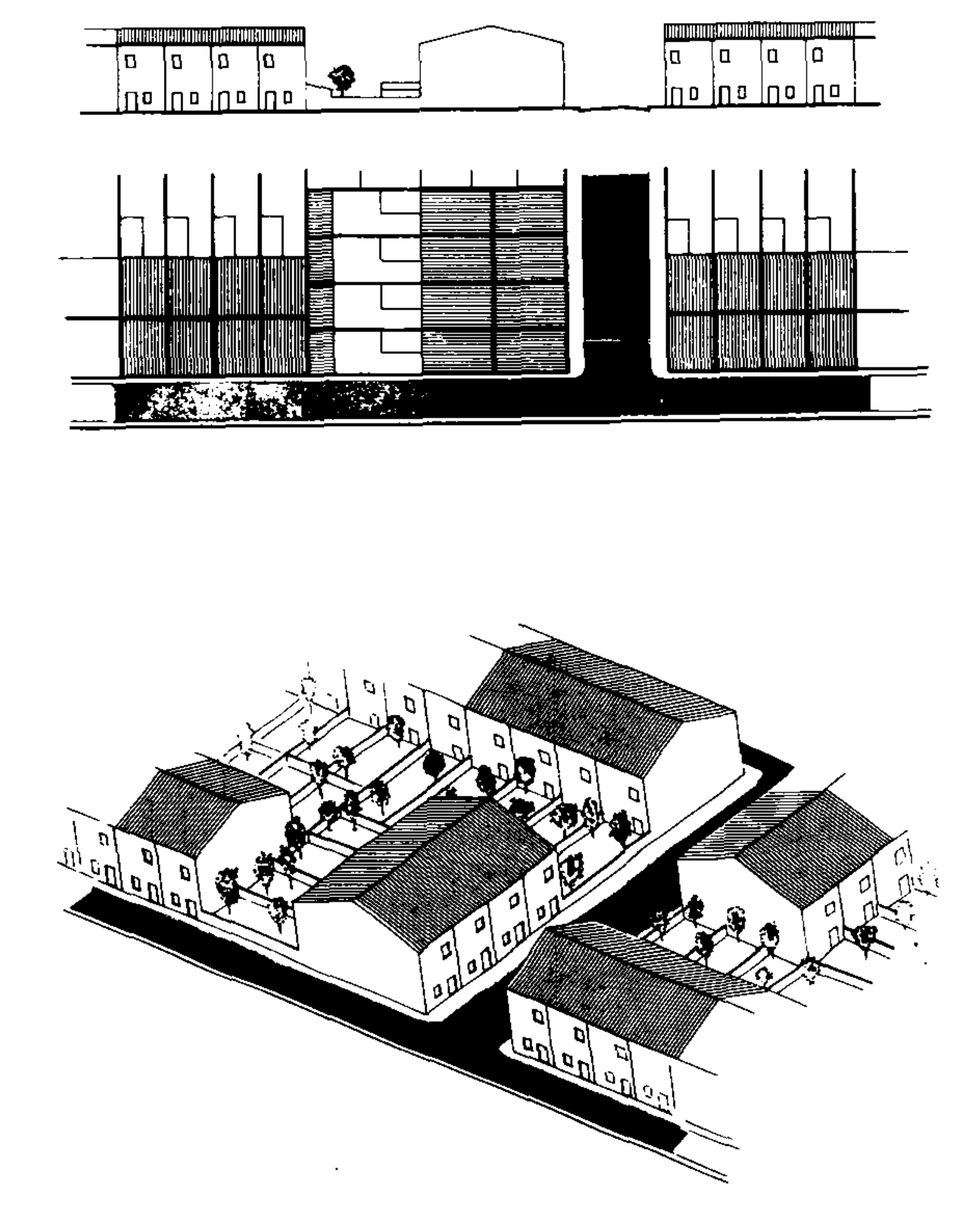

Figura 17. La llei de creixement, per juxtaposició de vivendes unifamiliars de tipologia (vivenda i «eixida») molt similar, ha donat origen a un teixit, amb grups de cases a «plec de llibre», amb eixides que donen directament al carrer.
(Elaboració pròpia.)

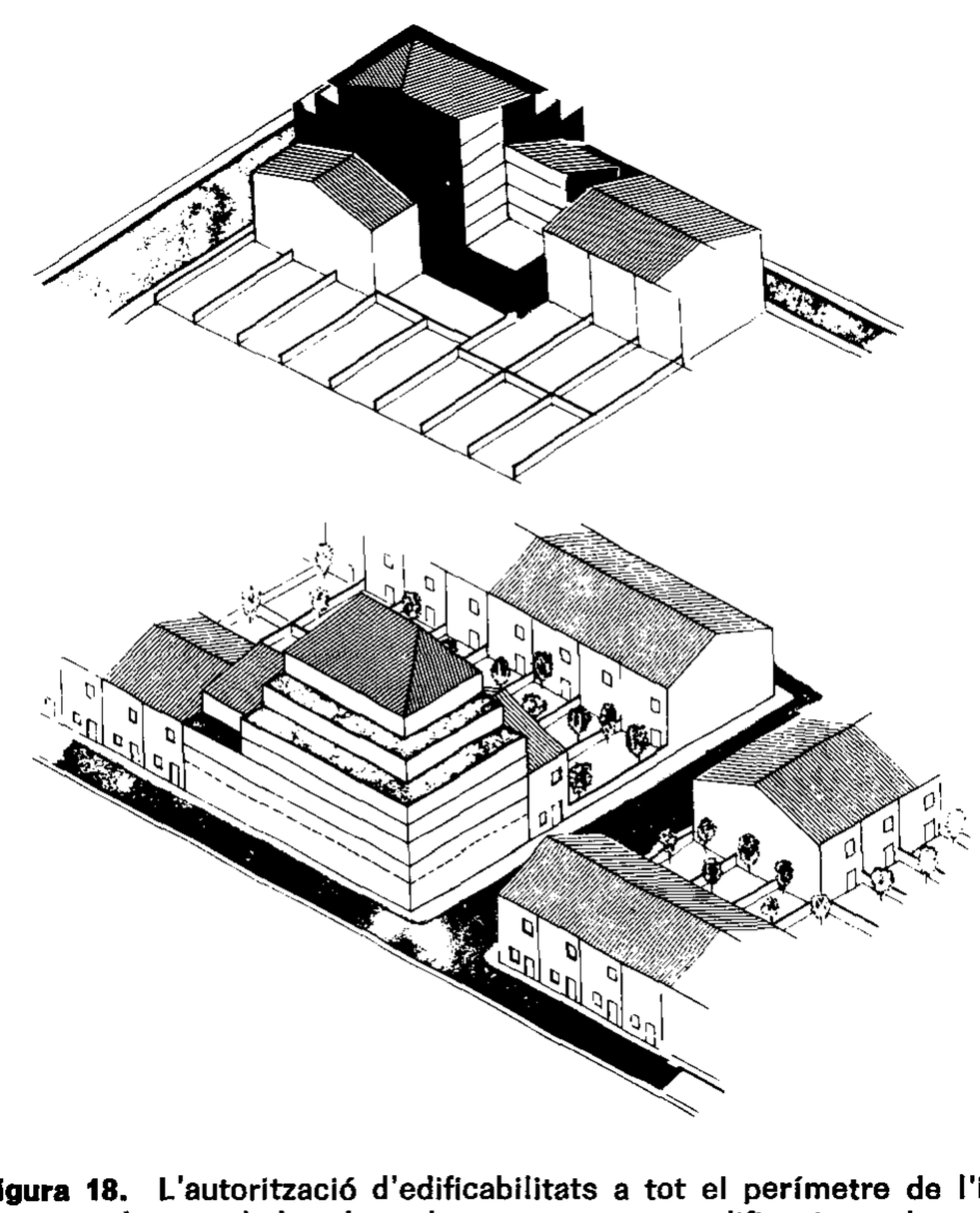

Figura 18. L'autorització d'edificabilitats a tot el perímetre de l'illa, i segons les amplades de cada carrer, permet edificacions altes que penetren en els carrers més estrets. Des de interior de l'illa, àtics, sobreàtics i altres cossos retirats del carrer, agreugen l'impacte de l'excessiu volum i de mitjeres al descobert.
(Elaboració pròpia.)

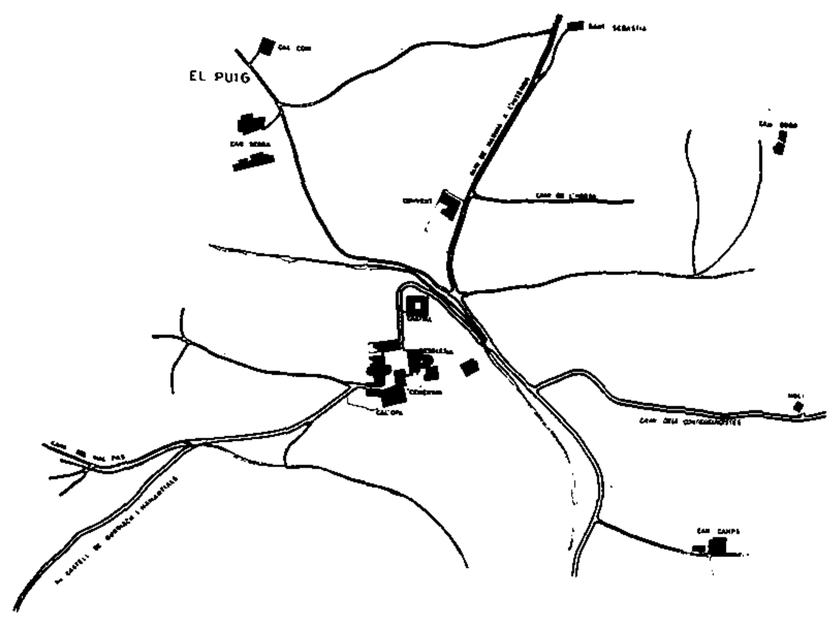

1

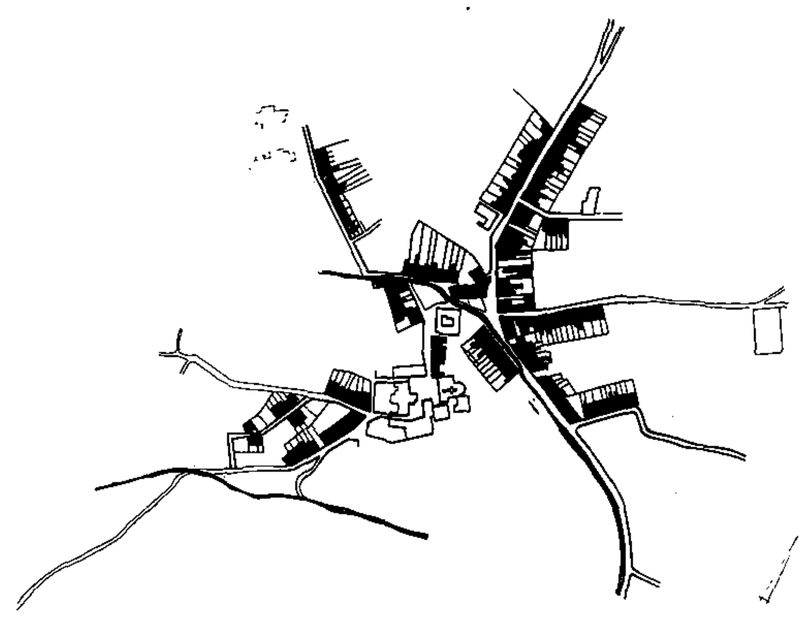

2

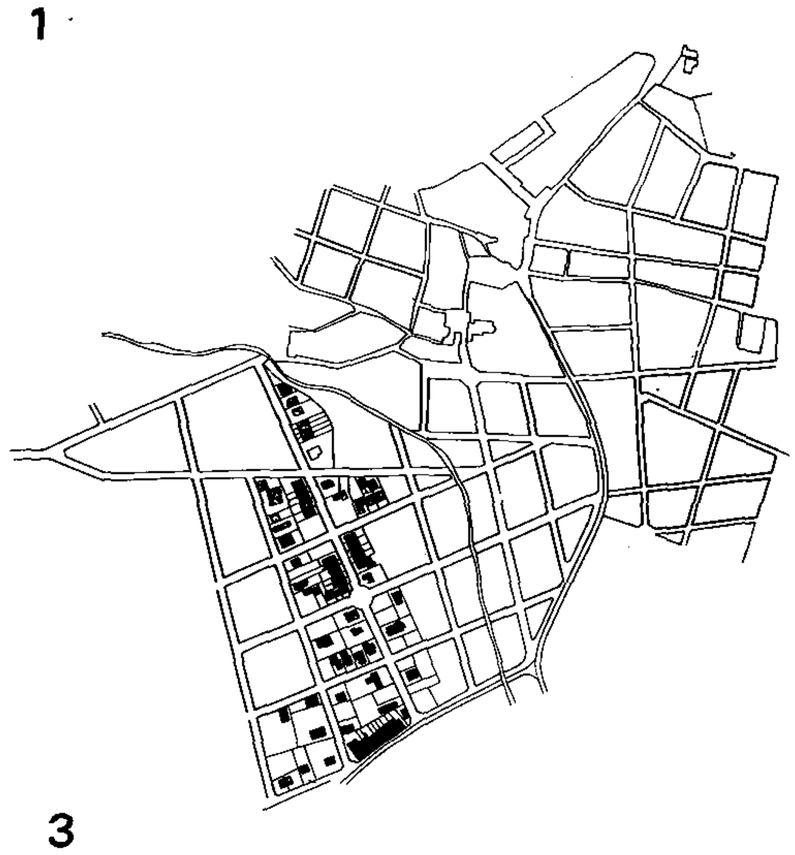

3

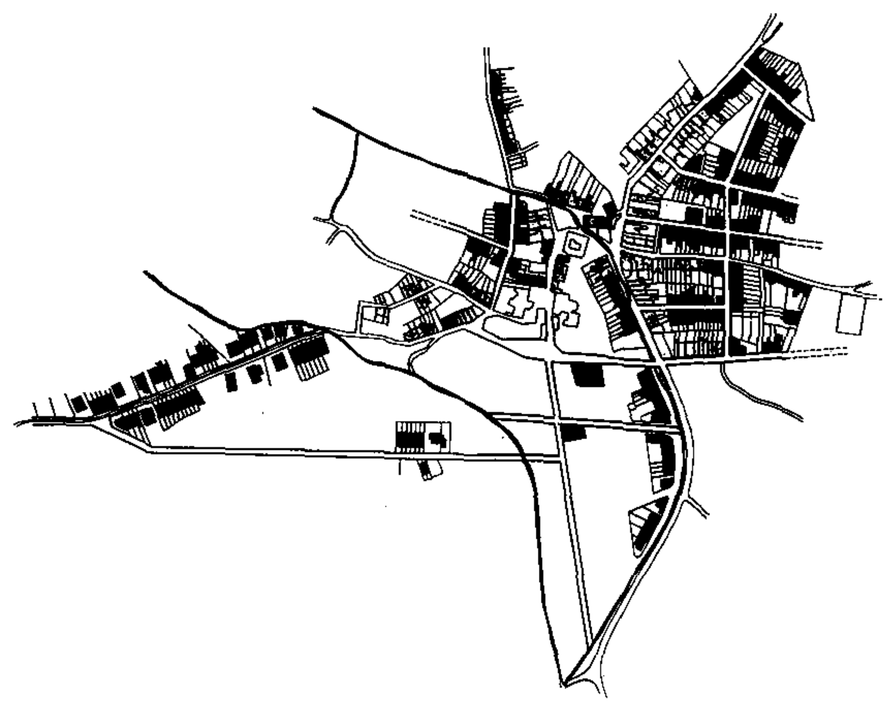

4

5

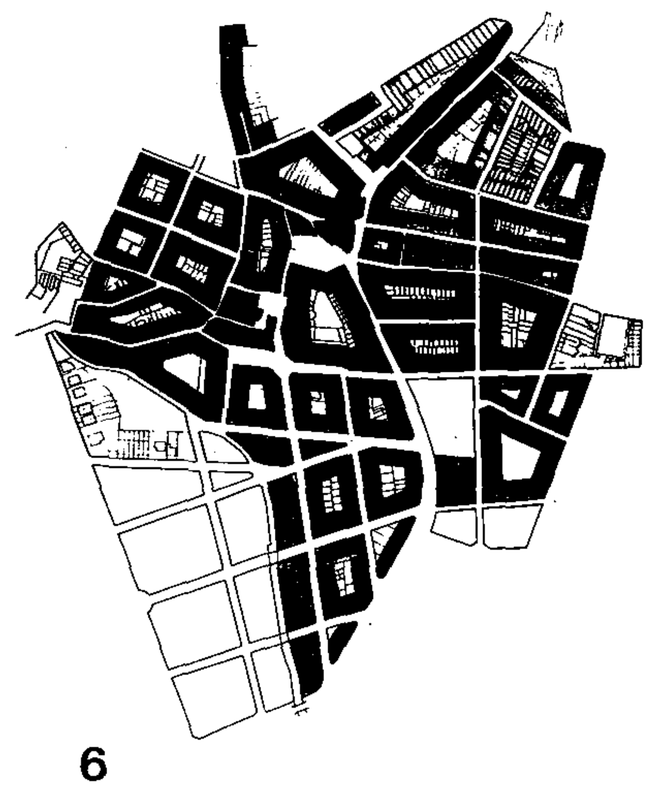

6

Figura 19. Com va néixer un poble i com es destrueix amb una normativa inadequada.

(Aquest croquis correspon a Argentona —Maresme—.)

1. Sobre una cruïlla de vells camins que lligaven els elements de significat clar (església, castell, etc.), i que donen accés a masos dispersos...
2. ... s'hi *van adossant estatges unifamiliars de tipologia molt similar* (de cos amb eixida posterior).
3. Saturats els vells camins irregulars, s'obren carrers rectilinis per a absorbir més cases:
   — Carrers en branca que surten dels camins, endinsant-se en els camps.
   — Carrers de drecera o d'enllaç entre els anteriors.
   Les cases continuen de la mateixa tipologia (de cos i eixida posterior).
4. El desig d'aprofitar més racionalment els terrenys, dóna origen a quadrícules de pastilles rectangulars. Persisteix, parcialment, el creixement de cases de cos i eixida posterior.
5. El resultat és un teixit de característiques pròpies, amb grups de *cases disposades a «plec de llibre», amb eixides que donen* directament al carrer.
6. Una normativa d'esperit geomètric i rectilini permet d'edificar a tot el perímetre de l'illa, amb alçades segons l'ample del carrer i profunditats segons tamany i forma de l'illa, amb oblit total de l'element bàsic del teixit. A les interseccions de carrers amples amb estrets, l'efecte és especialment destructor.

(Elaboració pròpia.)

A títol d'exemple, presentem una sèrie de fases en el creixement d'una població i la normativa que cal aplicar segons els plans Provincial i General, fonamentats en els conceptes anteriorment explicats d'A.R.M. i P.E. (fig. 19).

Recordem també l'obsessió que hi ha de rectificar i geometritzar els traçats antics, o bé d'eixamplar-los a banda i banda. Això fa que es destrueixin, necessàriament, totes les façanes, i es continuï fent una parcel·lació de l'espai realment inadequada.

Un altre dels efectes més destructius és aquell que eufemísticament se'n diu «substitució» de la planta baixa per dues plantes anomenades «semi-soterrani» i «entresol». I encara l'altre que permet d'afegir àtics i sobreàtics a les edificacions. Hauran d'estar a 45° del carrer, però cauran a plom en l'interior del pati de l'illa. Això fa que sobre el nombre de plantes establertes se'n puguin afegir tres més (baixa + 1, baixa + 2, baixa + n). Si l'edifici és baix, aquest fet pren encara més relleu, per la importància rebuda pel nombre de plantes afegides.

En resum, podem dir que els conceptes reguladors de les normatives vigents (A.R.M. i P.E.) són conceptes geomètrics que permeten edificabilitats en funció de la situació del solar, i no de les característiques del propi solar. Aquest solar havia aparegut un dia segons una llei particular de creixement, la qual distava molt de l'obsessió geomètrica de les normatives vigents.

5.4. El marc normatiu. Les àrees de creixement nou. Esquematisme tipològic

Hem dit i repetit que els plans funcionen a base d'una mena de catàleg de zones, amb tipologia homogènia. Aquesta tipologia generalment queda definida segons: grandària de la parcel·la, ús, tipus edificatori, distància dels límits de la parcel·la, etc. La llista de conceptes és llarga (30 al Provincial, 39 al Comarcal). Però pel que fa al tipus de residència, queda pràcticament reduïda a tres menes.

a) L'habitatge situat a l'interior d'una parcel·la («xalet»). Del conjunt se'n diu «ciutat-jardí». Té tota una colla de possibilitats. Depèn de la grandària de la parcel·la, de la separació de l'edifici al límit del terreny. És una espècie de reducció pantogràfica de les antigues mansions i palaus. Alguns casos pot arribar a extrems de veritable caricatura (parcel·la de 300 metres quadrats amb separacions de 2 m). Familiarment en diem «torretes».
b) L'illa de cases tancada. Forma geomètrica. Quadrada o rectangular si és de nova creació, i formes més variades si procedeix de creixement més antic. Generalment, el pati té una forma que repeteix a dintre de manera homotètica la forma que presenta el perímetre exterior. És una herència de l'època dels «eixamples».
c) Blocs de cases, en forma linial o bé en forma de torre amb un únic eix de comunicacions. Són peces paral·lelepípedes distribuïdes en el buit; representen una banalització de les propostes del racionalisme. Aquests blocs provoquen la desaparició de carrers i places.

Les possibilitats són tres: xalet, edificis de cases entremitgeres en una illa i blocs aïllats.

No està prevista, en les normatives de més aplicació (Comarcal-Provincial), la més extensa de les tipologies: *les cases en renglera.* Potser com un subproducte la trobaríem quan es parla de l'agrupació d'un nombre determinat de xalets (vegi's article 38 del Pla Provincial). Segurament que el planificador va considerar que aquesta mena d'edificacions ja era obsoleta. Desconeixia que, en aquesta mateixa època, es posaren en servei les «new towns» angleses, que en fan un ús massiu.

Podem dir, doncs, que només es podien triar els xalets en els llocs de baixa densitat, i les illes tancades (opció antiga) o els blocs oberts (opció moderna) en els llocs de densitat alta.

En els llocs de densitat mitjana, on precisament la residència permanent és més idònia, ni tan sols es considerava la possibilitat de les cases en renglera.

Si algun tècnic o promotor pretenia millorar aquesta disjuntiva no tenia més remei que la infracció de les normes. Normes dictatorials, és cert, però que, com tota dictadura, admetien també una «dulcificació» a base de corrupció.

5.5. L'herència d'una política urbana. El fatalisme antiurbà

Ja hem dit que els vencedors de la guerra civil tenien una ideologia antiurbana. Això va fer que no hi hagués cap planteig global sobre la ciutat. La represa de la consciència urbanística ha estat tardana i molt parcial. De fet, els dos únics problemes urbanístics que han obtingut una certa consideració per part del poder central han estat la construcció d'habitatges, que tan fortament incideix en l'economia general, i la de carreteres perquè les classes dominants no es podien escapolir del problema del tràfic.

La política de construcció d'habitatges ha donat un resultat ben galdós: l'aparició de polígons, exclusivament d'habitatges, sense equipaments de cap mena, ni reserva de terrenys on sigui possible de construir-los-hi. Aquests polígons han estat ocupats per grups de població homogenis quant l'origen, classe, edat i renda, i que, per a obtenir els serveis més elementals, depenen totalment de l'exterior. Són «ciutats-dormitori». De dia només hi ha dones i nens. Els homes són a treballar a fora. La distribució d'edats és particular (molts nens i pocs vells); cada ona d'edat va arribant amb incidència diferent.

Una problemàtica lleugerament diferent és la que tenen les àrees anomenades d'eixample, les quals s'han anat omplint progressivament a base de promocions privades de menor envergadura.

La manca de terrenys capaços per a afrontar el dèficit d'equipaments és encara, potser, més greu que en altres tipus de construcció. Però el fet que aquests espais s'hagin anat ocupant d'una manera progressiva, encara que molt accelerada, ha permés una certa diversificació de la població. Per altra part, l'interès d'aprofitar els patis interiors i la necessitat d'accés a l'edifici ha fet que les plantes baixes passessin a ésser ocupades per locals comercials, bars, petits tallers, i, fins i tot, escoles privades. Això possibilita llocs de treball, places escolars i equipaments rendibles.

El dèficit congènit d'equipaments en tots els barris nous ha vingut agreujat per la política de submissió total

al tràfic rodat. Els millors carrers, les millors places, els pocs espais lliures, han estat sacrificats en benefici de la implantació de vies ràpides. Vies que satisfan unes necessitats nascudes molt lluny del barri.

Però el dèficit d'equipaments no ve només de l'aparició de nous barris sub-ocupats. El creixement accelerat ha comportat un canvi en la configuració de molts pobles. El creixement quantitatiu ha estat tan elevat que ha dut un radical canvi qualitatiu. Pensem en els pobles de la comarca de Barcelona, que de tenir uns pocs milers d'habitants, han passat a tenir-ne desenes de milers. Abans, fa poc, podien sortir a fora vila en 10 o 15 minuts, a peu; ara cal un llarg trajecte a través d'un rosari de poblacions. La motorització ha lligat grups de poblacions, però les necessitats resultants són molt superiors a la suma de les necessitats de cada un d'ells. La menor taxa de mortalitat, l'elevació de l'edat d'escolarització obligatòria, la major taxa d'escolaritat d'edats superiors, l'increment del poder adquisitiu, les necessitats de l'oci col·lectiu i molts altres aspectes, obliguen a un planteig completament nou de l'urbanisme. En comptes d'això, només hi ha hagut un deixar fer, i ara les ciutats són invivibles, artificials, incòmodes, amb despeses inflades a causa del valor especulatiu dels terrenys.

Això sembla que hauria d'ésser un estímul a la consciència col·lectiva i hauria d'engendrar la inquietud de solucionar problemes; però és ben al contrari. Això ha fet estendre el criteri que la degradació urbana és inevitable i que l'única cosa que es pot fet és fugir-ne. Fugir-ne, naturalment, els caps de setmana perquè el treball o les escoles lliguen irremeiablement a la ciutat.

La motorització i la tolerància per a parcel·lar boscos i muntanyes ha fet la resta. Som el segon país d'Europa en segones residències. El primer és Suècia. Nosaltres anem al davant de molts països de nivell de renda superior al nostre. Tenir la torreta a la urbanització ha esdevingut l'obsessió nacional. Així es duu una doble vida, «treball, tele, dormir», durant uns quants dies; «cotxe, torreta i tennis», els caps de setmana.

Certament no tothom pot dur a terme aquests desitjos, sigui per raons d'edat o de salut o de renda, però sí que és veritat que el resultat és una ciutat progressivament abandonada.

Al català, al barceloní sobretot, li manca consciència del dret que té a la ciutat. Ja en té prou amb el plat de llenties que suposa fugir a la parcel·la. La ciutat té moltes possibilitats, més de les que fan creure tants anys d'autèntica apolítica urbana. Ens cal un altre planteig si volem que la nostra vida urbana torni a ésser rica i plena.

4
el transport urbà i el transport interurbà

Xavier Rosselló

EL TRANSPORT URBÀ

1. Introducció 119

2. L'evolució del transport públic, paral.lela a l'evolució urbanistica 119

3. L'oferta de transport urbà 122
   3a. L'autobús 122
   3b. El metro 123
   3c. El tren suburbà 126
   3d. El taxi 127

4. Una referència ineludible: el transport privat 128

5. La demanda de transport 129
   5a. Avaluació global 129
   5b. Distribució per mitjans de transport 129
   5c. Distribució temporal 131

6. El balanç del transport urbà 132

7. La inversió en el sector del transport ... 133

8. L'acció pública els anys passats 134

9. Anàlisi i diagnòstic de la situació actual. . 135

10. Els tempteigs en la indecisa situació actual 136

11. Algunes mesures concretes 137
   11a. Xarxes d'autobús: potenciació i implantació de carrils reservats 137
   11b. Reserves d'espai per als vianants ... 137
   11c. Limitació de l'ús del vehicle privat . 138
   11d. Integració de les xarxes de transport. Reforma institucional .. 138

12. Conclusions 139

EL TRANSPORT INTERURBÀ

1. Introducció 141

2. Els serveis regulars per carretera 141

3. El ferrocarril 144

4. L'automòbil privat: l'altra cara de la moneda 146

5. El caire econòmic 148

6. Línies d'acció actuals 150

7. Nous sistemes de transport 151

8. Bibliografia bàsica 151

1. INTRODUCCIÓ

Tothom té una idea força fidel d'allò que és el transport públic de passatgers, i a ningú no li costaria gaire de discernir entre el transport urbà i el transport interurbà. Però es tracta de fer un informe sobre Catalunya, i amb aquestes imatges usuals no n'hi ha prou a efectes metodològics; cal precsiar més per on passa el límit entre els uns i els altres.

Dos criteris principals ajudaran a destriar-los:

a) El transport urbà, i dintre d'aquest cal incloure el suburbà entre una ciutat i la seva rodalia, suporta eminentment els desplaçaments obligats, per motiu de treball i d'estudi. Els seus usuaris, per tant, són d'una periodicitat quotidiana, i originen les hores puntes, amb fluxos molt superiors a les hores vall.

   Per al transport interurbà, en canvi, la mobilitat obligada i quotidiana només representa una part més de la seva demanda. D'altres motius, tals com els viatges de serveis, compres i lleure són igualment significatius.

b) El transport urbà només es justifica per les dimensions de l'aglomeració urbana on opera. El límit ve a situar-se cap als 20.000-30.000 habitants. Per damunt d'aquesta xifra comencen a existir línies urbanes d'autobús.

Certament, hi ha altres criteris secundaris que ajuden la delimitació. El material mòbil emprat en el transport urbà permet un accés més planer als usuaris, per bé que durant el trajecte sigui més incòmode: en una paraula, està dissenyat per a viatges curts. Pel que fa a l'explotació, les línies urbanes accepten fluxos molt més grans de viatges. En canvi, el transport interurbà assoleix, en mitjana, velocitats comercials superiors.

2. L'EVOLUCIÓ DEL TRANSPORT PÚBLIC, PARAL·LELA A L'EVOLUCIÓ URBANÍSTICA

Cal esperar la revolució industrial perquè neixi el transport públic. Les formes urbanes preindustrials es caracteritzaven per una estreta imbricació entre el lloc de treball i la residència, sovint en un mateix edifici. Aquest sistema resolia el problema dels moviments de persones. Quasi tots els desplaçaments urbans que avui dia anomenaríem obligats s'efectuaven a una distància assequible a la marxa a peu.

Nogensmenys, tot i aquest context urbanístico-econòmic ofert per la societat preindustrial, hi ha un intent de llançament del transport públic digne d'esment. Són les «carrosses de cinc sols», ideades per Blai Pascal, el nom de les quals responia al preu únic del bitllet. Recorrien cinc itineraris fixos a Paris; inaugurades el 1662 van desaparèixer al cap de 15 anys.

L'adveniment de l'era industrial amb el subsegüent traspàs de mà d'obra camperola vers les ciutats, ben aviat satura els nuclis urbans, i els nouvinguts han d'instal·lar-se als ravals. Les ciutats comencen de créixer en forma adés de taca d'oli, adés en forma d'estel seguint els eixos de comunicació. Les distàncies augmenten i ja no poden cobrir-se a peu. Però el progrés tècnic, que és el causant d'aquesta expansió, també forneix els mitjans de transport necessaris: el rodament damunt de carrils metàl·lics i la propulsió elèctrica són fills d'aquesta època.

L'eclosió de la ciutat és causa, al mateix temps, d'una redistribució de les activitats, que no hauria pogut ser sense el suport del transport públic. El fins aleshores casc urbà es buida i descongestiona; les implantacions d'indústries es multipliquen en els territoris lliures, mentre que la construcció d'habitacles es desenvolupa per a acollir el flux de mà d'obra.

És particularment il·lustratiu el cas de Barcelona. L'any 1850, abans d'enderrocar-se les muralles, en una superfície de casc urbà de no més de 225 Ha, s'hi allotjava una població de 160.000 habitants; era una densitat, doncs, de més de 700 hab./Ha. Actualment, tot i ser una ciutat especialment densa, distribueix els seus 1.850.000 habitants en una superfície urbanitzada de 8.000 Ha; la densitat mitjana, doncs, ha baixat a 230 hab./Ha.

Com és prou sabut, el fenomen de la industrialització, i totes les seves seqüeles, encetat a casa nostra el segle XIX, no ha fet sinó intensificar-se durant el segle XX. Les figures 1, 2 i 3 són prou eloqüents al respecte.

La redistribució de les activitats suara esmentada ateny també l'antic centre històric. Com que els grans

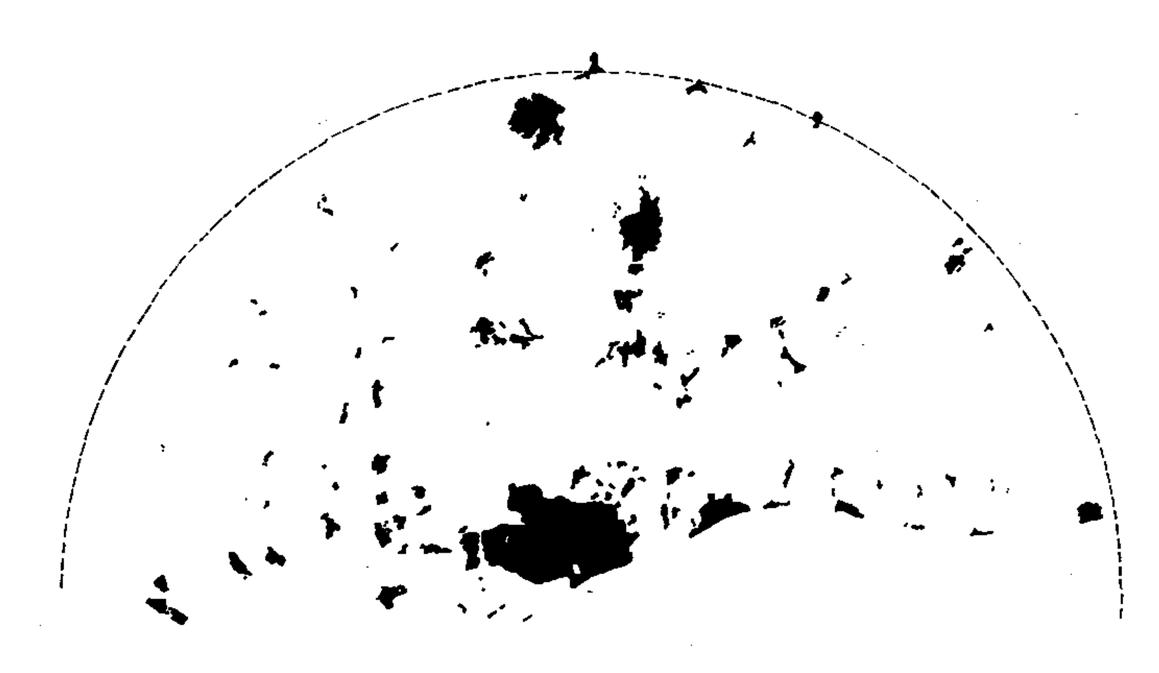

Figura 1. Superfície urbana ocupada a Barcelona i rodalies l'any 1950.
Font: POAMB (Pla d'Ordenació de l'Àrea Metropolitana de Barcelona.)

Figura 2. Superfície urbana ocupada a Barcelona i rodalies l'any 1960.
Font: POAMB (Pla d'Ordenació de l'Àrea Metropolitana de Barcelona.)

Figura 3. Superfície urbana ocupada a Barcelona i rodalies l'any 1972.
Font: POAMB (Pla d'Ordenació de l'Àrea Metropolitana de Barcelona.)

eixos de transport no s'han alterat substancialment, el centre continua essent-ne el punt de convergència i la zona de màxima accessibilitat. El sòl esdevé un bé eco-

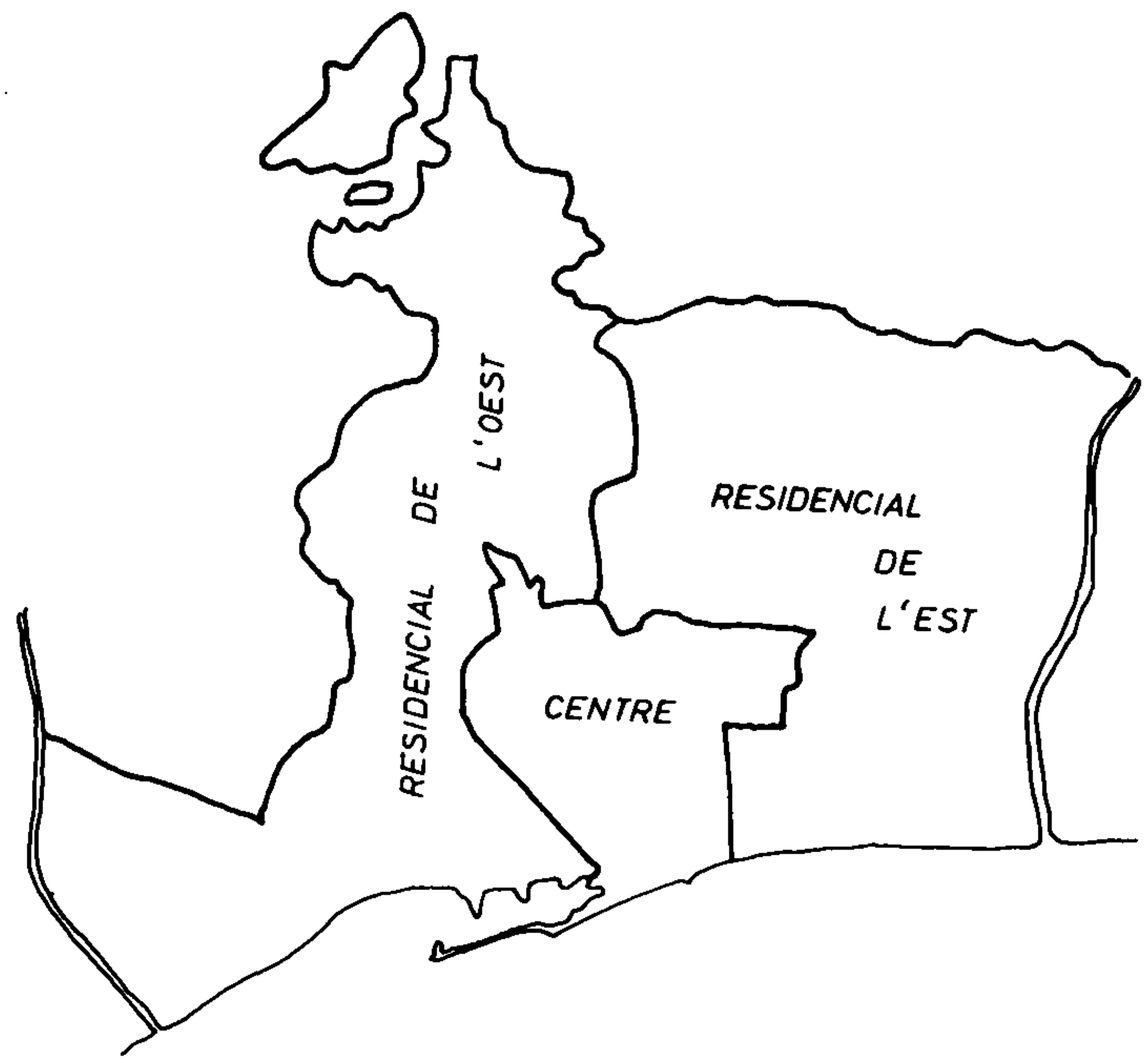

Figura 4. Divisió de Barcelona en 3 zones socioeconòmiques.
Font: POAMB (Pla d'Ordenació de l'Àrea Metropolitana de Barcelona.)

nòmic, i la remodelació no es fa esperar: l'ús residencial, fins aleshores tradicional a l'indret, és desplaçat per l'activitat terciària o de serveis.

Considerant Barcelona dividida en 3 àrees socioeconòmiques prou diferents, tal com s'observa a la figura 4; la zona centre (el Casc Antic, la Barceloneta i l'Eixampla) ha perdut població durant el decenni 60-70, mentre que ella sola s'enduu més del 50 % de tots els llocs de treball; aproximadament només un lloc de treball de cada dos és cobert per la població activa resident a la mateixa àrea. Vegi's la taula 1.
La situació, en canvi, s'inverteix a la zona residencial de l'Est. Per la seva urbanització recent, ha estat receptacle de mà d'obra, de la qual és excedentària en aquests moments. L'especialització dels usos del sòl, doncs, no pot fer sinó augmentar el nombre i la longitud mitjana de desplaçaments motoritzats al treball.

Taula 1

Àrea	Població 60	Població 70	Població activa 70	%	Llocs de treball 70	%	Relació actius/llocs de treball 70
Barcelona							
Centre	669.073	585.255	268.249	34,5	460.000	50,3	0,58
Oest	331.820	354.864	148.397	19,1	165.000	18,1	0,90
Est	556.970	823.110	360.912	46,4	288.000	31,6	1,25
Total	1.557.863	1.763.229	777.558	100	913.000	100	0,85

Font: A. Rodríguez Bayraguet (1974). *Viaje al trabajo. Ciudad y Territorio.*

Però la situació s'agreuja en sortir del terme de Barcelona i acarar-se amb les comarques que l'envolten. Examinant l'Àrea Metropolitana de Barcelona (conjunt de les comarques del Barcelonès, Baix Llobregat, Maresme, Vallès Occidental, Vallès Oriental, Alt Penedès i Garraf, que comporten un total de 159 municipis), a la taula 2 es reflecteix l'augment de població sofert en el darrer període. L'any 1940, tan sols 4 municipis ultrapassaven els 30.000 habitants, sense assolir els 100.000: Badalona, l'Hospitalet de Llobregat, Sabadell i Terrassa. L'any 1970, tots ells estaven per damunt dels 100.000 habitants, i Santa Colomo de Gramenet s'havia afegit al grup. A més, hi havia 6 nous municipis per damunt dels 30.000 habitants: Mataró, el Prat de Llobregat, Cornellà, Sant Boi, Vilanova i la Geltrú i Granollers. No cal dir que de tots aquests grans municipis no n'hi ha cap que equilibri la població activa i els llocs de treball. Finalment, l'any 1976, l'Hospitalet de Llobregat ja ha ultrapassat els 250.000 habitants, hi ha 9 municipis que s'han situat més enllà dels 30.000 habitants, tots ells dins de l'àrea d'influència de Barcelona: Cerdanyola, Esplugues de Llobregat, Gavà, Mollet del Vallès, Rubí, Sant Adrià de Besòs, Sant Cugat del Vallès, Sant Feliu de Llobregat i Viladecans.

En resum, la població segueix una tendència centrífuga, mentre que el sector terciari o de serveis la segueix fortament centrípeta. El sector primari té, evidentment, molt poca rellevància. Falta per veure el secundari. Com evoluciona la indústria? Doncs tan centrípetament com pot. Naturalment, el grau de concentració és molt inferior al dels serveis, i ho és cada cop menys, en la mesura que aquests i la població l'empenyen enfora. En el període 1964-1972, 407 empreses van abandonar llur emplaçament a la Ciutat Comtal, però la meitat va anar-se a instal·lar a municipis llindants o al Baix Llobregat, i l'altra meitat a d'altres indrets de l'Àrea Metropolitana més allunyats. El resultat n'és que Barcelona estén la seva gran concentració als seus veïns, però no es creen nous nuclis industrials prou autònoms.

Tot aquest procés de gestació i creixement de la gran ciutat, juntament amb el de redistribució i especialització dels usos del sòl ha fet que la Barcelona de 2 km de radi del segle passat hagi esdevingut un continu urbà que inclou els municipis veïns fins a un radi de 15 km. Aquest desenvolupament no hauria trigat gaire a col·lapsar-se si el transport públic no s'hagués anat adaptant al creixement urbà.

La distància mitjana recorreguda entre la residència i el treball s'ha allargat a mesura que la ciutat creixia i, en termes generals, cada època ha creat el mitjà de transport que responia a les necessitats del moment. L'esquema de la figura 5 n'és una síntesi.

La capacitat dels mitjans de transport ha augmentat en consonància amb la velocitat. La taula 3 n'exposa algunes.

El gràfic no ha pretès de representar l'evolució concreta de la ciutat de Barcelona, sinó que vol fer-se extensiu

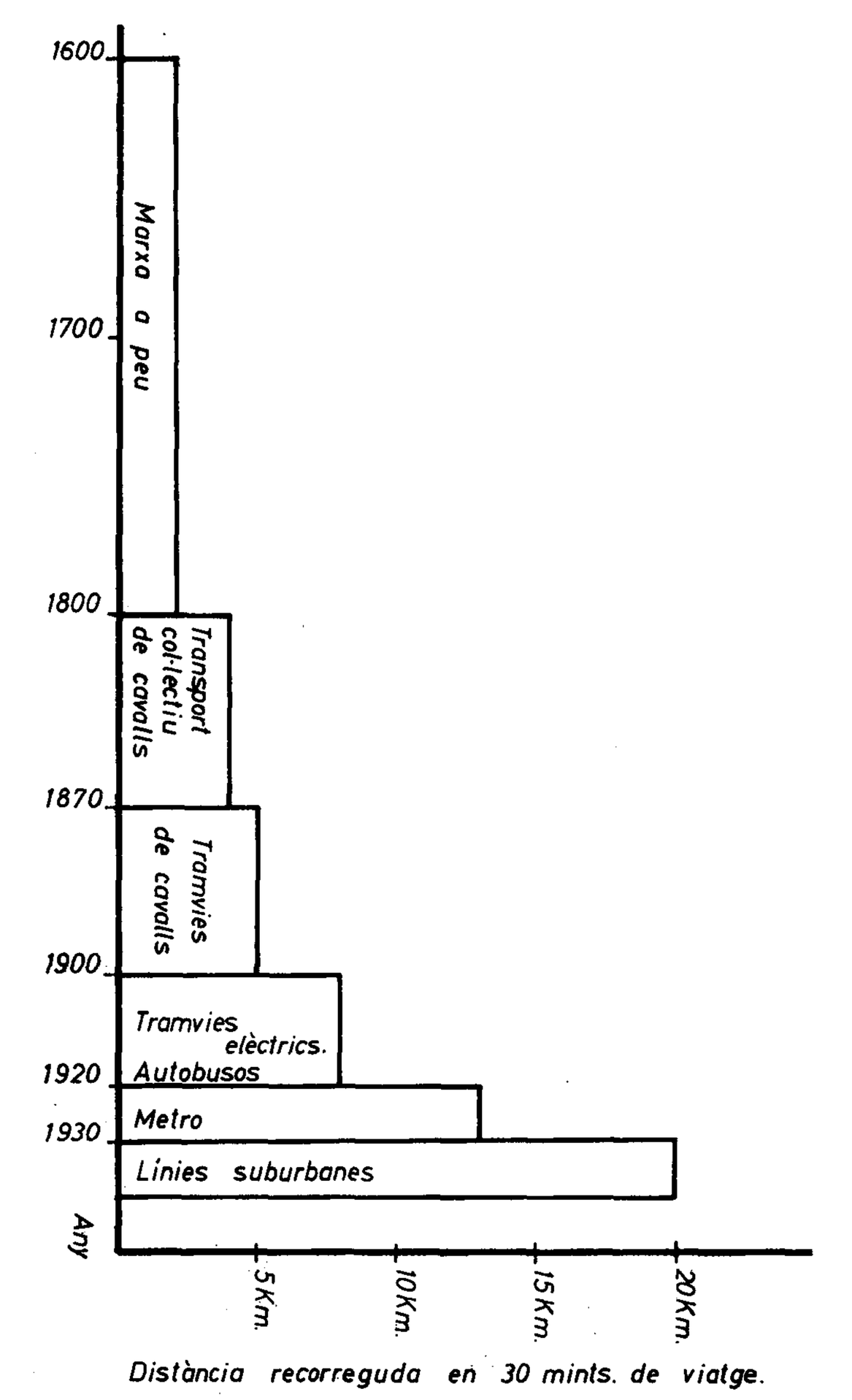

Figura 5. L'aparició cronològica dels nous mitjans de transport col·lectiu. Relació amb l'augment de radi d'acció permès.
Font: Les transports collectifs et la ville. Ed. Celse.

Taula 2

Interval de població	1940	1950	1960	1970	1976
> 250.000	1	1	1	1	2
100.000 - 250.000	0	0	2	5	4
30.000 - 100.000	4	5	4	6	15
10.000 - 30.000	6	8	14	21	23
< 10.000	148	145	138	126	115
Total	159	159	159	159	159

Taula 3. Capacitat de transport de diversos mitjans

Mitjans	Capacitat màxima (viatgers/hora)
Autobús sense carril reservat	2.500
Autobús amb carril reservat	8.000
Metro	40.000
Tren suburbà	50.000

a qualsevulla gran ciutat europea. Això no obstant, les fites de la capital de Catalunya en matèria de transport públic, s'hi apropen considerablement. Així, els tramvies de cavalls començaren a circular el 1870, i no foren substituïts pels elèctrics fins al 1902. El 1922 entrava en funcionament la primera línia d'autobusos i el 1924 s'inaugurava la línia de metro entre Gràcia i la plaça de Catalunya.

3. L'OFERTA DE TRANSPORT URBÀ

Definit al capítol primer allò que s'entén per transport públic urbà, dediquem aquest segon a l'exposició desglossada de cada un dels mitjans que constitueixen la seva oferta.

3a. L'autobús

Aquest capítol s'enceta amb l'autobús, ja que aquest mitjà és l'hereu del que fou el primer sistema de transport massiu en medi urbà: el tramvia. El fet que el tramvia hagi desaparegut a Catalunya, així com a la resta de l'Estat Espanyol, a França i al Regne Unit, no ha de fer suposar que sigui un mode de transport obsolet ni inadequat per a les nostres ciutats. D'antuvi, el tramvia conserva tota la seva vitalitat en un nombre de països superior a aquells que han decidit de prescindir-ne: Alemanya, Itàlia, Suïssa, Holanda, Bèlgica, Àustria i tots els d'Europa de l'Est. Per altre cantó, si bé és cert que el tramvia compta amb un grau de versatilitat molt per sota del de l'autobús, no és menys cert que a aquest darrer se li demanen una sèrie de requisits, tals com no contaminació del medi ambiente (pollució i soroll) i carril propi de circulació, que el tramvia està en molt millor disposició per a oferir. No és aquí, però, on pertoca criticar aquesta decisió de suprimir-lo.

Així doncs, la companyia «Transportes de Barcelona, S.P.M.», responsable del transport urbà de superfície, compta amb una flota de 991 autobusos (1975), després d'haver consumat aquesta política de substitució dels tramvies i trolebusos per autobusos. Vegi's la figura 6. D'aquesta flota, però, només n'hi ha 763 de disponibles per terme mitjà; els altres, o bé són fora de servei o bé en reparació. Aquest parc, doncs, ha de ser relativament jove, si es té en compte que és el fruit d'una política de reemplaçament del tramvia; nogensmenys, aquesta afirmació, que fa pocs anys hauria resultat del tot certa, ara només ho és a mitges, ja que el ritme de renovellament ha baixat els darrers anys, en no haver-hi cap compra de material entre el 1968 i el 1973. La figura 7 descriu l'evolució de l'edat mitjana del parc.

El model d'autobús de dos eixos i dos agents (Pegaso Seida o Pegaso Monotral), típic del decenni dels 60, és progressivament reconvertit o substituït per l'autobús d'un sol agent, que duu incorporada la màquina automàtica de venda de bitllets. És evident que aquest mètode redueix els costos d'explotació de la xarxa, si es té en compte que el personal en representa quasi les 3/4 parts. Malauradament, el tipus concret de màquina adoptat per la companyia, no és precisament un

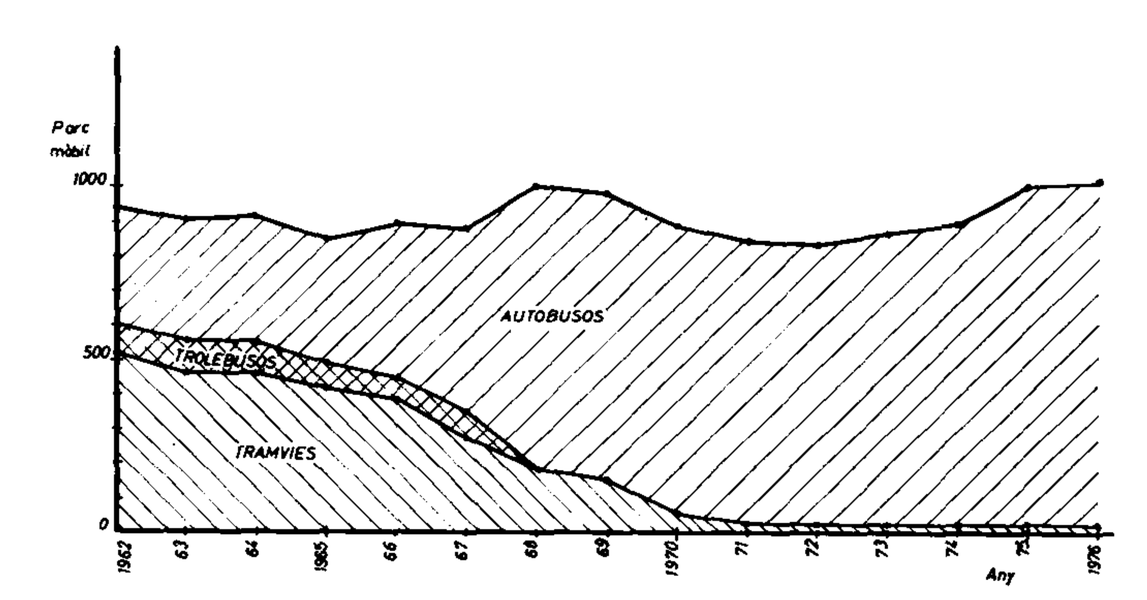

Figura 6. Evolució del parc mòbil de «Transportes de Barcelona, S.P.M.» els darrers 14 anys.
Font: Memòria de la Companyia. Elaboració pròpia.

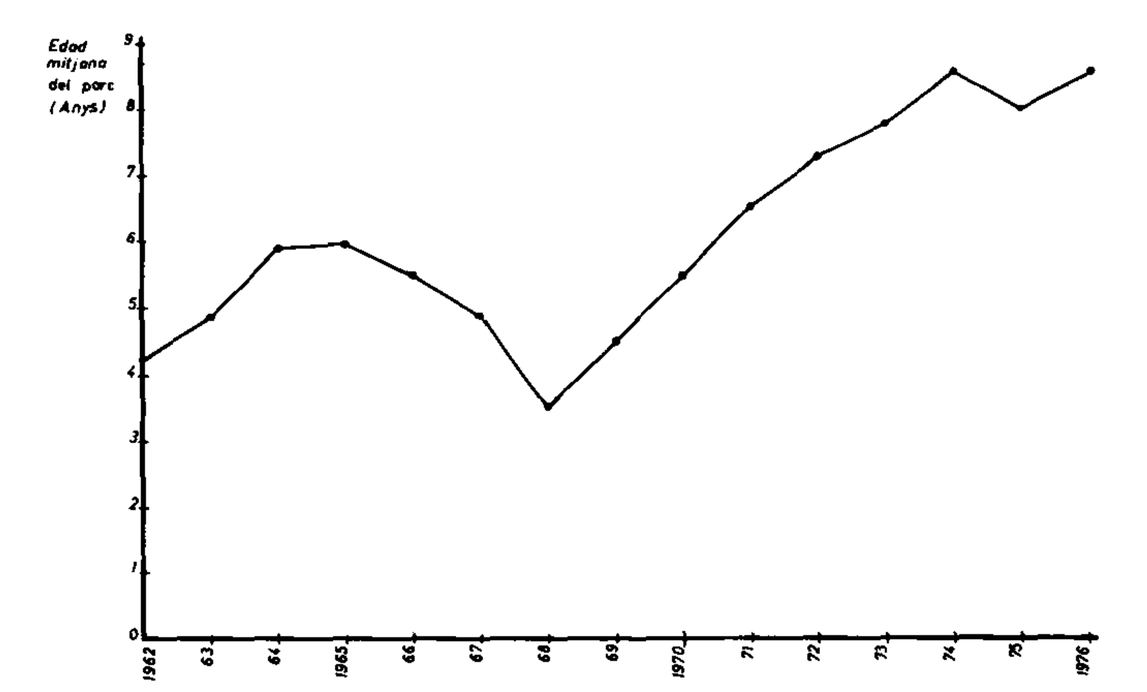

Figura 7. Evolució de l'edat mitjana del parc d'autobusos de «Transportes de Barcelona, S.P.M.» els darrers 14 anys.
Font: Memòria de la Companyia.

estímul per a la clientela potencial. Uns estris que no saben tornar el canvi, la impossibilitat d'adquirir els bitllets de terra estant, com és habitual a la gran majoria de ciutats, la poca difusió dels abonaments periòdics i la manca d'una política tarifària que coordini els diversos mitjans, no sembla pas que hagi d'ajudar a palliar els forts dèficits que any rera any presenta la companyia.

Les adquisicions d'autobusos articulats, amb 3 eixos, 2 agents i una capacitat de 110 places van tornar a tenir lloc l'any 1975 (18 unitats), després dels 100 comprats el 1968. Pel que fa als microbusos, el parc de 20 unitats no s'ha alterat des del moment de la seva compra, també l'any 1968.

La xarxa consta d'un total de 78 línies diürnes, més 10 específicament nocturnes, que cobreixen els termes municipals de Barcelona i Santa Coloma de Gramenet. Tots els municipis veïns, sovint sense solució de continuïtat, no són servits pels autobusos urbans sinó per les línies suburbanes, les quals tenen molts pocs punts de pas dintre de la ciutat; és quasi inevitable, doncs, almenys una correspondència en els desplaçaments perifèria-centre.

L'oferta fornida per la companyia, mesurada en places·km, ha seguit una tendència creixent durant la dècada dels 60, i decreixent en la dels 70 (vegi's la figura 8). Aquesta davallada recent de l'oferta, unida a un manteniment o àdhuc allargament de la longitud total de la xarxa, implica una minva de les freqüències de pas de les línies. Així, mentre que l'any 60 hi havia 646 cotxes al carrer, aquesta xifra disminuïa a 627 l'any 1970 i a 615 l'any 1975.

És un fet sabut la disminució de demanda amb què s'enfronten les companyies explotadores del transport públic arreu dels països desenvolupats. Més endavant s'analitzaran les causes i possibles solucions. La caiguda de la velocitat comercial hi està estretament lligada, ja que una velocitat inferior comporta un temps superior de recorregut i un servei pitjor. A Barcelona, aquest fenomen ha quedat emmascarat per les mesures de tràfic preses cap a les darreries del decenni passat, en què en força grans eixos va establir-se la direcció única. Per aquesta raó hi ha un cert millorament de la velocitat comercial fins al 1970. D'aquesta data ençà, però, ha caigut des de 13,9 km/h fins a 13,0 km/h l'any 1975, amb un valor de 12,2 km/h per als períodes punta. Val a dir que a París, l'any 1972, abans de la reestructuració de la xarxa, tenia una velocitat mitjana ben per sota de la barcelonina, amb 10,8 km/h.

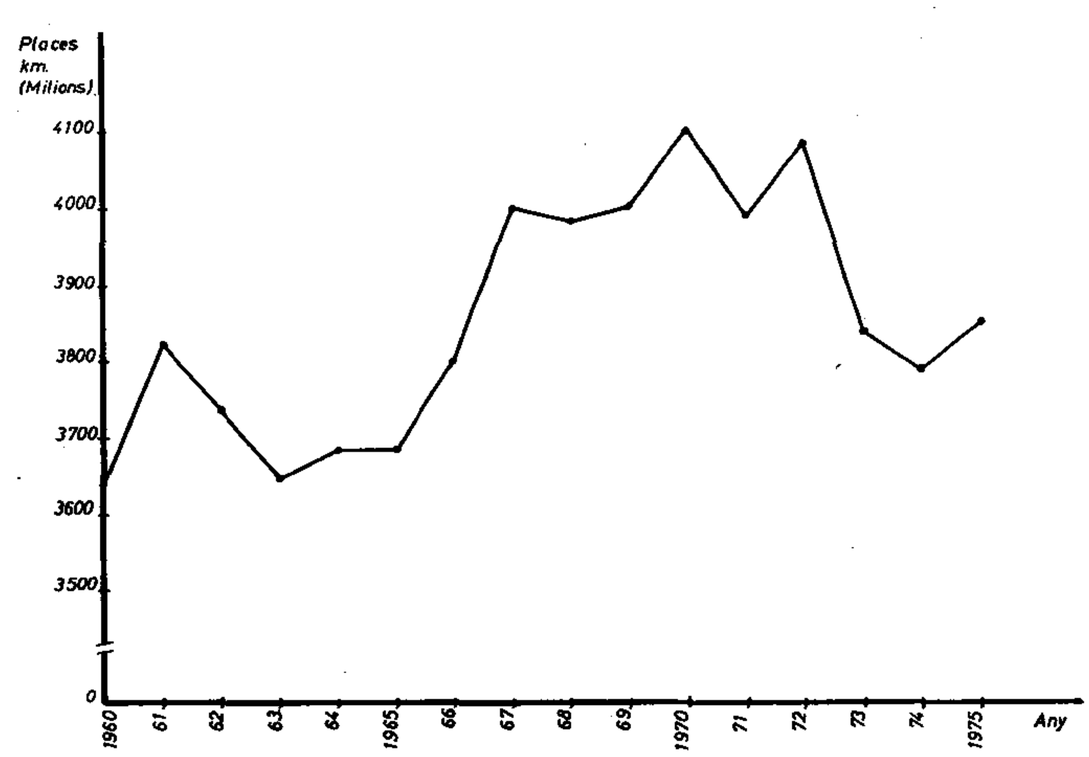

Figura 8. Evolució de l'oferta (en milions de places/km) durant el període 1960-1975. «Transportes de Barcelona, S.P.M.». Font: Memòria de la Companyia.

Un intent de solució han estat els carrils reservats per a l'autobús, la longitud dels quals era a la ciutat de 12 òm l'any 1974. En tots els trams, la càrrega d'autobusos suportada era alta, entre 40 i 100 autobusos/hora. Aquesta mesura, tot i lloable, sembla insuficient i tímida, ja que aquests mateixos fluxos tenen lloc a d'altres indrets, on no s'ha implantat el carril; a més, enlloc no s'ha assajat una coordinació semafòrica que permeti de treure tot el suc a la mesura. Darrerament, però, hi ha hagut un cert esforç per a augmentar l'extensió dels carrils reservats.

L'anàlisi de la utilització de l'autobús per part dels ciutadans es farà al proper paràgraf, conjuntament amb el metro.

3b. El metro

El metro, o ferrocarril metropolità, és el transport amb infraestructura fixa per excel·lència. En totes les grans ciutats que en disposen, s'ha concebut com un mitjà completament segregat de la xarxa viària, ja sigui perquè circula per túnel, en viaducte, o per terra, però sense cap interferència amb els altres mitjans. Així va ocórrer als afores d'Estocòlm, on la construcció de la via ha precedit la urbanització, o a Xicago, on una via fèrria empra l'espai lliure al bell mig d'una autopista. La tecnologia d'explotació sovint és manllevada de la ferroviària: rodament sobre carrils, tracció elèctrica, senyalització automàtica.

Fins fa pocs anys, hi havia una quarantena de ciutats al món que disposaven de Metro. El primer a existir fou el de Londres, 1863. Construït en una època de puixança del ferrocarril, s'hi va inspirar molt directament: àmbit regional, i no estrictament urbà, gran distància entre estacions (1.260 m), xarxa molt espaiada, línies en forca. El de París, en canvi, començat el 1895, té una vocació molt més urbana: no transgredia el terme municipal fins fa poc, en què s'ha inaugurat les línies «expresses regionals», xarxa més densa, estacions més properes (521 m) i línies sense bifurcacions.

Darrerament, la construcció de metros al món ha pres una nova volada, davant les dificultats del tràfic de superfície. Potser no és exagerat de dir que actualment hi ha tantes ciutats que construeixen o planegen el seu metro com aquelles que ja en tenen. El llindar de població a partir del qual comença de justificar-se'n la construcció ronda el milió d'habitants.

La concepció del metro barceloní és molt més veïna del parisenc que no pas del londinenc. No té cap projecció regional, llevat de l'Hospitalet de Llobregat, i darrerament Cornellà, tot i que les darreres adjudicacions l'introdueixen cap a d'altres municipis propers (Sant Adrià del Besòs, Badalona i Sta. Coloma de Gramenet). Per tal de facilitar-ne l'explotació, s'ha anul·lat la sola línia bifurcada que existia: el tram Urquinaona-Jaume I s'ha incorporat a una altra línia.

L'any 1924 va inaugurar-se el primer tram, propietat del Gran Metro, entre Lesseps i la Plaça de Catalunya. Dos anys després entrava en funcionament el Transver-

sal, també entre Plaça de Catalunya i la Bordeta. Abans de la guerra hi va haver alguna altra prolongació, fins a situar la longitud de la xarxa en uns 12 km; aquesta xifra es manté durant tota la llarga postguerra, per raons tant polítiques com econòmiques: la primera ampliació important, línia Sagrera-Vilapiscina, no té lloc fins al 1959. L'any 1961 s'esdevé la municipalització de les dues companyies explotadores. I és a partir del 1966, en aprovar-se el Pla de Metros, quan comença a créixer la xarxa d'una manera sistemàtica, intentant de recuperar tot el temps perdut fins aleshores. Els gràfics de les figures 9 i 10 en mostren l'evolució, tant de la longitud com del parc mòbil. Actualment consta, doncs, de 48,0 km, incloent-hi el tram Barceloneta-Selva de Mar, inaugurat l'octubre del 1977, i n'hi ha 23,8 km més en fase de construcció. Vegi's la figura 11.

Pel que fa al nombre d'estacions, que l'any 67 era de 33, ha passat actualment a 71 i n'hi ha 30 en construcció. En desenvolupar-se la xarxa del metro, la complexitat i interrelació entre línies també s'ha fet més gran. L'any 67 hi havia 3 correspondències entre estacions, mentre que actualment el nombre de correspondències possibles és de 9. És molt criticable el disseny d'aquestes; tots els estudis en matèria de transport palesen la gran incomoditat que suposa per a l'usuari el fet d'haver de canviar de línia a mig recorregut, equivalent en molèstia al trajecte de 7 ò 8 estacions; doncs bé, aquesta observació no sembla que s'hagi tingut gens en compte al moment de decidir els emplaçaments; són freqüents els corredors entre estacions de 100 m. de longitud, quan ben poc sovint pot trobar-s'hi una justificació de tipus infrastructural.

La velocitat comercial es mou entorn dels 25 km/h, xifra imposada per la distància entre estacions. La millora del material mòbil no pot augmentar sensiblement aquest valor. La de París és del mateix ordre; la de Londres és més alta (32 km/h) a causa de l'espaiament entre parades.

L'oferta, mesurada en places·km, ha seguit una tendència fortament creixent, tal com es desprèn de l'augment de la xarxa i de les unitats mòbils. Vegi's la figura 12. Fins a l'any 1971, els transports de superfície oferien una quantitat de places-km superior al metro; d'aquesta data ençà, la tendència s'ha invertit. En conjunt, doncs, l'oferta total ha crescut ininterrompudament durant els darrers 20 anys, com correspon a un servei públic d'una ciutat que creix desenfrenadament i descontrolada.

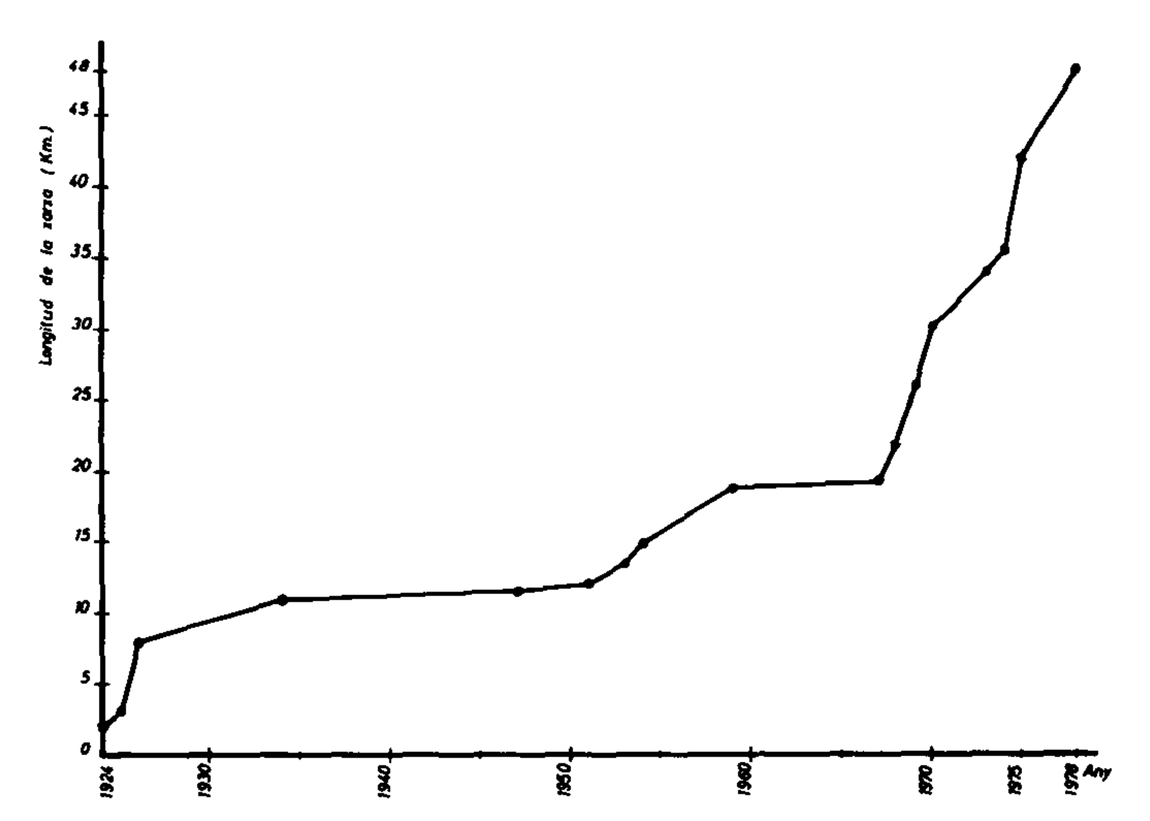

Figura 9. Evolució de la longitud de xarxa del metro de Barcelona. Font: Memòria de la Companyia.

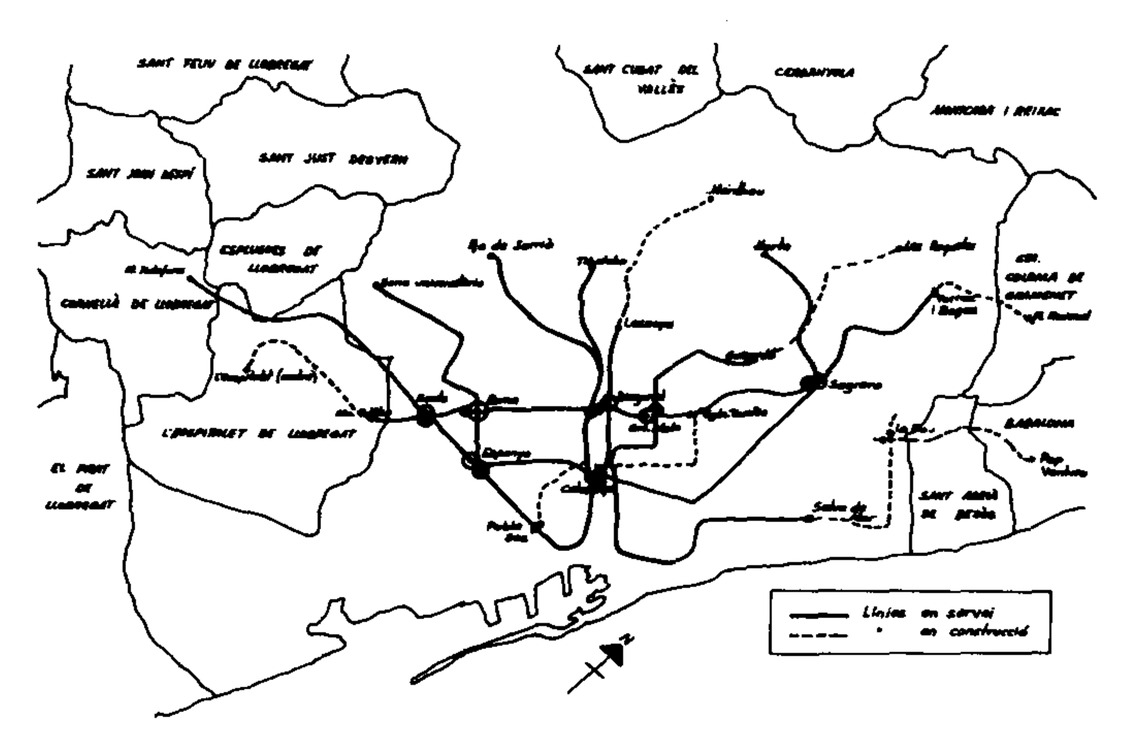

Figura 11. Xarxa del Metro, en funcionament i en construcció. Font: Memòria de la Companyia.

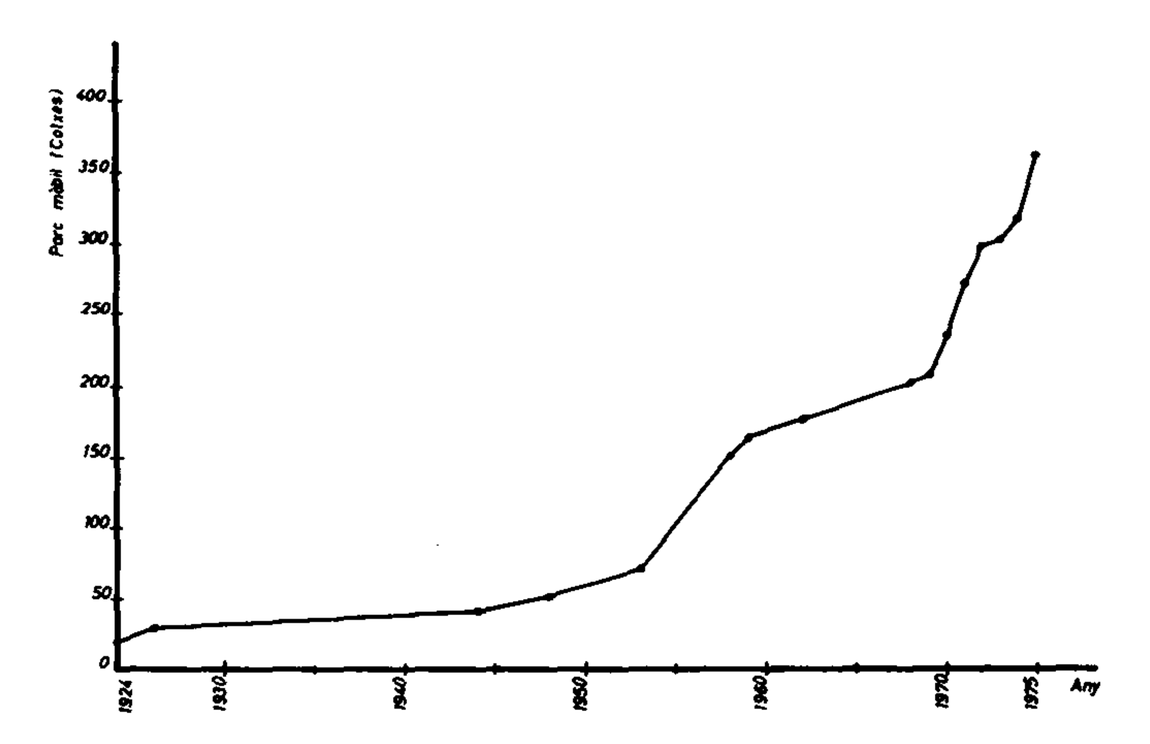

Figura 10. Evolució del parc mòbil del metro de Barcelona. Font: Memòria de la Companyia.

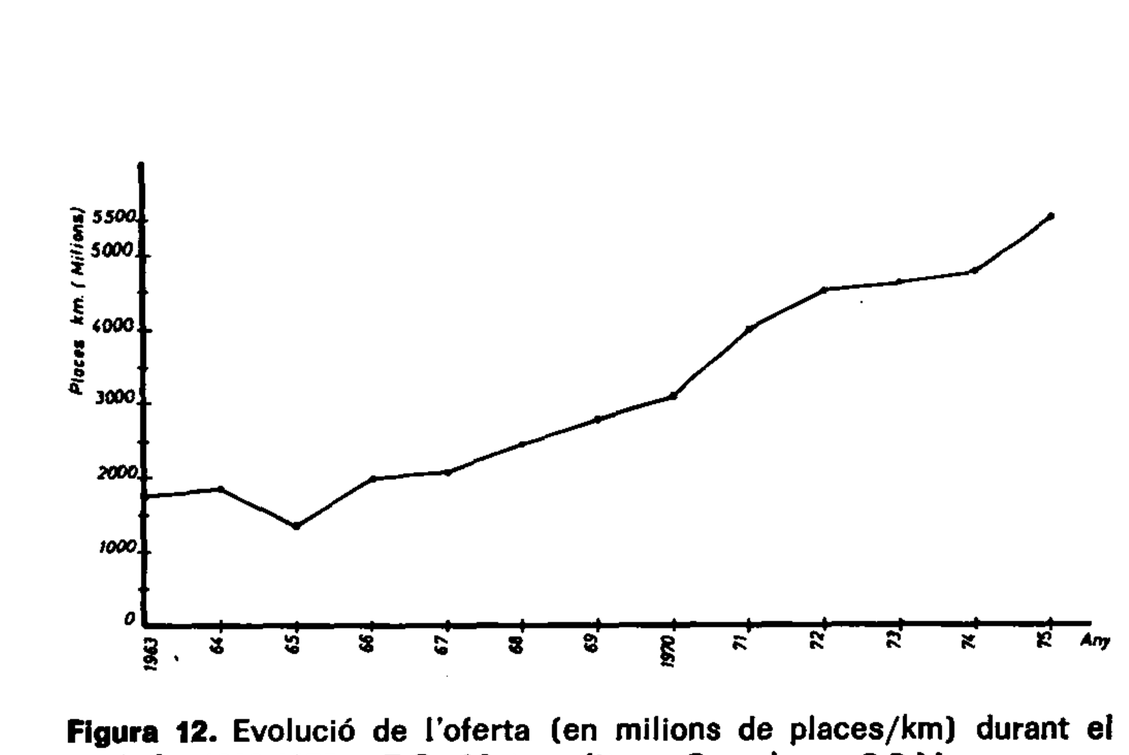

Figura 12. Evolució de l'oferta (en milions de places/km) durant el període 1963-1975. «F.C. Metropolitano Barcelona, S.P.M.». Font: Memòria de la Companyia.

En canvi, l'evolució de la demanda és tota una altra cosa. En conjunt, creix moderadament fins a mitjans del decenni passat, data a partir de la qual comença la davallada fins als nostres dies. Cal remarcar, almenys, un parell de diferències entre l'evolució barcelonina i la general europea. En primer lloc, la inflexió és molt posterior a casa nostra, sense dubte pel fet d'una motorització molt més tardana. D'altres ciutats han començat a perdre demanda almenys 10 anys abans. En segon lloc, la relativa estabilitat que apareix els darrers anys només pot explicar-se pel seguit d'inauguracions de metro que hi ha hagut des del 1967, la qual cosa ha atret una demanda nova que ha compensat les desercions que s'esdevenien simultàniament, a causa de l'increment en la taxa de motorització. També apareix clarament a la figura 13 el gran traspàs de viatgers del transport de superfície (tramvia + autobús) al metro, conseqüència del mateix fenomen anterior. Així, mentre aquests darrers perdien viatgers a raó d'un 3 % anyal, el metro els guanyava a raó d'un 1,7 %.

Aquestes tendències també expliquen que, així com la companyia d'autobusos «Transportes de Barcelona, S.P.M.» és tradicionalment deficitària, la del metro havia estat capaç fins ara de subvenir els seus costos, llevat de les inversions en infraestructura, que corrien a càrrec de l'Estat. L'any 1975, però, el metro ja ha tingut un saldo negatiu de 160 milions de pessetes.

La demanda unitària, és a dir, el nombre de viatges en transport públic que cada barceloní fa en un any, baixa molt més ràpidament que l'anterior. De quasi 400 viatges/persona·any cap als anys 50, s'ha passat a 290 l'any 75. Vegi's la figura 14. Per construir aquest gràfic s'ha tingut en compte només la població barcelonina, quan la xarxa de metros, així com la d'autobusos, ultrapassen els límits estrictes del municipi. Davant la dificultat, però, de decidir quina part dels municipis implicats es comprenia com a població i quina no, s'ha optat per considerar només la de Barcelona ciutat. Això fa que, a mesura que les línies penetren en la corona suburbana, la demanda unitària en resulti sobrevalorada. El decrement observat en els darrers 10 anys, pel que fa a aquesta magnitud, és d'un 2 % anyal, xifra perfectament en consonància amb les europees, abans que allà es prenguessin les mesures encoratjadores del transport públic.

La taula 4 compara la demanda unitària observada a Barcelona amb la d'altres ciutats europees. Es tracta,

Taula 4. Demanda unitària de transport públic a algunes ciutats europees. Any 1971

Ciutat	Viatgers/hab. any (1971)
Zúric	358
Heidelberg	308
Barcelona	305
Estocolm	256
París	255
Düsseldorf	166
Lió	163
Nuremberg	160
Colònia	152
La Haia	134
Marsella	79

Font: Les transports collectifs et la ville. Ed. Celse (1973).

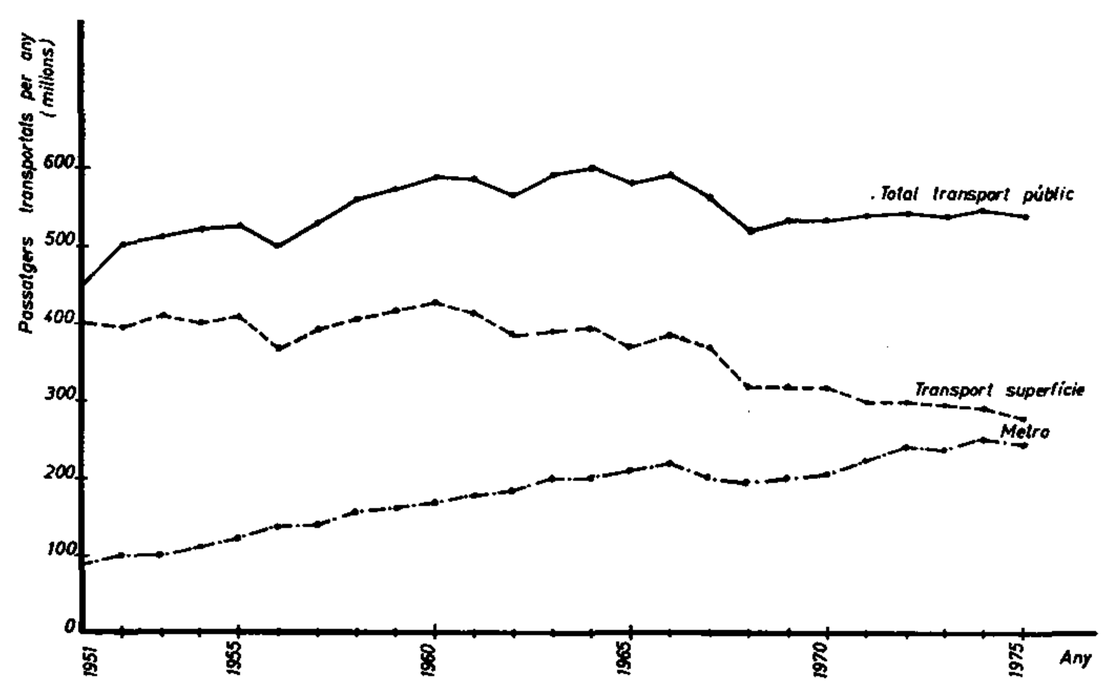

Figura 13. Evolució de la demanda global del transport públic a Barcelona.
Font: Memòria de les Companyies. Elaboració pròpia.

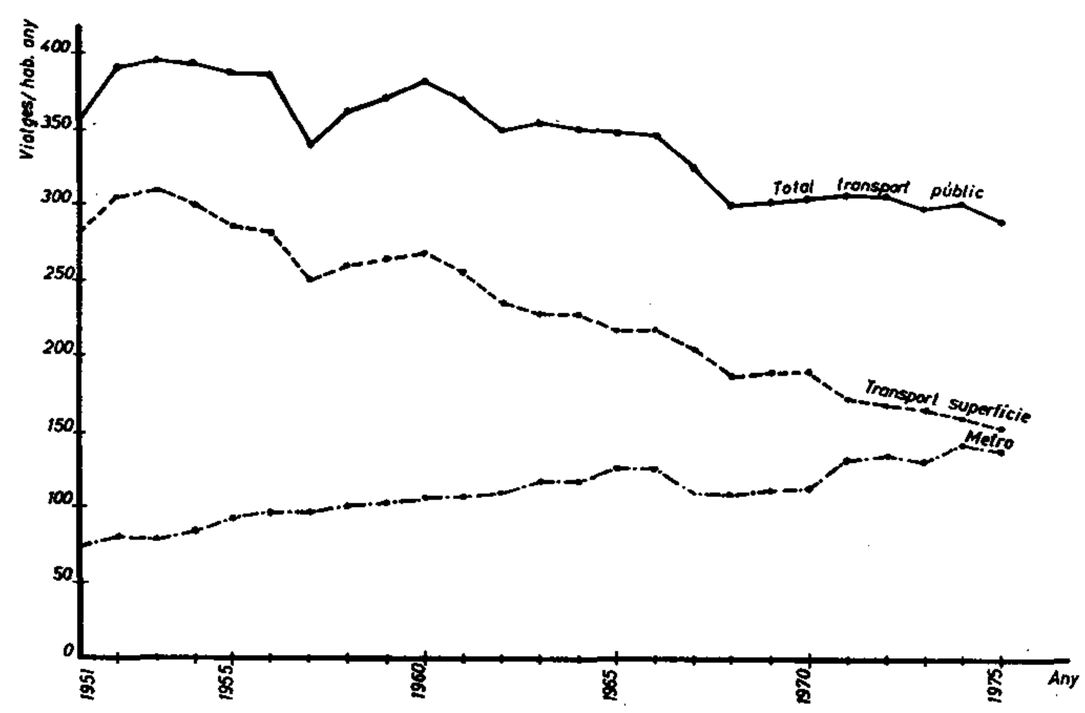

Figura 14. Evolució de la demanda unitària de transport públic a Barcelona.
Font: Memòria de les Companyies. Elaboració pròpia.

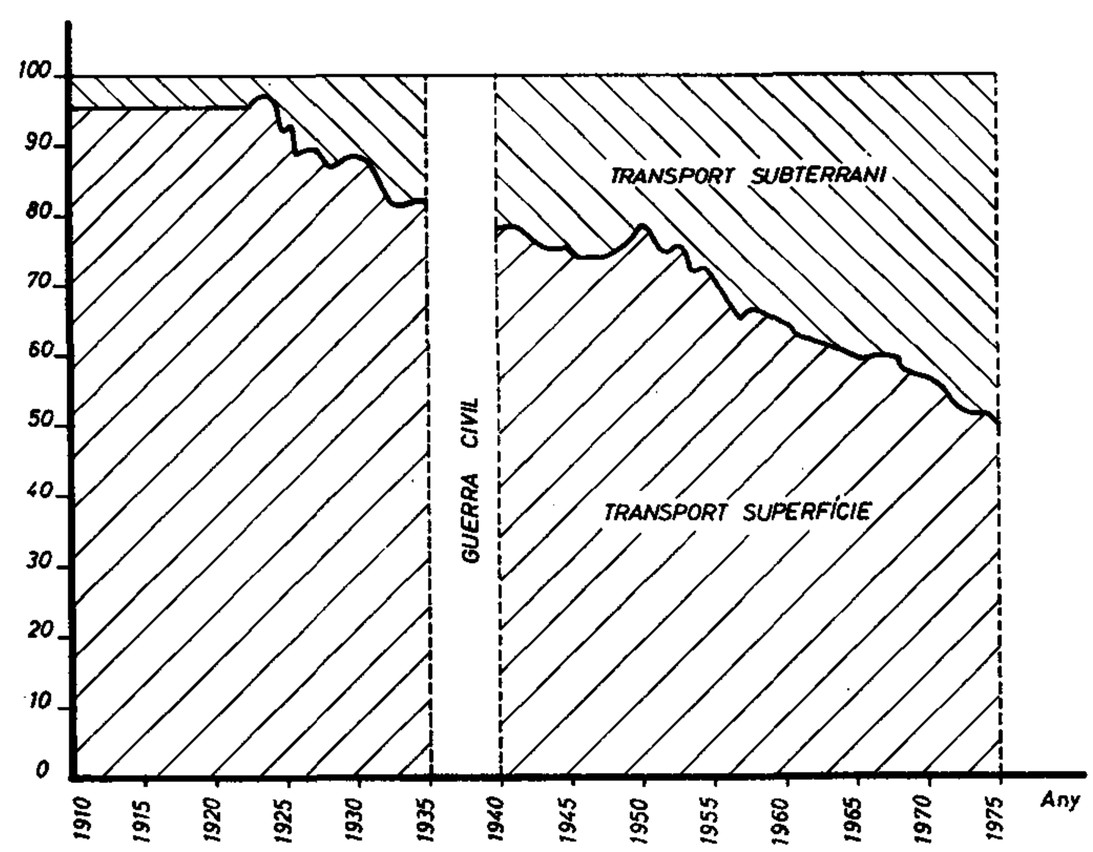

Figura 15. Repartiment percentual dels viatgers en transport públic entre superfície i subterrani. El transport subterrani inclou, ultra el Metro, la part urbana dels FFCC de Catalunya.
Font: Organización Sindical. Ponencia de transportes urbanos (1966), i Memòries de les Companyies.

malgrat tot, d'un valor alt, conseqüència de la baixa taxa de motorització i de la dimensió superior de Barcelona, amb l'excepció de París, respecte de les ciutats que s'inclouen a la llista.

La figura 15 reflecteix el repartiment entre transport de superfície i transport subterrani. Aquest darrer comprèn el Ferrocarril de Sarrià, raó per la qual l'eix d'abscisses comença l'any 1910, en què ja circulava «el tren de foc». Observem que la inclusió d'aquest darrer fa que la demanda absorbida pel metro + tren de Sarrià ultrapassi lleugerament la d'autobús els dos darrers anys (51 % enfront de 49 %).

3c. El tren suburbà

És indubtable que el tren fa les funcions de transport suburbà. I també és versemblant d'admetre que, en tot el Principat, tan sols als voltants de Barcelona el tren hi juga aquest paper. Ja és molt més arbitrari, però, de decidir on s'acaba el tren suburbà i on comença l'interurbà. Per traçar la frontera entre ambdós, caldrà adreçar-se als criteris exposats al primer capítol. Allà es deia que el transport suburbà, com a cas particular de l'urbà, és suport de la mobilitat obligada i quotidiana; com a conseqüència, els fluxos que soporta són molt més alts. La delimitació, doncs, es farà per una norma derivada de l'anterior: el tren suburbà arriba fins a aquelles estacions a partir de les quals hi ha una caiguda forta de freqüències. Així és com s'han elaborat els mapes de les figures 16 i 17, amb dades corresponents a l'horari d'estiu del 1978.

Pot observar-se que el límit passa per les ciutats d'Arenys de Mar, Granollers, Terrassa, Martorell i Vilanova i la Geltrú. L'estructura de freqüències que en resulta és actualment força acceptable, llevat de les del Sud (Martorell, Vilafranca i Vilanova i la Geltrú; vegi's la taula 5). Malauradament, no pot dir-se el mateix de la

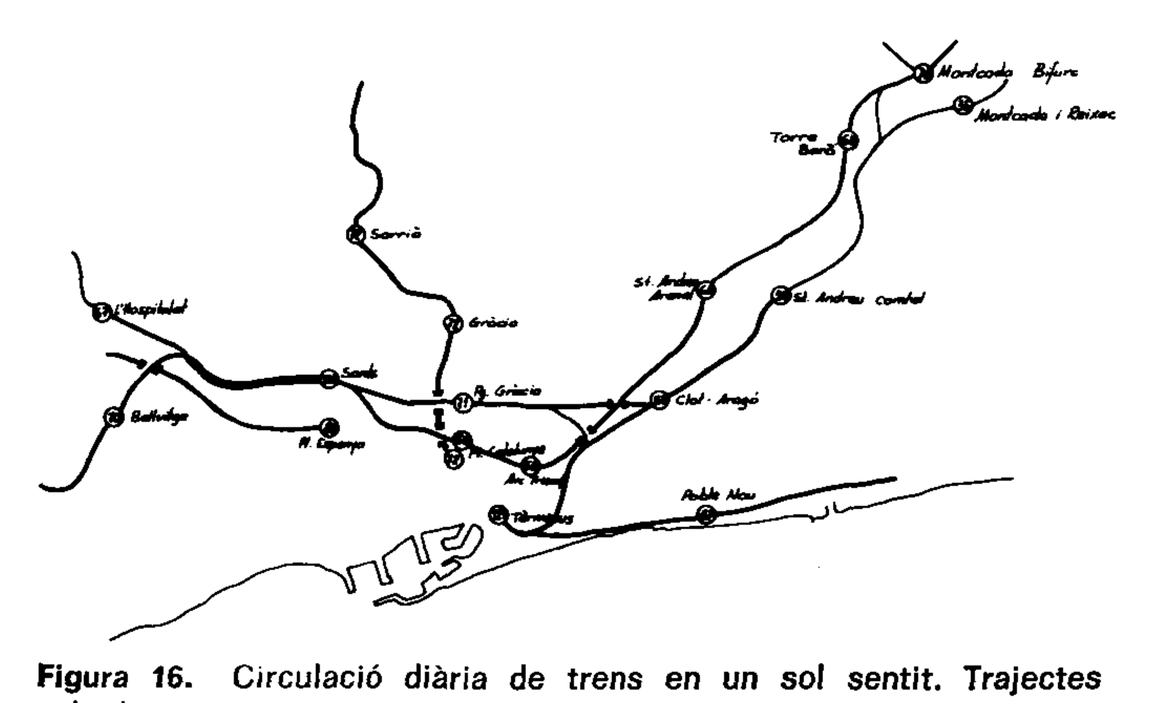

Figura 16. *Circulació diària de trens en un sol sentit. Trajectes suburbans.*
Font: Dades de les Companyies (1977).

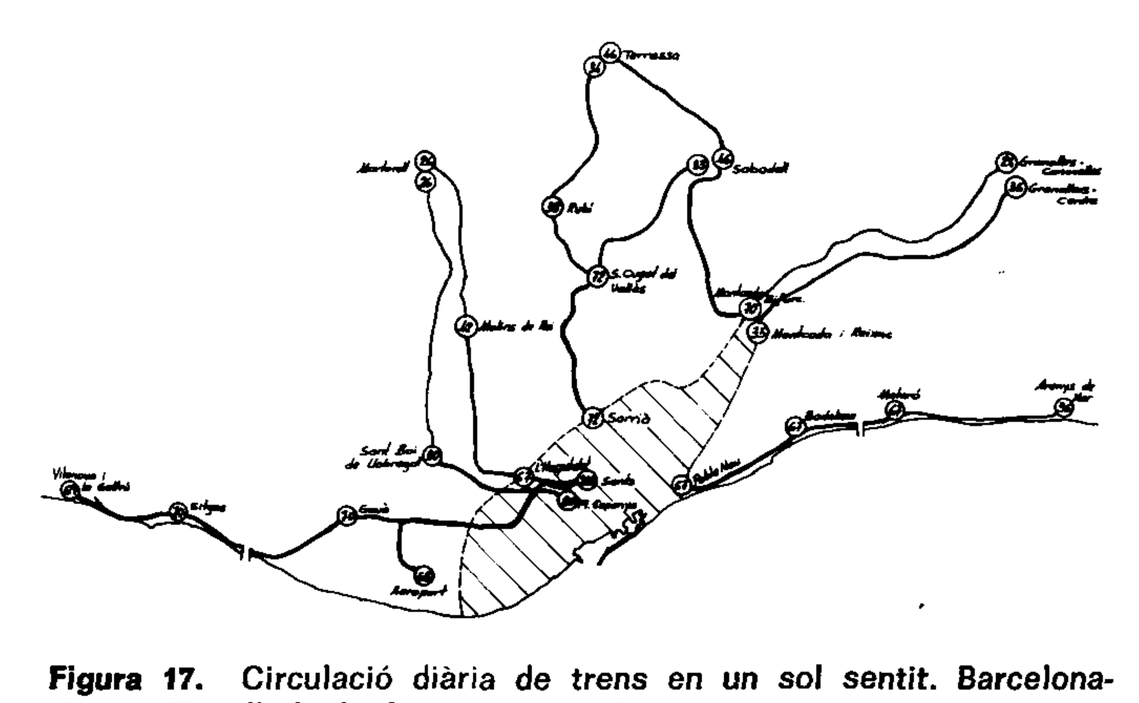

Figura 17. *Circulació diària de trens en un sol sentit. Barcelona-ciutat.* (Detall de la figura anterior.)
Font: Dades de les Companyies (1977).

Taula 5. Interval mitjà entre dos trens consecutius en un mateix sentit. En aquells casos en què hi ha 2 itineraris, s'indica a la columna de la dreta l'interval que en resultaria si només se'n considerés un

Ciutat	Interval mitjà entre 2 trens (minuts)	Observacions
1. Sabadell	12	RENFE cada 22 min. FFCC Catalunya c. 31 min.
2. Terrassa	12	RENFE cada 22 min. FFCC Catalunya c. 30 min.
3. Sant Boi	13	
4. Sant Cugat	14	
5. Aeroport	15	
6. L'Hospitalet	16	
7. Mataró	16	
8. Vilanova i la Geltrú	16	
9. Granollers	18	Per Montmeló cada 30 min. Per Mollet cada 41 min.
10. Badalona	18	
11. Martorell	25	RENFE cada 63 min. FFCC Catalans c. 40 min.
12. Gavà	25	
13. Rubí	27	
14. Arenys de Mar	28	
15. Molins de Rei	33	

Font: Elaboració pròpia

regularitat; sens dubte, aquesta inexactitud en els horaris provoca la infrautilització del ferrocarril suburbà, donat que el motiu generador del desplaçament, treball o estudi, no pot permetre's falles en la puntualitat.

Gràcies al Pla d'Enllaços de RENFE s'han unit directament, sense necessitat de correspondència, o almenys sense sortir del medi ferroviari, els municipis d'ambdós cantons de Barcelona, ensems que reduïa la centralitat de la capital. Només hi ha dues línies mal interconnectades: la de la costa Nord (Mataró-Arenys) i la del «carrilet» (FFCC Catalans).

És cert que la RENFE ha intentat darrerament de millorar la seva imatge i d'augmentar la qualitat del servei amb inversions rellevants tant en infraestructura, com en superestructura i material mòbil, maldant per dur a terme allò que hauria pertocat una vintena d'anys abans. Les altres dues companyies, però, FFCC Catalans i FFCC de Catalunya, traspassades recentment a la Generalitat, no poden dur a terme llurs plans d'inversions mentre segueixen descapitalitzant-se.

La RENFE és críptica a l'hora de fornir informacions estadístiques sobre la seva clientela. Les altres companyies, no disposen d'informacions gaire exhaustives. Per això, el paràgraf dedicat a la demanda de transport suburbà haurà de ser breu per necessitat. Malgrat tot, no sembla haver-hi una disminució clara en el nombre de viatgers; podria dir-se que hi ha estabilitat o una lleugera minva, inferior en tot cas a la del transport urbà. Vegi's la taula 6. La nova reestructuració d'horaris, en vigor des del maig del 77, ha suposat un increment general en les freqüències de les diferents línies, poc explicable si no fos la contrapartida d'una demanda superior.

Taula 6. Viatgers arribats anyalment en tren a Barcelona (en milions) (anys 1974 i 1975, estimats)

Companyia	1960	1969	1970	1971	1972	1973	1974 *	1975 *
RENFE	7,6	10,7	11,9	11,8	12,4	12,3	11,5	11,9
FFCC Catalunya	5,1	6,1	5,9	6,0	6,1	6,0	6,4	5,9
FFCC Catalans	3,4	4,0	4,1	3,9	3,8	3,9	3,9	3,7
Total	16,1	20,8	21,9	21,7	22,3	22,2	21,8	21,5

Font: Estadística Municipal.

3d. El taxi

Tot i que és el mitjà de transport públic que ha estat objecte de menys estudis, sembla prou demostrat que el seu consum creix de bracet amb la taxa de motorització. És a dir, contràriament a tots els mitjans vistos fins ara, és complementari de l'automòbil privat.

Enfront d'aquesta pressió de la demanda, el taxi havia de moure's fins fa molt poc en una cotilla legislativa encara més obsoleta que la que administrava la resta del transport públic. Així, un taxi havia de cobrar l'anada i la tornada si la carrera excedia els termes municipals per als quals tenia concedida la llicència, al mateix temps que no podia admetre un nou passatger per a la tornada (fig. 18).

Aquest contrasentit és el que motivà una nova legislació, vigent a partir del setembre del 1977, prenent com a àmbit tota la Corporació Municipal Metropolitana de Barcelona.

En essència, les mesures tendeixen a permetre d'operar tots els taxis dintre de l'àmbit de la Corporació, amb increments a les tarifes per quilòmetre si el servei té lloc fins a un municipi de l'extrarradi, en comptes de circumscriure's a Barcelona ciutat. En el moment de redactar-se aquest informe encara no poden avaluar-se els resultats d'aquesta nova disposició. Per bé que sembla un intent d'acostar la legislació a la realitat, es corre el perill d'excessives concentracions de taxis al centre de la ciutat, amb la conseqüent desatenció per a les rodalies.

No es pot malmetre aquesta versatilitat que el taxi és l'únic a oferir. Simultàniament, convé de promoure'n un ús col·lectiu, com es fa a d'altres llocs del món, que el faci més assequible a totes les classes socials.

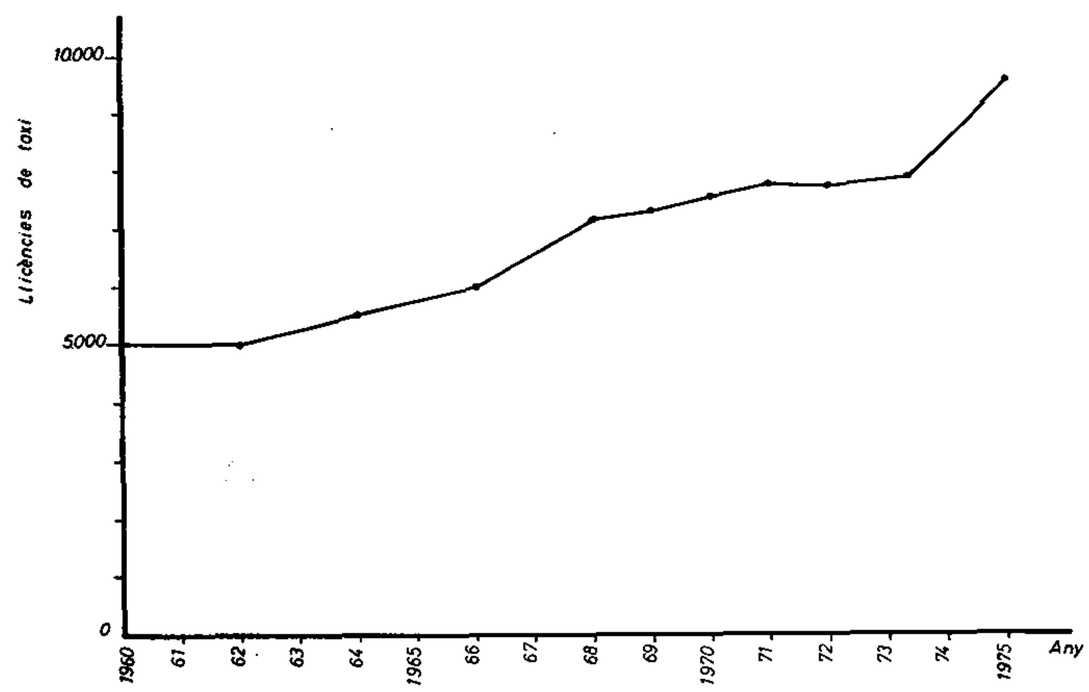

Figura 18. Evolució del nombre de llicències de taxi concedides a Barcelona.
Font: Estadística municipal.

4. UNA REFERÈNCIA INELUDIBLE: EL TRANSPORT PRIVAT

No es pot encloure la descripció dels diferents mitjans de transport, sense fer una referència al transport privat. Aquest, juntament amb el públic, fan un tot indestriable, que impossibilita d'actuar damunt d'un sense que l'altre se'n ressenti immediatament.

Durant la primera meitat d'aquest segle, al nostre país el creixement urbà es duu a terme sota el monopoli quasi exclusiu dels transports públics, els quals acomboien no tan sols l'activitat econòmica quotidiana dels ciutadans, sinó també el lleure. La mobilitat individual, en termes de viatges/persona i any s'estabilitza. Però la millora en el procés de fabricació de l'automòbil permet d'abaixar-ne els costos i d'ampliar-ne el mercat. L'ús del cotxe és, aleshores, el punt de partida d'un nou plantejament de la mobilitat individual. L'automòbil, en la seva fase inicial, presenta una sèrie d'avantatges que cap altre mitjà no pot igualar: la supressió total dels desplaçaments a peu, inevitables en el transport col·lectiu; el prestigi social lligat a la possessió de vehicle propi, i un aïllament que garanteix la continuació del reducte familiar al carrer.

Com a conseqüència, el parc de turismes creix ràpidíssimament: un 19,8 % anyal a Catalunya durant els darrers quinze anys; és a dir, actualment és 15 vegades superior al nombre de vehicles del 1960. Aquesta taxa és comparable a la francesa, i lleugerament inferior a la del conjunt de l'Estat Espanyol per al mateix període (20,6 %), a causa d'una taxa superior del punt de partença al Principat.

A Barcelona ciutat, el creixement encara ha estat més moderat els darrers anys, per una raó idèntica. El parc mòbil total l'any 1973 era de 442.000 vehicles, dels quals 350.000 eren turismes.

Davant d'aquesta demanda, la ciutat comptava amb unes 2.000 Ha de superfície vial per a enquibir-los, és a dir, una quarta part de la superfície urbanitzada del terme municipal. Es tracta, certament, d'una relació força favorable que cal agrair en una bona part a Ildefons Cerdà, i que fa que, malgrat la forta densitat, encara no s'hagi arribat al col·lapse total. A tall de comparació, París, que també és prou densa, només disposa per a vies d'un 14 % de la seva superfície de casc urbà. Però així com la demanda creix fortament, l'oferta de carrers és pràcticament rígida, i els costos marginals de construcció de nova xarxa viària es fan prohibitius en un medi altament urbanitzat.

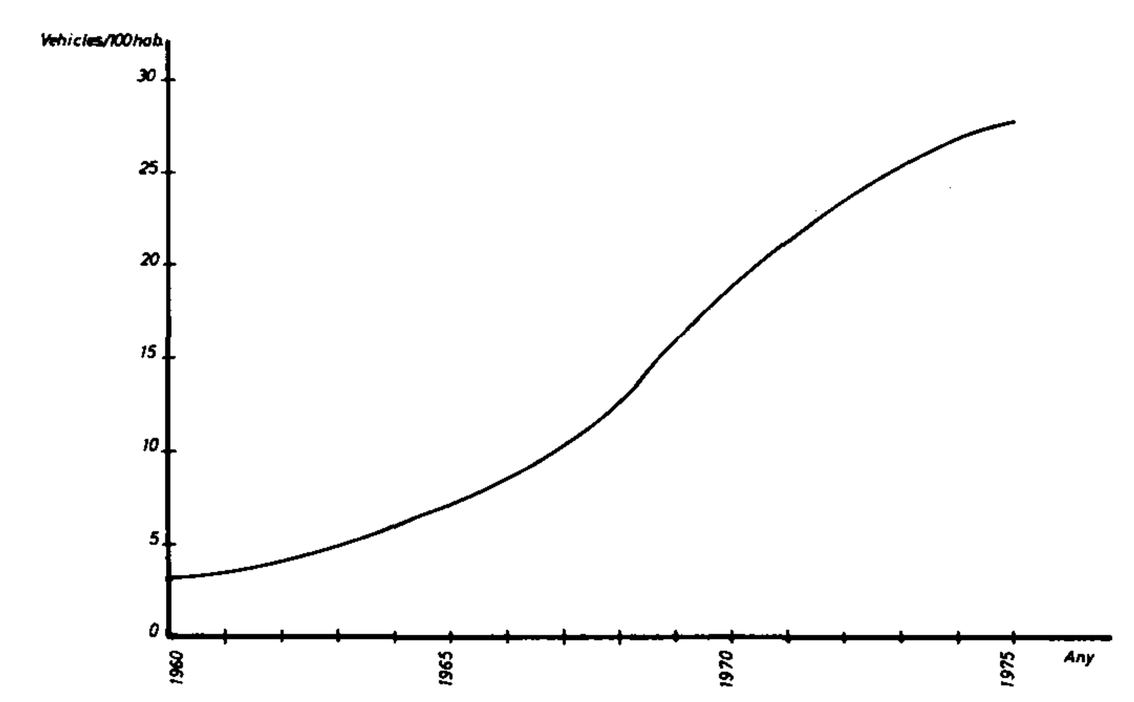

Figura 19. Taxa de motorització (vehicles/100 habitants) a la província de Barcelona.
Font: Consejo Sindical Provincial. El transporte de viajeros en el área de Barcelona. 1975.

Enfront d'aquesta rigidesa, com s'adapta la demanda? Quines mesures es poden prendre? En un carrer com el de Claris, que de fa molts anys era una de les vies més ràpides de Barcelona, gràcies a l'ona verda (sincronització de semàfors), la situació s'ha anat malmetent progressivament, ja que cap solució no és possible sense esventrar el carrer. La taula 7 és prou explícita.

Al carrer d'Aragó, la direcció única va significar un progrés notable, fins al moment en què va excedir-se la capacitat del carrer, l'any 1971. Aleshores ja no hi ha res més a fer, dintre dels límits raonables, i cal assistir impassibles a la congestió creixent.

Quant un carrer se satura, però, el període més carregat del dia trasllada demanda als períodes veïns, amb la qual cosa s'aconsegueix que en comptes d'una hora punta n'hi hagi unes quantes, totes igualment crítiques.

Malgrat tot, els problemes greus no són a l'interior de la ciutat, sinó en els accessos a aquesta. Els autèntics colls d'ampolla són les entrades o sortides, l'embús de les quals pot arribar a paralitzar el tràfic interior. És fàcil de comprendre com pot esdevenir-se això si hom s'adona que per sortir de Barcelona hi ha un total de 31 carrils de circulació i el mateix nombre per a

Taula 7. Temps en segons esmerçat per recórrer en automòbil el C/ Claris entre la Diagonal i la Gran Via (1 km.) en diversos anys.

C/Claris	1967	1968	1969	1970	1971	1972
Temps de recorregut	112,7	103,3	110,1	117,9	122	207
Temps de parada	76,7	36,6	31,4	45,4	70	126
Temps total	189,4	139,9	141,5	163,3	192	333

Font: Ayuntamiento de Barcelona. Análisis de aforos y velocidades.

Taula 8. Temps en segons esmerçat per recórrer en automòbil el C/ Aragó entre el Pg. de Sant Joan i la Pl. Letamendi (1,3 km.) en diversos anys.

C/Aragó	1967	1968	1969	1969	1970	1971	1972
Temps de recorregut	140,5	—	134,5	120,4	107,4	106,5	130
Temps de parada	73,7	—	60,0	57,0	7,2	18	49
Temps total	214,2	—	194,5	177,4	114,6	124,5	179

Font: Ayuntamiento de Barcelona. Análisis de aforos y velocidades.

entrar-hi. És a dir, com si hi hagués un sol carrer d'entrada d'uns 100 m d'amplària, i un altre de sortida, i entre ambdós haguessin de suportar tots els intercanvis amb l'exterior. A més, el flux als accessos creix més depressa que la taxa de motorització i que la població, a causa de la vocació creixent de Barcelona-ciutat per als serveis, mentre una bona part de la perifèria esdevé una ciutat-dormitori. La taula 8 quantifica aquest augment, i la figura 20 el situa espacialment.

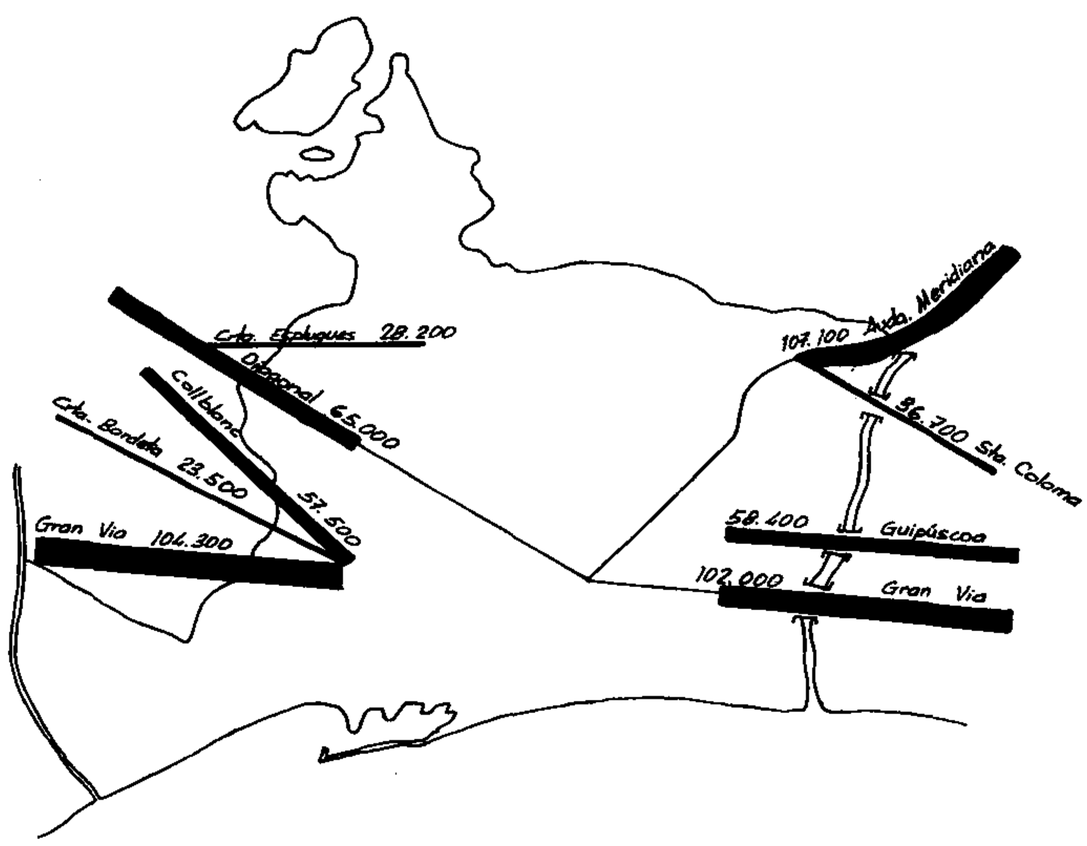

Figura 20. Intensitat mitjana diària als accessos a Barcelona, l'any 1974.
Font: Ayuntamiento de Barcelona. Análisis de aforos y velocidades.

Taula 9. I.M.D. als accessos a Barcelona. Nombre diari mitjà de vehicles que entren i surten de la ciutat

Any	I.M.D. Intensitat mitjana diària (entrades + sortides)
1964	180.885
1970	336.800
1972	392.800
1974	505.800
1976	582.700

5. LA DEMANDA DE TRANSPORT

En estudiar cada mitjà per separat, s'aprofitava l'avinentesa per a analitzar-ne la demanda específica i la seva tendència.

Aquest capítol vol ser al mateix temps un complement i una síntesi d'aquelles observacions; pren la demanda de transport com un tot únic, que després, en tot cas, es dividirà entre els diferents mitjans.

5a. Avaluació global

El nombre mitjà de viatges efectuats per cada individu determina, conjuntament amb la durada temporal d'aquests desplaçaments, la intensitat dels fluxos de circulació que ha de suportar el sistema de transport en un àmbit geogràfic donat. Una enquesta feta el 1970 a l'Àrea Metropolitana de Barcelona (AMB) permet d'estimar que aquell nombre mitjà és d'1,75 viatges/individu i dia. Aquest índex varia fonamentalment segons el nivell socioeconòmic i, en un grau més petit, segons la localització espacial. El nivell socioeconòmic està força ben correlacionat amb la possessió o no de vehicle propi. Així, hom observa que els individus pertanyents a famílies posseïdores generen més viatges (1,85) que no pas els de famílies no posseïdores (1,70); en una bona mesura aquests desplaçaments no són obligats, com ara el lleure, els contactes socials i les compres no diàries.

Desglossant aquests desplaçaments segons el motiu que els genera, es veu que el treball s'enduu més de la meitat, mentre que la mobilitat no obligada equival a 1/4 part del total (taula 10).

El nivell de renda general de la població també és decisiu pel que fa al nombre de viatges per persona; condiciona sobretot la mobilitat no obligada, que augmenta substancialment amb la taxa de motorització. Vegi's la taula 11.

En base a les anteriors taxes va estimar-se que el volum de viatges generats diàriament a l'AMB l'any 1970 era de 6.000.000, dels quals 4.800.000 tenien almenys un extrem a la zona administrada per la Corporació Municipal Metropolitana (Barcelona i 26 municipis propers).

5b. *Distribució per mitjans de transport*

El paràgraf anterior s'ocupava de la generació dels viatges. Ara correspon el següent pas: ¿en quina proporció

Taula 10. Taxa de generació de viatges per persona i dia a l'AMB. Desagregació segons els motius.

	Viatges/persona dia		%	
Treball	0,95		54	
Estudi	0,35		20	
Viatges obligats		1,30		74
Compra diària	0,24		14	
Compra no diària	0,14		8	
Lleure	0,07		4	
Viatges no obligats		0,45		26
Total viatges	1,75	1,75	100	

Font: POAMB.

Taula 11. Taxa de generació de viatges i desagregació segons motius a tres ciutats amb diferents nivells globals de renda.

Ciutat	Any de l'enquesta	Viatges per persona i dia	% viatges obligats	% viatges no obligats
Alger	1976	0,95	87	13
Barcelona	1970	1,75	74	26
París	1969	1,95	62	

Taula 12. Repartiment dels desplaçaments entre els diferents mitjans de transport (en %) segons el motiu. Barcelona i rodalia. Any 1975.

Mitjà \ Motiu	Treball	Estudi	Total
Peu	23,6	73,1	43,6
Tren	3,6	2,1	3,0
Metro	20,7	7,4	15,3
Bus	24,5	11,6	19,3
Cotxe	22,3	3,3	14,6
Metro, taxi, vehicle empresa	5,3	2,4	4,1
	100	100	100

els diferents mitjans de transport satisfan aquesta demanda?

La taula 12, extreta d'una nova enquesta feta l'any 1975, en forneix una aproximació. Les dades es refereixen a Barcelona ciutat i Corporació Municipal Metropolitana. Crida l'atenció la gran importància que té el desplaçament a peu, sobretot en el viatge a l'estudi, de per si més curt i dut a terme generalment per persones diferents del cap de casa, les quals no solen disposar de vehicle encara que la família en posseeixi.

El paper del tren com a mitjà suburbà és minso, i prova el gran esforç que encara cal fer per treure-li tot el suc. El metro, relativament a l'autobús, guanya posicions des de l'any 70, com a conseqüència de l'ampliació de la xarxa d'aleshores ençà. És remarcable la lleugera disminució dels mitjans privats de transport (cotxe, moto, taxi i vehicle de l'empresa), que en conjunt s'enduen un 18,7 % del total, en contra del 22 % de l'any 1970. Si aquesta inflexió no és purament conjuntural, la qual cosa està per provar, voldria dir que Barcelona s'està posant en línia amb la resta de conurbacions europees.

Les dades anteriors són, evidentment, de caràcter general i, lògicament, varien segons la zona considerada. Així, al centre de Barcelona, zona de màxima atracció dels posseïdors de vehicle, en la mesura que és l'indret on rauen els llocs de treball més ben retribuïts, tan sols el 20 % s'hi poden adreçar amb llur propi automòbil.

Aquesta proporció té tendència a la baixa, ja que la densitat de llòcs de treball ha crescut, mentre que les places d'aparcament s'han mantingut constants.

Dels 500.000 viatges que diàriament travessaven els límits de Barcelona (en un sentit o un altre), l'any 1970, 300.000 es feien en cotxe (60 %); i dels 750.000 que entraven o sortien de la zona central, definida a la figura 4, només la tercera part era suportada pel vehicle privat. En resum, com més central és el punt terminal del desplaçament, més baixa és la proporció d'usuaris de vehicle privat.

5c. Distribució temporal

Com és prou ben conegut, la demanda de transport no és constant al llarg del temps. Al llarg del dia, es concentra en uns curts períodes motivats pels viatges al treball. Al llarg de la setmana, els desplaçaments vers els llocs d'esbarjo, més mal comunicats que els llocs de treball, són causa de saturació d'alguns punts de la xarxa viària i d'algunes línies de transport públic, mentre que d'altres pràcticament no sofreixen cap sobrecàrrega. Finalment, al llarg de l'any, les vacances d'estiu, Nadal i Setmana Santa també provoquen desequilibris en l'ús normal del sistema de transport.

És particularment crítica l'anàlisi d'aquestes variacions periòdiques ja que els moments de màxima càrrega, tot i ser de breu durada, són els qui determinen el dimensionament dels canals de transport, sigui públic o privat.

Aquest condicionament s'accentua en tractar-se del transport públic, a causa de la seva qualitat de receptor eminent de viatges obligats. En d'altres paraules: les puntes del transport públic són més marcades que les del privat, i coincideixen, com és obvi, amb els moments d'entrada i sortida del treball. Vegi's la figura 21. El període de màxima càrrega, o sigui la punta del matí, suporta ell tot sol un 27,5 % dels viatges de tot el dia; i les 9/10 parts dels qui empren el mitjà de transport, ho fan per anar precisament al treball. La punta del vespre, constituïda quasi exclusivament per usuaris que tornen a casa, és més llarga però més esmorteïda que la del matí.

La variació mensual és fornida per la subunitat de Circulació de l'Ajuntament de Barcelona que calcula un factor mensual, tal com es grafia a la figura 23. No és sorprenent que l'agost sigui el mes amb un tràfic més baix, i que el setembre li vingui just al darrera.

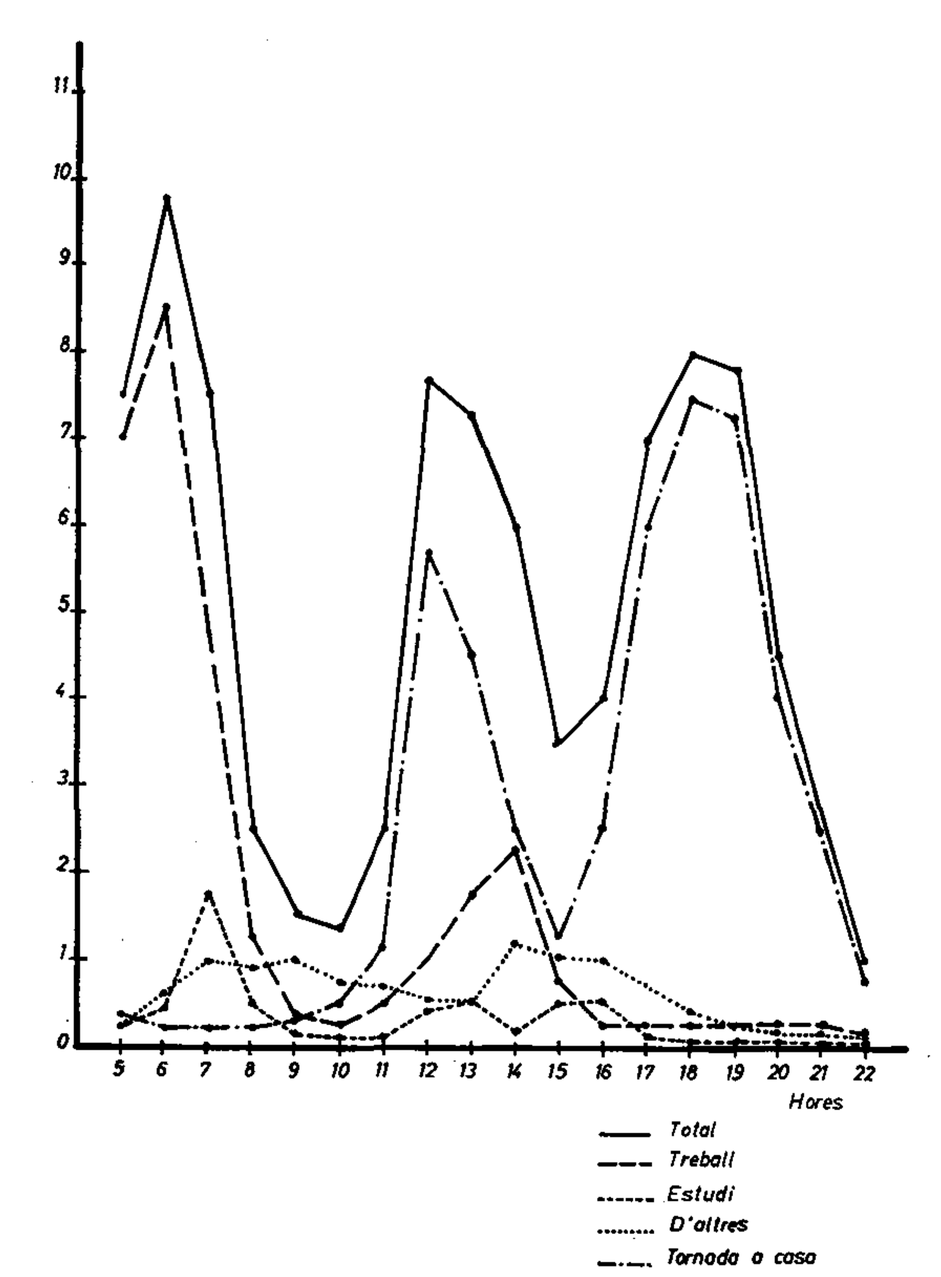

Figura 21. Distribució horària del viatge segons els motius. Línies de tren afluents a Barcelona. Any 1974.
Font: Estudi de transport d'infraestructura fixa a l'AMB.

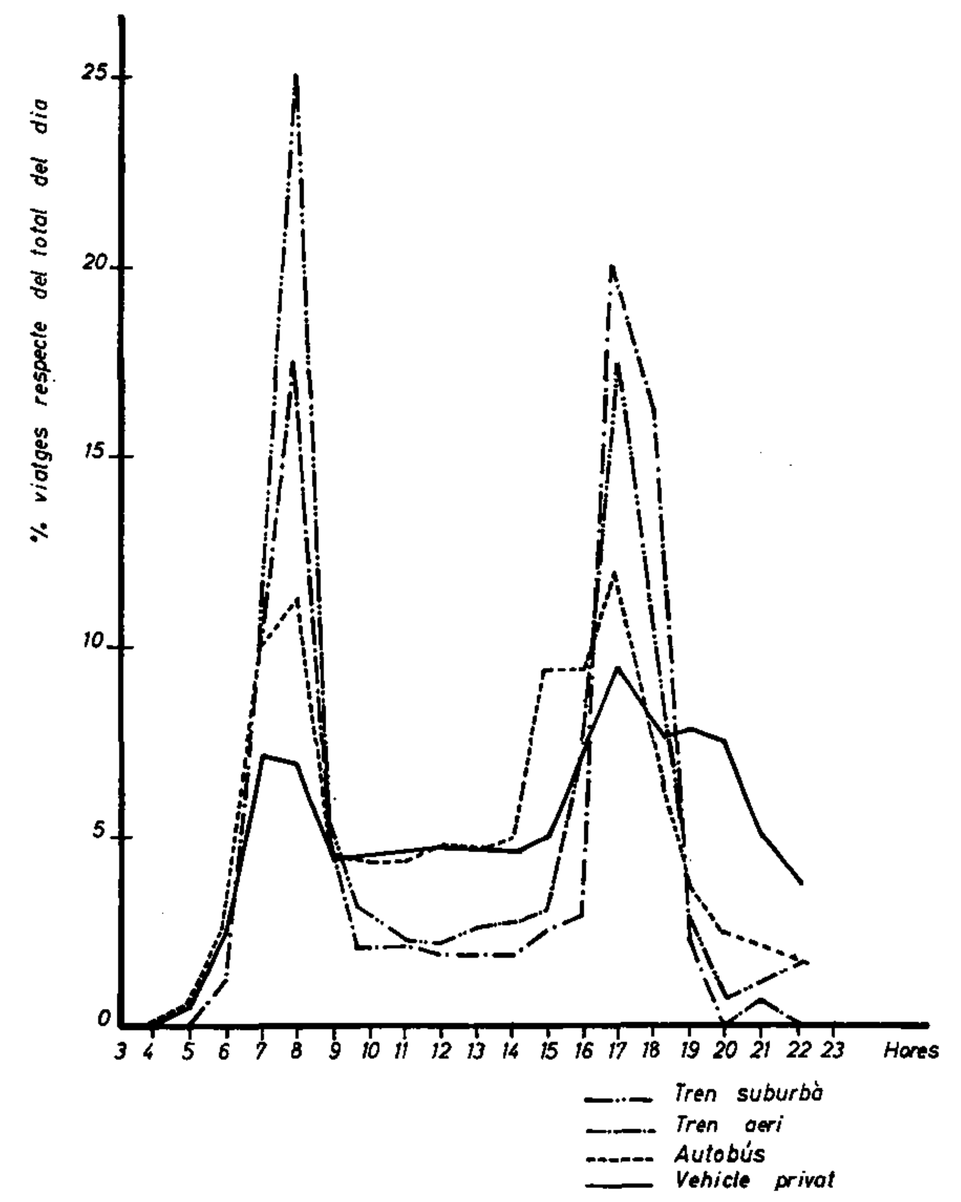

Figura 22. Fluctuació horària del tràfic per mitjans de transport. Xicago (1966).
Nota: Els períodes punta no coincidirien amb els barcelonins, ja que la jornada laboral és més curta a Xicago. Nogensmenys, l'aspecte global de les corbes és prou aplicable aquí.
Font: V. M. THOMSON (1974). Teoría económica dels transporte. Alianza Univ., n.º 15. Madrid, 1976.

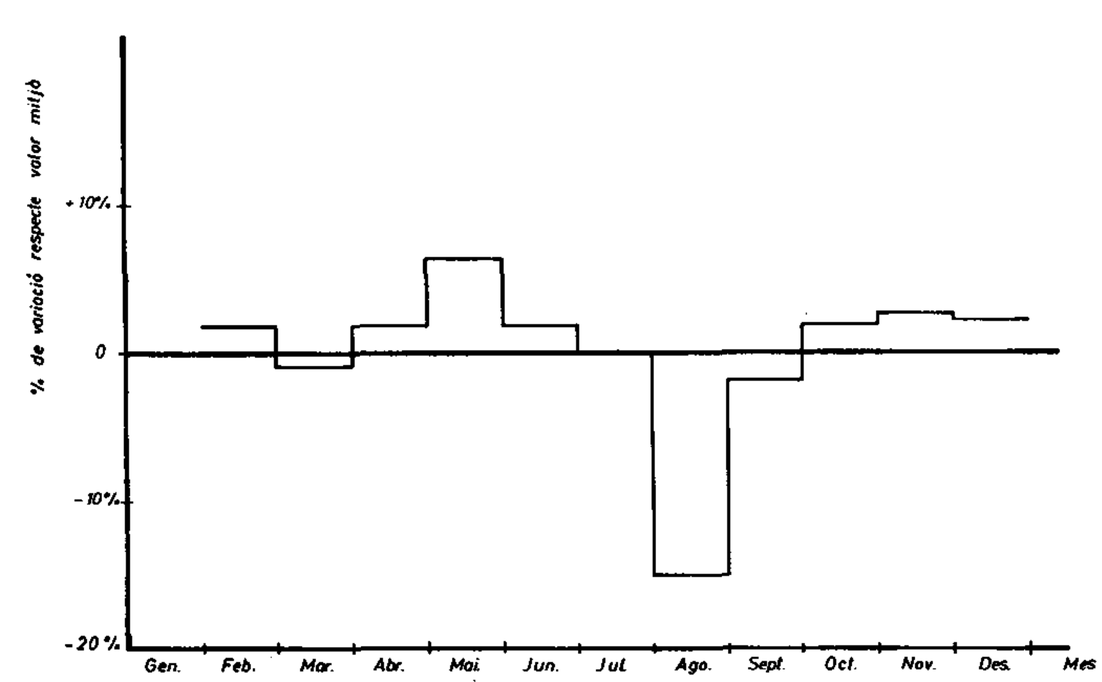

Figura 23. Variació mensual del tràfic automòbil a Barcelona-ciutat (1971-72). Nota: El mes de gener no hi consta, per manca d'observacions.
Font: Ayuntamiento de Barcelona. Análisis de aforos y velocidades.

6. EL BALANÇ DEL TRANSPORT URBÀ

Avui dia ja és un lloc comú de dir que les companyies explotadores del transport urbà són deficitàries. Així, «Transportes de Barcelona, S.P.M.», cada any augmenta el seu dèficit, tant en termes reals com monetaris; l'exercici de l'any 1976 va tancar-se amb una pèrdua de 2.338 milions de pessetes, que és com dir que cada viatge fet en autobús aquell any representava un cost per a la comunitat de 7,50 ptes., i aquesta xifra s'ha triplicat a l'hora actual. Pel que fa al «F.C. Metropolitano de Barcelona, S. A., S.P.M.», va estrenar les xifres vermelles l'any 1975, amb un dèficit de 160 milions; o sigui, una pèrdua de 0,65 ptes. per cada viatge. Els «FFCC de Sarrià i Catalunya», reclamaren el 1977 la municipalització, o «socialització de les pèrdues», en frase cada cop més tòpica, just quan van deixar de ser rendibles. Finalment, els FFCC Catalans van ser absorbits per l'Estat per idèntica raó, ja fa força temps.

Amb el paràgraf precedent, però, el balanç del sistema transport no queda conclòs, sinó que només s'ha encetat. La interrelació amb d'altres sectors de l'economia, la projecció social i la incidència política hi tenen prou pes, com perquè pugui avaluar-se'n l'eficàcia a partir del compte de pèrdues i guanys, com escauria a una empresa privada.

Cal parlar, doncs, d'un balanç global dels transports urbans que permeti efectuar la comparació entre els guanys (monetaris i no monetaris) i els costos lligats als diferents modes de transport urbà. Aquest balanç global pot presentar-se, com es veu a la taula 13, com a conjunt de dos balanços parcials:

— el balanç A d'explotació, al qual hom s'ha referit fins ara;
— el balanç B dels avantatges i dels costos indirectes.

El balanç A és comptable, mentre que el B, no. Per tant, el balanç A + B tampoc no ho serà; des del moment, doncs, en què hi entren elements subjectius és discutible. Tot i així, cal extreure conclusions del seu examen, tenint present que els components socials i polítics han de tenir almenys la mateixa categoria que els estrictament tècnics o econòmics.

Durant molt de temps, hom s'ha acontentat d'analitzar el balanç A, tot menystenint el B. Aquesta parcialitat d'objectius ha menat i segueix menant a un desequilibri greu del balanç global dels transports urbans, ocasionat per:

— la minva d'ingressos dels transports públics;
— la desaparició progressiva dels avantatges indirectes;
— un augment sostingut dels costos dels transports públics;
— un augment cada cop més ràpid dels costos indirectes (socials i polítics) fins a límits que poden esdevenir insuportables.

Taula 13. Balanç global dels transports urbans, constituït pels dos balanços parcials, A i B.

	Balanç global	
	Balanç A Balanç d'explotació de les companyies gestores dels transports públics	Balanç B Balanç dels avantatges i dels costos indirectes lligats als diferents mitjans de transport
GUANYS	INGRESSOS DIRECTES: (coneguts i determinats) Els produïts per l'explotació	AVANTATGES INDIRECTES: — Bon funcionament de l'economia general de la ciutat — Desenvolupament urbanista lògic i equilibrat de l'aglomeració — Qualitat de vida satisfactòria
COSTOS	COSTOS DIRECTES: — Costos de funcionament — Costos d'inversió dels equipaments col·lectius de transport i d'estacionament	COSTOS INDIRECTES: — Costos d'ocupació de la xarxa viària — Congestió de la circulació — Mal funcionament de l'economia general de la ciutat — Desenvolupament difícil i amb tensions de l'aglomeració — Soroll — Pol·lució atmosfèrica — Accidents — Mala qualitat de vida dels ciutadans — Protesta política dels ciutadans

Font: Les Transports collectifs et la ville. Ed. Celse.

Els països nord-europeus fa temps que han adoptat aquesta òptica global, que els ha dut a línies d'acció com les següents:

— acceptació d'un dèficit important en el balanç A, sovint compensat pels superàvits del balanç B;
— desenvolupament considerable dels equipaments de transports públics;
— reducció de l'ús del cotxe privat, la qual cosa allibera espai viari en favor de: els vianants, els transports públics, els transports de mercaderies, etc.

7. LA INVERSIÓ EN EL SECTOR DEL TRANSPORT

Més endavant es veurà plenament fins a quin punt hom ha tendit a potenciar l'ús del transport privat en els darrers anys. Ara, però, i en parlar de les inversions dutes a terme per cada agent, ja es pot donar un primer cop d'ull a la qüestió, sota aquest aspecte. La taula 14, referida a l'AMB, és prou eloqüent. És digne de notar que la Diputació de Barcelona ha ignorat sistemàticament el transport públic, pel fet de no pertànyer a la seva esfera de competència. Pel que fa a l'Ajuntament, els esmerços en vialitat i circulació doblen les inversions en transport públic, tot i que damunt d'aquest organisme graviten les dues companyies que asseguraven el transport públic a Barcelona. Val a dir, però, que la infraestructura de les línies de Metro corria a càrrec de l'Estat. Això explica la xifra crescuda que ofereix la Direcció General de Transports Terrestres, una bona part de la qual és atribuïble a aquest concepte; un altre capítol important pertoca al «Pla d'Enllaços Ferroviaris»; fins al 1975, el cost total de la infraestructura del Metro pujava a 8.693 milions de pessetes.

Fent un resum de les dades anteriors, s'obté la taula 15. Més de les dues terceres parts de la inversió cor-

Taula 14. Inversions en infrastructura de transport a l'AMB, en milions de pessetes.

	Agent \ Any	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	Total
Administració central	Direcció Gral. Carreteres	378	645	682	1.202	396	361	311	3.975
	Dir. Gral. Transp. Terrestres (transports públics)	467	419	948	928	1.341	2.578	2.997	9.678
Administració local	Diputació (carreteres)	246	142	179	177	218	219	422	1.603
	Ajuntament de Barcelona:								
	Vialitat	354	286	127	318	999	2.603	2.016	6.703
	Circulació	93	34	36	32	45	99	292	631
	Transport públic	190	350	805	345	523	365	668	3.246
Sector privat	Autopistes, S. A.	—	351	2.025	3.322	2.194	2.206	1.980	12.078
	Saba (aparcaments)	—	326	61	20	50	89	203	749
	Tabasa (túnels Tibidabo)	—	—	—	—	50	78	3.112	3.240
	Total	1.728	2.553	4.863	6.344	5.816	8.598	12.001	41.903

Font: A. Rodríguez Bayraguet (1974). El problema del transporte en la aglomeración urbana barcelonesa. II Reunión de Estudios Regionales.

Taula 15. (Resum de la taula 14) Desglossament de les inversions segons llur origen (públic o privat) i llur destí (transport públic o transport privat). Les xifres s'expressen en milions de pessetes i es refereixen també al període 66-72 i a l'AMB.

	Sector públic	Sector privat	Total	%
Transport públic	13.000	0	13.000	31
Transport privat	13.000	16.000	29.000	69
Total	26.000	16.000	42.000	
%	62	38		

responen al transport públic. L'Administració, tant central com local, que s'hauria d'haver ocupat eminentment d'aquest, donat el caràcter de servei que hom li atorga, ha dividit per un igual els seus recursos, entre les dues menes de transport. Pel que fa a la iniciativa privada, no podia esperar-se més que allò que ja ha fet; com que el transport públic no és cap negoci, el flux de capitals s'ha adreçat allà on els guanys eren segurs a curt terme, és a dir, la potenciació de l'automòbil particular.

Es podria objectar que l'agregació de dades de la taula 15 no és correcta, ja que de les millores en vialitat i en circulació se n'aprofiten tant l'automòbil privat com l'autobús públic. Aquesta imputació de costos, però, ja es va estudiar a Barcelona-ciutat,[1] amb dades del pressupost de l'any 1970. Les partides corresponents a pavimentació, semàfors i senyalització i policia municipal, tant pel que fa a la inversió com al funcionament, van dividir-se entre els diferents tipus de vehicles que circulaven, tenint en compte no tan sols llur nombre, sinó també el pes i la velocitat comercial, per tal d'estimar-ne el desgast produït a la via pública.

A la taula 16 es palesa que, considerant el cost imputat a cada mena de vehicle i el nombre d'usuaris que l'empren diàriament, el viatge d'una persona fet en automòbil resultava per a la comunitat municipal de l'ordre de 4,5 vegades més car que un viatge en autobús (4,5 = 0,84/0,19) pel que fa al tipus de despeses suara esmentades, i comunes a tots dos modes. Per tant, les dades que s'han exposat a la taula 13 són quasi certes i els caldrien retocs molt petits.

8. L'ACCIÓ PÚBLICA ELS ANYS PASSATS

El decenni dels 60 a Europa Occidental, i fins uns anys més tard a casa nostra, es caracteritza per una gran ambició en els projectes urbanístics i de transport. Correspon a una època en què el transport públic perdia anyalment un 2 % de la seva clientela, i la taxa de motorització privada creixia vertiginosament. Una simple extrapolació d'aquestes tendències, lligada als grans interessos que comportava la indústria automobilística, abocava a considerar que en un horitzó no massa llunyà, tal com l'any 2000, tot el transport seria privat; el transport públic, cas d'existir, tindria un caràcter completament marginal. El resultat d'aquestes previsions és que tota gran ciutat havia de quedar immersa en una munió d'autopistes urbanes i d'aparcaments soterranis.

A la ciutat de Barcelona, són testimonis d'aquest període i d'aquesta ideologia la proliferació d'aparcaments al centre de la ciutat, adés soterranis, adés aprofitant els patis interiors de les illes de l'eixampla. Els aparcaments perifèrics, per a deixar l'automòbil a l'entrada, i entrar a la ciutat en transport públic, encara ara s'han de fer. L'embranzida forta per engegar el Primer Cinturó de Ronda, també és fruit d'aquesta època, així com els túnels del Tibidabo, concebuts amb la idea de fer una gran Barcelona amb centre a Collserola. ¿Qui no recorda aquells projectes, sortosament irrealitzats, de fer dues autopistes paral·leles al mar, travessant tota la ciutat pel bell mig, o un túnel per sota la Diagonal, per tal d'alleugerir-ne el tràfic?

Tots aquests projectes no s'han dut a terme totalment, sinó només en una tercera o quarta part, i és molt improbable que es completin. Pensem, per exemple, en el Primer Cinturó de Ronda, de difícil prolongació, si no impossible, i en els túnels del Tibidabo, que ja és segur que no seran 3 com inicialment es preveia.

A Barcelona, l'única empenta seriosa que s'ha conferit al transport públic és el Pla de Metros, en un intent d'evitar el col·lapse circulatori de la ciutat. Com a pla, està mancat d'una veritable projecció suburbana; les succesives prolongacions de la xarxa cap als municipis veïns, decidides a les revisions del 1971 i 1974, són es-

Taula 16. Imputació dels costos de pavimentació, semàfors i senyalització i policia municipal als diferents tipus de vehicles que empren la xarxa viària. Referit a Barcelona ciutat, any 1970.

	A Cost diari (ptes.)	B Viatges/ persona i dia (milers)	C Pessetes/ persona viatge
Vehicles privats	1.157.000	1.380	0,84
Autobusos	233.000	1.190	0,19
Taxis	127.000	297	0,42
Vehicles comercials	1.154.000	—	—
Total	2.671.000		

A = Costos diaris repartits entre els diferents tipus.
B = Estimació del nombre de viatges realitzats en cada mode.
C = Quocient A/B.

Font: F. Alamán Sales (1972). Los costes de la movilidad urbana en Barcelona. Gabinet de Programació. Ajuntament de Barcelona.

1. F. Alamán (1972): Los costes de la movilidad urbana en Barcelona. Gabinete de Programación. Ayuntamiento de Barcelona.

carransides i completament radials. Eviten, per tant, la intercomunicació entre municipis adjacents, situats tangencialment.

9. ANÀLISI I DIAGNÒSTIC DE LA SITUACIÓ ACTUAL

L'augment espectacular de la motorització, juntament amb les facilitats que els poders públics han donat perquè fos possible, ha provocat una disminució de l'ús del transport públic, que a Barcelona és palesa des de mitjan decenni passat. Aquest fenomen de progressiva degradació és comú a totes les ciutats de l'Europa Occidental, i es coneix pel nom de «cercle viciós del transport».

La taula 17 vol explicar les diferents causes que hi han contribuït, i les conseqüències que se n'han derivat. Als inicis de la motorització massiva, la disminució de la demanda comença a deixar-se sentir a les hores vall. Les empreses hi responen disminuint el servei en aquests períodes, i concentrant-lo als de punta. Al mateix temps, s'abandonen el tramvia i el trolebús, transports d'infraestructura fixa, i es reemplacen per l'autobús. Hi ajuden tres motius: la versatilitat més gran d'aquest vehicle, enfront de les eventuals alteracions del tràfic, l'alliberament d'espai que en resulta, que serà aprofitat pel cotxe privat i, finalment, l'eliminació dels costos de manteniment de la infraestructura, que abans havia d'assumir l'empresa en solitari, i que ara comparteix amb la resta de la comunitat urbana; aquest darrer factor té la seva importància en empreses que encara estan acostumades al benefici, i volen mantenir, de totes passades, llur equilibri financer.

I és aleshores quan la majoria d'empreses cauen en el seu propi parany: en proveir-se només d'autobusos i en emprar la mateixa infraestructura que l'automòbil privat, són tan víctimes de la congestió com aquest. A Barcelona, la velocitat comercial ha decaigut des de 18 km/h el 1960 fins a 13 km/h l'any 1975, és a dir, un 28 %. Aquest percentatge no és massa allunyat del d'altres ciutats europees.

Taula 17. El cercle viciós del transport, i com s'hi ha pervingut

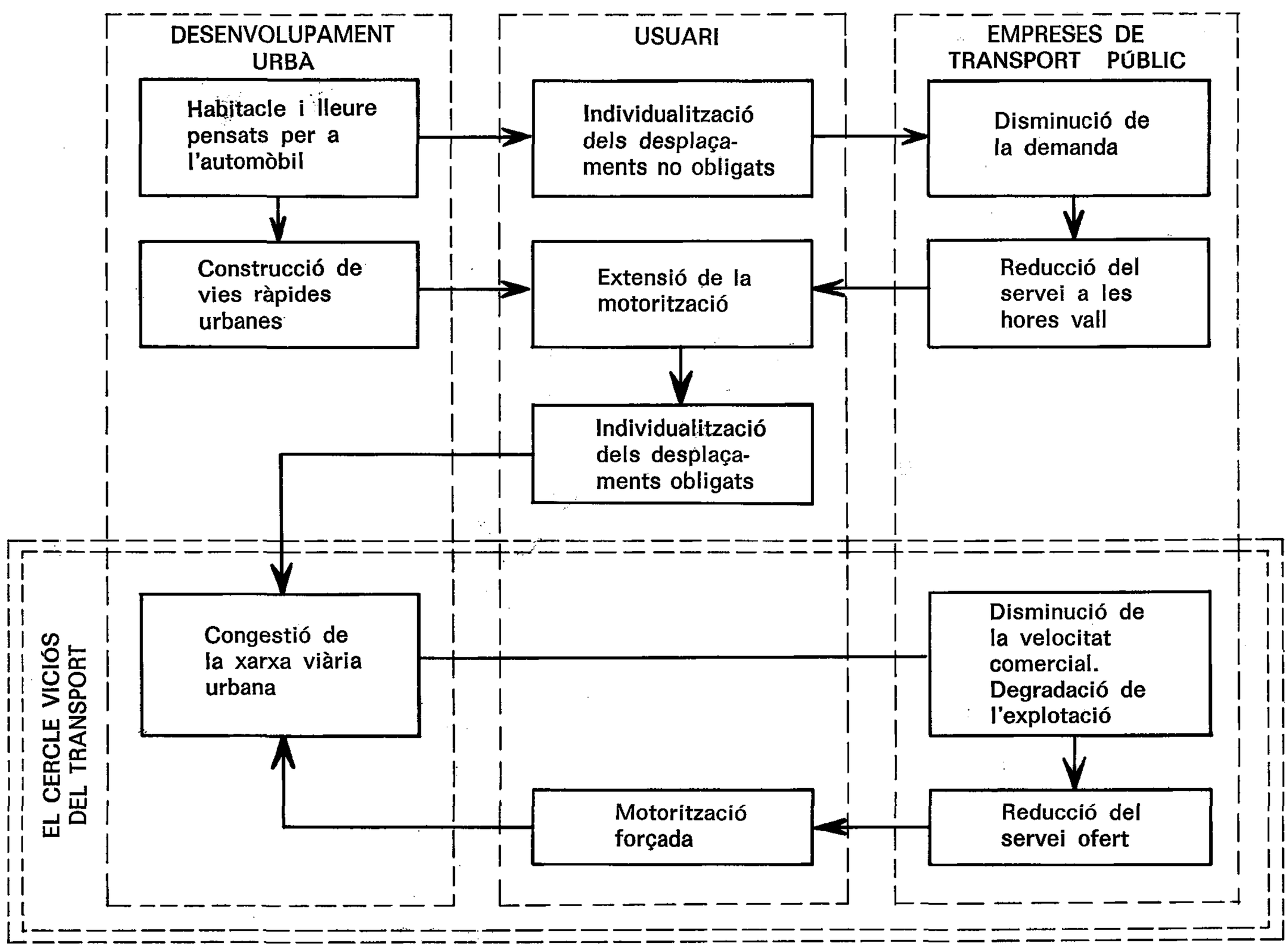

Font: Les transports collectifs et la ville. Ed. Celse. Paris, 1973.

Però al cercle viciós s'hi entra quan la mobilitat obligada també es fa en cotxe privat. Aleshores és quan les artèries se saturen, i la congestió toca de ple l'autobús per les seves condicions d'explotació: parades freqüents, talla dels vehicles. A conseqüència de la caiguda de velocitat, calen més autobusos per a mantenir el mateix flux ofert.

L'equilibri financer ja no es pot mantenir. S'ha de recórrer a les subvencions dels poders públics, ensems que l'empresa es descapitalitza i no pot fer noves inversions pel seu compte. La deterioració del servei d'hores punta, per la reducció de la velocitat comercial, i la minva del servei d'hores vall, per disminució de freqüències, fan que el mot servei cada cop tingui menys sentit, i empenyen a la motorització forçada aquells usuaris que fins aleshores havien romàs fidels al transport públic.

Aquest, doncs, ja no és una veritable alternativa enfront del privat: el cotxe és més còmode i no tan lent com l'autobús (20 km/h enfront de 13 km/h). A més, l'automobilista només sol percebre els costos directes del seu vehicle, ometent els d'amortització i manteniment, sovint superiors. Amb aquestes premisses, la deserció del transport públic, àdhuc en termes econòmics, sembla assenyada.

L'acceleració del procés esdevé inevitable: com més nombrosos són els nouvinguts a l'automòbil privat, més gran és el col·lapse, més se'n ressent el transport públic, i menys clientela li queda. Aquest és l'estat de degradació assolit per totes les ciutats capitalistes, al qual Barcelona no és estranya.

10. ELS TEMPTEIGS EN LA INDECISA SITUACIÓ ACTUAL

Els capítols 7 i 8 s'han consagrat a desgranar la política seguida per l'Administració els darrers temps, mentre que el capítol 9 es dedicava a examinar quins havien estat els resultats d'haver-la seguida. Enfront d'això, ha calgut frenar aquesta marxa que no duia enlloc i assajar nous camins.

Les previsions que es fan actualment són molt més humils; ja no es pensa en el llarg termini, sinó que hom es conforma amb el mitjà o curt, és a dir, no gaire més enllà de 5 anys. Les inversions han disminuït; com a corollari, les hisendes locals volen prendre el relleu a l'Administració Central, ja que les quantitats que s'hi impliquen els són més assequibles; en definitiva, s'ha obert un procés de descentralització pel que fa a les decisions en matèria de transport.

Tot i que cada cop hi ha més unanimitat a concloure que cal frenar el transport privat i potenciar el públic, no s'han trobat les línies mestres que han de dirigir aquesta activitat. Hom està en una fase de tempteig, mirant de calibrar la incidència de cada nova mesura que s'adopta. Així es justifica el títol que encapçala aquest capítol.

A casa nostra, aquestes experiències encara són més tímides i tardanes. I potser per haver-se quedat a mig camí, estan demostrant un rendiment més aviat migrat. Així, l'illa de vianants que va crear-se l'any 1973 a una part del casc antic de la ciutat, es manté igual que aleshores. Tot i la bona acollida ciutadana de què fou objecte, no s'han condicionat els carrers per a un ús exclusiu dels vianants, ni s'ha ampliat a les zones properes. Les bandes reservades, que van rebre un notable impuls durante el mateix període, no s'han ampliat fins al 1978, quan era evident que no se n'extreia tot el profit. Al mateix temps, aquest suport que se li oferia no ha estat prou capitalitzat per l'empresa gestora amb vista a fer més atractiu el mitjà de transport. Pel que fa al Pla de Metros, ja se n'ha fet l'anàlisi abans.

A continuació es glossen algunes de les directrius que presideixen les decisions a Europa. Al capítol següent s'estudiaran les mesures més rellevants per a implementar-les.

a) Els centres urbans.
Són els espais urbanitzats més antics, i per descomptat, anteriors a l'automòbil. Al mateix temps, s'hi concentra una forta activitat terciària que comporta una gran atracció a les hores punta. Cal, per tant:

— limitar-hi l'ús del cotxe privat, ja sigui per mitjà de plans de circulació, o bé per plans d'aparcament.
— reservar superfícies importants per a l'ús exclusiu dels vianants.
— creació d'una xarxa de transport públic amb prioritat absoluta.

b) Lligam centre-barris perifèrics.
Sense arribar al rigor del cas anterior, cal endegar solucions que afavoreixin el transport públic d'infraestructura fixa, justificat pels grans fluxos que hi tenen lloc.

Sembla suficient permetre de jugar a l'automòbil un paper secundari, sense arribar a prohibir-ne l'ús.

c) Lligam centre-centres secundaris.
Donat que l'accés al centre en cotxe és pràcticament impossible, cal que els residents a fora vila puguin gaudir dels mitjans de transport ràpids, tals com: autobusos ràpids, metros expressos, trens suburbans expressos...

d) Integració de les xarxes de transport urbanes (dels diferents municipis) i suburbana.

e) Integració o harmonització de les tarifes dels diversos mitjans.
Les dues mesures tendeixen a evitar tant com sigui possible les ruptures de càrrega, tant en l'aspecte mecànic com en l'econòmic. Una política tarifària adequada ha de permetre als residents llunyans de tenir accés als serveis amb un cost equiparable als qui viuen al centre.

f) Creació d'una autoritat única en matèria de transport.
Superada l'etapa del transport-negoci, i ja de ple en la del transport-servei, no té sentit la competència entre els diferents mitjans o les diferents companyies explotadores.

L'elevació al grau òptim dels recursos disponibles i la inversió adequada tan sols podrà aconseguir-se amb una visió de conjunt i control total del problema.

Només sota aquestes premisses podrà abordar-se amb èxit un pla general de transport, que afecti amb poder vinculant tots els agents d'una conurbació.

g) Presa en consideració del poder estructural, o inclusió dels plans de transport en els urbanístics.
És sabut que el transport d'infraestructura fixa d'extraradi té la capacitat de generar una part de la seva pròpia

demanda, en la mesura en què és inductor d'urbanització. Quan el procés urbanístic deixarà de ser descontrolat, i les línies de transport ja no es traçaran amb caràcter d'emergència per anar a satisfer una demanda que ja fa temps que existeix, aleshores aquest podrà assumir el paper de motor del creixement urbà, definint i acomboiant els indrets seleccionats a base de traçar-hi una línia d'infraestructura fixa (tren o metro), abans o simultàniament a la seva urbanització.

11. ALGUNES MESURES CONCRETES

11a. Xarxes d'autobús: potenciació i implantació de carrils reservats

Parlar de la potenciació de l'autobús equival a evocar tot un seguit de mesures, l'eix de les quals, en la conjuntura actual, és la implantació d'un sistema de carrils reservats. Això és tant més cert com més inviable sigui de millorar les característiques de l'explotació, tals com capacitat, regularitat, velocitat..., sense aïllar l'autobús de la resta del tràfic. Ja s'ha assenyalat abans que els carrils reservats que s'han implantat a Barcelona mai no han estat prou ben aprofitats per llançar una campanya a favor del transport públic de superfície.

És ilustratiu d'esbossar l'experiència parisenca de les «Línies Pilot».[2] Després d'un estudi de reestructuració menat per la RATP (societat explotadora) l'any 1973, va acordar-se d'iniciar el procés per un subconjunt de la xarxa format per 7 línies. Aquestes línies tenien com a comú denominador ser les que més s'havien beneficiat de la nova implantació de carrils. En total, llurs itineraris passaven a discórrer en un 55 % per carril reservat, en contra del 33 % anterior. L'experiència va donar-se a conèixer al públic mitjançant anuncis als diaris, una roda de premsa i cartells indicadors damunt dels autobusos assignats a les línies pilot. El nombre d'unitats a aquestes va augmentar-se, per tal que les freqüències disminuïssin. De fet, la velocitat no va millorar gaire: només un 4 % per terme mitjà. Els guanys espectaculars van tenir lloc en regularitat i en comoditat, ja que la freqüència i, per tant, l'oferta, havien crescut (un augment del 8,7 % en quilometratge recorregut).

El públic va respondre per damunt del que hom esperava. Així, mentre que al curs de l'any i mig següent la xarxa veia créixer la seva demanda en un 10 %, les línies ho feien en un 16 %. D'aquest increment, quasi una quarta part eren clients nous. Abans del llançament de l'operació, s'havia estimat que un augment del 100 % en la freqüència induïria un augment del 66 % en la demanda, és a dir, una elasticitat del 0,66. Aquestes previsions foren ultrapassades per la realitat. En termes estrictament econòmics, s'aconseguí que el conjunt de línies pilot fos rendible. A més, cal tenir en compte l'esperó que les línies pilot van representar per a la resta de la xarxa. De fet, actuaren com a catalitzador per a ajudar l'usuari a redescobrir l'autobús.

2. J. Lapeyre (1975). Les lignes pilote d'autobus de la RATP. TEC n.º 11.

Cal no oblidar que a París, des de fa temps, el protagonista del transport públic és el Metro, i l'autobús hi juga un paper marginal o complementari. Què no seria a Barcelona, on tot just s'han igualat els volums de passatgers dels dos mitjans.

11b. Reserves d'espais per als vianants

L'endegament dels centres històrics de les ciutats, per a ús exclusiu o quasi-exclusiu dels vianants, és una mesura cada cop més freqüent a diversos punts d'Europa. Els principis que l'inspiren poden reduir-se a aquests tres:

a) Prohibició de circular a tot vehicle per alguns carrers, els quals esdevenen un passeig exclusiu per als vianants. Un complement a aquesta mesura és l'adeqüació d'aquestes vies a base de bancs, parcs, testos...
Una possible excepció en podrien ser els vehicles de distribució de mercaderies a algunes hores del dia, a fi que els carrers mantinguin el caire comercial que ja solen posseir.

b) Delimitació d'algunes vies que travessin la zona com a carrils per a l'ús exclusiu dels autobusos. El criteri a seguir és que cap punt no quedi a una distància superior als 200-300 m d'una parada o estació de transport públic.

c) En aquells carrers en què es permeti el pas de cotxes privats, cal ordenar els sentits dels carrers de forma que sigui impossible de travessar la zona. La figura 24 ilustra una possible distribució que compleix aquesta comesa en una ciutat imaginària.

Observi's que la zona és impossible de travessar en cotxe, per bé que tot punt resulta accesible des de l'exterior. Aquesta reordenació és per sí sola altament dissuassòria del cotxe privat.

Cal esmentar com a ciutats pioneres a adoptar aquest sistema, a Bremen (1960) i Göteborg (1969).

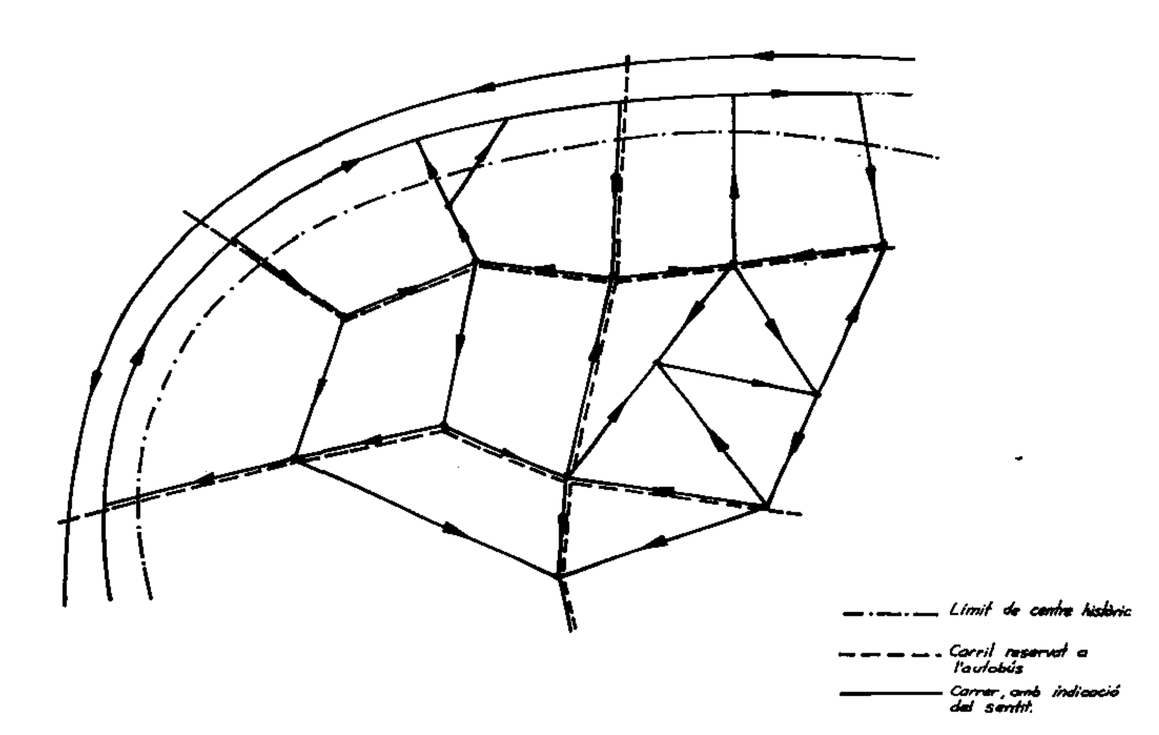

Figura 24. Endegament del centre històric d'una ciutat, amb illes per a vianants, carrils reservats per a l'autobús i reordenació del sentit dels carrers.
Font: Elaboració pròpia.

A Barcelona, com ja s'ha dit abans, som a mig camí; si bé es disposa d'una illa de vianants, aquesta amb prou feines s'ha ampliat, i se n'han exclòs indrets amb clara vocació de pertànyer-hi, com ara les Rambles senceres, i la Plaça de Sant Jaume.

11c. Limitació de l'ús del vehicle privat

Amb les dues mesures anteriors, implícitament s'ha estat limitant l'ús del vehicle privat. Ara es tracta, però, d'arbitrar-ne d'altres que el frenin explícitament.

Donat que l'automòbil no és especialment molest a tot arreu, sinó molt concretament a les zones densament urbanitzades o centres cívics, cal que les disposicions siguin selectives en aquest sentit. No és aconsellable, doncs, la idea que s'ha suggerit més d'un cop de permetre la circulació dels cotxes només alguns dies, rotativament (parells i senars, per exemple).

L'acció es decanta més aviat cap a la limitació de l'aparcament a l'àrea central, ja sigui disminuint l'oferta de places, ja per mitjà d'una tarifa. És interessant el sistema de tarifa diferencial, segons es visqui (tarifa reduïda) o es treballi (tarifa alta) dins l'àrea. Aquest mètode és discriminatori per al lloc i moment en què cal que ho sigui.

Altres mesures més fortes, però no tenen discriminatòries, consisteixen a limitar la capacitat de les vies d'accés a la ciutat, ja sigui estrenyent-les alguns períodes del dia, ja per mitjà de semàfors amb un temps de vermell exageradament llarg.

Un bon complement pot ser la potenciació del vehicle de 2 rodes: bicicleta, velomotor o moto de petita cilindrada. Barcelona és una ciutat especialment idònia per a aquests, ja que és relativament plana, poc freda i amb un índex de pluviositat baix. És evident que hom no ha sabut valorar tots els avantatges que aquest mitjà ofereix, tant a l'usuari com a les autoritats: velocitat comparable a l'automòbil, o superior si s'hi inclou el temps d'aparcament, poc consum de carburant i poca ocupació d'espai, en la circulació i en l'aparcament. És d'esperar que quan s'esvaeixin les connotacions socials desfavorables que encara pesen damunt de les dues rodes, hom assistirà a una revalorització d'aquests vehicles.

11d. Integració de les xarxes de transport. Reforma institucional

Sense cap dubte, és en aquest aspecte on la nostra ciutat mostra un endarreriment màxim respecte a les altres que han servit de referència fins ara. És un espectacle deplorable fer el recompte dels diferents organismes que operen a l'àmbit del transport públic. Les dues grans companyies de Barcelona-ciutat: «Transportes de Barcelona, S.P.M.» i «F.C. Metropolitano de Barcelona, S.A., S.P.M.», totes dues municipalitzades, s'ignoren tradicionalment en les seves polítiques i actuacions. Les altres dues companyies ferroviàries i les 52 que exploten línies d'autobús, s'han de regir per una normativa anacrònica elaborada a l'època de les vaques grasses i que, per tant, vetlla perquè la competència sigui lleial, però desconeix qualsevol possibilitat de coordinació entre elles.

La reconstrucció del quadre institucional, doncs, és inajornable. Unes possibles directrius que l'emmarcarien podrien ser les següents:[3]

a) Descentralització de les decisions, ja que les autoritats locals (Ajuntaments, CMB, Generalitat) són les úniques que coneixen els problemes a què ha de fer front la comunitat.

b) Establiment de noves fonts de finançament. Mantenint els actuals preus polítics, el dèficit només s'acreixerà. Cal una reforma impositiva que permeti de recuperar recursos per al transport dels principals beneficiaris de la política de preus.
És suggeridor el nou impost creat per l'administració francesa, anomenat «versement transport». Les empreses amb més de 10 empleats estan obligades a pagar en concepte d'aquest impost una quantitat aproximada de l'1 % de la nòmina, la qual xifra equival a un 240 FF/empleat i any. Amb aquest ingrés, el dèficit s'eixuga considerablement, si no s'elimina del tot.

c) Definició d'una autoritat única a nivell local, amb un àmbit territorial superior a l'Ajuntament, ja que la problemàtica ultrapassa clarament la jurisdicció municipal.
Actualment, la Corporació Metropolitana de Barcelona, amb competència en matèria de transport, i amb un territori que, si bé no és tan gran com l'àrea d'influència de Barcelona, sí que ho és prou per a elaborar plans de transport, és qui té la paraula.

d) Introducció d'oportunitats de participació democràtica dels ciutadans. Les decisions a prendre, només seran vàlides quan totes les parts hi intervindran. Cal arbitrar noves fórmules de mecànica de participació, procediments de control, informació al públic en general...
Quan tot aquest context estarà endegat, podrà tirar-se endavant una autèntica integració de les xarxes de transport: disseny lògic dels punts de correspondència, coordinació efectiva entre els diferents mitjans, ubicació escaient de les noves estacions d'autobusos.

Sense aquests pressupòsits, és impensable la realització d'una política tarifària eficient, que aboleixi definitivament l'odiosa correspondència actual: un viatge-un bitllet o, en d'altres mots, la compartimentació i aïllament entre les diferents companyies explotadores.

La unicitat del sistema de transport només s'aconseguirà posant en circulació bitllets de validesa múltiple, tant en l'espai com en el temps: preu fixat en funció de l'origen i de la destinació del viatge, però independent del mitjà emprat, abonaments periòdics (setmanals o mensuals), etc. El sistema de la ciutat de Milà, on l'usuari té el dret a viatjar durant una hora en qualsevol mitjà amb la tarifa normal, és una altra possibilitat a considerar.

3. Consejo Sindical Provincial (1975). El transporte en el área de Barcelona.

12. CONCLUSIONS

En matèria de transport urbà, la tendència dels anys seixanta d'afavorir l'automòbil per damunt de tot, sembla haver quedat arraconada. La consciència de la necessitat d'abordar el problema sota una nova perspectiva, creix tant en el ciutadà com en els polítics. Les línies generals d'acció o objectius a assolir, es perfilen cada cop més diàfans: preservació de la qualitat de vida a la ciutat, respecte al vianant, creixement equilibrat i controlat. Això no obstant, els mitjans per a aconseguir-ho són en fase d'experimentació a bona part del món, i en un estadi incipient; fent un símil mèdic, es podria dir que es desconeixen els efectes secundaris d'aquesta terapèutica.

Aquest tocar fons, ha coincidit a casa nostra amb l'adveniment de formes més democràtiques. És d'esperar que el redreçament podrà ser més puixant per aquest fet. Així, la descentralització política i administrativa, i la participació del poble, tan indispensables com menystingudes fins ara, tenen cada cop més probabilitats de ser certes.

Finalment, uns governants elegits pel poble tindran, cal suposar-ho, més força per a emprendre accions fins ara de mal tractar, com la municipalització o el control sever de totes les empreses de transport, siguin deficitàries o no, la integració de totes les companyies en una, i la restricció de l'ús de l'automòbil privat.

1. INTRODUCCIÓ

Aquesta part de l'informe, dedicada al transport interurbà al Principat, entronca directament amb la precedent sobre el transport urbà. El lector hi trobarà, per tant, no tan sols un notori paral·lelisme entre tots dos treballs a nivell d'exposició, sinó també una complementarietat expressament volguda.

Allà, per exemple, es donaven els criteris per a discernir entre les dues menes de transport. Aquí, ja no es repetiran aquests criteris, per bé que se'n farà ús.

L'estudi sobre transport urbà s'ha cenyit pràcticament a Barcelona i la seva rodalia, ja que és l'únic punt de Catalunya on la problemàtica suporta la seva màxima dimensió. Cal adonar-se que l'Àrea Metropolitana de Barcelona, que té tan sols un 12 % de la superfície del Principat, estatja el 70 % de la seva població. Els grans fluxos que s'enregistren diàriament, corresponents a la mobilitat obligada, només tenen lloc en aquesta zona.

El transport interurbà, però, obeeix a unes altres causes prou diferents de les d'aquell com perquè el barcelonisme quasi exasperant que ha caracteritzat el treball precedent, no tingui raó de ser aquí. Nogensmenys, és innegable que àdhuc en els desplaçaments que ara es tracta d'abastar, el grau de radioconcentrisme que presenten hi és palès. Difícilment, doncs, hom podrà estar-se d'anomenar Barcelona més que les altres viles catalanes.

2. ELS SERVEIS REGULARS PER CARRETERA

L'examen dels diferents modes de transport es reduirà a les línies d'autocar i al ferrocarril. El transport marítim de cabotatge, interior al Principat, no té cap rellevància. Pel que fa a l'aeri, tan sols fa una mica més de dos anys que existeix la primera línia interior, Girona-Reus-Madrid, on el principal tràfic és, òbviament, amb Madrid, més que no pas de les poblacions catalanes entre si.

En una primera aproximació al transport per autobús de línia, és d'apreciar com ha evolucionat el parc mòbil d'autobusos al Principat. Com ja es podia esperar, en els darrers 20 anys ha seguit una tendència creixent, amb una taxa anyal acumulativa del 7,8 %, malgrat que els 5 darrers anys no arriba al 5 % anyal (vegeu la figura 1). Aquesta primera impressió, però, s'ha de matisar molt. En primer lloc, les xifres corresponen al parc, considerat globalment; és a dir, inclou els de servei discrecional, els de transport urbà i els assignats a les línies regulars. Hom no disposa de dades prou fidedignes com per destriar al proporció que s'enduu cada una de les classes anteriors. De tota manera, una estimació no massa dolenta situaria la proporció corresponent als autobusos d'itineraris interurbans a l'entorn d'un 25 %,

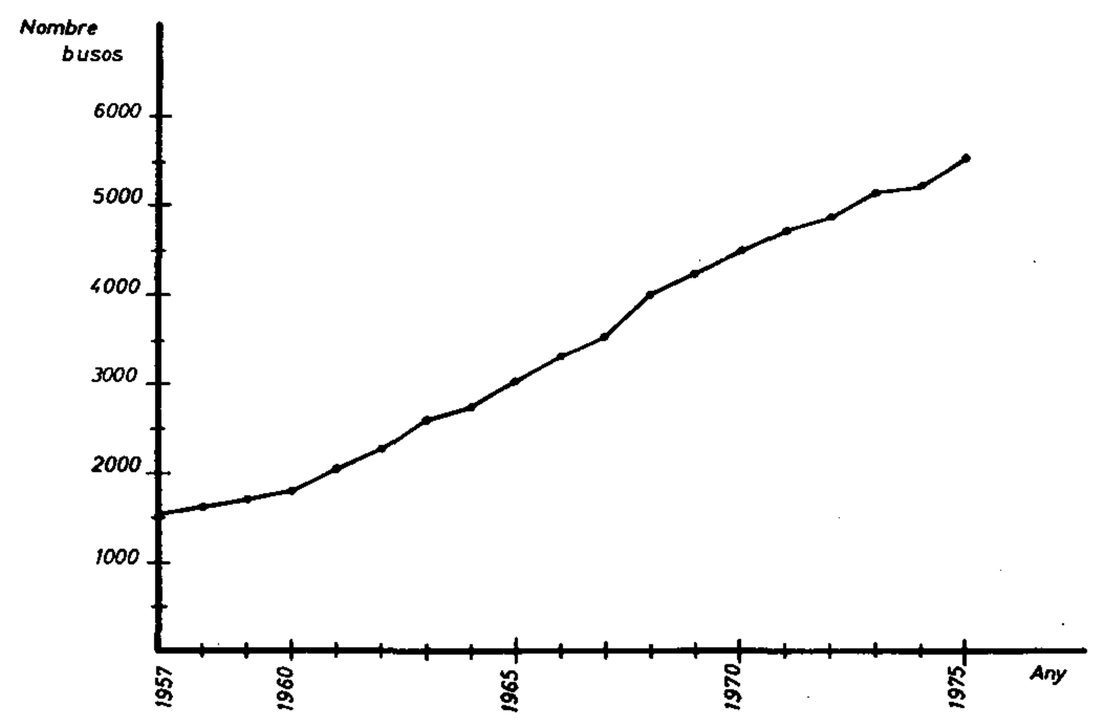

Figura 25. Evolució del parc d'autobusos a Catalunya.
Font: Banco Urquijo. El problema de las carreteras en Catalunya. 1964. Banco Urquijo. La oferta de servicios colectivos en Cataluña. 1972. Cambra de Comerç. Memòria econòmica de Catalunya. 1975.

és a dir, uns 1.400 dels 5.504 de tot Catalunya, l'any 1975. Cal advertir, a més, que aquesta proporció ha disminuït al llarg del temps, ja que l'any 1963 representava un 45 %, i el 1968 ja havia baixat a un 31 %.

Però encara hi ha una altra faceta a remarcar. Tot i que el parc d'autobusos ha crescut, la seva taxa d'augment està molt per sota de la dels turismes (un 7,8 %, en contra d'un 19,8 %). Una conseqüència d'aquests ritmes diferents de creixement, s'exposa a la figura 2. Així, mentre que l'any 1957 hi havia 35 autobusos per cada 1.000 turismes, l'any 1975 només n'hi havia 5 (vegeu la figura 2). És un altre camí per a adonar-se d'allò que tants cops s'ha subratllat a la primera part: l'extraordinari boom del cotxe privat en detriment del transport públic. És curiós d'observar que durant els anys 74 i 75

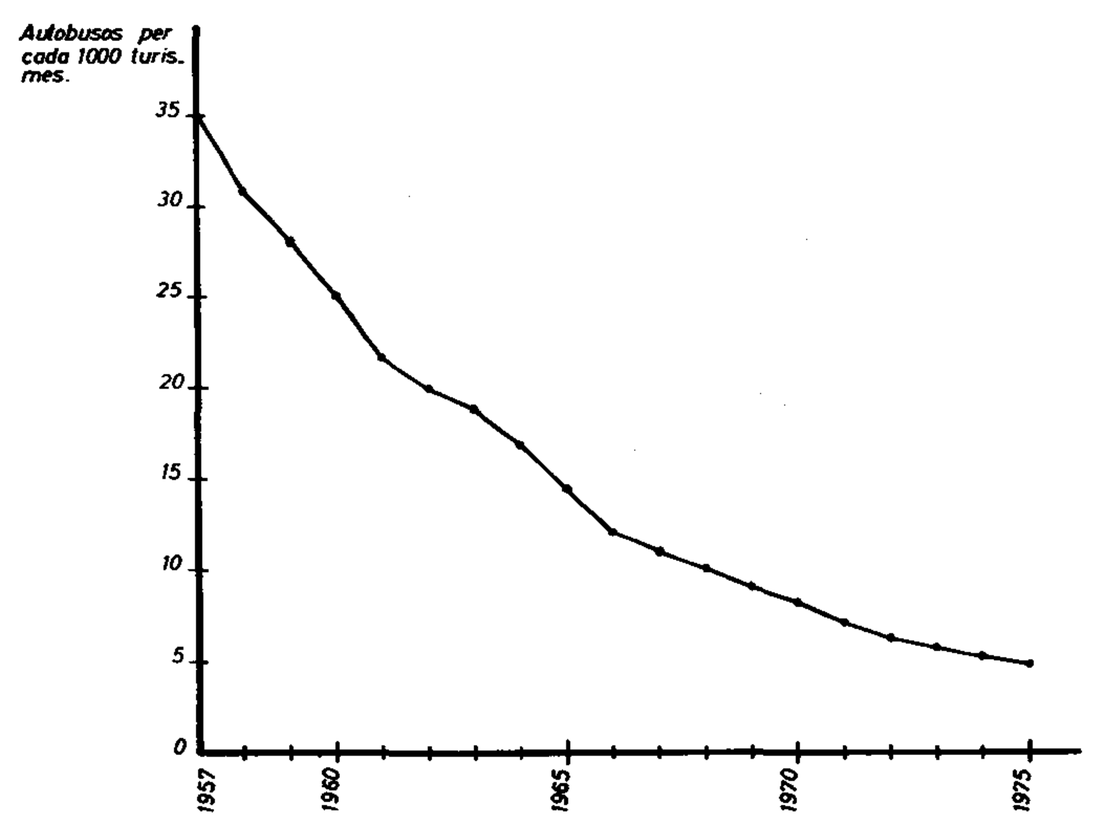

Figura 26. Autobusos per cada 1.000 turismes a Catalunya.
Font: Les de la figura 1; Elaboració pròpia.

en què, per mor de la crisi econòmica, el ritme de matriculació de turismes s'ha esmorteït, aquells vehicles que d'alguna manera li són complementaris han sofert augments. Així, el nombre de motos matriculades durant aquests 2 anys ha ultrapassat el de tots els altres anys, mentre que el d'autobusos, que l'any 1973 va ser de 392 i l'any següent va baixar a 269, el 1975 va redreçar-se fins a 521. La figura 1 ho recull. Un procés anàleg va esdevenir-se a tot l'estat espanyol.

El parc mòbil es rejoveneix. El 1968, darrer moment de què es disposen dades, l'edat mitjana era de 12 anys, mentre que el 1963, aquesta edat era de 20 anys. La capacitat dels autobusos tampoc no està estabilitzada. Les companyies explotadores de serveis regulars s'inclinen a prescindir dels vehicles massa petits i massa grossos. Tres de cada quatre autobusos de línia tenen entre 25 i 45 places, i aquesta proporció augmenta. Es va cap a una estandardització del material mòbil, sovint preconitzada per explotadors i fabricants.

¿I quina és la distribució espacial de la xarxa d'autobusos a Catalunya? Un estudi menat per Banca Catalana[4] aborda, entre d'altres, aquesta qüestió; de fet, determina per a les xarxes dels anys 1934 i 1964, quines viles juguen un paper de centre o de subcentre, entenent com a tals aquells punts al voltant dels quals gravita una zona del territori, sempre sota el criteri de les línies d'autobús existents.

L'anàlisi comparativa de la distribució de serveis els dos anys de referència duu els autors a un seguit de remarques, de les quals se n'espigolen algunes a continuació:

a) El nombre total de centres i subcentres ha disminuït des de 59 fins a 52; aquests darrers són els representats al mapa de la figura 3. Aquesta disminució és motivada, en una bona part, per la declinació de certes viles de les terres baixes, per la gravitació de centres més poderosos. A les conques i altiplanícies, en canvi, molt menys dinàmiques tant demogràficament com econòmica, més aviat s'ha esdevingut el fenomen invers. Ultra conservar-se els centres preexistents, n'han aparegut de nous, com ara Santa Coloma de Queralt, Ponts i el Pont de Montanyana.

b) Hi ha una certa relació entre les dimensions de les àrees corresponents a cada centre i la densitat de població. A menor densitat, àrees més grans, i a l'inrevés. Una excepció d'aquesta llei seria l'àrea de Barcelona, que es comenta tot seguit.

c) Barcelona ha engrandit la seva àrea durant aquests 30 anys. Ha escombrat els antics subcentres de Martorell, Molins de Rei i els municipis del Maresme de Montgat, Mataró i tots els que hi ha enmig, els quals han esdevingut municipis dependents de Barcelona, car el nombre de serveis amb la capital és superior als que s'originen des de cada un d'ells, contràriament a allò que s'esdevenia el 1934.
En canvi, Sabadell s'ha independitzat i erigit en centre d'àrea.

d) En general, les àrees que ja eren potents, han augmentat llur extensió a despeses de les veïnes més febles. Així, l'àrea de Reus ha engolit Falset i ha reduït Montblanc a subcentre. El Vendrell, abans cenentre, ara és subcentre lligat a Tarragona. Lleida s'ha estès cap a terres d'Aragó i ha subordinat Tàrrega per l'Est. Girona ha empès els seus límits apropant-se a Olot i a Figueres; Torroella de Montgrí únicament és subcentre lligat a ella.

e) Aquesta determinació de centres permet d'establir una veritable jerarquització entre els nusos de la xarxa d'autobusos. La gradació seria com segueix:
— Centre metropolità: Barcelona, que a més de la seva pròpia àrea, està unida per autobús amb tot Catalunya, llevat de les comarques meridionals.
— Centres regionals, com ara Tarragona, Lleida, Manresa, Reus, Granollers i Vic, els quals no tan sols polaritzen la seva àrea immediata, sinó que subordinen àrees veïnes.
— Centres comarcals, l'àrea dels quals ve a coincidir amb les comarques, per bé que aquests centres no necessàriament s'escaiguin a les capitals comarcals.
— Centres subcomarcals i de rodalia, que abasten només un fragment de comarca.
— Localitats dependents.

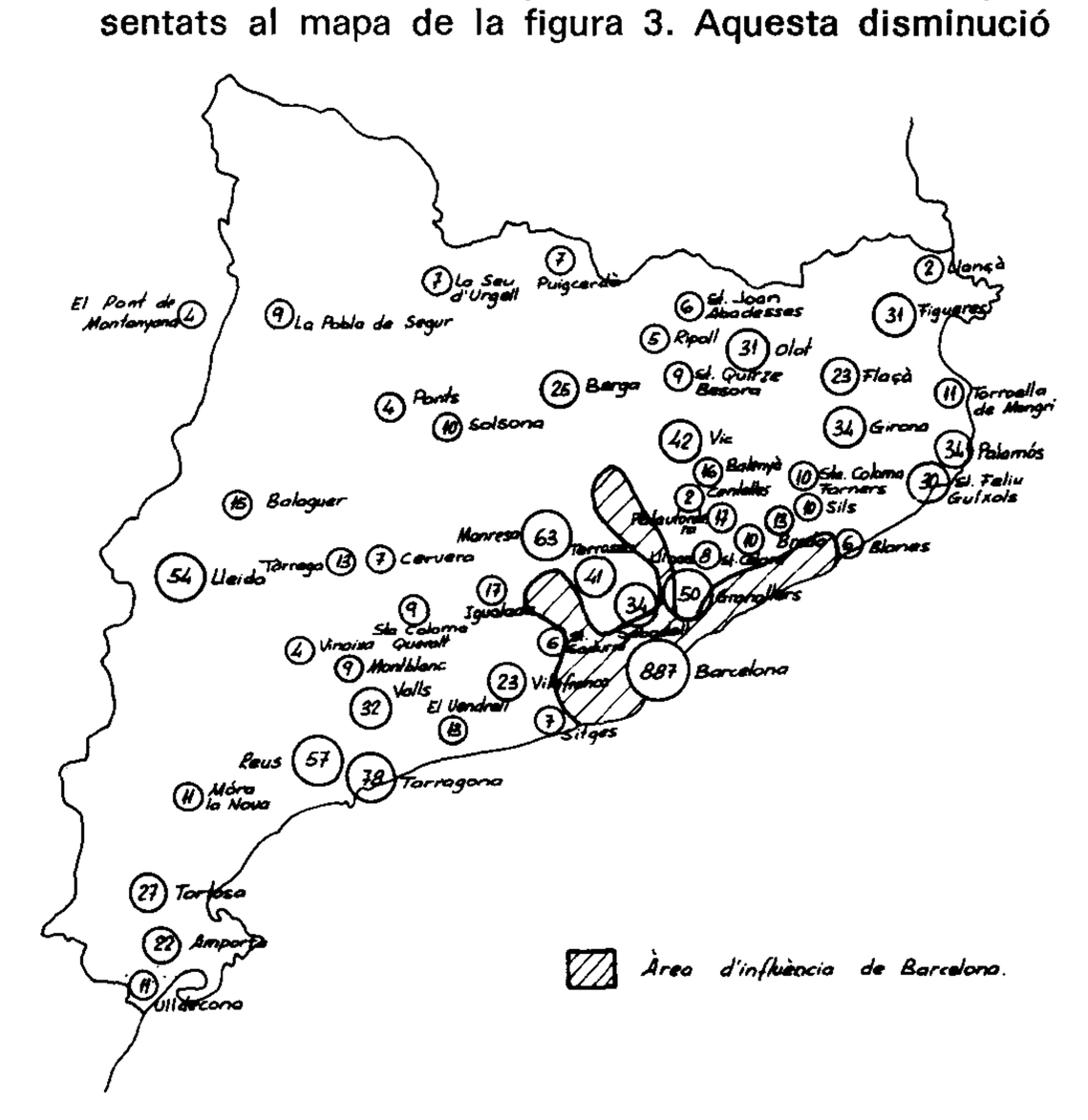

Figura 27. Centralitat de la xarxa d'autobusos, l'any 1964. La xifra encerclada indica el nombre mitjà de serveis diaris a cada localitat. Font: Banca Catalana (1970). Evolució de les àrees de trànsit dels autobusos de línia a Catalunya. 1934-1964.

4. Banca Catalana (1970). Evolució de les àrees de trànsit dels autobusos de línia a Catalunya, 1934-1964.

És important d'afegir que tota l'anàlisi anterior està feta en termes relatius. Per tant, el fet que una població hagi deixat de ser centre, no significa que el seu nombre de serveis hagi disminuït. Tal és el cas de dos municipis costaners del Maresme, els quals, tot i haver estat absorbits per l'àrea de Barcelona, presenten un nombre de serveis diaris entre 3,5 i 25 vegades més gran que l'any 1934; són Arenys de Mar i Montgat, respectivament. En canvi, Ponts, amb nivells de servei pràcticament iguals els dos anys de referència, és centre l'any 1964, mentre que l'any 1934 era localitat dependent de Balaguer.

Pel que fa als estudis sobre l'explotació de les xarxes d'autobusos, tots coincideixen en què les dades disponibles són incompletes i poc fiables, donada la gran pràctica defraudatòria de les empreses privades.

A la taula 1 consta el repartiment de les línies catalanes el 1970, segons la seva longitud. Tot i l'endarrariment de la informació, l'estructura que presenten és prou vàlida avui dia per tractar-se d'un sector econòmicament força estabilitzat. Destaca, un cop més, la preponderància absoluta de Barcelona, per bé que en una proporció inferior a la que el seu volum de població faria suposar. A més, un 40 % de les 127 línies que operen a la província té origen a Barcelona-ciutat; es tracta precisament de les línies més dinàmiques i que mostren uns creixements més sostinguts de tota la província. Les noves línies que es creen en una bona mesura també neixen a la capital.

Al mateix temps, és la província que, en mitjana, té les línies més curtes. A part de les ja esmentades amb origen a Barcelona, aquelles amb tendència més expansionista són les que uneixen punts de la costa amb l'interior o bé nuclis de població amb l'estació respectiva.[5]

Hom observa a la província de Girona un nombre més elevat de línies condemnades a l'extinció, és a dir, amb demandes molt reduïdes. Els creixements més vigorosos s'esdevenen a Girona ciutat i la seva àrea d'influència, així com a Figueres i voltants. En conjunt, es tracta d'una xarxa en expansió.

Lleida gaudeix d'unes característiques que la diferencien de les altres províncies. D'antuvi, les línies són de llargada superior i el seu nombre és alt, tot i que el passatge transportat és el més petit; el resultat és que no hi ha línies amb passatges alts; es tracta d'una conseqüència de la peculiar configuració lleidatana, amb baixa densitat de població, i nuclis separats entre si. La polarització de Lleida-ciutat és certament la més notòria de tot Catalunya després de Barcelona. En conjunt, és una xarxa estabilitzada; la taula 2 ho mostra molt clarament, encara que hi hagi força explotacions que decreixen, i que només es mantenen per la necessitat indefugible de comunicar aquells llogarrets sense altre mitjà de comunicació.

Tarragona, en canvi, té un capteniment del tot diferent. Amb poques línies, se situa en segon lloc quant a viatgers, després de Barcelona. És a dir, hi ha algunes línies amb un tràfic considerable, situades al triangle Tarra-

Taula 1. Distribució de les línies d'autobús per províncies, segons la seva longitud. Any 1970.

Nombre de línies	Longitud (km) 0 - 10	11 - 30	31 - 50	51 - 100	>100	Total línies	Long. mitjana (km)
Barcelona	41	52	15	10	9	127	26,3
Girona	15	17	14	6	4	56	38,2
Lleida	11	46	29	12	7	105	42,6
Tarragona	7	23	13	8	2	53	37,9
Catalunya	74	138	71	36	22	341	35,1

Font: B. Urquijo. La oferta de servicios colectivos en Cataluña, vol. 3, 1972.

Taula 2. Viatgers transportats per les línies d'autobús, en milers de viatgers.

Any	1965	1970	1974	1975
Barcelona	81.041	102.546	105.588	90.229
Girona	5.209	6.906	7.592	7.114
Lleida	2.629	2.586	2.522	2.525
Tarragona	5.584	6.895	8.459	8.641
Catalunya	94.464	118.932	124.161	108.511

Font: B. Urquijo. La oferta de servicios colectivos en Catalunya, vol. 3, 1972.
Cambra de Comerç. Memoria económica de Cataluña. 1976.

5. Observacions extretes de «La oferta de servicios colectivos en Catalunya». B. Urquijo, 1972.

gona-Reus-Valls, i també al Baix Ebre, que marquen la pauta de la província.

Resumint, a Catalunya s'hi detecten dues tendències contraposades força clares:

— paulatina disminució de la demanda de les línies que serveixen poblacions rurals.
— pressió a l'alça de la demanda en línies lligades a zones industrials. Es tracta, doncs, més aviat de línies suburbanes que no pas interurbanes. Aquesta puja sembla haver tocat sostre, i estar encetant la davallada, com es desprèn de les dades de la taula 2 i de la figura 4. El fenomen no té res d'extraordinari, sinó que implica un entrar en la línia de la progressiva disminució de la demanda de tots els mitjans de transport públic, com a conseqüència de l'increment del cotxe privat.

La figura 4, referida només a la província de Barcelona, sembla indicar que, encara que més tard, també ha sonat l'hora del transport interurbà d'autobusos.

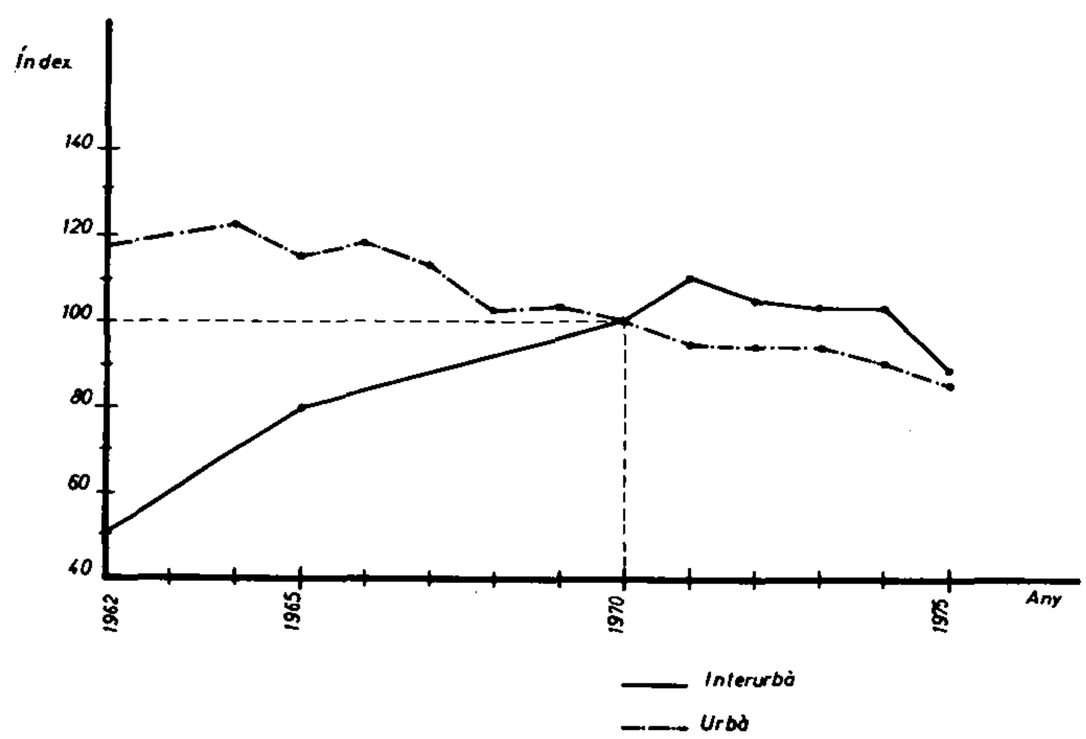

Figura 28. Evolució relativa de la demanda d'autobusos urbà i interurbà a la província de Barcelona. Any 1970 = 100.)
Font: Consejo Sindical Provincial. El transporte de viajeros en el área de Barcelona. 1975. Cambra de Comerç. Memòria econòmica de Catalunya. 1975. Transportes de Barcelona, S.P.M. Anuario estadístico. 1975.

3. EL FERROCARRIL

Tot bon català sap que l'any 1848 s'inaugurava el primer ferrocarril de l'Estat Espanyol, entre Barcelona i Mataró. Però la història que segueix ja és molt més ignorada, i tot i així ben suggerent. Es pot dit que el tren va entrar a casa nostra amb tots els honors. Ben aviat van començar a constituir-se no menys de quinze companyies privades que, de bell antuvi, construïen una línia de ferrocarril, i se'n llançaven a l'explotació. L'any 1870, la xarxa ferroviària existent ja era ben bé la meitat de l'actual (vegeu la figura 5), i el que és més curiós, totes aquelles línies són en funcionament avui dia; això prova que la distribució espacial de la rendibilitat no ha pas canviat tant d'aleshores ençà; perquè ja aleshores les primeres línies a construir-se havien de ser, òbviament, les més interessants, per allò de la productivitat marginal decreixent de Ricardo. Un panorama similar, no-

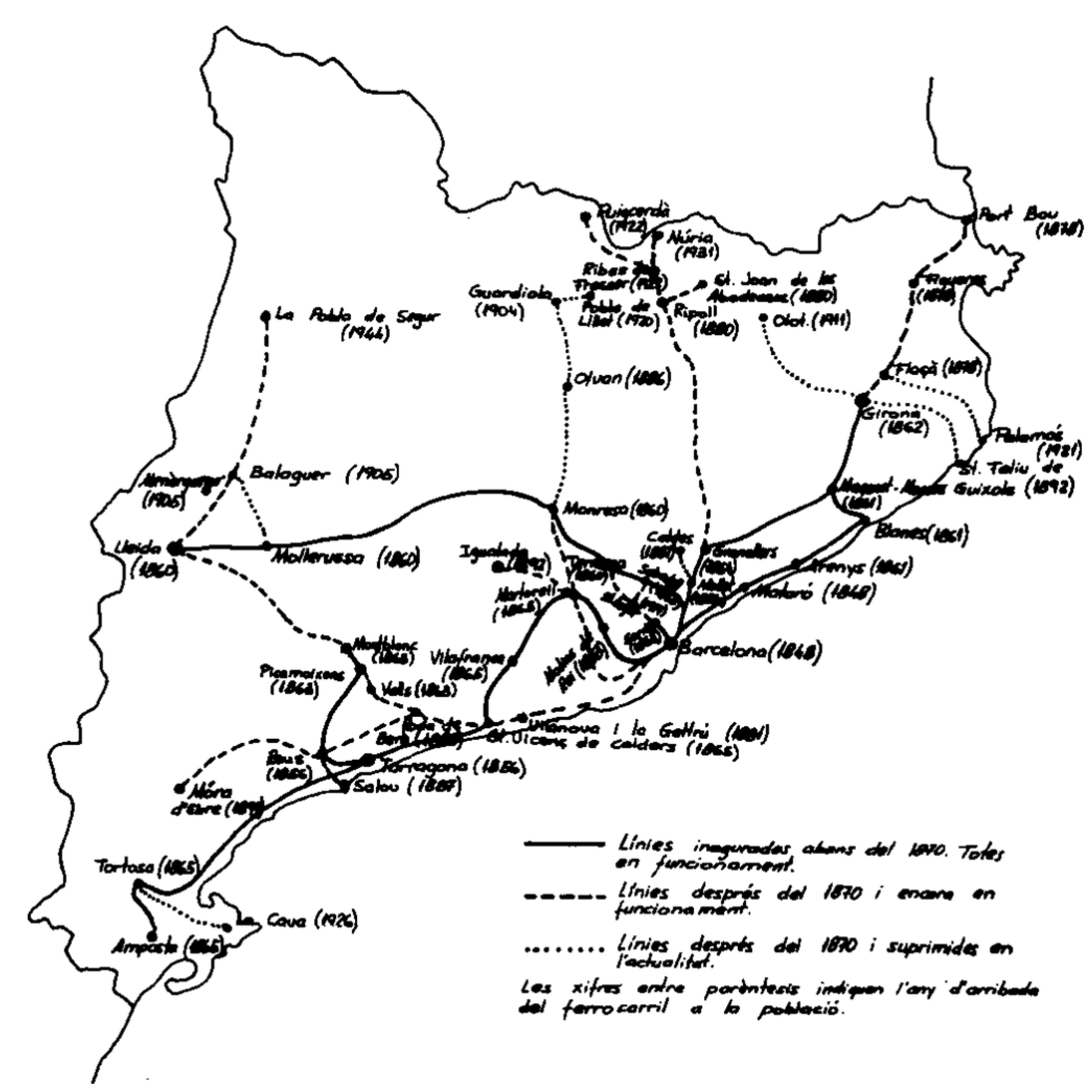

Figura 29. Evolució de la xarxa de ferrocarril al Principat.
Font: *Gran Enciclopèdia Catalana;* Elaboració pròpia.

més que sense aquell minifundisme empresarial i més a l'engròs, l'ha fornit actualment el traçat de les autopistes.

Més endavant i sense gaire pressa, les companyies comencen a fusionar-se i continuen engrandint la xarxa. Aquesta assoleix el seu punt àlgid cap al 1930; en aquells moments, tota la via ampla a Espanya estava controlada per dues empreses privades: la MZA i els «Caminos de Hierro del Norte de España». Cal esperar al 1941, després de la guerra civil, que es constitueix la RENFE, estatal, que absorbeix totes les companyies de via ampla.

D'aleshores ençà, no hi ha hagut cap increment en la xarxa, fora de la línia Tortosa-Alcanyís, de l'arribada del tren fins a la Pobla de Segur i del ferrocarril a l'aeroport del Prat, amb caràcter més suburbà que no pas interurbà. Al contrari, hi ha hagut força supressions de línies, considerades poc rendibles; de fet, s'han eliminat tots els carrilets, llevat del de Reus-Salou, del de Ribes de Freser-Núria, dels Ferrocarrils de Catalunya i dels Ferrocarrils Catalans.

Considerat a nivell comarcal, durant l'època prèvia a les eliminacions de línies, de les 38 comarques de la Generalitat, 34 comptaven amb el ferrocarril; és a dir, totes llevat del Solsonès, l'Alt Urgell, el Pallars Sobirà i la Vall d'Aran. Actualment, després de les clausures, cal afegir a aquesta llista el Baix Empordà, la Garrotxa, el Berguedà i la Terra Alta.

A l'hora de parlar del nivell d'oferta i, el que és fonamental, de l'acarament amb la demanda, tornen a sorgir els problemes de manca d'informació, i de poca desagregació d'aquesta, en el cas d'existir. La RENFE té el costum d'explicar molt poc com funciona, i quan ho fa, les dades solen ser relatives a tot l'Estat Espanyol.

Un possible camí és examinar la variació de serveis diaris, com a índex de l'oferta, tot fent la hipòtesi que aquesta s'intenta d'ajustar a les fluctuacions de la de-

manda. Aleshores, prenent les dades de l'any 1964,[6] i comparant-les amb les actuals (estiu 1978), que apareixen a la figura 6 i a les figures 30 i 31 del treball sobre transport urbà, poden fer-se les següents constatacions:

— creixement molt accentuat de les línies suburbanes. Mataró passa de 50 a 67 serveis diaris; Granollers, de 36 a 59, comptant les dues línies de RENFE; Sabadell i Terrassa, de 26 a 46 per la RENFE, i de 26 a 33 i 34, respectivament, pels FFCC de Catalunya; Sant Cugat del Vallès, de 52 a 72, i Vilanova i la Geltrú, de 35 a 69.

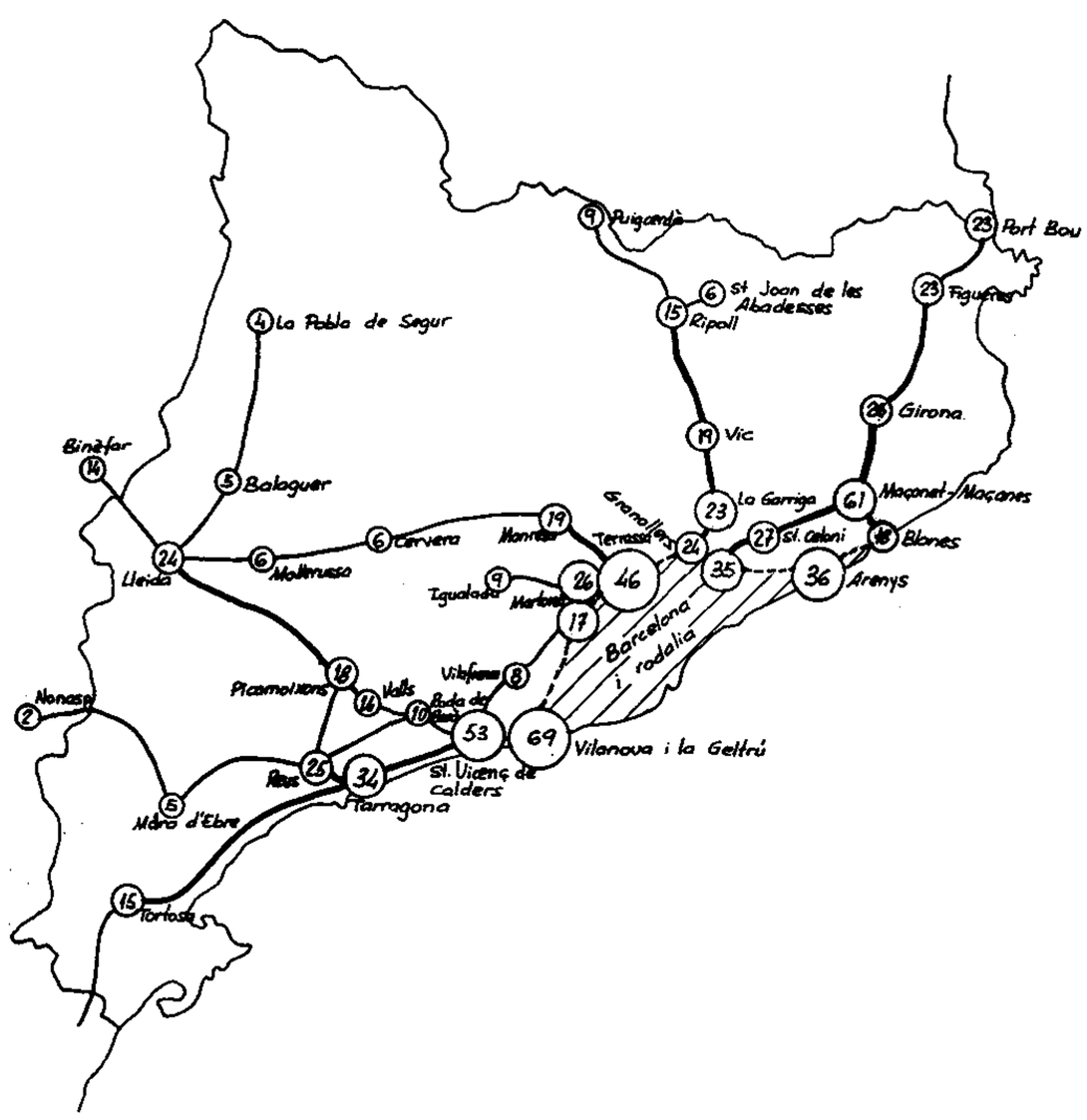

Figura 30. Circulació de trens en un sol sentit. Xarxa de Catalunya. Font: Dades de les Companyies (1977).

— creixement més esmorteït a la resta del Principat. Tarragona passa de 25 a 34, Valls de 8 a 10, Manresa de 18 a 19, Balaguer de 4 a 5, Puigcerdà de 8 a 9, Ripoll de 10 a 15 i Arenys de Mar de 33 a 36. S'allunyen d'aquesta tendència, en el sentit de créixer més fortament que no els pertocaria per la seva situació geogràfica: Lleida, que salta de 15 a 24; Reus, de 13 a 22; Vic, de 12 a 19; Girona, de 17 a 26; Figueres, de 13 a 23, i Blanes, d'11 a 18. Resten amb el mateix nombre de serveis la Pobla de Segur, amb 4, i Vilafranca del Penedès, amb 8. És incomprensible l'estat d'abandó en què es té l'Alt Penedès, tant pel mal estat de la via com per la baixa freqüència del servei, més que més si hom s'adona que, després de l'entrada en funcionament de l'autopista el Vendrell-Lleida i la B-30, la comarca ha adquirit una posició de centralitat privilegiada respecte a tot Catalunya.

A nivell de línia, hom només ha pogut aconseguir dades relatives a les de la província de Barcelona, car les altres o eren endarrerides, o fraccionàries, o poc fiables. Vegeu la taula 3. Ja tradicionalment, la línia capdavantera en nombre de passatgers és la del Maresme, i dintre de RENFE, se situa en segon lloc la de Garraf, és a dir, les dues costaneres.

Pel que fa a la resta de les províncies catalanes, la taula 4 n'explicita el volum de tràfic, tot i que no el destria per línies. Dels 32 milions de passatgers transportats per RENFE a la província de Barcelona, uns 25 milions, és a dir un 78 %, inicien o acaben llur trajecte a Barcelona-ciutat; la macrocefàlia barcelonina ressurt a cada cantonada. Sobta a Tarragona la baixa xifra de viatgers que utilitzen la RENFE, tot i l'atapeïment de la xarxa el servei relativament abundant. Comparant aquest valor amb els més de 8 milions d'usuaris de l'autobús de línia, hom s'adona de fins a quin punt la demanda es decanta per aquest darrer (85 % aproximadament). Lleida és la sola província on el transport per carretera i per ferrocarril són del mateix ordre, denotant, un cop més, una actitud divergent de Tarragona. Prenent Catalunya

Taula 3. Index de viatgers transportats per eixos a la província de Barcelona. Any 1974. (Línia Barna-Mataró-Maçanet = 100).

Línia	Índex de viatgers transportats l'any 1974
Barcelona - Mataró - Maçanet	100
Barcelona - Granollers - Maçanet	37
Barcelona - Granollers - La Garriga	18
Barcelona - Terrassa - Manresa	57
Barcelona - Vilafranca - St. Vicenç Calders	24
Barcelona - Vilanova - St. Vicenç Calders	59
Ferrocarrils de Catalunya	82
Ferrocarrils Catalans	64

Font: Àrea Metropolitana de Barcelona. Estudi de Transport d'infras tructura fixa (1975).

6. Extretes de Banca Catalana, op. cit.

Taula 4. Nombre de viatgers transportats per províncies i per companyies, l'any 1972.

		Nombre de viatgers transportats (en milers)		Percentatge	
Barcelona	RENFE FFCC Catalans FFCC Catalunya	32.030 12.206 15.543		49 19 23	
	Total		59.779		91
Girona	RENFE	2.499	2.499		4
Lleida	RENFE	2.185	2.185		3
Tarragona	RENFE Reus - Salou	768 614		1 1	
	Total		1.382		2
Catalunya			65.845		100

Font: Consejo Sindical Provincial. El transporte de viajeros en el área de Barcelona. 1975.

com un tot, de cada tres viatges interurbans, dos es fan en autobús i un en tren.

Les sèries cronològiques globals, tot i molt fragmentàries, permeten de dir, sense gaire error, que la tendència fins a l'any 1974 ha estat d'estabilitat amb un creixement baix, cap a un 1-1,5 % anyal. L'any 1975, en canvi, representa una reculada per a totes les companyies.

Finalment, convé d'analitzar com el tren acompleix un paper que històricament li ha estat molt lligat: el de suport del lleure. Per força ha d'haver minvat aquesta importància, ja que als inicis, la motorització privada va incidir principalment en els viatges no obligats més que no pas en els desplaçaments per motius de treball i estudi. Això no obstant, els dies de festa estiuencs, la demanda s'incrementa en un 62 %, que assoleix valors per damunt del 100 % a les línies costaneres (taula 5).

Taula 5. Increment estacional i setmanal en % de viatgers a les diferents línies respecte d'un dia feiner d'hivern. Any 1974.

	Festiu hivern	Festiu estiu	Feiner estiu
Barcelona - Mataró - Maçanet	12 %	81 %	46 %
Barcelona - Granollers - Maçanet	—8 %	21 %	11 %
Barcelona - Granollers - Vic	0 %	24 %	11 %
Barcelona - Terrassa - Manresa	13 %	30 %	12 %
Barcelona - Vilafranca - St. Vicenç Calders	—6 %	24 %	5 %
Barcelona - Vilanova - St. Vicenç Calders	—1 %	132 %	52 %
Valors mitjans	4 %	62 %	29 %

Font: Àrea Metropolitana de Barcelona. Estudi de transport d'infraestructura fixa (1975).

És a dir, la càrrega es dobla aquests dies i per a aquestes línies. Les línies del rerapaís, en canvi, no tenen ni de bon tros aquest atractiu per al lleure, com ara les del Penedès o dels Vallès Oriental. El fet que la línia pirinenca cap a Puigcerdà no enregistri cap variació els dies festius d'hivern, malgrat enllaçar amb les estacions d'esquí de la Molina i Núria i de travessar indrets eminentment excursionistes com els Cingles de Bertí i, en general, les estacions del Figueró i Aiguafreda, s'explica per dues raons:

a) només s'ha tingut en compte el tram fins a Vic;
b) la disminució en el trajecte fins a Granollers compensa l'increment posterior. És a dir, augmenta la distància mitjana recorreguda pels usuaris, però no llur nombre que és precisament la variable avaluada a la taula.

No és menyspreable la utilització del tren els dies feiners d'estiu, superior per a qualsevol direcció a l'equivalent de l'hivern (un 29 % de mitjana). Aquest escreix només pot explicar-se per raons de lleure, ja que no per laborals.

4. L'AUTOMÒBIL PRIVAT: L'ALTRA CARA DE LA MONEDA

Probablement, el lector ha tret la conclusió, en llegir el capítol anterior, que el transport públic està en una època de vaques magres, en què, tot i que no és un sector ruïnós, malda per mantenir la clientela, els augments de la qual, en cas d'haver-n'hi, solen ser migrats. I malgrat això, la població afincada a Catalunya creix, i el seu nivell de renda també, la qual cosa fa que les necessitats de transport pugin encara més de pressa. Llavors, com se satisfaran aquestes necessitats?

La solució del trencacolls és immediata, ultra haverse assenyalat repetidament: mitjançant el vehicle privat. La marxa del parc automòbil (fig. 7) fa gala d'una empenta sostinguda, que s'assembla molt poc a les estadístiques suara comentades. Així, durant el present decenni, el parc català s'ha incrementat a un ritme del 10 % anual acumulatiu, tot i que de l'any 1974 ençà la crisi s'ha fet sentir, i les matriculacions han estat per sota dels anys anteriors. Els 27,5 vehicles per 100 habitants assolits el 1975, o sigui, 1 vehicle per cada 4 persones, són superiors en un 40 % a la mitjana de l'Estat Espanyol; aquesta preeminència damunt la resta del país tendeix a disminuir, encara que molt poc a poc.

Les xifres precedents es referien a tota mena de vehicles, però és prou clar que el motor d'aquesta evolució ha estat l'automòbil, que ha crescut a un ritme molt per damunt del dels vehicles pesants i les motocicletes. A la figura 8 podem remarcar que, mentre que a l'any 1965 els turismes només representaven el 40 % del parc, i el nombre de motos els era superior, 10 anys després, 2 de cada 3 vehicles era un automòbil; l'expansió relativa és constant, en detriment de totes les altres categories.

Però no tot són flors i violes per al transport privat; el seu avenç troba el tendó d'Aquiles en la rigidesa de l'oferta: l'esforç que hi consagren tant l'Administració com les empreses concessionàries particulars continua essent insuficient. Els «ratios» de la taula 6, tot i ser un xic antics conserven tota l'eloqüència. Val a dir que una part d'aquest dèficit català que s'hi palesa s'excusa per la nostra orografia, certament més abrupta que la dels països de referència, i que provoca que el sostre, si és que es pot parlar en aquests termes, caigui per sota del d'aquells. Però no és menys obvi que Catalunya és lluny del seu propi sostre.

A més d'aquestes observacions d'abast general, sobresurt una configuració radio-concèntrica de la xarxa, confluent a Barcelona, i que és causa de desequilibris, tals com:[7]

a) congestió de les vies de penetració;
b) pèrdua d'isotropia i, per tant, postergació dels nuclis allunyats dels canals radials;
c) afebliment de les relacions entre poblacions no si-

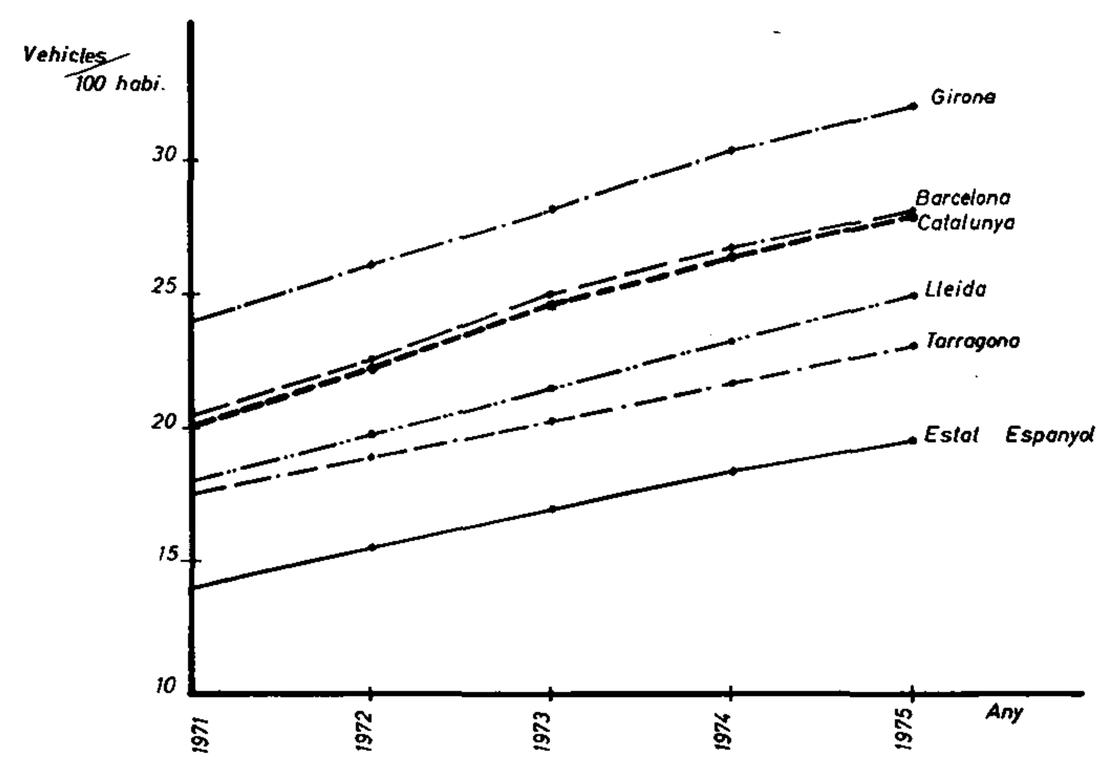

Figura 31. Evolució de la taxa de motorització dels anys 1971-75.
Font: Cambra de Comerç. Memòria econòmica de Catalunya. 1975.

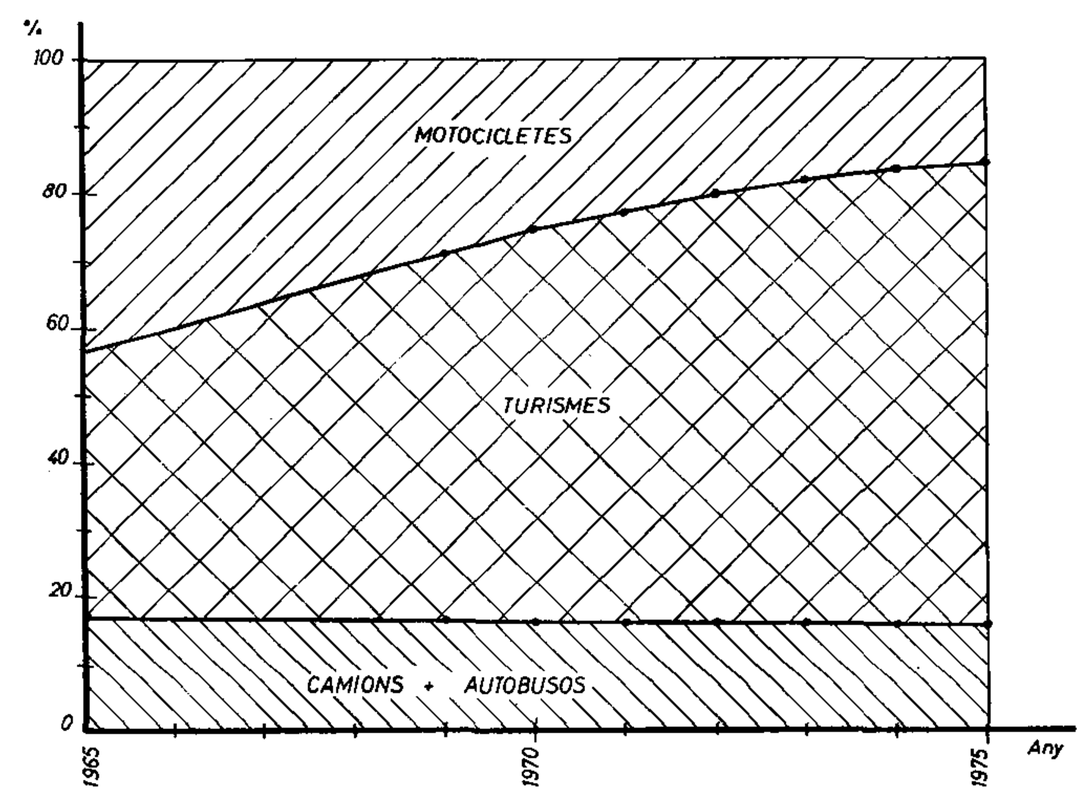

Figura 32. Evolució de la composició percentual del parc de vehicles a Catalunya, els darrers 10 anys.
Font: Cambra de Comerç. Memòria econòmica de Catalunya. 1975.

Taula 6. Quadre comparatiu de carreteres per diferents països. Any 1970.

	Superfície (km²)	Long. xarxa (km)	Densitat xarxa (km carr./ km² super.)	Població/ km²	Vehicles/ 100 hab.	Vehicles/ km carretera
Bèlgica	30.506	75.016	2,5	317	25	32
Països Baixos	33.709	79.903	2,4	394	25	41
Dinamarca	43.069	58.811	1,4	116	30	26
Catalunya	31.930	10.263	0,3	123	18	92

Font: Pla d'Ordenació de l'Àrea Metropolitana de Barcelona (POAM B).

7. Observacions extretes del POAMB.

Taula 7. Comparació d'aforaments per carreteres i autopistes paral.leles. Any 1975. (I.M.D.: intensitat mitjana diària).

Punt d'aforament	Carretera		Autopista	
	Denominació	I.M.D.	Denominació	I.M.D.
Orriols (Gironès)	N-II	9.121	A-17	7.254
Viloví d'Onyar (Gironès)	N-II	7.381	A-17	10.350
Cabrera de Mar (Maresme)	N-II	20.741	A-19	12.749
L'Arboç (Baix Penedès)	N-340	13.687	A-2	12.648
Cunit (Baix Penedès)	C-246			
Torredembarra (Tarragonès)	N-340	11.804	A-7	9.975
L'Hospitalet de l'Infant (B. Camp)	N-340	9.022	A-7	5.640
L'Ampolla (Baix Ebre)	N-340	6.140	A-7	5.843

Font: Mapa de tràfic de Catalunya, 1975. Barcelona, 1977.

tuades damunt d'aquests;

d) absència d'alternatives en l'elecció d'itinerari, que provoca una rigidesa en les línies de tràfic i, per tant, una minva de capacitat de la xarxa.

Un altre problema fruit de l'estructura arborescent de la xarxa a més de radioconcèntrica, és la sobrecàrrega dels trams comuns que coexisteix amb una relativa infrautilització dels trams confluents. En definitiva, un baix rendiment de les carreteres considerades com a sistema. Aquests vicis estructurals és segur que s'han palliat lleugerament després de l'entrada en funcionament de la B-30, encara que per sota de les seves possibilitats a causa del peatge; la construcció de l'eix transversal representarà una important contribució a l'equilibri territorial del Principat.

Pel que fa a les autopistes, ultra reforçar el caràcter radial abans evidenciat, estan francament subutilitzades, sens dubte per la manca de gratuïtat. Així ho demostra el fet que, en cas de coincidència amb una carretera, aquesta suporta un flux (I.M.D.) superior, quan de totes passades en capacitat i velocitat l'autopista supera la carretera. Vegem la taula 7. Naturalment, això no es compleix a l'entrada de Barcelona, on l'autopista és de franc.

5. EL CAIRE ECONÒMIC

El transport, pres com a sector econòmic, frueix d'unes característiques que li són ben específiques:[8]

a) és dependent d'altres sectors, en tant que generador de serveis però no de béns.
b) requereix una forta capitalització. Tant la infraestructura com el material mòbil són costosos i de dilatada amortització.
c) discontinuïtat. Així com el material mòbil s'adapta contínuament a les necessitats de servei, la infraestructura només està completament utilitzada el moment abans de la saturació, en què cal ampliar-la de nou.
d) impossibilitat d'emmagatzemament. El servei, mesurat en places·km o Tm·km, només pot produir-se al moment de la utilització, amb la seqüela d'hores punta, de difícil solució, i del baix rendiment del sistema davant els períodes vall.

Un punt de debat és si el transport és productiu o no, ja que ni crea ni transforma cap mercaderia; sembla que podem concloure que:

a) el transport de mercaderies sí que és productiu, ja que el trasllat des del punt de producció a l'indret de consum incrementa el valor del bé, en la mesura que permet la venda de la mercaderia.
b) el transport de persones no crea valor afegit, car no sempre està lligat al procés de producció-distribució,

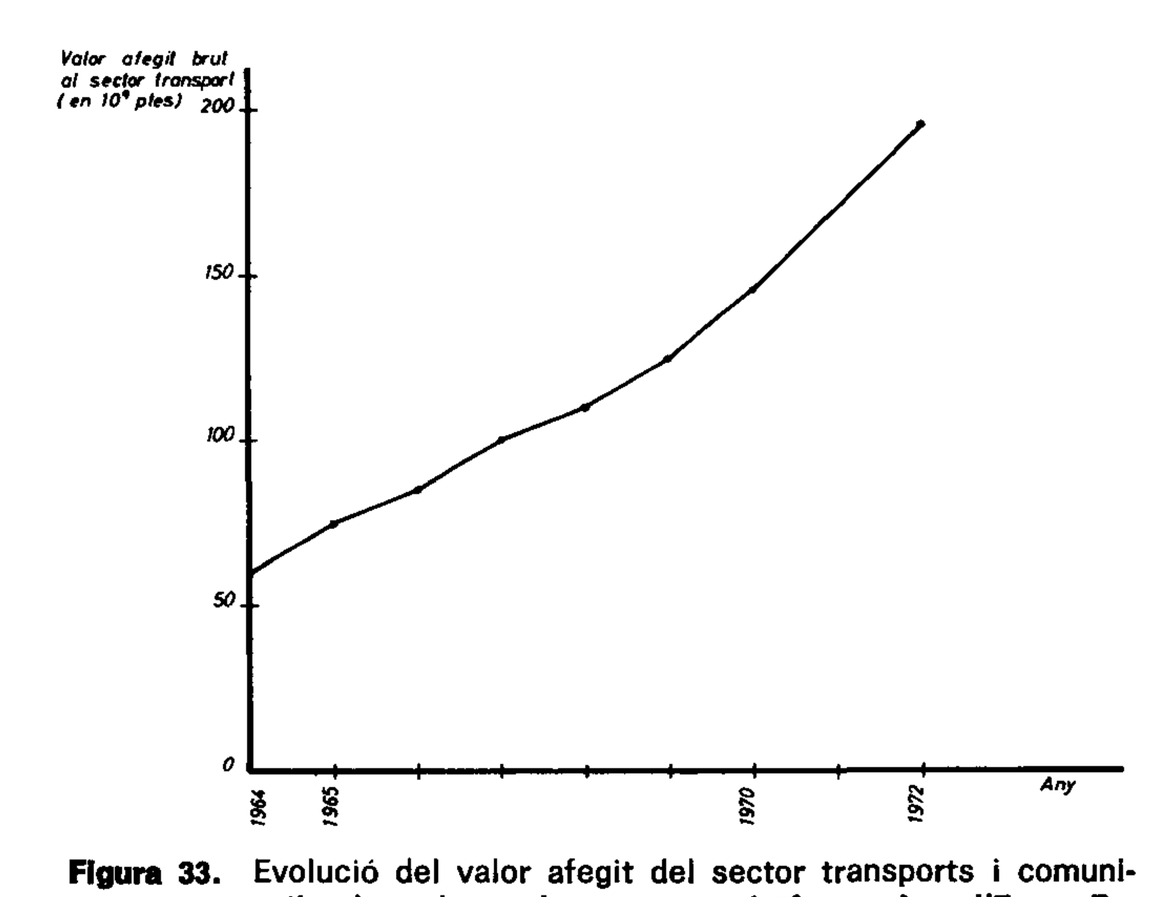

Figura 33. Evolució del valor afegit del sector transports i comunicacions en mils de milions de pessetes (10^9 ptes.) a l'Estat Espanyol.
Font: Consejo Económico Sindical, *op. cit.* Banco Urquijo, *op. cit.*

8. Extret de «El transporte de viajeros en el área de Barcelona». Consejo Económico Provincial. Barcelona, 1975.

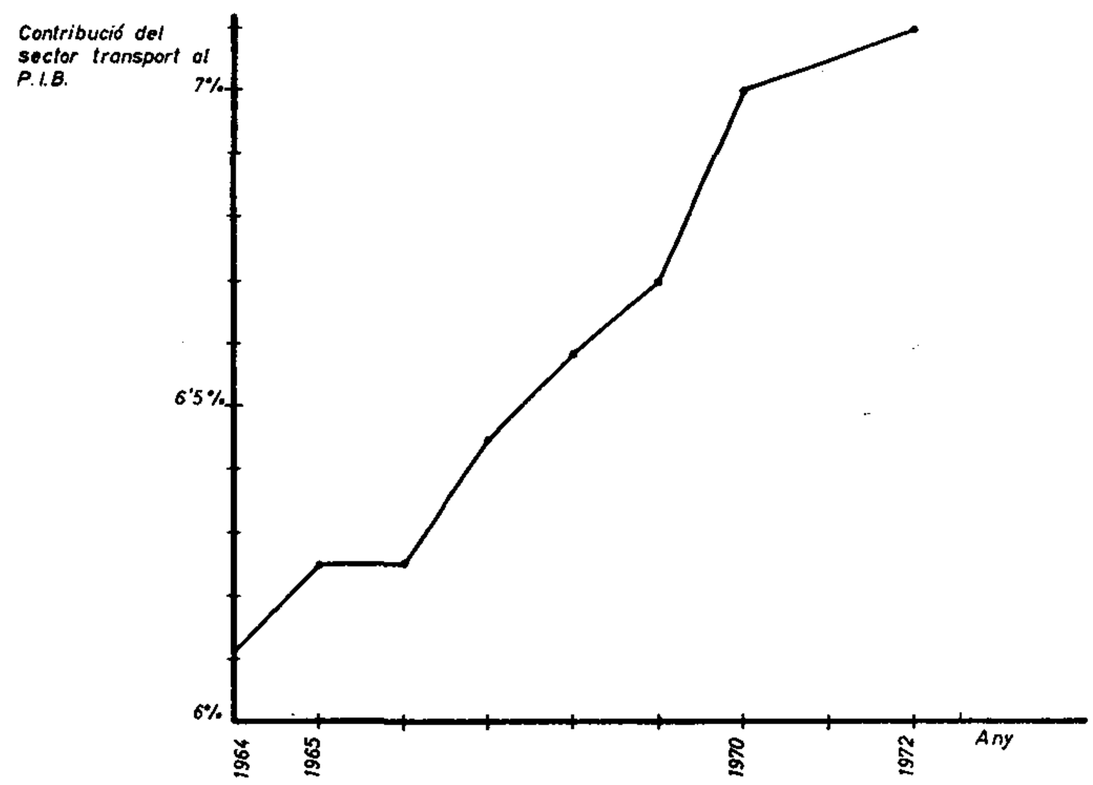

Figura 34. Contribució percentual del sector transports i comunicacions al P.I.B. a l'Estat Espanyol.
Font: Les de la figura 9.

sinó que és una activitat distribuïdora del valor afegit generat per d'altres sectors. Aquesta afirmació es basa en el fet que el transport de persones satisfarà una necessitat social, no necessàriament en relació amb el procés de producció.

Nogensmenys, totes les estadístiques que s'inclouen a continuació, responen a una altra òptica, atès que les dues menes de transport es consideren integrants del Producte Interior Brut (PIB).

D'antuvi, pot avançar-se que el sector en qüestió és més aviat dinàmic dintre de l'economia. Així ho testifica l'increment relatiu que ha adquirit dintre del PIB espanyol en el període considerat, en passar d'un 6,1 % a un 7,1 %, tal com ho podem apreciar a la figura 10. No podia ser menys en una economia en desenvolupament, com la de l'Estat Espanyol. La població activa absorbida pel sector és del 4,5 % (any 1969); aquesta xifra, comparada amb el 6,7 % del PIB que representa aquell any, palesa una productivitat globalment alta, almenys respecte d'altres sectors. D'aquí poc es veurà que aquest qualificatiu no és, però, aplicable a totes les branques que el componen. Pel que fa a Catalunya, aquesta productivitat encara és més alta que a la resta de l'Estat, car mentre que el PIB català del sector transport és un 18,7 % de l'espanyol, la proporció d'empleats en el sector només és del 17,5 %.

Taula 8. Contribució percentual del sector transport i comunicacions al PIB a diferents països.

Any	França	4,9
1971.	Alemanya Federal	5,5
	Iugoslàvia	5,7
	Itàlia	6,2
	Estats Units	6,2
	Regne Unit	7,0
	Estat Espanyol	7,1
	Bèlgica	7,4
	Japó	8,0

Font: RENFE. Memòria 1973.

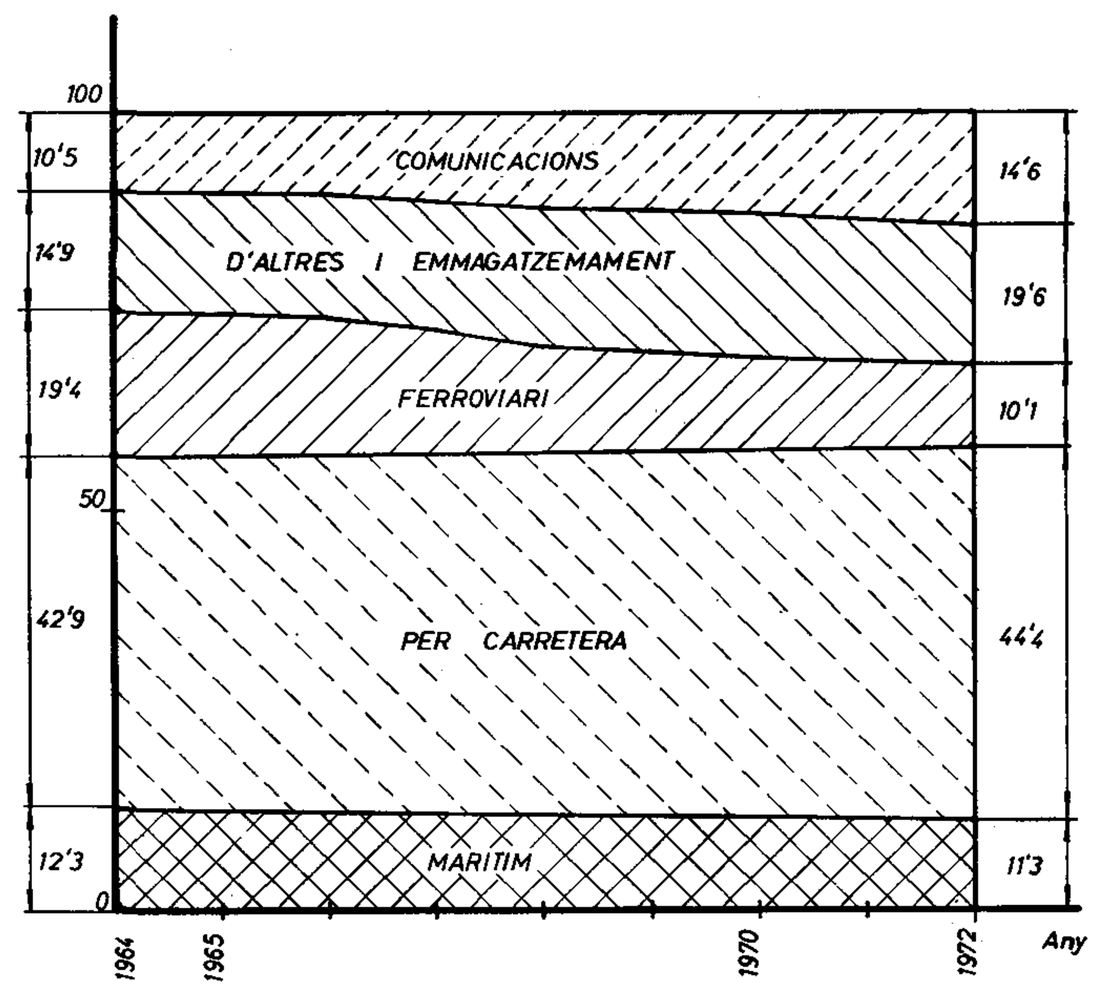

Figura 35. Participació de cada tipus dintre del sector, a l'Estat Espanyol.
Font: Les de la figura 9.

La contribució relativa de cada tipus de transport en el sector no està estabilitzada ni de bon tros. Vegem la figura 11. En els 9 anys de referència que s'han pres per a la comparació, tan sols els subsectors marítim i carretera ofereixen una certa inalterabilitat en termes relatius. Els subsectors comunicacions, emmagatzemament i d'altres transports, entre els quals cal incloure l'aeri, fan una certa avançada en detriment del ferroviari, el qual, durant el període esmentat, perd quasi la meitat del seu pes específic. És ara, doncs, quan cal matisar l'afirmació que la vitalitat del sector era alta, en comparació amb d'altres de l'economia; seria més adequat declarar que aquells que realment han crescut són el transport aeri i el de carretera, incloent-hi el privat, és clar.

Tot i haver-se parlat de productivitat alta, l'assignació de recursos dintre del sector no és precisament racional. Així, l'any 1971, tan sols un 12,7 % dels viatges de persones i un 33 % de mercaderies es feien per ferrocarril, i aquests valors han disminuït d'aleshores ençà. L'exagerat creixement que sofreix l'oferta de transport per carretera contrasta amb el cost més alt d'aquest mitjà en relació amb el tren. Vegem la taula 9. Els costos monetaris corresponen a l'any 1973; d'aleshores ençà cal suposar un augment molt més considerable per als

Taula 9. Comparació de costos per a transportar 1 Tm una distància de 100 Km. Preus any 1973.

Mitjà	Energia necessària (Mcal.)	Carburant necessari	Cost (ptes. 1973)
Carretera	44,6	4,75 l gas-oil	44,18
FC Diesel	24,5	2,61 l gas-oil	24,27
FC elèctric	8,1	9,42 kWh	5,08

Font: RENFE. Memòria 1973.

Taula 10. Inversions realitzades en transports terrestres, en milions de pessetes de cada any, a l'Estat Espanyol.

	1965	1968	1970	1971	1972
Via ampla					
Infrastructura	3.542	6.684	8.215	9.603	13.270
Material mòbil	2.665	4.167	1,609	2.368	2.085
Via estreta	394	346	191	330	159
Total transport ferroviari	6.601	11.197	10.015	12.301	15.514
Infraestructura	4.723	14.051	21.701	27.792	31.944
Material mòbil	20.153	23.118	28.260	24.297	31.142
Total transport per carretera	24.876	37.169	52.089	52.089	63.086
Proporció transport ferroviari	21 %	23 %	16 %	23 %	20 %
Proporció transport per carretera	79 %	77 %	84 %	77 %	80 %

— Les inversions en infrastructura viària comprenen les efectuades per l'Estat, per les Diputacions i per les empreses concessionàries d'autopistes.
— Les inversions en material mòbil per carretera corresponen al valor estimat dels vehicles industrials (per al transport de mercaderies) i autobusos matriculats durant l'any.
Font: Consejo Sindical Provincial, op. cit.

carburants que no pas per a l'energia elèctrica, la qual cosa abarateix encara més el transport ferroviari per línia electrificada.

Pel que fa a la inversió en el sector, la balança segueix decantant-se cap al transport per carretera, que segueix rebent cap a un 80 % del total. Si s'exclou la part corresponent al material mòbil en el transport per carretera, argüint que es tracta d'una inversió privada per a ús privat, encara predomina la carretera, en una proporció que oscilla entre el 55 % i el 65 %. Els comentaris a què es presta aquesta política són balders, vistos tots els que s'han fet fins ara.

Els 78 mil milions de pessetes esmerçades en els dos subsectors darrerament examinats vénen a representar un 12 % de la formació bruta de capital durant l'any 1972. Si s'hagués comptat la inversió en la totalitat del sector, és a dir, afegint-hi el transport marítim, l'aeri i les comunicacions, la participació hauria pujat a un 17 %. Recordant que el sector aporta un 7 % del PIB, cal concloure que s'està produint una expansió considerable del sector transport dintre de l'economia espanyola.

6. LÍNIES D'ACCIÓ ACTUALS

El Pla d'Enllaços Ferroviaris de Barcelona, aprovat l'any 1967, havia d'enllestir-se entre els segon i tercer Plans de Desenvolupament. Actualment, a l'any 1978 se n'ha dut a terme una bona part, però encara no s'ha conclòs.

Com a punts positius cal assenyalar:

— la unió per Clot-Aragó, i la reestructuració dels itineraris, que ha fet perdre una bona part del radioconcentrisme de la xarxa. Actualment, les poblacions al nord i al sud de Barcelona han quedat enllaçades directament, sense necessitat de transbord.
— la inauguració del tren directe a l'Aeroport.
— l'entrada en funcionament, encara que parcial, de l'estació de Sants.
— l'enllaç entre les estacions de Sants i de Plaça de Catalunya, que també ha contribuït a facilitar la travessa de la ciutat.

Com a punts negatius resten:

— l'estació de classificació de Can Tunis, encara en construcció, així com les de Sagrera i Sant Andreu-Comtal.

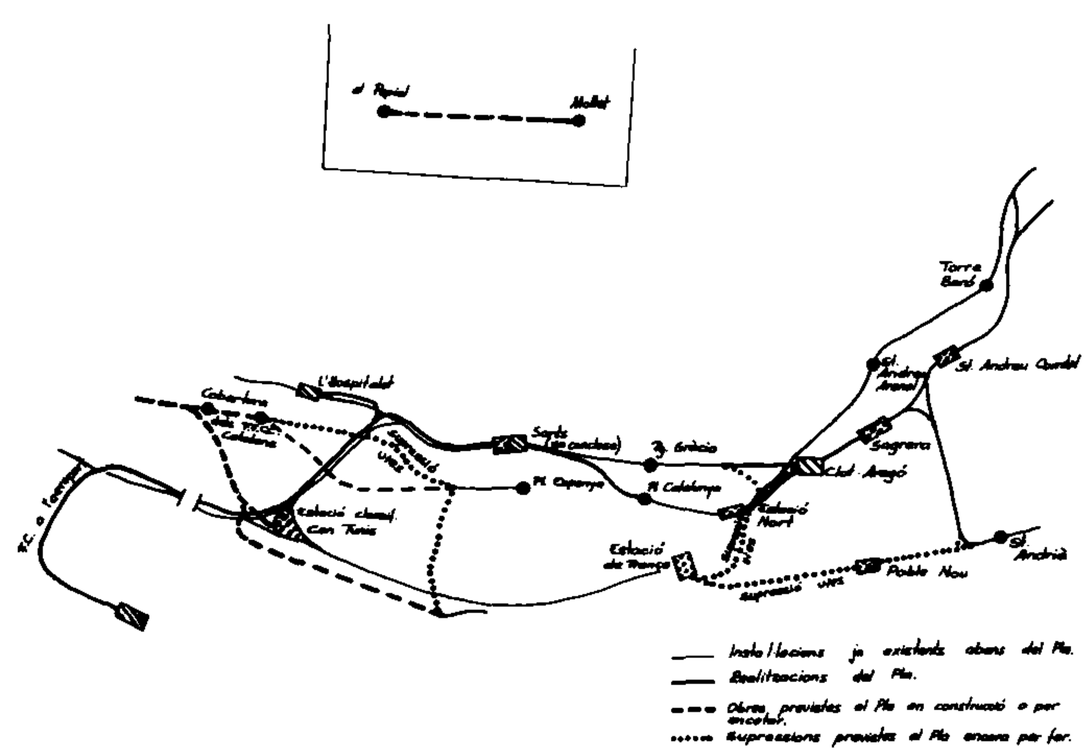

Figura 36. Esquema de l'estat actual del Pla d'Enllaços Ferroviaris de Barcelona.
Font: Elaboració pròpia.

— la utilització de l'estació de França, quan en un principi s'havia previst el seu desmantellament i reconversió dels terrenys per a ús públic. Com a conseqüència, segueixen subsistint les vies que en neixen, les quals encerclen el Poble Nou i dificulten la seva plena integració a la ciutat.
— l'estació del Nord-Vilanova, tot i no estar en servei, continua ocupant terrenys que haurien d'alliberar-se per a d'altres usos.
— l'enllaç El Papiol-Mollet, pensat per a descongestionar la ciutat, igual que la B-30, a la qual és paral·lel, està en construcció.
— el nou traçat dels FFCC Catalans tot just ara s'ha encetat, tot i la urgència que presentava. Per tant, les vies del carrilet continuen travessant l'Hospitalet, Cornellà i Can Clos, al peu de Montjuïc, amb una contestació creixent dels veïns.

El traçat definitiu del túnel a l'interior de l'Hospitalet encara no està decidit del tot, la qual cosa retarda el començament de les obres.

Per enllestir aquest Pla d'Enllaços, la Direcció General de Transports Terrestres va incloure dintre del programa d'inversions del tercer Pla de Desenvolupament, la quantitat de 1.177 milions de pessetes, a més de 1.292 milions per a obres pròpies del període 72-75. La suma de les dues xifres, però, només és una petita part del programa previst per RENFE en aquest mateix lapse per a la seva 5.ª zona (que comprèn Catalunya, més el lligam de la xarxa catalana amb les 3 capitals aragoneses).[9]

Aquest programa de RENFE pujava a 6.951 milions, dels quals un 81 % s'esmerçava en infraestructura fixa i la resta en material mòbil. Entre els projectes que comprenia s'hi destaca la renovació de via als trams Girona-Figueres, Lleida-Picamoixons-Reus-Tarragona-Barcelona, Lleida-Manresa i Montcada-Puigcerdà, el millorament de les estacions entre Sant Andreu-Comtal i Montmeló, l'electrificació del trajecte Tarragona-Tortosa i un seguit d'inversions en senyalització.

A finals del 1975, la quantitat invertida per RENFE pujava a 2.920 milions en la seva 5.ª zona, valor considerable que equival a un 20 % del total d'inversions ferroviàries a l'Estat Espanyol. Entre les obres dutes a terme s'hi compta el canvi de la via en els trams abans esmentats i en el de Molins de Rei a Martorell, i l'electrificació de les línies Lleida-Picamoixons-Roda de Berà, que hi ha permès el pas dels gran expressos, Lleida-Manresa i Tarragona-València.

La companyia dels Ferrocarrils de Catalunya durant l'any 1975 va sol·licitar ajuda a l'Administració per dur a terme un projecte consistent a afegir un vagó més als seus trens, amb un increment d'un 33 % en la capacitat. Això obligava a l'allargament d'algunes andanes, a l'adquisició de nou material mòbil i a l'ampliació dels dipòsits i de les subcentrals. Arran dels problemes darrerament sorgits a la companyia, i de la ulterior municipalització, caldrà replantejar tots aquests projectes.

Vistes les realitzacions fetes o en curs de realització, ara toca de passar revista als projectes de desenvolupament i de potenciació de la xarxa. A tall d'exemple, ja que només tenen la categoria de Pla Director, hom ha seleccionat dos possibles esquemes; l'un, preconitzat

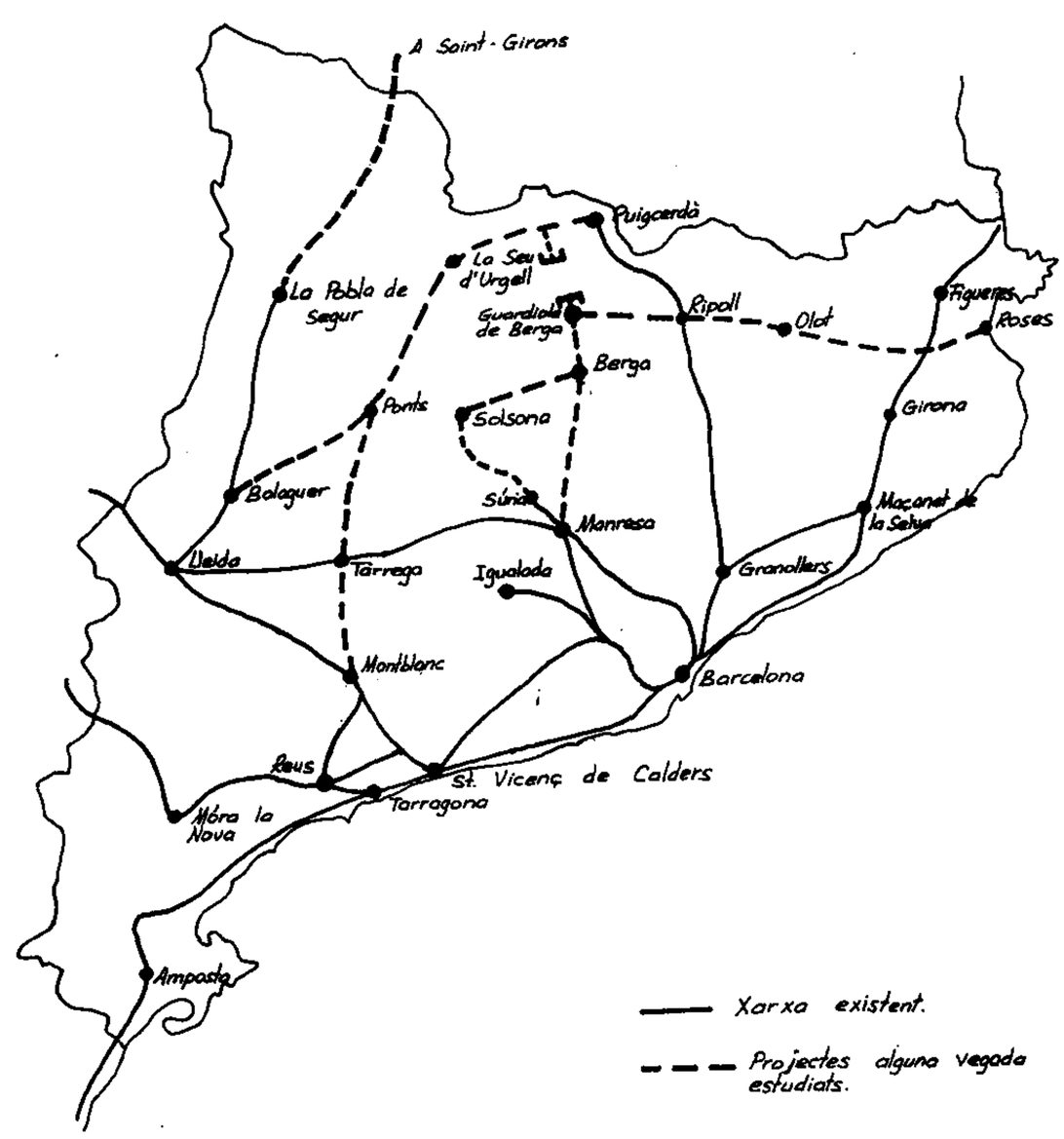

Figura 37. Projectes de línies de tren que alguna vegada han estat objecte d'estudi.
Font: Cambra de Comerç. Planeamiento de la red ferroviaria. 1974.

per les quatre Diputacions catalanes,[10] és possibilista i radioconcèntric adduint que només els grans fluxos de tràfic justifiquen mitjans de transport amb infraestructura pròpia; l'altre, proposat pel POAMB, es fixa un objectiu molt més voluntarista, amb una xarxa tendent a la isotropia.

La primera opció proposa les següents línies:

— per al Baix Llobregat, dues línies suburbanes, a cada marge del riu.
— tren suburbà fins a Granollers, amb un trencall cap a la nova ciutat de Santa Maria de Gallecs (Riera de Caldes).
— tren suburbà entre Sabadell i Terrassa, per potenciar els futurs terrenys de la Mancomunitat.
— tren lleuger d'alta velocitat (250 km/h) al llarg de tota la costa de Catalunya.
— conversió de la línia del carrilet a Manresa en un ferrocarril de velocitat mitjana (120 km/h).
— tren lleuger de Girona al seu aeroport.

Les directrius de la proposta del POAMB, pensades amb criteri urbanístic, fan jugar en primer terme la capacitat vertebradora del territori que té el ferrocarril. En essència *són les següents:*

— dues línies per a trens de llarg recorregut. Una cap a la frontera francesa, passant per Granollers, on s'escindiria en dues branques cap a Vic-Puigcerdà i Girona-Port Bou respectivament, i l'altra cap a l'interior del país passant per Tarragona; les dues es trobarien a Barcelona pel lligam Sants-Sagrera o, alternativament, pel Papiol-Mollet. Les línes en direcció a la

9. Font: Cambra de Comerç. Planeamiento de la red viaria. 1974.

10. Vegeu «Desarrollo Regional de Cataluña».

frontera es proposen d'ample europeu, perquè facin de cordó umbilical entre Catalunya i Europa.

— tren lleuger Vilafranca del Penedès-Castellet i la Gornal-Castelldefels-El Prat-Barcelona, amb la intenció de lligar l'aeroport actual i el previst al Penedès.
— tren suburbà litoral Castelldefels-Calella amb un nou traçat per Gavà-Viladecans-Sant Boi-Cornellà i l'Hospitalet, itinerari actualment sense tren.
— tren suburbà prelitoral Vilafranca del Penedès-Cardedeu, aprofitant l'enllaç el Papiol-Mollet. Aquest dos eixos litoral i prelitoral tindrien 4 trams d'unió: a més del ja existent Malgrat-Tordera-Maçanet i el ja esmentat tren lleuger per Castellet i la Gornal, dos més que discorrerien per les valls del Llobregat i del Besòs.

Per acabar aquest capítol, s'ha escollit un conjunt de projectes ferroviaris que alguna vegada han estat objecte d'estudi. El mapa de la figura 13 els recull. Certament, no sembla el moment més oportú de pensar en noves línies de tren, quan durant el darrer decenni hom ha assistit a una contracció de la xarxa. Potser el que té més probabilitats de dur-se a terme és el que segueix la vall del Llobregat, sempre que s'executi el túnel del Cadí i continuï la línia cap a la Cerdanya i França. Tot i llur poca viabilitat, s'han volgut incloure aquests projectes pensant en la propera realització de l'Eix Transversal, i en el possible complement que l'entrada en funcionament d'alguna d'aquestes línies podria representar.

7. NOUS SISTEMES DE TRANSPORT

I per cloure el treball, un capítol que ratlla la ciència-ficció: nous sistemes de transport que, o bé estan en fase d'investigació, o bé ja poden ser d'implantació immediata. Cap d'ells no sembla ser gaire factible a curt termini a Catalunya, però això no és raó per a bandejar-los a priori.

A continuació s'exposa la base d'alguns:

a) Tren vertebrat. Consisteix en un tren format per vèrtebres o elements articulats entre si, muntats amb rodes pneumàtiques. És molt lleuger i estable, ja que el centre de gravetat cau a la mateixa alçada que el pla de rodament. Permet una velocitat comercial de 100 km/h, i està en construcció a Las Palmas de Gran Canaria.

   Sembla especialment adequat per a zones suburbanes, amb una certa densitat de població.

b) Transport sobre coixí d'aire. Transport sense rodes, on les unitats se sostenen per un coixí d'aire entre elles i el suport fix, el qual pren la forma de T capgirada. La tracció que s'acobla millor a aquest mètode és el motor lineal d'inducció. Per les altes velocitats que assoleix, de l'ordre de 200 km/h, només pot emprar-se com a mitjà de transport entre ciutats relativament allunyades.

c) PRT (Personal Rapid Transit). Es tracta d'una solució de compromís entre el transport privat i el col·lectiu. Consta d'una infrastructura damunt la qual es mouen petites cabines de 4 a 6 places, guiades automàticament i controlades per un ordenador central. Les estacions d'embarcament es troben situades en paral·lel a la línia. Segons la destinació dels ocupants d'una cabina, l'ordenador decideix si cal parar o no a cada estació que es troba durant el recorregut.

d) Metro automàtic VAL. Proposat per l'empresa francesa MATRA. S'ha assajat a la ciutat de Lille. Es tracta d'un Metro petit, format per 2 vagons, cada un dels quals té unes dimensions de 2×10 m. Va muntat sobre rodes amb pneumàtics, lligades a la caixa sense bogies, a raó de dos eixos per vagó.

   La conducció és del tot automàtica, la qual cosa permet una reducció considerable del cost d'explotació. La capacitat no és massa gran, unes 10 persones per vagó, però en canvi permet freqüències de pas de fins a 60 segons, amb un temps de parada a les estacions de 17 segons. Les seves característiques, entremig del metro i de l'autobús, el fan idoni per a aglomeracions urbanes, i comença de ser rendible cap als 500.000 habitants.

8. BIBLIOGRAFIA BÀSICA

P. CECCARELLI et al. (1968). Las incógnitas del tráfico urbano. 382 pàgs. Ed. Gustavo Gili. Barcelona, 1971.

C. GERONDEAU (1969). Les transports urbains. 128 pàgs. Que sais-je?, n.º 1344 P.U.F. París, 1969.

Les transports collectifs et la ville. Centre de productivité des transports. 292 pàgs. Ed. Celse. París, 1971.

I. ILLICH (1973). La convivencialidad. 146 pàgs. Col. Series de Respuesta, n.º 110. Barral Editores, S. A. Barcelona, 1975.

BANCO URQUIJO (1972). La oferta de servicios colectivos en Cataluña. Tomo 3, vol. 4. Editorial Moneda y Crédito. Madrid, 1972.

Plan de ordenación del Área Metropolitana de Barcelona, vol. 1. Barcelona, 1973.

5
el medi ambient

LA GESTIÓ DELS SISTEMES NATURALS, PROBLEMA ECOLÒGIC I POLÍTIC[1]

Ramon Folch i Guillèn

1. Aquesta publicació representa la versió catalana, sensiblement modificada, de l'article aparegut a la revista *Ciudad y Territorio* (n.º 3, 1977, págs. 23-29) sota el títol «La gestión de los sistemas naturales en Catalunya».

1. Consideracions introductòries 155

2. Incidències de l' ús dels sistemes naturals 156
2.1 Activitats extractives 156
2.2 Caça i pesca 157
2.3 Activitats silvo-pastorals; els incendis forestals 157
2.4 Activitats agrícoles 160
2.5 Implantacions urbanes i industrials; grans obres públiques 161
2.6 Activitat urbana i industrial; la contaminació; les centrals nuclears . 165
2.7 Frecuentació dels espais lliures; segona residencia 168

3. Politica de zones reservades 169
3.1 Consideracions de tipus legal 169
3.2 Delimitacions i ordenacions efectuades, en curs o en projecte .. 171

4. Orientacions per a una gestió futura dels sistemes naturals a Catalunya 171

Bibliografia fonamental 175

1. CONSIDERACIONS INTRODUCTÒRIES

És corrent d'observar que molts països es complauen a exalçar la gran varietat de paisatges que atresora el seu territori, l'enorme diversitat que contenen les seves muntanyes, les seves planes i les seves costes. Els fulletons turístics, els llibres de text (a tot arreu més o menys xovinistes) ho recalquen. Sempre sol ser veritat, perquè allò que en realitat és divers és el món i n'hi ha prou a prendre'n una parcella prou gran perquè es tingui tota la gamma imaginable de paisatges. És veritat, doncs, que l'URSS, que els Estats Units i fins i tot que França o Alemanya són estats amb gran diversitat de sistemes naturals, però també ho és que es pot depassar la seva capacitat de tolerància per la monotonia a còpia de viatjar durant hores interminables a través de la inacabable estepa russa o de les incommensurables landes aquitanes. Així, doncs, qualsevol país que sigui prou gran és sempre força divers, i és per raó d'aquesta necessària gran dimensió que la seva diversitat no resulta aleshores singular ni tampoc esdevé gaire evident per a qualsevol hipotètic vianant.

Si es pot esperar alguna gràcia especial de la diversitat, és veure-la concentrada en un espai reduït. Per això, amb la modèstia que cal —no és mèrit de ningú—, Catalunya pot reivindicar el seu caràcter de país realment divers, atès que totes les estructures de paisatge que poden trobar-se a Europa i al Nord de l'Àfrica tenen la seva representació més o menys espectacular en els 35.000 km² escassos del Principat.

I si adduïm aquest fet de contingut aparentment frívol i sumptuari és perquè condiciona enormement tots els problemes de l'ordenament del país: no ens proposem pas d'extasiar-nos davant la «munificència de l'Altíssim», sinó de destacar els condicionaments que una tal diversitat imposa a l'establiment humà, i a l'ús de l'espai físic. Ens ocuparem d'aquest fet bàsic tot seguit.

Per la seva situació latitudinal, Catalunya és un país mediterrani amb un ampli front litoral, però la presència d'un poderosíssim sistema muntanyós, els Pirineus, d'on penja en realitat tot el país, modifica profundament les coses. En funció de les altituds creixents es pot parlar d'una Catalunya submediterrània, d'una Catalunya medioeuropea i d'una Catalunya àrtico-alpina. I, encara, dins l'espai mediterrani hi ha àrees amb totes les connotacions pròpies de les zones litorals i àrees amb marcats trets de continentalitat. Una transecció d'amb prou feines 200 quilòmetres en línia recta, de la Vall d'Aran a Tarragona per exemple, permet de recapitular aquesta allucinant varietat de l'entorn.

La presència de substrats de naturalesa silícia sobretot al nord, i de substrats calcaris especialment al sud, encara accentua més els canvis, per tal com les calcàries solen deixar filtrar l'aigua de la pluja de tal manera que, en la pràctica, les disponibilitats hídriques resulten encara més desequilibrades que no deixaria preveure la zonació latitudinal. Vet aquí, doncs, un altre factor generador de diversitat. Només cal col·locar-se a l'últim tram del Llobregat i contemplar, a una banda, les frondoses pinedes, alzinars i rouredes del massís de Collserola (Tibidabo) i, a l'altra, tan sols a deu o dotze quilòmetres, els paisatges gairebé subàrids del massís càrstic de Garraf, últim reducte de progressió cap al nord de la petita palmera que és el margalló. D'aquí ve tanmateix que ningú no hagi de sorprendre's que Garraf sigui un nucli gairebé deshabitat al cor mateix de la congestionadíssima àrea metropolitana barcelonina i que, en canvi, Collserola sigui l'objectiu cobejat de tota mena d'especuladors.

Aquesta varietat enorme ha generat una secular diversificació de les formes d'ocupació i d'utilització del sòl. L'agricultura ocupà de seguida les escasses fondalades fèrtils i fàcilment irrigables, i fins i tot els simples secans en els terrenys més o menys plans i regulars; enfilar-se en graderia pels raiguers i vessants de les muntanyes fou aviat un recurs obligat. Al seu torn, la ramaderia i l'explotació forestal s'imbricaren amb l'activitat agrícola de manera alhora discreta i complexa, sense generar mai situacions comparables als problemes de la mesta, posem per cas. L'activitat industrial es concentrà, d'ençà de la seva aparició, en els restringits espais fluvials en recerca de força motriu, d'aigua i de sumidors barats. Amb el temps, tot aquest conjunt ha anat configurant una malla estructural molt complexa, força estabilitzadora, difícilment adaptable a capricis transformadors de tercers o simplement a reconversions massa agosarades. És en la pura ignorància o en el menyspreu d'aquest fet fonamental on hom pot trobar una de les explicacions del preocupant desballestament actual.

La pressió demogràfica desenfrenada ha introduït encara un últim vector en aquest complicat panorama. Efectivament, a les àrees litorals la concentració humana s'intensifica progressivament i en uns quants sectors esdevé àdhuc manifestament excessiva. La dialèctica home-natura s'hi exacerba fins a afectar de forma insospitable el país sencer, tot ell víctima, poc o molt, de les descompensacions sorgides a la costa. Així, per triar un exemple entre mil, es reconverteix el valor d'amplíssimes àrees litorals de bosc —aquest bosc mediterrani, tan poc productiu per ell mateix—; aquestes àrees amplíssimes que canvien llur interès fustaner per un valor nou, diguem-ne social, i que per això mateix deixen de poder ésser tractades d'acord amb els criteris usuals a la muntanya convencional.

Una concepció uniformista de l'Estat ha fet estralls, ja seculars, per desgràcia en el territori català. L'adveniment dels Borbons —que ja a Versalles confongueren les plantes amb la tropa, i concretaren en els seus retallats i biològicament aberrants «jardins a la francesa» llur menyspreu absolutista per la vida que creix lliurement— significà que per al govern central, per al govern del nou estat unitari que es consolidà aquell trist 1714, les lleis dels incommensurables bladars mesetaris valdrien per al variat mosaic català. I així estem. Tota la política territorial es basa encara (1977) en una legis-

lació uniforme, perfectament improcedent a Catalunya, en una Catalunya amb uns rius, uns boscos i uns camps que s'enfronten amb problemes diferents dels que afecten l'horitzó —geogràfic i ideològic— dels qui, ara per ara, encara legislen i la governen.

2. INCIDÈNCIES DE L'ÚS DELS SISTEMES NATURALS

2.1. Activitats extractives

Les activitats extractives tenen poca importància a Catalunya pel que fa a la mineria. En canvi, el sector de la construcció, amb la seva demanda creixent de materials, ha propiciat l'establiment de pedreres, les extraccions d'àrids, etc.

Per llur acció negativa sobre les aigües de la conca del Llobregat, cal destacar les mines de carbó del Berguedà (Fígols, Saldes, etc.) i les de sals potàssiques i sòdiques del Bages (Súria, Cardona, etc.); són mines que contribueixen a l'enterboliment i a la contaminació química de les aigües (fig. 1 i quadre 1). El control d'aquesta activitat, bé que una mica complex, no és tanmateix inabordable.

Les extraccions d'àrids se solen fer en lleres o terrasses fluvials, en zones deltaiques, etc. Arriben a ser un veritable problema per tal com afavoreixen la contaminació dels aqüífers i fins propicien llur salinització. No és estrany, efectivament, que l'extracció arribi fins a la capa freàtica, amb la qual cosa queden al descobert les aigües subàlvies i sotmeses a les injúries de l'exterior. Si, per tal de continuar l'extracció d'àrids, hom recorre a bombar l'aigua, es descompensen les pressions

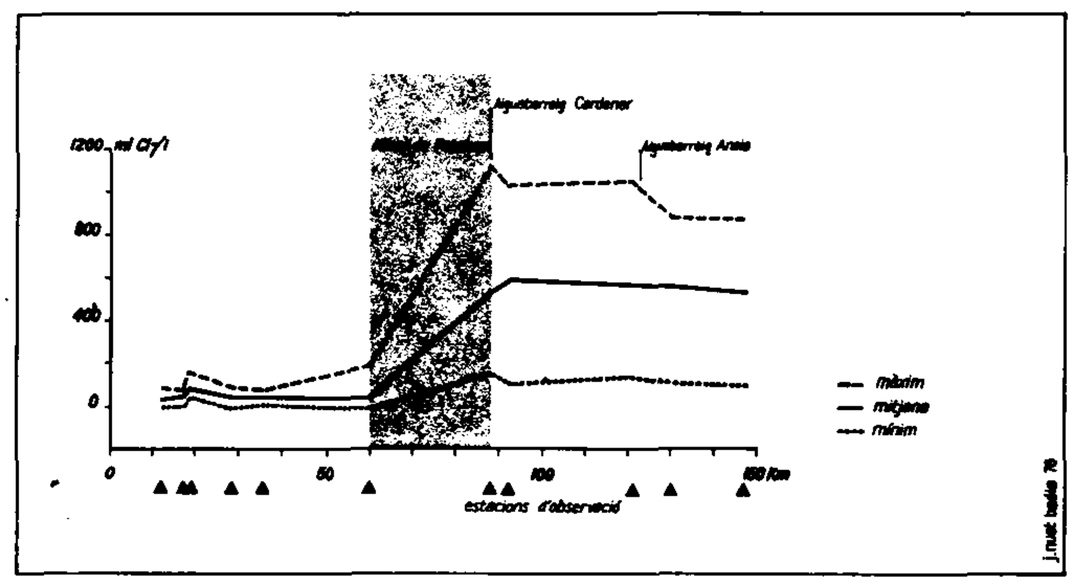

Figura 1. Concentració de clorurs en el Llobregat al llarg del seu curs (període 1968-72).
(Cedit pel *«Llibre Blanc de la Gestió de la Natura als Països Catalans»*: 103. Barcelona, 1976.)

de càrrega, cosa que resulta fatal en les àrees litorals perquè sol provocar un progrès de la intrusió salina, és a dir, una penetració subterrània d'aigua del mar. Aquest fenomen es produeix de manera alarmant en el delta del Llobregat, en el Maresme, en el Camp de Tarragona, etc. Resulta molt greu, atès que es tracta, precisament per la presència d'aqüífers, de sòls alluvials, etc., de les millors àrees agrícoles de regadiu (fig. 2).

Un cas especial i lamentable, bé que en un altre ordre de valors, és el de l'explotació de les «gredes» (escòries volcàniques o *lapilli*) de la zona d'Olot. En aquesta àrea, escenari antany d'una intensa activitat volcànica, hi ha grans colades de lava, columnates basàltiques i una quarantena llarga de cons més o menys ben conservats, alguns de grans dimensions (el Santa Margarida té un cràter perfecte de 500 m de diàmetre). És una cosa deplorable que els cons sucumbeixin sota les

Quadre 1. Mitjanes diàries del contingut en clorurs de les aigües del Llobregat a Sant Andreu de la Barca (deu primers mesos del 1968). Les concentracions s'expressen en mg/l i els volums en m^3.
(Tret de C.A.U., nº 15, pág. 87. Barcelona, 1974).

Mesos	(Cl)	Sobre límit autoritzat	Cabal circulant	Cabal necessari	Dies d'observació
Gener	661,3	+311,4	6,45	12,18	31
Febrer	742,1	+392,1	6,19	13,12	29
Març	371,6	+ 21,6	16,48	17,50	20
Abril	333,6	− 16,4	20,77	19,79	14
Maig	334,0	− 16,0	21,56	20,57	14
Juny	273,1	− 76,9	39,75	31,02	3
Juliol	502,9	+152,9	7,87	11,30	30
Agost	588,6	+238,6	11,17	18,78	31
Setembre	521,1	+171,1	8,06	12,00	30
Octubre	465,6	+116,3	6,65	8,84	31

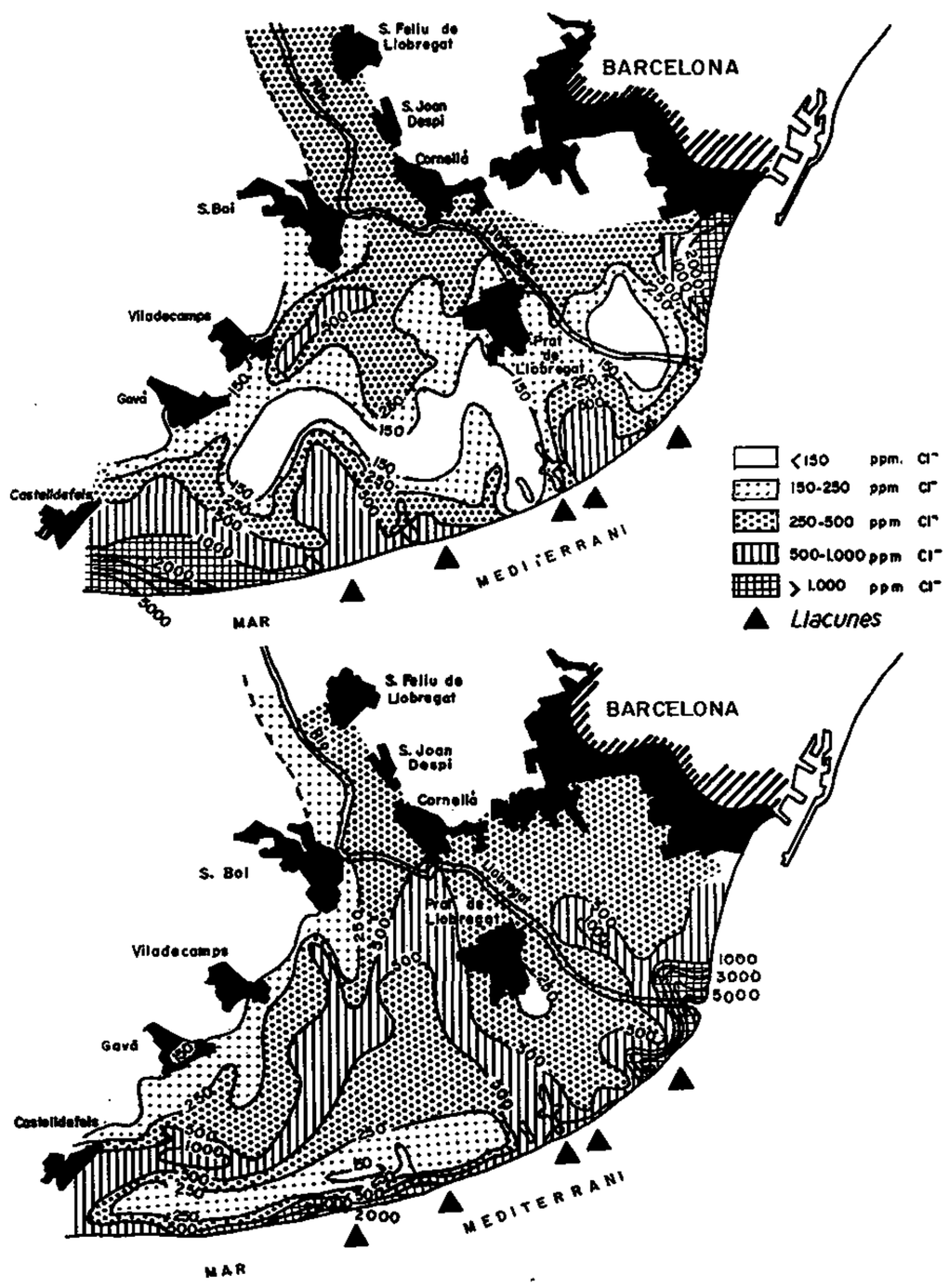

Figura 2. Concentració de clorurs en els aqüífers superficial (sota) i profund (dalt) del delta del Llobregat (1966).
(Tret de *«C.A.U.»*, 25: 100. Barcelona, 1974.)

excavadores simplement perquè les gredes es poden utilitzar com a material de construcció. Aquesta zona volcànica, única a Catalunya, mereix un altre tracte, tant per raons científiques com per raons pedagògiques, històriques i estètiques.

2.2. Caça i pesca

Als països civilitzats, la ramaderia, l'agricultura, etc., han pres a la caça gairebé tota funció d'activitat bàsica per a l'alimentació humana, de manera que la caça hi és practicada, simplement, com a activitat esportiva; la pesca, per contra, participa de l'aspecte esportiu i del subsistencial. Totes dues es poden practicar sense perill si es circumscriuen a extreure del medi els excedents de producció dels ecosistemes (el rèdit del capital biològic).

La pesca esportiva, tant de mar com d'aigües continentals, així com la caça, l'eliminació de feristeles, etc., generen una problemàtica complexa, del màxim interès social i biològic. Cal dir que, en elles mateixes, ni la pesca ni la caça esportives no són ecològicament objectables i que l'oposició tradicional que els professen els grups protectors d'animals és una actitud pretesament ètica, ben respectable, però no pas biològica. La predació és un fenomen del tot natural i bàsic en els sistemes tròfics, de manera que les activitats caçadores i pescadores com a formes de subsistència en molts moments de la història de la humanitat, o bé com a ocupacions lúdiques en d'altres moments de major prepotència humana —i per això mateix de menor pressió de grans animals predadors—, no trenquen en principi cap esquema ecològic. El problema apareix quan l'esforç de caça o de pesca és superior a la capacitat dels sistemes naturals, o bé quan hom encalça espècies dignes d'ésser respectades per llur raresa o notabilitat. És un fet demostrable que la caça i la pesca —tradicionalment envoltades, d'altra banda, d'un ritualisme atàvic i compensatori de «stress» d'origen divers— han obert la porta a molts naturalistes que han conegut la seducció de la vida silvestre i del seu funcionament a través de l'activitat cinegètica i piscatòria. Esdevingudes, però, una activitat social comercialitzable poden dur —han dut— a actituds de simple salvatgeria i ostentació, mancades de tot respecte i plenes d'arrogància; és aleshores quan esdevenen més francament nocives, i malauradament Catalunya no es veu lliure d'aquest flagell fatu en els moments presents. Els feristelers, cada cop més rars, tenen un pes específic petit, però modernament força negatiu, en els nostres ecosistemes.

La pesca industrial, sempre costanera, és econòmicament important a Catalunya i s'enfronta amb problemes d'índole ben diferent i molt diversa. La sobreexplotació i els ormeigs expoliadors (arts de ròssec, etc.) causen una minva contínua de les captures. La productivitat biològica del Mediterrani, força baixa, contribueix poderosament a fer difícil la recerca de solucions del problema. La contaminació irresponsable de les aigües litorals i la pressió turística acaben de complicar el quadre. El retorn a les arts tradicionals, tanmateix, fóra econòmicament ruïnós.

La veda estacional, que ja es practica en aigües de Castelló, per exemple, permetria d'obviar parcialment el problema de la sobreexplotació. La injecció en profunditat de les aigües residuals urbanes per mitjà d'emissaris adequats alliberaria el litoral de la contaminació que pateix ara i produiria una fertilització del mar per l'aparició de substàncies ja mineralitzades i innocues que revertiria en l'increment de la pesca. Per altra banda, l'establiment de piscifactories en àrees adequades (les badies del delta de l'Ebre, per exemple) completaria la millora. En les condicions actuals, el sector de la pesca es veu abocat a una via mortal. En canvi, les solucions que apuntem podrien canviar el panorama. I noteu que no serveixen ni per al litoral atlàntic o cantàbric, ni per a zones amb aigües residuals escasses, de manera que en el camp pesquer, com en tants d'altres, no és recomanable una política uniformista per a tot l'Estat.

2.3. Activitats silvo-pastorals; els incendis forestals

Durant segles, i com a tot arreu, l'explotació forestal i la ramaderia han estat a Catalunya fonts bàsiques per a l'obtenció de productes de primera necessitat. En el moment actual, i malgrat l'existència de molt de bestiar estabulat i la reducció de la importància de la fusta com a combustible i en la construcció, els espais lliures encara sofreixen una pressió explotadora molt forta per aquests conceptes; en el camp forestal, a més, s'ha incrementat enormement la demanda de fusta per part de les fàbriques de paper. Però la necessitat evident de l'explotació silvo-pastoral entra de vegades en conflicte amb l'obligació imperiosa, no pas menys evident, de sostreure de l'explotació certes zones de bellesa o de característiques especials per tal de delimitar-hi reserves, parcs, etc. Alhora, l'explotació, allà on roman raonable, no ha de vulnerar, sota cap mena d'excusa demagògica

o especulativa, el principi de la reversibilitat, car explotar els sistemes naturals renovables no és destruir-los, sinó emprar-los indefinidament.

El bestiar no estabulat té possibilitats reals als Pirineus, mentre que a la resta de Catalunya està condemnat a desaparèixer o a fer un paper molt secundari. Les pastures pirinenques presenten, efectivament, moltes possibilitats, que en gran part són desaprofitades; el prat de pastura a l'alta muntanya, que no és reconvertible en conreus, pot mantenir molts caps, sobretot de bestiar equí i boví. Un reticulat de malla forestal i prat, i una millora de les condicions de vida a muntanya, donarien un tomb insospitat per molts a les possibilitats silvo-pastorals dels Pirineus. A les zones mediterrànies hom ha recorregut tradicionalment a les ovelles i a les cabres, esbrostadores com pocs n'hi ha (encara que les ovelles també han estat molt importants als Pirineus). Els pastors, àvids d'herba tendra per a llurs ramats, no han vacillat a calar foc a les garrigues i brolles mediterrànies, totes de naturalesa esclerofilla i poc favorable als seus interessos. La destrossa produïda s'ha fet notar en molts punts.

L'explotació forestal, tan irrenunciable, està provocant problemes en nombre creixent i arriba a cotes de conflictivitat màxima en abordar qüestions com la de la reconversió dels boscos del país en plantacions d'arbres exòtics. El principi bàsic que ha de guiar tota explotació forestal és el d'evitar absolutament totes les accions que portin a degradacions irreversibles. Actualment aquest principi s'arracona massa sovint.

Figura 3. L'arrossegament de troncs després de les tales obre solcs que, amb les pluges, esdevindran fronts poderosíssims d'erosió per torrentada. (Fotografia presa en un alzinar del Berguedà el 1974.) (Cedit pel *«Llibre Blanc de la Gestió de la Natura als Països Catalans»:* 130. Barcelona, 1976.)

Els alzinars mediterranis i les rouredes submediterrànies i medioeuropees són els boscos tradicionals de bona part del país, subministradors els primers del combustible principal emprat durant segles a Catalunya: el carbó vegetal. Actualment hom substitueix, en gran part, aquestes forestes per boscos secundaris d'espècies diverses de pins, cosa comprensible atès el superior interès econòmic d'aquests darrers. Fins fa poc es tractava d'espècies del país, però fa un cert temps que comencen a prosperar les plantacions d'espècies exòtiques, entre les quals hi ha els famosos eucaliptus. Les pinedes autòctones ja presenten problemes d'empobriment de la flora i de la fauna, de perill d'incendi, etc., però les plantacions d'arbres exòtics augmenten els problemes en introduir nous perills de plagues, d'empobriment del sòl, etc. No sembla pas de raó oposar-se per sistema a unes tals reconversions, però encara ho és menys voler ignorar els inconvenients que comporten i no prendre les mesures correctives que calguin. D'altra banda, un nombre considerable dels boscos mediterranis catalans té, com ja hem dit, un valor social superior al que prové de la fusta (lloc d'esplai en àrees superpoblades, etc.), valor social que les desesmades i monòtones plantacions no poden atènyer.

L'encariment de la mà d'obra i la demanda creixent de les indústries papereres contribueix, en un altre ordre de coses, a una extracció salvatge de la fusta. Sovint es tanquen els ulls als perills d'erosió del sòl per causa dels arrossegaments dels troncs després de les tales (fig. 3), s'uniformitzen els tractaments en àrees de característiques diverses (fondalades, faldes, etc.), es tracten les frondoses en règim de bosc menut, s'estassa de manera excessiva i/o improcedent, etc. (fig. 4).

Però el flagell pitjor amb què s'enfronten els boscos mediterranis catalans és sens dubte l'incendi forestal. Catalunya i Galícia comparteixen aquesta trista primacia a l'Estat Espanyol. A Galícia l'incendi forestal generalment és provocat com a expressió desesperada de repulsió envers una política tercermundista que exhaureix el país amb vista a obtenir, al preu que sigui, una fusta que ha de beneficiar altra gent. A Catalunya les coses van per altres camins. L'ardent i eixut estiu mediterrani transforma els boscos, majorment constituïts per pins inflamables i matolls pirofítics, en barrils de pòlvora a punt de cremar. La pressió humana, fortíssima aquests darrers anys, hi posa la resta: camins a tot arreu, transeünts pertot, cremadors d'escombraries a balquena, etcètera; i les conseqüències que se'n deriven: abundor de puntes de cigarreta, calius abandonats, vidres, etc. Això sense oblidar l'acció —ja en regressió— dels pastors, la imprudència —rara— d'alguns pagesos en cremar els rostolls, o les obscures maniobres d'urbanitzadors i de paperers: el bosc es crema, però els troncs no, cosa que proporciona al mercat grans quantitats de fusta després de l'incendi, fusta que potser no s'hauria pogut obtenir abans per no tenir encara la mida per a la tala, fusta barata per mor de l'increment de l'oferta...

La lluita per evitar l'incendi és cosa raonable, però el risc sempre serà gros en les condicions que hem exposat. En qualsevol cas encara és molt més raonable disposar de sistemes eficaços de detecció i d'extinció. Per ara, uns sistemes així només existeixen a la pro-

Figura 4. Les pistes d'alta muntanya, obertes amb freqüència per a practicar explotacions forestals, són sovint el resultat de l'acció de les pales excavadores que, un cop tallat el perfil de la falda, aboquen sense contemplacions els materials del rebaix. (Fotos preses a Ull de Ter, Pirineus, el 1975.)
(Cedit pel *«Llibre Blanc de la Gestió de la Natura als Països Catalans»*: 393. Barcelona, 1976.)

víncia de Barcelona, a càrrec dels corresponents serveis de la Diputació Provincial. La resta del territori català està molt mal dotada en aquest sentit, sense que superin aquesta situació els teatrals avions de l'ICONA, per més bona voluntat que hi posin llurs esforçades tripulacions. N'hi haurà prou amb dir que a Barcelona els incendis forestals són cada any més nombrosos i en canvi la superfície total cremada minva progressivament, senyal que l'extinció hi és força eficaç (fig. 5). Hom calcula que la mitjana actual és de 3 Ha calcinades per incendis forestals són cada any més nombrosos, i en canvi de cremar (agost 1976) més de 10.000 només en quatre sinistres consecutius. L'absurd estancament administratiu de la divisió provincial i el desinterès evident amb què el poder central tracta el problema —a desgrat de les pelliculetes televisives que repten el ciutadà, però que no responsabilitzen l'Administració— han aconseguit estralls considerables (quadres 2 i 3); demanar massa

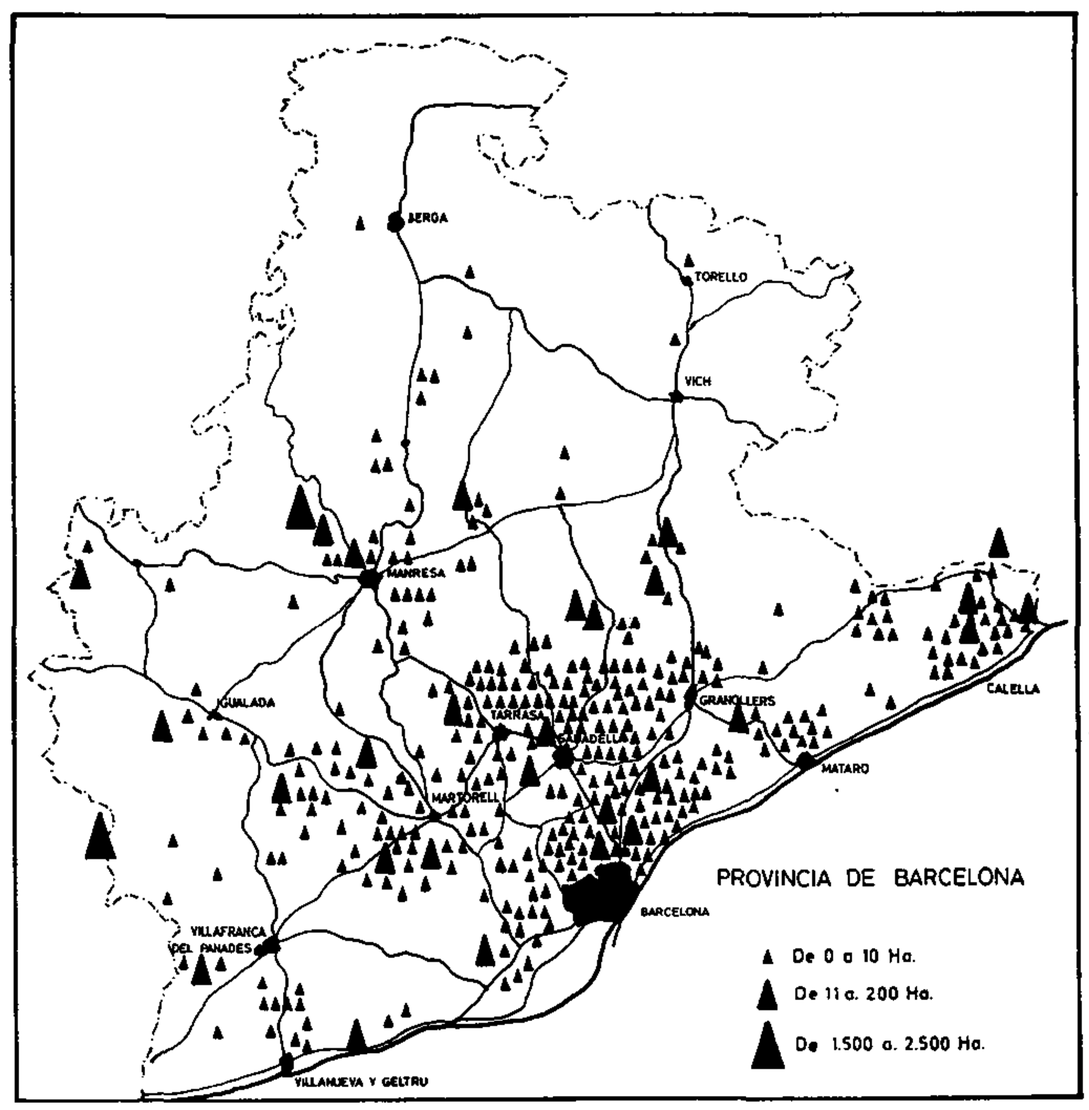

Figura 5. Incendis forestals registrats a la província de Barcelona de l'1 de juliol al 31 d'agost de 1974, campanya que no fou ni anormalment favorable (estiu del 1976), ni anormalment catastròfica (estiu del 1973). Noteu el nombre de sinistres —tres-cents setantados— només en dos mesos, llur concentració en l'àrea litoral i en les zones superpoblades, i el predomini d'incendis dominats abans que el foc destruís més de 10 Ha.
(Tret de *«Cuadernos de Ecología Aplicada»*, 1: 59. Barcelona, 1976.)

Quadre 2. Incendis forestals registrats a la província de Barcelona en el període 1972-1975, segons dades del Servei Provincial de Prevenció i Extinció d'Incendis de la Diputació de Barcelona, i del Ministeri d'Agricultura. Les dades de l'ICONA minimitzen el problema, probablement perquè tenen un concepte massa generós del conat d'incendi (a efectes estadístics és distorsionant).
(Tret de *"Cuadernos de Ecología Aplicada"*, 1; págs. 58 i 69. Barcelona, 1976).

Any	Dades del S.P.P.E.I.		Dades de l'ICONA
	Total anual	Juliol/agost	Total anual
1972	394	310 (78 %)	47
1973	982	605 (61 %)	387
1974	544	372 (68 %)	180
1975	464	244 (52 %)	201

Quadre 3. Incendis forestals registrats i superfícies destruïdes a Catalunya i a la província de Barcelona en el període 1972-73, segons les dades del Ministeri d'Agricultura. Malgrat els comentaris fets al quadre 2, es mantenen els valors relatius de comparació que permeten de veure els valors molt distints del quocient S/N i col.legir-ne els diferents graus d'eficàcia en l'extinció. El quocient varia poc a Catalunya d'un any dolent (1973) a un de bo (1972), perquè la incidència dels serveis d'extinció és petita; en canvi, a Barcelona varia molt, perquè els anys dolents l'eficàcia dels bombers queda desbordada.
(Elaborat amb dades de l'ICONA).

Any	Catalunya (total)			Província de Barcelona		
	Nombre incendis (N)	Superfície cremada, en Ha (S)	Relació S/N	Nombre incendis (N)	Superfície cremada, en Ha (S)	Relació S/N
1972	112	2.228,3	26,1	47	118	2,5
1973	712	19.609,4	27,5	387	5.204	13,7

comptes només a l'ICONA no és tampoc pertinent perquè, amb independència de l'opinió que hom pugui tenir-ne, és evident que disposa de mitjans molt limitats.

2.4. Activitats agrícoles

Els espais agrícoles, d'un interès màxim, han modificat intensament, des de fa molts segles, el territori català, sotmès a un impacte humà antiquíssim. Una tal modificació, tanmateix, no ha causat en general alteracions irremeiables, sinó, ben a l'inrevés, una diversificació paisatgística agradable i grata als nostres interessos. Però d'un temps d'ençà el panorama canvia negativament.

Les rompudes són història a Catalunya, de manera que l'espai agrícola, si canvia de superfície, és per a minvar, no pas per a engrandir-se. Això no obstant, les dessecacions, bonificacions i rebliments de llacunes, maresmes i albuferes encara tenen adeptes. Durant segles aquesta fou una activitat saludable, tant per raons sanitàries com per motius econòmics, però actualment són tan escasses aquestes zones humides a Catalunya que prosseguir-ne la destrucció ja és un atemptat seriós contra una cosa que ha esdevingut valuosa. Així, els aiguamolls de les desembocadures dels rius Muga, Fluvià, Ter i Daró a la costa empordanesa, i el sistema de llacunes del delta del Llobregat i del de l'Ebre, restes esplèndides però escasses del que fou un rosari interminable de maresmes, no mereixen el tracte de menyspreu que se'ls dóna, sinó tot el contrari. D'altres, bo i aprofitant les últimes manifestacions d'aquest sentiment popular advers i en retrocés, treuen partit del «sanejament sanitari» i urbanitzen amb gran diligència. La necessitat de salvar els reductes litorals aludits i algun altre d'interior, imprescindibles per al manteniment de la fauna ornítica, és evident (fig. 6).

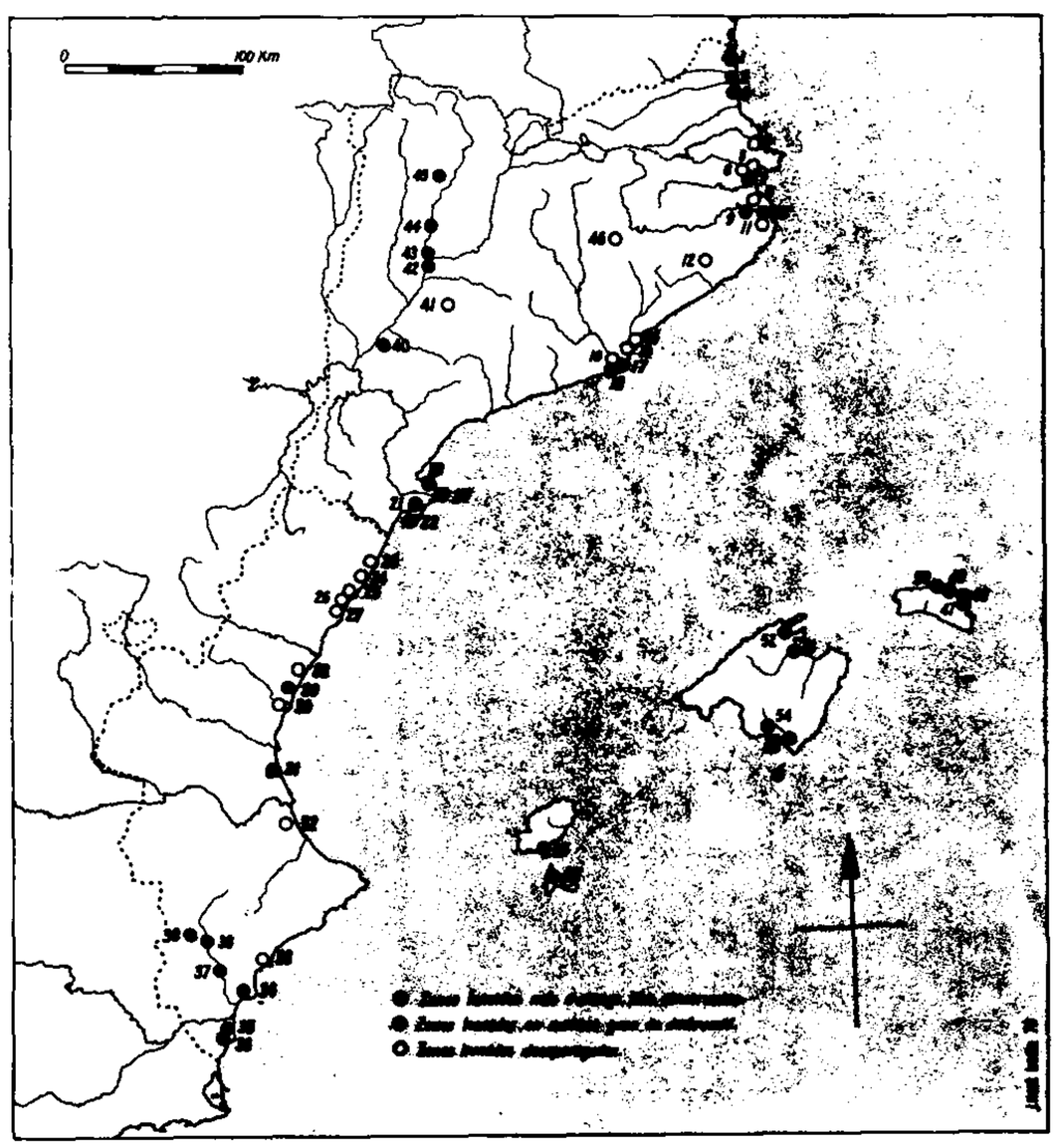

Figura 6. Zones humides de Catalunya en el context general dels Països Catalans (excloem els estanys pirinencs que no responen al concepte biològic de zona humida):

1. Estany de Salses-Leucata.
2. Estany del Bordigó.
3. Estany de Canet.
4. Estany de Llançà.
5. Estany de Castelló d'Empúries.
6. Aiguamolls de la Muga.
7. Aiguamolls del Fluvià o deSant Pere Pescador.
8. Estany de Bellcaire.
9. Illot fluvial del Ter.
10. Aiguamolls del Ter i del Daró.
11. Estanys de Pals (dessecat només en part a finals del segle XVIII) i d'Ullestret (dessecat cap al 1873).
12. Estany de Sils.
13. Estanys de Banyoles, Espolla i Sant Miquel de Campmajor.
14. Aiguamolls del Besòs.
16. Estanys de la Podrida.
15. Estanys del Port, de la Torre, del Riu i de la Magarola.
17. Estanys de la Murtra i de l'Illa.
18. Estanys de la Ricarda i del Remolar.
19. Estanys del Canal Vell i de les Olles i Port del Fangar. Calaixos de l'Illa de Buda.
21. Estanys de l'Encanyissada, de la Tancada, de l'Alfacada.
22. Ports dels Alfacs i punta de la Banya.

(Cedit pel *«Llibre Blanc de la Gestió de la Natura als Països Catalans»:* 181. Barcelona, 1976.)

Però l'encarament més seriós entre les activitats agrícoles i els interessos ecològics el protagonitza a Catalunya, com en tants altres llocs, l'ús i l'abús de pesticides i fins de fertilitzants. El problema no es presenta a Catalunya ni més greu ni menys que en molts altres llocs d'agricultura igualment tecnificada. És a les zones humides i les àrees de regadiu on la qüestió adquireix una més gran virulència pel fet que l'aigua hi actua de vehicle de transmissió involuntària dels excedents dels productes aplicats. El delta de l'Ebre podria ésser un exemple límit d'aquesta situació: allò que se salvi de la dessecació potser serà destruït per la fumigació incontrolada i abusiva.

2.5. Implantacions urbanes i industrials; grans obres públiques

La implantació urbana i industrial és un consumidor important d'espai, si més no en àrees superpoblades com ho són moltes de la Catalunya litoral. L'espai ocupat per les ciutats i per les indústries és virtualment irreconvertible, de manera que tota ulterior i hipotètica activitat agrícola, tota dedicació silvo-pastoral en queda definitivament desplaçada. Com més importants són les concentracions urbanes i industrials, i com més van «in crescendo», més valor adquireix aquest fet d'aparent intrascendència. Un camp es pot repoblar, un bosc es pot transformar en pasturatges, una brolla pot ésser eixermada, però una implantació urbana, en el pitjor/millor dels casos, no esdevindrà més que la ruïna d'una implantació urbana. A l'escala cronològica que ens interessa, és clar.

En les zones montuoses de Catalunya —que són la majoria— és corrent d'observar que les poblacions estan implantades al raiguer de les muntanyes, en l'àrea liminar del bosc (falda de la muntanya) amb els conreus de regadiu (terrasses del fons de vall). És el punt ideal per aconseguir els productes necessaris (fusta, llenya, hortalisses, etc.), s'hi gaudeix d'una bona posició estratègica, s'està a recer de revingudes que pel cap alt només afectaran els camps (sense deixar de fertilitzar-los) i hom es troba a redós de vents i de temperatures extremes. En èpoques d'escassetat els secans pugen, en graderia, per la falda, en detriment del bosc.

Aquest esquema —que és una reducció simplificada i per això mateix una mica matussera— queda alterat així que la industrialització fa acte de presència. La població creix, s'expandeix i, en cerca d'espai nou, sol cometre l'error de menjar-se els bons conreus del pla, els que van justificar la primitiva implantació urbana i en van alimentar els habitants. Paral·lelament, molts agricultors deixen la seva ocupació tradicional i passen a la indústria, amb la qual cosa s'abandonen els camps menys productius, els secans de les feixes esglaonades. S'esdevé d'aquesta manera un creixement absurd: faldes ermes, implantació urbana i industrial sobre els plans regables, minva subseqüent de les collites i augment de la demanda de productes agrícoles per causa de l'increment demogràfic. Quan, com passa a Catalunya, les hortes són escasses, no és cap resposta al problema dir que la riquesa generada per la indústria permet la importació d'hortalisses: a gairebé totes les hortes del país passa una cosa semblant. *És intrínsecament absurd* destruir les terres bones, atès que hom pot construir sobre les no tan bones o sobre les dolentes. Aquest principi de lògica simple, reforçat en el cas català per raonaments ecològics seriosos, ha de passar per sobre de qualsevol altre principi de pseudològica econòmica de baratilli.

Hi ha una explicació senzilla d'aquesta mala manera de fer: les facilitats que la construcció troba al terreny pla. Hi deu haver casos, és clar, en els quals no hi ha cap més remei, però l'adopció sistemàtica d'aquesta solució fàcil és lamentable. El cas del delta del Llobregat, paradigma de problemes, és dels més clars al respecte (fig. 7 i quadre 4). A l'ocupació i a la contaminació industrial, s'hi afegeixen els problemes ja apuntats de les extraccions d'àrids, de l'alteració d'aqüífers, de la destrucció de llacunes litorals i, si els déus no hi posen remei, el de dues grans obres públiques projectades: l'ampliació del port de Barcelona terra endins (solució barata i absurda) i el seu corollari, la desviació gratuïta de l'últim tram del riu (fig. 8); aquestes dues actuacions, a més a més de representar una minva considerable de la superfície agrícola (l'horta millor de Catalunya), comportarien un augment irremeiable de la intrusió salina.

A més, en aquest tema de la destrucció de les bones i escasses terres de conreu, es planteja la qüestió dels embassaments; qüestió delicada, a més, per altres conceptes: canvis en els nivells piezomètrics amb els conseqüents perills d'esllavissades, decantament dels alluvions fèrtils traginats pels rius, problemes en la fauna i en la flora fluvial per causa de les variacions de nivell, barrament del pas als peixos migradors, etc. Actualment, després d'una etapa de construcció de preses de les capçaleres pirinenques dels rius catalans, les empreses hidroelèctriques projecten embassaments nous en els cursos mitjà i baix dels rius, amb les conseqüents pèrdues inestimables d'horta feraç. Les rescloses previstes al curs baix de l'Ebre (zona de Miravet, Ginestar, Móra, Garcia, etc.) i al mitjà del Segre (Rialp) plantegen aquests problemes (fig. 9). Això no obstant, cal dir en pro dels embassaments que des del punt de vista ecològic fan de trampa de nutrients en retenir diversos compostos que provocarien aigües avall fenòmens d'eutrofització (enriquiment en principis minerals que afavoreixen l'expansió d'algues i de microorganismes contraris als interessos humans).

Sense moure'ns del tema fluvial podríem parlar del tan debatut projecte de transvasament de l'Ebre (que en rigor no és un transvasament, sinó una portada d'aigües). L'oposició aragonesa al projecte ha estat i és fortíssima, amb arguments que van des dels més sòlids fins als més pintorescos; a Catalunya, per contra, si exceptuem la gent de les comarques de l'Ebre i alguns sectors més o menys lligats als ambients ecologistes, el projecte més aviat és vist amb bons ulls. La polèmica ha quedat centrada, per raó d'això, entorn dels discutits drets dels catalans a emprar l'aigua de l'Ebre, i en qüestions de dubtosa entitat (però enormement mobilitzadores, a causa de llur càrrega política): si la riquesa catalana ha estat aconseguida amb mitjans justos o no, etc. D'aquesta manera s'ha creat una radicalització entorpidora de la reflexió serena i ha aparegut un maniqueisme absurd segons el qual, vist des de casa, transvasament i catalanitat eren tot ú, per oposició a no transvasament i anticatalanitat.

Sembla clar que els volums que hom preveu sostreure *poc abans de Tortosa són inferiors als aportats pel* Segre i pels Nogueres, rius de conca catalana, de manera que sobre el «dret» de Catalunya a emprar aquesta aigua hi ha poc a objectar. El mal és que d'alguna forma

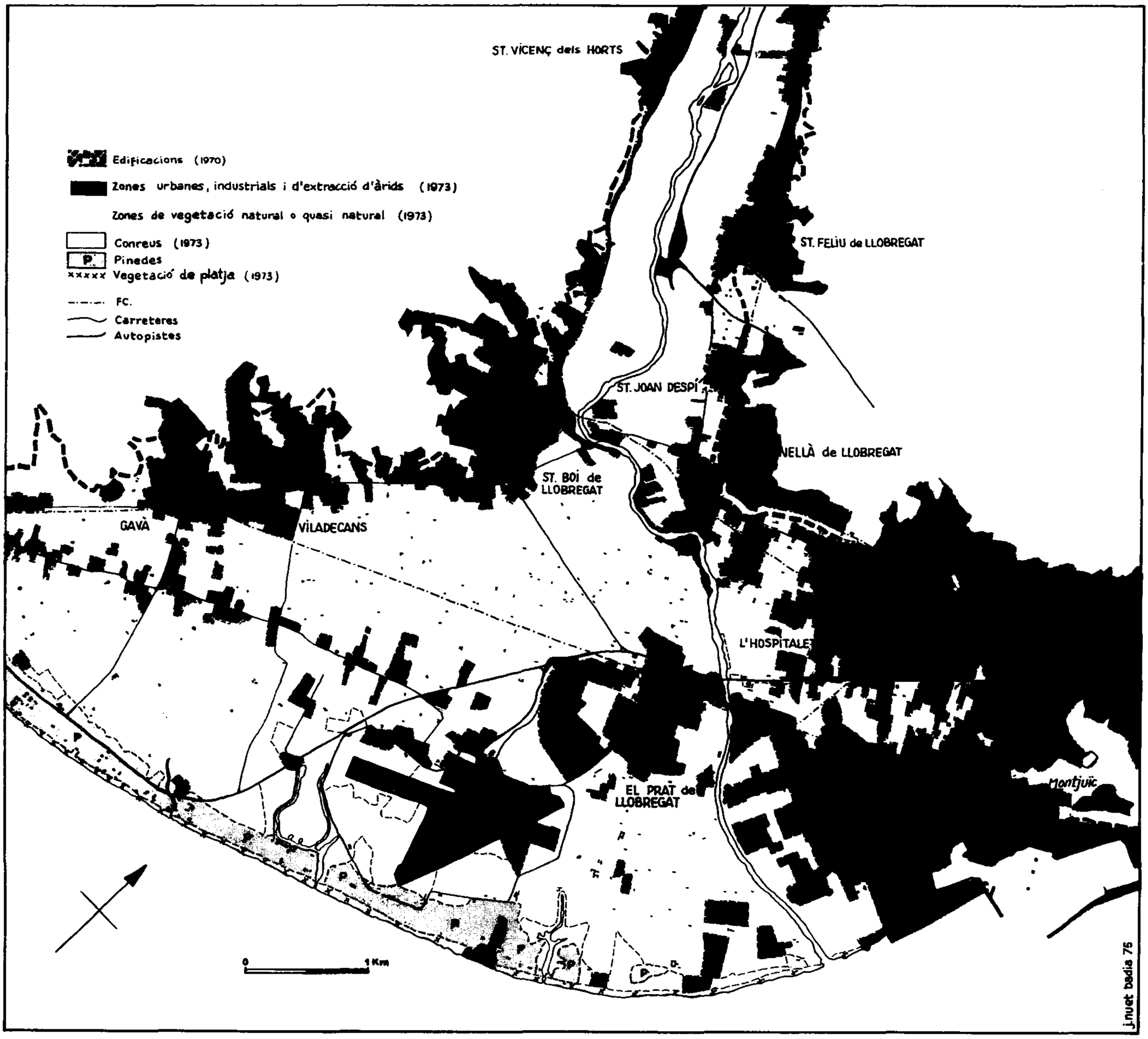

Figura 7. Mapa d'utilització del sòl en el delta del Llobregat el 1973. Noteu la disposició liminar dels nuclis vells de població (llevat del Prat), la invasió de l'hemidelta esquerre per part de l'Hospitalet i de Barcelona, i la proliferació d'implantacions industrials al llarg de les vies de comunicació, sobre els mateixos sòls alluvials. (Cedit pel *«Llibre Blanc de la Gestió de la Natura als Països Catalans»:* 266. Barcelona, 1976.)

gran part d'aquesta aigua ja és emprada per Catalunya, encara que molts no ho sàpiguen, i els aragonesos també tenen raó en sospitar que tard o d'hora el xuclador instal·lat a Tortosa acabarà deixant-se sentir fins a Saragossa, tant en sentit directe (requesta d'aigua) com en sentit figurat (inversió pública centrada en àrees ja molt desenvolupades). La conurbació barcelonina i la més que incipient conurbació Reus-Valls-Tarragona són els destinataris més o menys inconfessats de l'aigua de l'Ebre, cosa realment inquietant car, si més no en el primer cas, no sembla raonable voler afavorir la perpetuació del monstre i menys encara incrementar-ne les dimensions. Barcelona, que fins els anys seixanta es nodria del Llobregat i del Besòs, ha hipotecat en poc temps el Ter, esdevingut insuficient en quatre dies, i ara estira els tentacles cap a l'Ebre. Cal esforçar-se a frenar el pop, baldament només sigui pel poderós i alhora ben poc ètic argument que l'Ebre és ja la darrera opció. I un bon esforç fóra assuaujar un creixement que, ecològicament parlant, ja fa molt de temps que ha esdevingut teratològic. La pròpia manca d'aigua a l'abast és una prova de la monstruositat. Hom diria que engolir l'Ebre no és una forma de paliar una necessitat real i indefugible del moment present, sinó una manera d'encoratjar encara més el creixement futur, creixement al nostre entendre del tot indesitjable.

No sabríem entrar en les raons econòmiques d'aquestes actituds, però ens cal recordar que una economia de laboratori, basada en anàlisis brillants que tanmateix ignorin els condicionaments del medi, pot dur a un fracàs estrepitós. En termes de lògica ecològica —que és prèvia a la lògica econòmica—, Barcelona ja és massa gran i les terres de l'Ebre, per contra, podrien aguantar prou bé l'impacte d'un increment demogràfic i de l'activitat humana, si es programés correctament. D'altra banda, sempre en termes de lògica ecològica, cal no oblidar

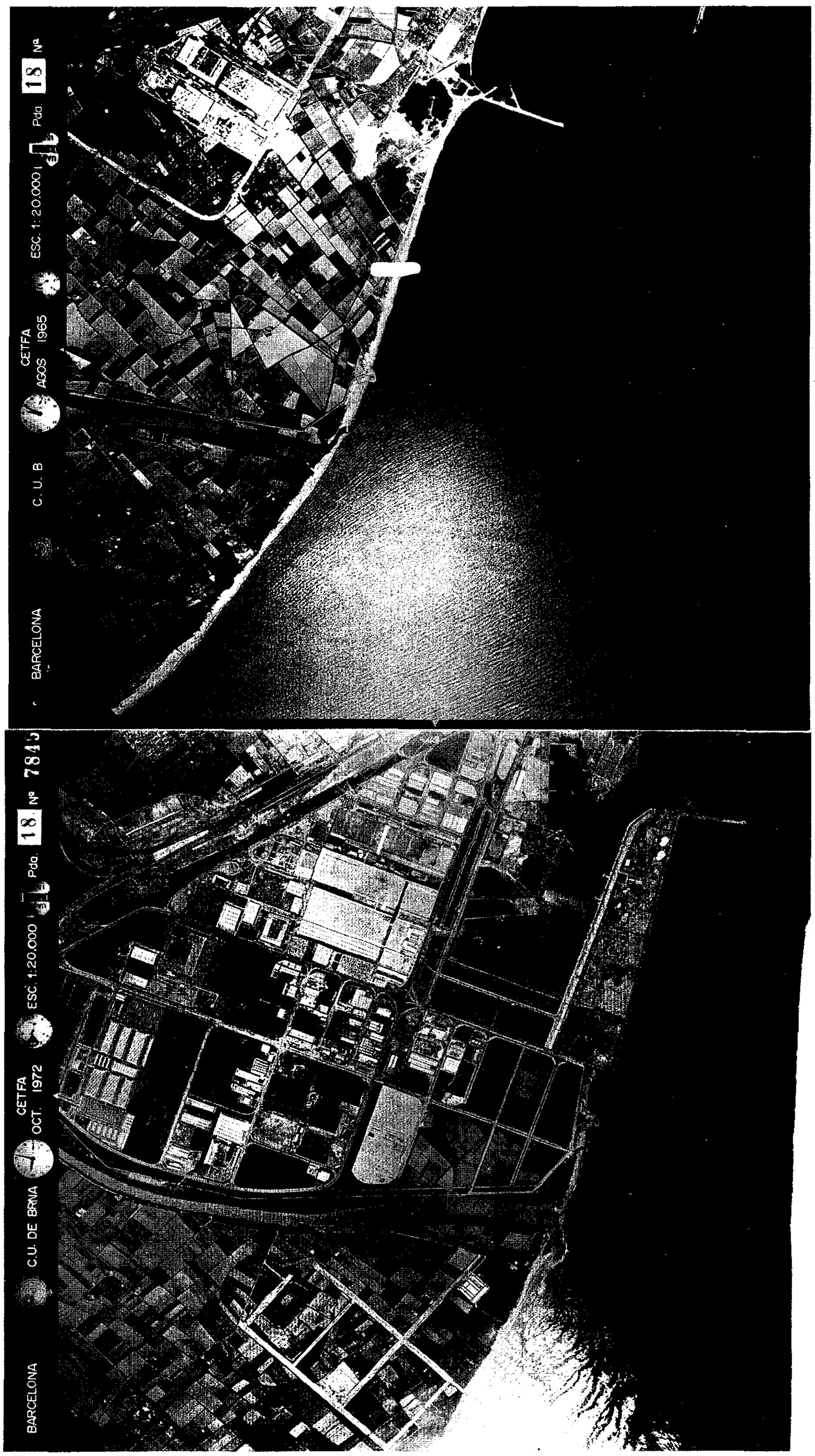

Figura 8. Dos aspectes de la zona immediata a la desembocadura del Llobregat segons ortoestereofotogrames presos el 1965 i el 1972, a uns 3.000 m d'altura (reproduïts a una escala més gran). S'hi aprecia la minva considerable de l'àrea conreada, particularment a la riba esquerra del riu (zona franca) i la penetració terra endins de les dàrsenes portuàries.
(Fotogrames obtinguts per a la Comissió d'Urbanisme de Barcelona.)

Quadre 4. Superfícies relatives (%) en el delta del Llobregat i terrasses immediates (11.630 Ha) ocupades per les diferents unitats de paisatge (1965-73), i previsions d'ocupació (1973-89) en cas —indesitjable i improvable— que es mantingués el ritme del primer període. La minva de l'epígraf "aigües continentals i portuàries" s'explica per la dessecació recent d'alguns estanys, minva que ja és contrarestada àmpliament per l'ampliació del port de Barcelona.
(Tret del *"Llibre blanc de la gestió de la Natura als Països Catalans"*, pág. 270. Barcelona, 1976).

Unitats de paisatge	1965 constatat		1973 constatat		1981 extrapolat		1989 extrapolat	
Paisatge poc o indirectament humanitzat								
Pinedes	0,93		0,93		0,93		0,93	
Vegetació de ribera	0,22		0,22		0,22		0,22	
Vegetació halòfila	4,24		3,52		2,96		2,49	
Vegetació psamòfila	1,65	7,04 %	1,48	6,15 %	1,33	5,54 %	1,20	4,84 %
Paisatge molt o directament humanitzat								
Plantació d'arbres de ribera	0,1		0,22		0,38		0,53	
Conreus	66,06		52,12		42,43		34,95	
Erms	2,96		4,24		4,04		3,50	
Parcs i zones esportives verdes	1,15		1,37		1,56		1,71	
Extraccions d'àrids	1,32		3,69		3,81		3,38	
Urbanitzacions	5,67		5,61		5,52		5,41	
Àrees urbanes i industrials	13,38		24,51		34,64		43,44	
Aigües continentals o portuàries	2,31	92,92 %	2,03	93,79 %	2,13	94,51 %	2,19	95,11 %
		99,96 %		99,94 %		99,95 %		99,95 %

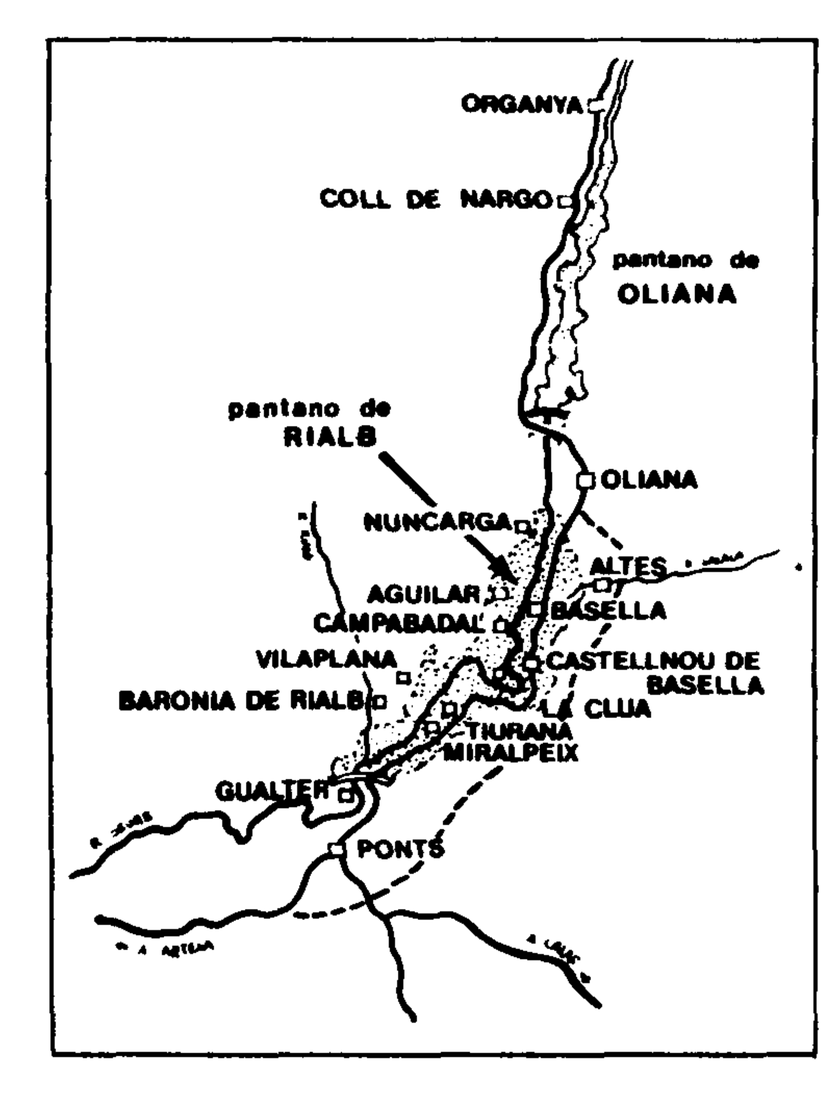

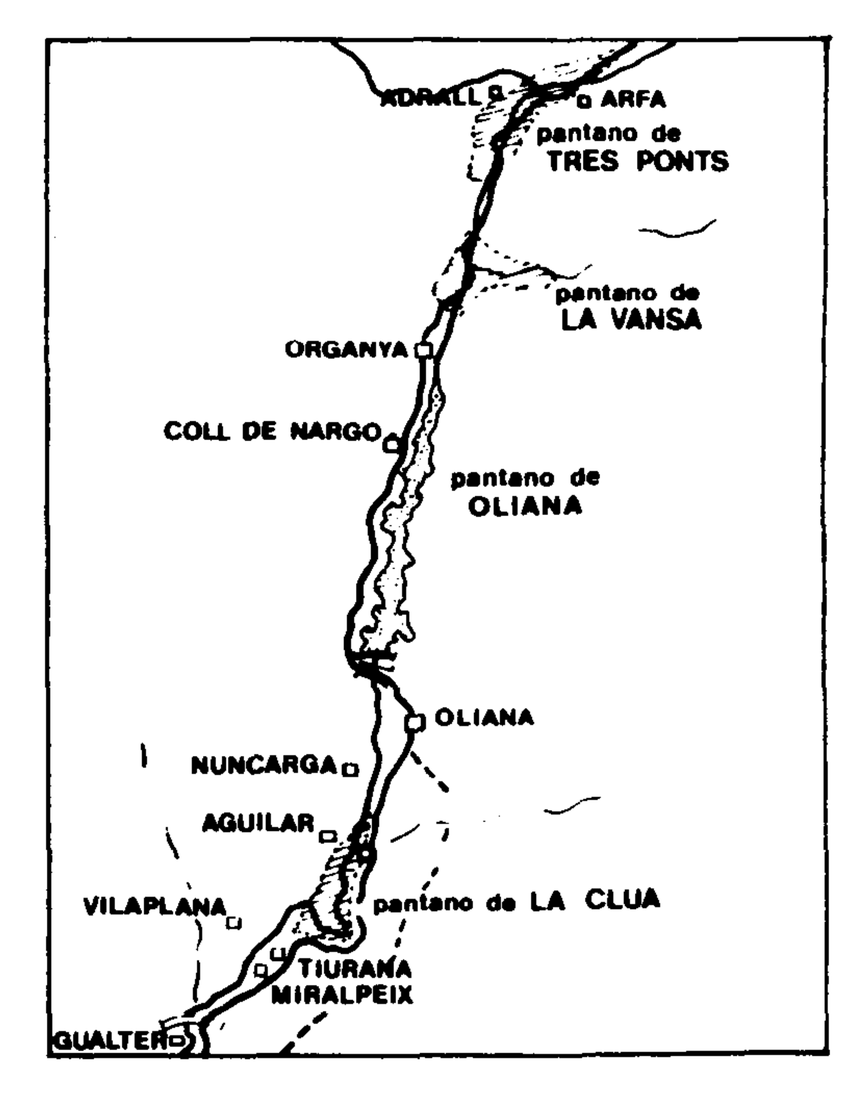

Figura 9. El projectat pantà de Rialp (la Noguera), a l'esquerra, inundaria 1600 Ha de sòl agrícola excellent sobre el riu Segre. Els agricultors afectats propugnen una sèrie d'embassaments localitzats en àrees agrícolament no tan interessants, a la dreta, solució, val a dir-ho, assenyada i enraonada. Vet aquí un exemple del conjunt de problemes que presenta la destrucció de les millors hortes per causa dels embassaments. Això sense comptar amb el fantasma permanent d'una Barcelona llunyana, però de tentacles poderosos, capaç de beure aigua dels punts més allunyats.
(Tret de *«Presència»*, 440: 6. Girona, 1976.)

Figura 10. Barrera de gratacels (1974) sobre la mateixa platja, a Platja d'Aro. L'ombra projectada sobre les edificacions pren el sol de la platja des de les primeres hores de la tarda.
(Cedit pel *«Llibre Blanc de la Gestió de la Natura als Països Catalans»:* 261. Barcelona, 1976.)

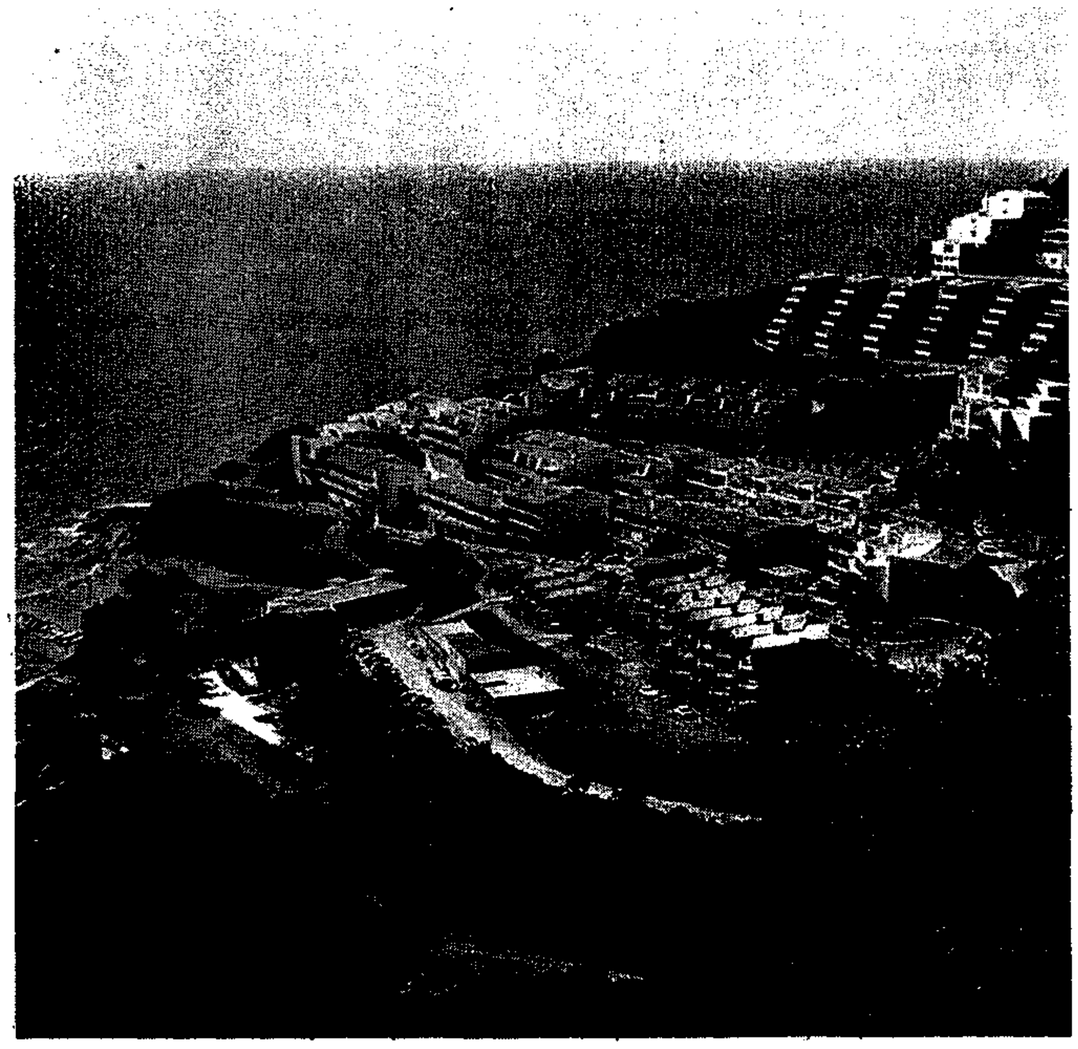

Figura 11. Trista imatge (1974) del que havia estat un bellíssim paratge de la Costa Brava, la Cala Salions, víctima de l'especulació i del mal gust.
(Cedit pel *«Llibre Blanc de la Gestió de la Natura als Països Catalans»:* 262. Barcelona, 1976).

que el delta de l'Ebre, important per tants motius, no resistiria una minva de cabals durant l'estiu: la salinització, incrementada encara més pels rigors de l'estiatge, s'apoderaria de molts dels sòls deltaics dedicats a l'horta. I finalment, si aigües amunt del punt de presa, i escandalosament a prop, es concentra un alarmant caramull de centrals nuclears, hom pot adduir encara en contra del transvasament raons d'elemental seguretat humana. En qualsevol cas no és raonable demanar aigua quan hom malmet la que encara té: la depuració i reutilització dels volums que ara hom desestima després d'un primer ús, permetria estalvis enormes.

Tornant a les implantacions urbanes o industrials en sentit estricte, es pot suggerir encara algun altre aspecte. D'una banda, ens trobem amb el problema de les construccions en àrees inundables, cosa incomprensible i tanmateix certa, fruit d'una obcecació i d'una especulació increïbles; moltes lleves baixes de les amplíssimes rambles mediterrànies, inundades només una vegada cada lustre, generalment amb ocasió de les pluges torrencials de tardor, s'edifiquen entre ponentada i ponentada. Després vénen les lamentacions i el suat recurs del «desastre natural». Les inundacions de 1962 al Vallès i al Baix Llobregat, amb centenars de morts, són l'exemple més dissortat i espectacular d'això que diem. D'altra banda, hi ha el cas de la implantació sobre la mateixa línia litoral (figs. 10 i 11) o la implantació capriciosa en plena àrea forestal, fenomen aquest molt lligat als problemes de la segona residència.

Les vies de comunicació, ports, aeroports, etc., es mengen cada dia més espai i alteren l'entorn. Comarques senceres com el Vallès corren el perill de desaparèixer sota la complicada teranyina de trèvols, ponts i autopistes. L'aeroport de Barcelona, malgrat el seu emplaçament en el delta del Llobregat, té una ubicació força correcta ja que s'assenta sobre terres salades, molt poc productives per no dir gens agrícolament parlant, però les inevitables ampliacions ja es faran a costa de bones terres agrícoles. I cal insistir en la gravetat de tot això perquè des del centre de la Península, en una àrea relativament plana i immensa, poc poblada, no es valora adequadament la macrotranscendència d'aquesta microplanificació en àrees com la barcelonina, tan accidentada i populosa. Posat que de moment el poder és on és, que almenys sigui conscient del que té a les mans. (Personalment preferiríem un desplaçament del poder a un simple augment de comprensió paternal...)

2.6. Activitat urbana i industrial; la contaminació; les centrals nuclears

Des del punt de vista de l'alteració dels sistemes naturals, l'activitat urbana i industrial es caracteritza per ser la principal responsable d'un fenomen que acapara grans atencions: la contaminació. Les poblacions i les indústries, efectivament, expelleixen grans quantitats de productes residuals que o bé s'incorporen amb dificultat als processos naturals de reciclatge, o bé no ho fan de cap manera per culpa de la seva naturalesa sintètica i no degradable. Cal, però, insistir una i mil vegades que la contaminació, bé que és una cosa seriosa, se sol poder solucionar gairebé sempre, de manera que es presenta com un fenomen menys greu —encara que més espectacular— que algunes de les alteracions que hem exposat fins ara, de caràcter irreversible (erosió, ocupació urbana, etc.). Potser és per això que, davant la pressió social que suscita la degradació del medi, el problema de la contaminació és el que contemplen amb més atenció tots els polítics del món: saben o intueixen que el podran abordar sense haver de modificar cap dels seus esquemes fonamentals. El desenvolupament contaminant genera indústries de productes anticontaminants, cosa que afavoreix igualment l'espiral desenrotllista, mentre que evitar la destrucció del sòl, per exemple, pot acon-

sellar una moderació en l'ús dels recursos hidroelèctrics, posem per cas, i una frenada a la famosa espiral.

La contaminació de les aigües continentals és molt elevada a Catalunya. Les cotes assolides en els darrers anys ja són francament alarmants. Les dades del quadre 5, referit a les conques del Llobregat i del Besòs, són prou eloqüents, encara que no valorin qualitativament els productes abocats. Tothom recorda els efectes dramàtics d'uns residus de procedència sorprenentment

Figura 12. Lamentable aspecte del riu Ter, a l'estiu del 1976, després de la descompensació ecològica que hi produiren determinats abocaments d'origen oficialment desconegut.
(Tret de *Presència:* 436. Girona, 1976.)

indestriable que a l'estiu del 1976 van arruïnar el curs baix del riu Ter, en destruïren la fauna i afectaren seriosament les collites (fig. 12). El fet que els rius siguin usats pels uns com a portadors d'aigua i pels altres com a simples clavegueres, crea situacions enfrontades, i això sense comptar, ja s'entén, amb d'altres interessos de primera magnitud, entre els quals figuren els dels pescadors professionals o esportius i els del poble en general, amant d'uns cursos fluvials nets i posseïdors de la flora i de la fauna corresponents. Llevat de casos extrems, de tota manera, un riu malmès es pot recuperar relativament en poc temps gràcies a la rapidesa de la seva dinàmica interna, característica d'allò més reconfortant, però insuficient per a acontentar els qui protestem de la situació actual: que no es faci res d'irreparable no vol dir que calgui fer allò que es fa de mal (fig. 13).

La contaminació de les aigües marines és una seqüela de la de les continentals: els rius bruts embruten el litoral. Es pot sumar l'efecte dels claveguerons de les grans ciutats de la costa —que a Catalunya són la majoria—, oberts directament al mar, sovint amb emissaris submarins molt sumaris o inexistents. Per això una part considerable de la costa catalana, sobretot el tram que correspon a la província de Barcelona, no és que sigui brut, és que en molts períodes de l'any ja esdevé un cultiu bacteriològic: són freqüents les «recomanacions» d'alts organismes sanitaris de no banyar-se en determinats sectors. La franja contaminada, atès el poder enorme d'autopurificació del mar, aquest gegantí sumidor natural, sol ésser estreta; correspon, però, precisament a l'àrea que freqüenten els banyistes, els quals mai no

Quadre 5. Abocadors d'aigües residuals i de refrigeració en les conques del Llobregat i del Besós, i volums depurats abans d'abocar (estimacions de 1970), en m^3/dia.
(Tret de C.A.U., 25: 95 (modificat) Barcelona, 1976).

Activitats	Llobregat		Besòs		Total	
	Abocats	Depurats	Abocats	Depurats	Abocats	Depurats
Aigües residuals						
Domèstiques	100.000	550 (0,5 %)	55.000	4.000 (8 %)	155.000	4.550 (3,3 %)
De blanqueries	5.700	(0,0 %)	7.000	700 (10 %)	12.700	700 (5 %)
Tèxtils	29.500	1.250 (4 %)	25.000	5.000 (20 %)	54.500	6.250 (11 %)
Papereres (pasta)	100	0 (0,0 %)	0	0 (0 %)	100	0 (0 %)
Papereres (fabricació)	90.000	36.200 (51 %)	1.500	0 (0 %)	91.500	36.200 (40 %)
De l'alimentació	5.500	4.080 (75 %)	800	200 (25 %)	6.300	4.280 (68 %)
De química orgànica	27.000	0 (0,0 %)	500	50 (10 %)	27.500	70 (0 %)
De química inorgànica	2.200	0 (0,0 %)	350	50 (15 %)	2.550	50 (2 %)
De la construcció	3.500	60 (2 %)	1.000	200 (20 %)	4.500	250 (6 %)
Aigües de refrigeració	27.500	—	7.000	—	34.500	—
Total	291.000	42.160 (14 %)	98.150	10.200 (10 %)	389.150	52.360 (13 %)

(Tret de C.A.U., 25: 95 (modificat). Barcelona, 1976.)

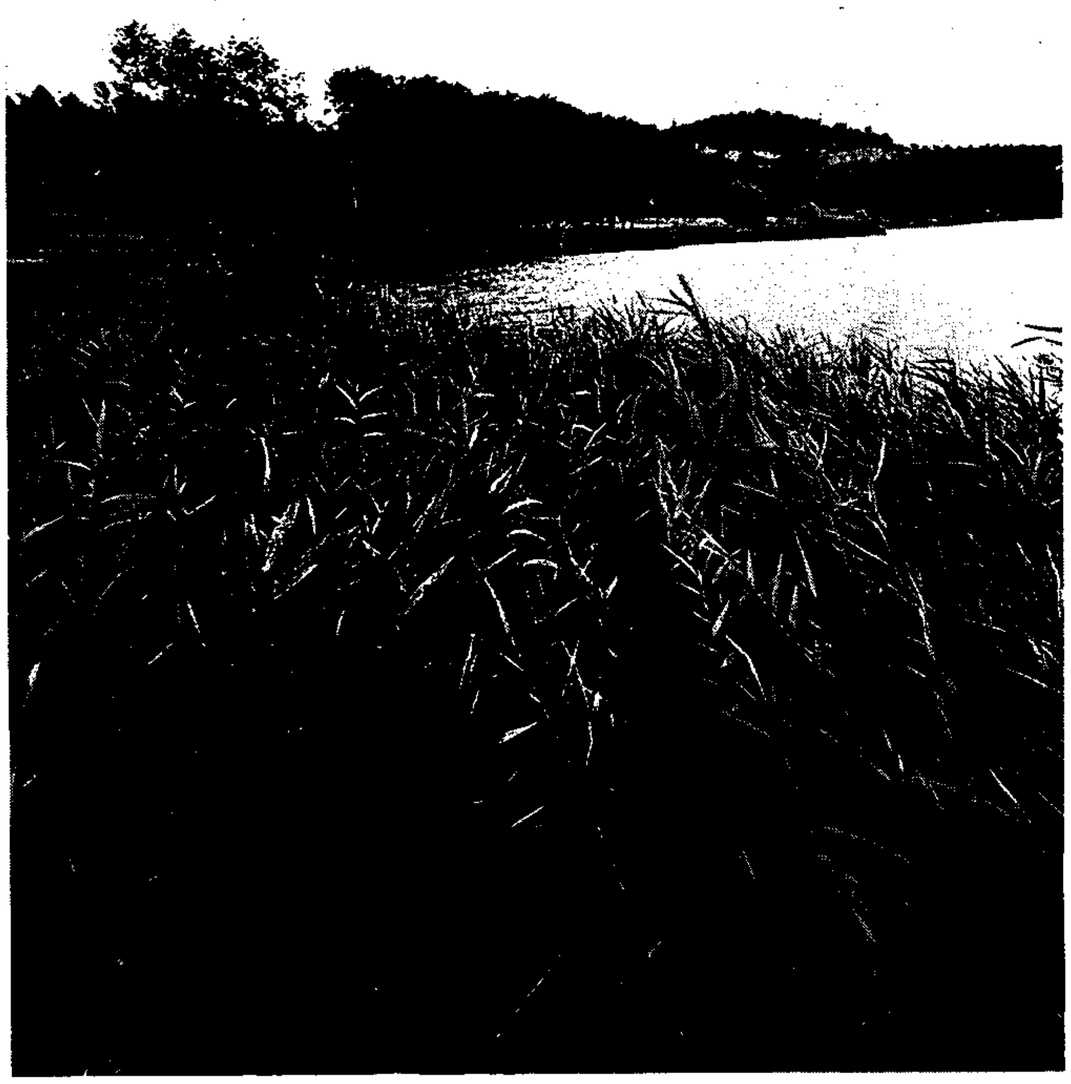

Figura 13. A més de la contaminació de les aigües, els rius i els estanys sofreixen greuges en la vegetació que pobla les seves ribes, cíngol formós i delicat, bàsic per a la nidificació de molts ocells i per a la posta d'ous de moltes espècies de peixos. Foto presa, el 1973, al llac de Banyoles.
(Tret de *«Serra d'Or»:* 168. Barcelona, 1973.)

s'endinsen mar enllà gaire més d'unes quantes dotzenes de metres.

D'altra banda, són tan variats els productes que convergeixen en el mar que hom pot parlar de moltes formes de contaminació. És possible que la tractada fins ara sigui la menys greu, bé que resulti la més molesta en una primera aproximació. Tanmateix té molta més transcendència l'acumulació de certs productes químics (mercuri, sals de metalls pesants, etc.) al llarg de les cadenes tròfiques marines, fins a arribar a concentracions perilloses en alguns peixos de presa que a la fi consumeix l'home. És cosa sabuda que la Mediterrània, per diferents raons de base geogràfica i climàtica, presenta aquests problemes en un grau molt més elevat que d'altres mars. En tot cas aquest problema desborda àmpliament, sense deixar d'afectar-lo, l'estricte marc geogràfic català.

Defugim expressament el tema de la contaminació atmosfèrica perquè es tracta sempre d'un fenomen local i absolutament reversible en cosa d'hores. És certament un problema greu, però no es pot tractar en considerar la degradació del territori. Per contra, cal posar un èmfasi especialíssim en dues altres qüestions distintes i capitals alhora: l'eliminació de residus sòlids, domèstics o industrials, i els possibles efectes de les centrals nuclears.

En llur majoria, els residus sòlids domèstics (escombraries) s'eliminen per mitjà d'abocadors i només una part petita desapareix en forns crematoris o és convertida en compost agrícola. Hi ha incineradors a Sant Adrià de Besòs, Montcada (conurbació barcelonina), Granollers, Lleida, Polinyà i, més recentment, a Igualada; i fàbriques de compost n'hi ha a Sant Boi de Llobregat, Girona, Reus, etc., essent aquesta darrera la més important; bona part, però, d'incineradors i de plantes de compostatge estan tancats. Descartada la reutilització almenys parcial —i caldria veure fins a quin punt és lògic de descartar-la—, no hi ha dubte que la solució més bona va a cavall de l'abocador controlat i de la fàbrica de compost; la incineració recula a tot el món perquè és cara, molestosa (fums) i genera volums importants de cendra que també cal eliminar. Existeix un pla de la Diputació de Barcelona per a mancomunar els esforços de tots els municipis de la província amb vista a disposar d'uns quants abocadors comunitaris, situats estratègicament, i de plantes de compost de qualitat (ara el producte està desprestigiat de tan malament que s'elabora) en les àrees agrícoles que poguessin absorbir-lo. Però la situació actual és molt lluny d'aquests planteigs. Pràcticament cada municipi resol el problema pel seu compte, cosa que comporta, per una banda, una proliferació desorbitada d'abocadors i, per l'altra, una falta quasi total de garanties de control. Es tracta certament d'abocadors, però no pas d'abocadors controlats (capes d'escombraries i de terra, compactacions, seguiment de la fermentació, etc.). Sovint calen foc als abocadors, cosa que produeix molèsties supletòries o incendis forestals a l'estiu, tal com s'ha comprovat fins a la sacietat. La qüestió de la proliferació és greu, ja que cal tenir en compte, almenys en les àrees d'un nivell demogràfic més gran, que els termes municipals són petits i la superfície pròpiament urbana força gran, de manera que els abocats sempre resulten enutjosos. S'hi afegeixen els «abocadors-pirata» de residus industrials a les cunetes de les carreteres, forçats per la manca de serveis de recollida (fig. 14).

Amb els efectes de les centrals nuclears sobre el medi ambient s'obre un tema espinós i, en última instància, conegut només parcialment per detractors i defensors.

Com passa sempre amb els temes radicalitzats, els matisos s'esvaeixen, els contrastos s'exacerben i la imatge de la realitat, de tan endurida, fa de mal percebre. Personalment som contraris a les nuclears, però tant

Figura 14. L'abocador de Garraf, recipientari principal dels detritus domèstics de Barcelona i comarca, acull diàriament de 2.000 a 3.000 m³ d'escombraries. Fou inaugurat el 1974, enmig de grans protestes d'amplis sectors per la improcedència del seu emplaçament: és el cor d'un projectat parc natural en una àrea de gran interès biològic i espeleològic, i massís càrstic d'activa circulació hídrica. El tractament de les escombraries, d'altra banda, no hi respon sempre a l'ortodòxia d'un abocador controlat (trituració, compactació, etc.).
(Cedit pel *«Llibre Blanc de la Gestió de la Natura als Països Catalans»:* 366. Barcelona, 1976.)

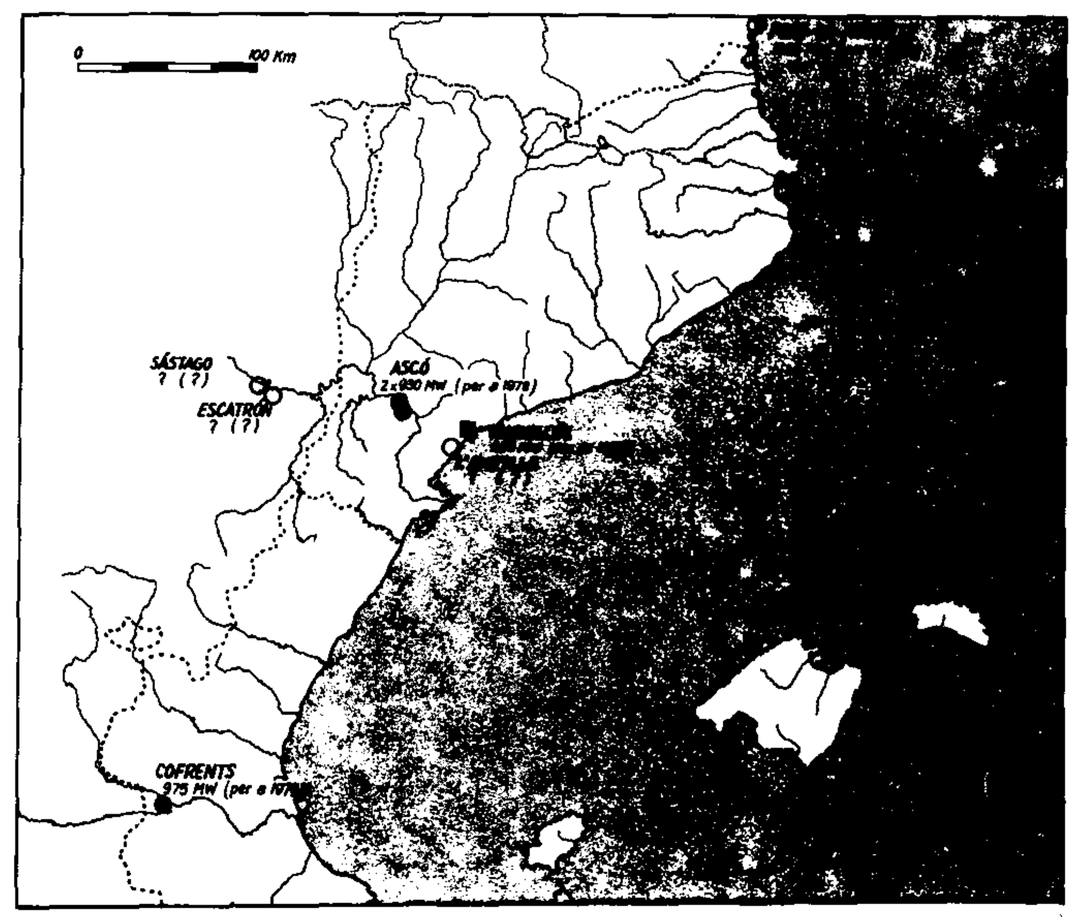

Figura 15. Centrals nuclears en funcionament (quadrat), en construcció (cercle ple) o en projecte (cercle buit) a Catalunya i zona immediatament veïna.
(Cedit pel *«Llibre Blanc de la Gestió de la Natura als Països Catalans»:* 248. Barcelona, 1976.)

o més per raons diguem-ne cíviques, que no pas ecològiques. Les centrals nuclears resulten realment inquietants per la dependència tecnològica que suposen —no pas més gran que en d'altres camps, cal admetre-ho—, per la hipotecació de l'energia als països controladors dels materials radioactius, pels riscos per a la salut humana que no deixen de representar i per l'atzucac que comporten els residus radiactius. A nivell d'alta teoria ecològica, d'ecologia energètica, si voleu, representen la culminació d'un procés consumista deplorable, factor a tenir també en compte. Però cap d'aquests arguments, realment importants i intranquil·litzadors, bé que emprats de vegades fins a extrems demagògics per ecologistes, no afecta pròpiament la problemàtica quotidiana de la gestió dels sistemes naturals, o no l'afecta pas més que la majoria dels agents nocius denunciats al llarg del present text. El fet que s'autoqualifiquin d'ecologistes els grups cívics que, amb encert divers, lluiten contra les centrals nuclears, introdueix equívocs lamentables; entre ells hem d'esmentar els atacs als ecòlegs de professió que, per raons d'encomiable honestedat científica, s'abstenen d'avalar criteris extraecològics que professionalment ells no poden dominar. El panorama, per tant, és tèrbol i enterbolit.

A Catalunya funciona una central nuclear a Vandellòs i n'hi ha d'altres en construcció o en projecte (fig. 15). El conjunt ofereix una concentració inquietant a l'àrea de l'Ebre, difícilment sostenible baldament només sigui pel discutit i discutible afer del transvasament. En el cas de la central de Vandellòs, hom ha afirmat que és responsable de minves en la pesca (¿contaminació tèrmica?).

2.7. Freqüentació dels espais lliures; segona residència

Els espais lliures, siguin o no objecte d'algun tipus d'aprofitament silvo-pastoral, se solen freqüentar amb més o menys intensitat. A partir d'un cert grau d'intensitat, o en alguns casos de brutalitat especial, aquesta simple freqüentació pot generar problemes de degradació ambiental més o menys greus. El pes demogràfic català i l'increment de la capacitat de desplaçament que origina la popularització de l'automòbil estan maximalitzant l'entitat de les agressions possibles.

Una certa concepció de la gestió dels sistemes naturals ha volgut centrar en aquesta qüestió el pes de la problemàtica ecològica: tot quedaria reduït, en última

instància, a un afer de civisme imputable a la major o menor responsabilitat del ciutadà. Però el cert és que sense treure importància a les malifetes que qualsevol irresponsable de diumenge pugui cometre (abandó de deixalles, calcigament de prats, provocació d'incendis involuntaris, etc.), cal fer constar llur paper secundari en la temàtica abordada. Aquesta nostra actitud relativitzadora, però, no ens impedeix de cridar l'atenció angoixadament sobre la moda absurda del motorisme de «trial» a les zones forestals pels disbarats reals que produeix (canals d'erosió, fuga de la fauna, incendis fortuïts, etc.) i per l'agressió sonora que representa per als qui cerquen una mica de tranquil·litat al bosc.

Ben diferent és el cas de la segona residència. La residència secundària a les zones forestals es presenta com una forma extrema i sovint aberrant de freqüentació, que consisteix en la implantació d'habitacions permanents al si del bosc. Aquesta actuació està suposant una minva greu dels escassos boscos que queden a l'abast de l'habitant de zones densament poblades, minva que primer es produeix en privatitzar-se i tancar-se l'espai i, segonament, en desaparèixer el mateix bosc com més avança l'edificació. Les «urbanitzacions» fallides, que són la majoria, deixen darrera seu un bosc trossejat per vies abandonades i unes quantes cases sense serveis; les que han tingut èxit, que són poques, es converteixen en un barri més o menys agradable de casetes que s'hauria pogut aconseguir parcel·lant i ajardinant qualsevol secà abandonat sense necessitat de destruir cap espai forestal. La consolidació dels petits nuclis rurals gràcies a la segona residència, amb eixamples, si voleu, a costa d'espai agrícola de baixa qualitat, permetria la revitalització de la vida d'aquests nuclis i el gaudi real d'uns boscos pròxims i intactes. Construir dintre del bosc, ben entès, és una cosa aberrant (fig. 16).

3. POLÍTICA DE ZONES PRESERVADES

No hi ha dubte que la millor política en matèria de zones preservades és aquella que les fa innecessàries, o aquella en què aquestes zones són el simple corollari d'un ús ecològicament racional de la totalitat del territori. Així, els tipus diversos d'ús porten aleshores a l'ús de preservació per a zones especials, tan lícit i convenient com qualsevol altre. En el context actual, tota política de zones preservades pateix d'incoherència i de vegades fins i tot d'inviabilitat, ja que no són desitjables —i sovint ni tan sols possibles— simples illes arcadianes enmig d'un infern de desordre i de desequilibri. Però, a través de la protecció puntual, fins i tot ara, s'aconsegueix alguna cosa, encara que només sigui despertar consciències, de manera que, malgrat tot, val la pena d'intentar-la.

3.1. Consideracions de tipus legal

Les ordenacions protectores que afecten Catalunya s'ajusten òbviament a les prescripcions legals franceses o espanyoles, segons que es tracti de la petita porció territorial administrada per l'Estat Francès o de la gran porció administrada per l'Estat Espanyol. En aquest segon cas, el més important parlant quantitativament, cal que contemplem zones reservables que són de la competència dels òrgans del Ministeri d'Agricultura (Parcs Nacionals, Reserves Integrals d'Interès Científic, Paratges Naturals d'Interès Nacional, segons la tipologia de la Llei del 2.5.75 sobre espais naturals protegits); zones preservables que són de la competència dels òrgans del Ministeri d'Educació i Ciència (Llocs i Paratges Pintorescos); i zones preservables que són competència dels

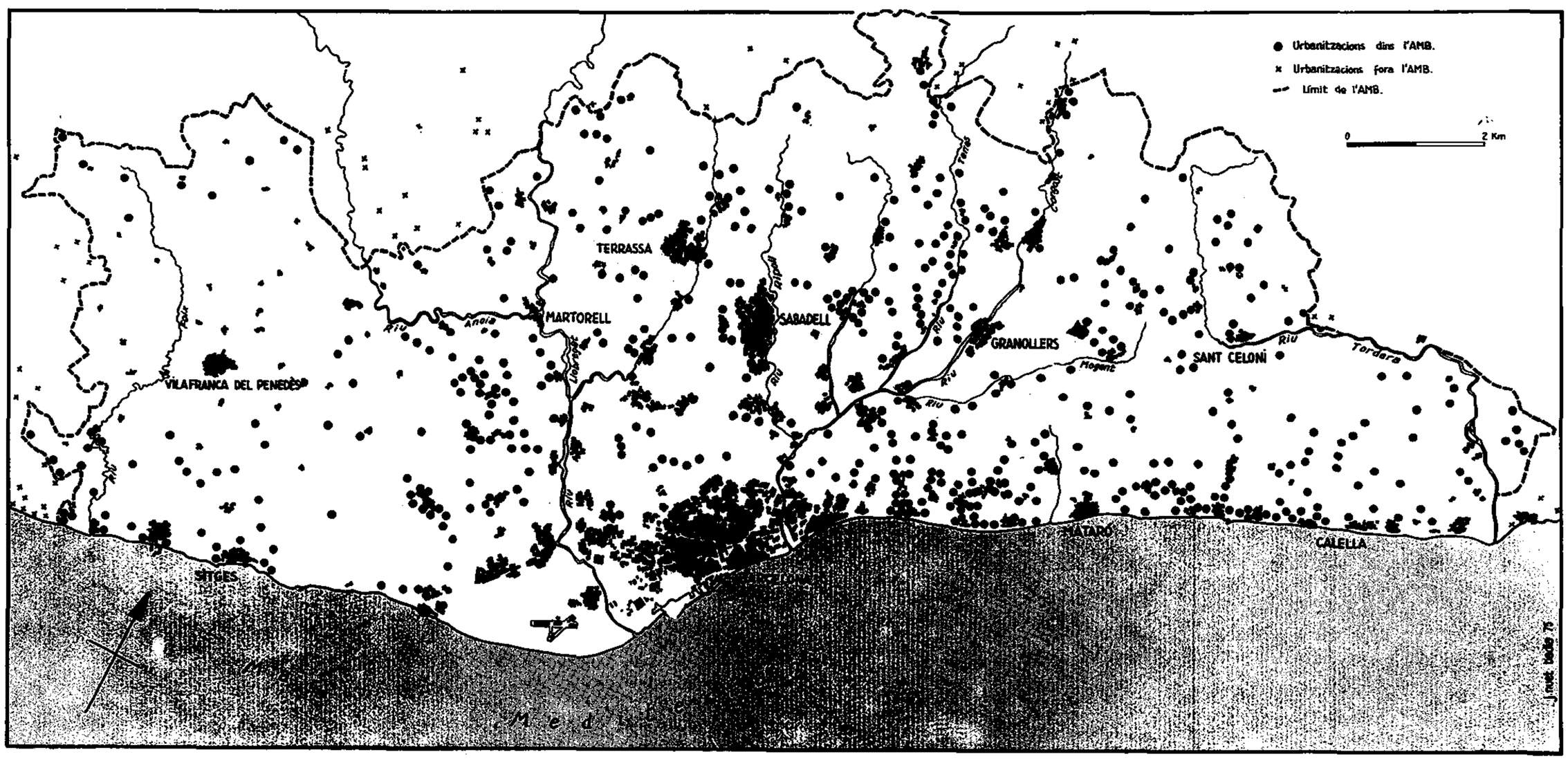

Figura 16. Emplaçaments urbans (perímetre real) i de segona residència (simple localització puntual) en l'Àrea Metropolitana de Barcelona (1973). Del mig miler d'urbanitzacions, zones parcel·lades, etc., una part considerable ha destruït antigues zones forestals d'un valor social obvi (en l'À.M.B. hi viuen més de 3.000.0000 de persones).
(Cedit pel *«Llibre Blanc de la Gestió de la Natura als Països Catalans»:* 123. Barcelona, 1976.)

Quadre 6. Superfícies totals, superfícies protegides (1975) i població de diversos estats europeus significatius.
(Tret del *"Llibre blanc de la gestió de la Natura als Països Catalans"*: 241. Barcelona, 1976).

	Superfície total (km²)	Població (milions habitants)	Densitat demogràfica (hab./km²)	Superfície protegida (% del total)
Alemanya Federal	248.553	60,5 (1968)	223	14,1
Suïssa	41.288	6,1 (1968)	148	10,0
França	551.000	50,0 (1970)	92	4,0
Regne Unit	229.893	54,0 (1968)	226	4,0
Suècia	449.790	8,0 (1969)	19	2,6
Turquia	780.000	35,0 (1970)	45	1,5
Dinamarca	43.068	4,4 (1969)	112	1,2
Holanda	33.808	12,8 (1969)	375	1,0
Espanya	512.000	34,3 (1970)	70	0,1
Països Catalans	70.137	7,1 (1970)	101	0,1

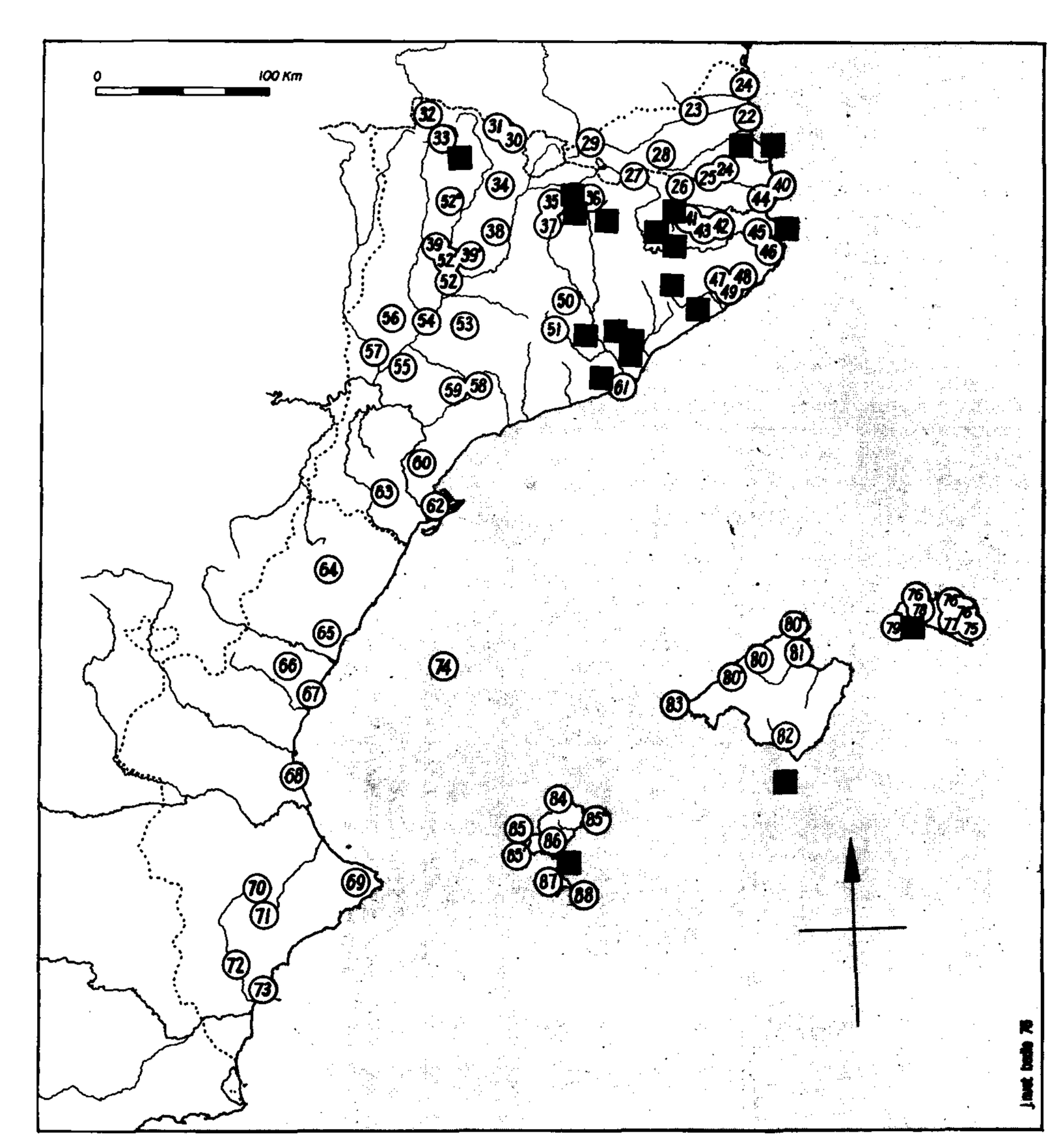

Figura 17. Zones especialment mereixedores d'algun tipus de protecció (des del Parc Nacional a la petita reserva científica) a Catalunya, en el context general dels Països Catalans:

Zones preservades (exclosos els simples paratges pintorescos)

1. Reserva submarina de la Marenda.
2. Reserva de la Maçana.

3. Parc Nacional d'Aigües Tortes i Sant Maurici.
4. Parc Provincial de Sant Llorenç del Munt i Serra de l'Obac.
5. Enclavaments del Catàleg de protecció del municipi d'Olot.

Zones en vies de preservació

6. Illes Medes (règim no determinat).
7. Sector del Cadí-Moixeró i Pedraforca compresos en la província de Barcelona (futur parc provincial).
8. Ensija i Peguera-Queralt (futurs parcs provincials).
9. Catllaràs i la Quar (futurs parcs provincials).
10. Bellmunt-Puigsacalm (futur parc provincial).
11. Cabrera i Collsacabra i Guilleries (futur parc provincial).
12. Montseny (futur parc provincial).
13. El Montnegre i el Corredor (futurs parcs provincials).
14. Montserrat (futur parc provincial).
15. Bosc de Santiga (règim no determinat).
16. Collcerola (futur parc provincial).
17. Garraf i Olèrdola (futurs parcs provincials).

Zones de preservació recomanable

21. Estanys de Salses i del Bordigó.
22. Estany de Canet.
23. Orgues d'Illa de Tet.
24. Serra de l'Albera.
25. Les Salines.
26. Alta Garrotxa.
27. Alta Vall del Ter, Núria, Eina, Carançà.
28. El Canigó.
29. El Carlit.
30. Pica d'Estats, Vall Ferrera, Plans de Boaví, etc.
31. Ribera de Cardós, Certescans, etc.
32. Vall d'Aran.
33. Montardó-Besiverri.
34. Sant Joan de l'Erm.
35. Cadí i Pedraforca (sector comprès en la província de Lleida).
36. Moixeró (sector comprès en la província de Girona).
37. Busa, Bastets i Port del Comte.
38. Aubens, Sant Honorat i del Corb.
39. Montsec d'Ares i (39') de Rúbies.
40. Cap de Creus.
41. Zona volcànica d'Olot i encontorns.
42. Estany de Banyoles.
43. Rocacorba i Finestres.
44. Aiguamolls del Golf de Roses.
45. Illot Fluvial del Ter.
46. Estany de Pals.
47. Turons de Maçanet i Maçanes, estany de Sils.
48. Les Gavarres.
49. Puig Cadiretes.
50. Castelltallat.
51. Rubió i Miralles.
52. Embassaments de Camarasa, (52') Sant Llorenç de Montgai i (52") estany de Montcortès.
53. Estanys l'Ivars.
54. Confluència del Segre amb la Noguera Ribagorçana.
55. Embassament d'Utxesa.
56. Tossal de Montmenneu, Erms de Raïmat, etc.
58. Vedat de Fraga.
59. El Montsant.
60. Llacunes de la Ricarda i del Remolar.
61. Cardó.
62. Delta de l'Ebre (maresmes, estanys i puntes).
63. Ports de Tortosa o de Beseit.

(Cedit pel «*Llibre Blanc de la Gestió de la Natura als Països Catalans*»: 484. Barcelona, 1976.)

òrgans de l'administració local, a través de les figures de la Llei sobre el règim del Sòl i Ordenació Urbana, i de la seva reforma del 2.5.75 (Plans Directors Territorials de Coordinació, Plans Generals Municipals, Plans Especials i Catàlegs). Tot això sense comptar-hi la Llei de Caça, la Llei de Monts i d'altres disposicions amb articulats favorables a certes mesures de protecció.

Una selva jurídica així, substitutòria d'altres que la van precedir i emular en complexitat i ineficàcia, de moment només ha servit perquè l'Estat Espanyol ostenti una posició poc honrosa, a la cua en el context europeu (quadre 6). La creació, el 1971, de l'ICONA, organisme autònom dintre el Ministeri d'Agricultura, no s'ha revelat, en aquest camp i en d'altres, com mesura d'eficàcia suficient, i no pas sempre per raons imputables al dit organisme. En tot cas, les escasses disposicions protectores tenen molt de paper mullat i poca vigència real, si més no a Catalunya.

3.2. Delimitacions i ordenacions efectuades, en curs o en projecte

A Catalunya hi ha dues zones de reserva segons la legislació francesa (la submarina de la Marenda, i la de la Maçana, als Pirineus) i, segons l'espanyola, un parc nacional (Aigües Tortes-Sant Maurici, també als Pirineus), dos parcs provincials (Sant Llorenç del Munt-Serra de l'Obac i Montseny, a la Serralada Prelitoral), uns quants enclaus volcànics del municipi d'Olot, salvaguardats per un catàleg de la Llei del Sòl i una sèrie de paratges pintorescos.

L'únic parc nacional existent fou creat per decret de 21.10.55, i es veié exclòs de la relació internacional de la U.I.C.N. (Unió Internacional per a la Conservació de la Natura) el 18.10.63 per causa de les explotacions de tot tipus que s'hi practicaven; l'ICONA s'esforça perquè deixi d'ésser propietat privada (situació insòlita per a un parc nacional, que es repeteix, per cert, a Doñana). Aquesta situació deplorable es pot estendre d'alguna manera a la resta de les zones protegides, impossibles de reconèixer com a tals sobre el terreny.

La província de Barcelona, a partir del Pla General d'Ordenació del 1963, disposa d'un projecte de sistema de parcs provincials, acollits a la Llei del Sòl, que es troba en curs d'una execució lenta, laboriosa i poc àgil. Alguns d'aquests parcs sobrepassen l'àmbit provincial barceloní, però, llevat d'aquests casos, no hi ha projectes oficials en ferm a les altres tres divisions provincials catalanes, a desgrat de les moltes peticions populars (fig. 17). Els casos del sistema de llacunes del delta de l'Ebre o de l'Empordà, dels volcans de la Garrotxa (Olot, Santa Pau, etc.), del massís de les Gavarres (Costa Brava), etc., són prou coneguts i conflictius.

4. ORIENTACIONS PER A UNA GESTIÓ FUTURA DELS SISTEMES NATURALS A CATALUNYA

No és fàcil conjurar en un futur immediat, que s'entreveu tan esperançador com difícil, el desgavell que hem heretat. Pensem que caldria adoptar un seguit de mesures urgents, de les quals facilitem ara una primera aproximació.

Una part molt considerable de la informació de què disposem ha estat aplegada al llarg dels darrers decennis per professionals i diletants qualificats (botànics, zoòlegs, geòlegs, més modernament ecòlegs, etc.) que treballaven guiats per l'instint o per la indeclinable dèria que suposa una veritable vocació científica, voltats sovint d'incomprensió i fins a vegades d'escarni. La manca de mitjans, de suport econòmic, de programes coordinats i àdhuc de reconeixement social de la tasca feta, ha li-

mitat enormement l'amplitud dels resultats. Ens enfrontem amb una descapitalització del nostre patrimoni informatiu, especialment greu quan poder-hi recórrer resultaria vital. Els estudis teòrics de què disposem ens donen un coneixement força acceptable del nostre medi físic, però en canvi patim greus llacunes quant a estudis aplicats, quant a documentació pensada en termes d'utilització del territori, que és al capdavall l'única realment abordable per part dels tècnics i gestors i de la cosa pública. Així, la cartografia temàtica (de sòls, de vegetació, de combustibles vegetals, etc.), els mecanismes de resposta dels nostres sistemes naturals a cada acció humana concreta, l'incendi forestal, l'erosió, l'explotació d'aqüífers i tantes d'altres qüestions són línies de recerca aplicada encetades de manera només molt parcial i tímida. És indubtable que cal fer inversions i esforços considerables en aquest terreny.

El procés de creixement i de desenvolupament hauria d'ésser objecte d'una profunda reflexió interdisciplinar, a fi d'incorporar-hi els esquemes dels professionals del medi ambient, deixats sovint al marge o consultats només formulàriament. La recapitulació efectuada en l'apartat 2 podria ésser-ne per passiva, la base. I ja s'entén que no cal veure en aquesta proposició un simple congrés, assemblea o jornades de treball, sinó un procés de mesos, d'anys, que englobés moltes sessions de debat, moltes experiències pilot de treball integrat, etc. Es tractaria, més aviat, d'encetar un període d'obertura de consciències i esperits, única forma de canviar realment les mentalitats i de fer progressar noves concepcions.

S'imposa també una política educativa eficaç que ja des de l'escola primària situï el ciutadà davant la necessitat de conèixer els sistemes naturals i llurs problemes. Això exigeix, òbviament, uns plans d'estudi molt encarnats en la realitat de cada nació o regió de l'estat, dels Països Catalans en el nostre cas, on es dediqués una acurada atenció al treball de camp, al coneixement de la Natura i dels seus mecanismes de resposta. L'assumpció generalitzada d'aquests principis, per via de l'escola, és l'única garantia veritable a llarg termini, i més si, com cal esperar, es consoliden els camins de la democràcia: si les decisions han de dependre de la voluntat col·lectiva, cal que la col·lectivitat senti pregonament i comprengui la transcendència de l'afer. En aquesta línia, la vinculació de l'escola als espais oficialment protegits (campaments pedagògics, escoles de la Natura, etc.) és doblement recomanable, car d'una banda dimensiona socialment aquests espais en conferir-los un ús realment popular, i d'altra banda, conjura el risc d'una teorificació de l'ensenyament (fig. 18).

Semblantment, cal impulsar la vida corporativa de les entitats i grups que fan de la defensa de la bona gestió dels sistemes naturals objectiu central de llurs activitats. L'existència d'aquests grups, símptoma inequívoc de bona salut cívica, és de la màxima importàn-

Fig. 18. L'itinerari de la Natura establert el 1975 al bosc de Santiga (Vallès) fou una primera, privada, i encara poc imitada iniciativa d'ús pedagògic normalitzat d'un espai natural. Els infants, per grups reduïts, recorren un itinerari intencionadament dissenyat i, ajudats d'un quadern-guia i per llurs mestres, fan observacions, prenen notes, etc.
(Cedit pel «*Llibre Blanc de la Gestió de la Natura als Països Catalans*»: 447. Barcelona, 1976.)

GRUP DE DEFENSA
DELS AIGUAMOLLS EMPORDANESOS

FEBRER 1977

CAMPANYA PER A LA SALVAGUARDA DEL PATRIMONI NATURAL

els
aiguamolls
de
l'empordà
en
perill

DEFENSEM EL NOSTRE
PAISATGE
PAISATGE

MARÇ 1977

les carreteres
de muntanya
poden
destruir-nos-el

CAMPANYA PER A LA SALVAGUARDA DEL PATRIMONI NATURAL

... reiamós (Girona)

CAMPANYA PER A LA SALVAGUARDA DEL PATRIMONI NATURAL

CLOENDA: OLOT, OCTUBRE-77

la millor zona volcànica de la península abocada a un procés degradador irreversible

alliberem
les gavarres

Dipòsit Legal Gi 404 - 1976

Figura 19. Els Cartells, les etiquetes autoadhesives, etc., sobre problemàtica ecològica comencen de proliferar tot denunciant amenaces, fornint informació o llançant consignes. Llur abundància és un símptoma de la sensibilització atesa, però també un índex de la gravetat de la problemàtica.
(Material facilitat per la *Campanya del CCC*.)

cia, car col·laboren a la necessària fiscalització de la gestió pública, assumeixen funcions de gestió directa i de control que no poden quedar dins la competència de l'administració, i expandeixen al si mateix de la societat la ideologia que es tracta de promoure. És un fet cert que gràcies a moviments d'aquesta mena el país ha pogut conjurar parcialment, en els darrers anys, diversos desastres ecològics que l'aparat governamental i col·laboradors es disposaven a perpetrar; i cal no oblidar que qualsevol hipotètic futur imaginable no es veurà lliure d'operacions reconsiderables o poc clares (quadre 7, fig. 19).

És clar que totes les iniciatives anteriors només són plenament abordables en el marc d'un sistema polític més o menys honest i, per tant, encarnat en la realitat catalana pel que fa al nostre cas. Pensem que només un govern autònom i de posicions avançades és capaç d'escometre amb eficàcia semblants plantejaments, els quals suposen inversions fortes, creació i control d'estructures i institucions de recerca i d'ensenyament, etc. Tot això donant per descomptat un fet fonamental, i és que la gestió pròpiament de govern (administració de la cosa pública en matèria de sistemes naturals) sigui enraonada, honesta i respectuosa envers una legislació al respecte, legislació que un parlament autònom haurà hagut d'establir. És obvi que l'endegament del futur ecològic no és únicament tasca dels professionals del medi ambient, sinó també, i sobretot, dels polítics, dels legisladors i dels ciutadans en general. Les reflexions i constatacions precedents van dirigides a tots, amb la il·lusionada esperança que hom les tingui en compte.

La present compilació bibliogràfica, ni remotament exhaustiva, és potser més llarga del que fóra recomanable en un informe com el precedent; hem pensat, però, que era millor pecar per excés que no pas per defecte. Majorment pel que fa a l'apartat II, hem basat la selecció bibliogràfica en criteris de modernitat, disponibilitat editorial i diversitat geogràfica; sabem molt bé, tanmateix, que moltes obres que no hi són potser mereixerien figurar-hi: ens fem responsables d'haver tallat de manera subjectiva, bé que honesta, i això fins al punt d'excloure quasi tots els nostres propis treballs, massa puntuals per a una bibliografia generalitzadora.

I. Manuals i assaigs de base general

BOLÒS, O. de. «La conservación de la Naturaleza y sus fundamentos». C.S.I.C. Barcelona, 1973.

DORST, J. «Avant que Nature meure». Delachaux et Niestlé. Neuchâtel, 1965. (Edició castellana, «Antes que la Naturaleza muera». Ediciones Omega. Barcelona, 1972.)

EHRLICH, P. R. i EHRLICH, A. H. «Population, Resources, Environment». Issues in Human Ecology (2.ª ed.). W. R. Freeman Co. San Francisco, 1972.

ELLIOT, H. F. I., edit. (1973). «Conservation for development». Ponència de l'encontre de la Unió Internac. de la Conservació de la Natura. Banff (Canadà), 12-15 sept. 1972. IUCN Publications, New Series, 28. Morges.

GOLDSMITH, E. i col. «Manifiesto para la supervivencia». Alianza Editorial. Madrid, 1972.

LÓPEZ DE SEBASTIÁN, J. «Economía de los espacios de ocio». Instituto de Estudios de Administración Local. Madrid, 1975.

MANSHOLT, S. «La crise». Editions Stock. París, 1974. Edició castellana: «La crisis de nuestra civilización». Editorial Euros. Barcelona, 1975.

MARGALEF, R. «Ecología». Ediciones Omega. Barcelona, 1974.

MEADOWS, D. H. i al. «Halte à la croissance?». Fayard. París, 1972.

NADAL, J.; BOLÒS, O. de; BOLÒS, M. de; ESTRADA, M.; MARGALEF, R.; VILÀ VALENTÍ, J.; MARJANEDAS, A. «Simposio sobre la conservación de la biosfera». *Rev. de Geografía,* pàgs. 75-107. Barcelona, 1970.

PACCINO, D. «L'imbroglio ecologico». Giulio Einaudi. Torino, 1972. (Edició castellana: «El embrollo ecológico». Editorial Avance. Barcelona, 1975.)

SAINT-MARC, Ph. «Socialisation de la nature». Doin. París, 1971. (Edició castellana: «Socialización de la Naturaleza». Ed. Guadiana. Madrid, 1972.)

SCEP. «Man's impact on the global environment. Assessment and Recomendations for Action». Report of the Study of Critical Environment Problems. Massachusetts Institute of Technology. Cambridge, Mass., 1970.

TAMAMES, R. «La polémica sobre los límites al crecimiento». Alianza Editorial. Madrid, 1974.

TERRADAS, J. «Ecologia, avui». Editorial Teide. Barcelona, 1971.

U.I.C.N. «Listes de Nations Unies des Parcs Nationaux et Réserves analogues». Bruselles, 1967.

USHER, M. B. «Biological Management and Conservation. Ecological theory, application and planning». Chapman Hill. London, 1973.

WALTER, H. «Vegetationzonen und Klima». Verlag Eugen Ulmer. Stuttgart, 1970. Edició catalana: «Vegetació i climes del món». Departament de Botànica, Facultat de Biologia. Barcelona, 1976.

WATT, K. E. F. «Principles of environmental science». Mac-Graw Hill Book Co. New York, 1973.

II. Monografies i descripcions científiques de la Natura a Catalunya

AMANDIER, L. «Étude phytoécologique du massif des Albères». Université des Sciences et Téchniques du Languedoc. Montpellier, 1975.

BALADA, R.; FOLCH, R.; MASALLES, R.; VELASCO, E. «Catàleg florístic del delta de l'Ebre». *Treballs de la Institució Catalana d'Història Natural,* n.º 8, pàgines 69-101. Barcelona, 1977.

BAS, C. i col. «La pesca en España. I, Cataluña». Instituto de Investigaciones Pesqueras. Barcelona, 1955.

BAUDIÈRE, A. et BONNET, A. L. M. «Introduction à l'étude de la zone alpine des Pyrénées-Orientales». *Nat. Monspl.* (S. Bot.), n.º 16, pàgs. 13-28. Montpellier, 1963.

BAUDIÈRE, A. et SIMONNEAU, P. «Étude phytosociologique du cordon littoral du Barcarès-Leucate». *Vie et Milieu,* n.º 19 (1-C), pàgs. 11-47. Banyuls-sur-Mer, 1969.

BECH, J. «Sinopsi dels sòls dels Països Catalans». *Butlletí de la Institució Catalana d'Història Natural,* n.º 40, pàgs. 31-44. Barcelona, 1976.

BOLÒS, A. de. «Vegetación de las comarcas barcelonesas». Instituto Español de Estudios Mediterráneos. Barcelona, 1950.

BOLÒS, O. de. «Sòl i vegetació». Geografia de Catalunya, I, pàgs. 223-266. Editorial Aedos. Barcelona, 1958.

BOLÒS, O. de. «El paisatge vegetal de dues comarques naturals: la Selva i la Plana de Vic». Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 1959.

BOLÒS, O. de. «El paisaje vegetal barcelonés». Universidad de Barcelona. Barcelona, 1962.

BOLÒS, O. de. «Comunidades vegetales de las comarcas próximas al litoral situadas entre los ríos Llobregat y Segura». *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona,* n.º 38. Barcelona, 1967.

BOLÒS, O. de. «El paisatge vegetal als Països Catalans». *Muntanya,* n.º 680, 85; pàgs. 411-419. Barcelona, 1975.

BRAUN-BLANQUET, J. «La végétation alpine des Pyrénées-Orientales. Étude de phytosociologie comparée». Estación de Estudios Pirenaicos e Instituto de Edafología. C.S.I.C. Madrid, 1948.

BRAUN-BLANQUET, J. «Les groupements végétaux de la France méditerranéenne». C.N.R.S. París, 1952.

CABRERA, J. «Fauna ibérica: Mamíferos». Museo Ciencias Naturales. Madrid, 1914.

CAMARASA, J. M.; FOLCH i GUILLÈN, R., i MASALLES, R. M. (en premsa). «El patrimonio natural de la Comarca de Barcelona y entorno inmediato». Comisión de Urbanismo. Barcelona.

CAMARASA, J. M.; FOLCH i GUILLÈN, R.; MASALLES, R., i VELASCO, E. «El paisatge vegetal del delta de l'Ebre». *Treballs de la Institució Catalana d'Història Natural,* n.º 8, pàgs. 47-67. Barcelona, 1977.

CARRASCO, J. M.; CUÑAT, P.; MARTÍNEZ, M.; MARTÍNEZ, R. M., y PRIMO, R. «Contaminación de la Albufera de Valencia. I. Niveles de contaminación por insecticidas». *Rev. Agr. Tecnol. Alim.,* n.º 12, pàgines 583-596, any 1972.

CLARAMUNT, T.; GOSÀLBEZ, J., i SANS COMA, V. «Notes sobre la biogeografia dels micromamífers a Catalunya». *Butlletí de la Institució Catalana d'Història Natural,* n.º 39, pàgs. 27-40. Barcelona, 1975.

COLOM, G. «Biogeografía de las Baleares». Estudio General Luliano. Serie Científica, 1. Palma de Mallorca, 1957.

DEMESTRE, M.; ROIG, A.; SOSTOA, A. de, i SOSTOA, F. J. de. «Contribució a l'estudi de la ictiofauna continental del delta de l'Ebre». *Treballs de la Institució Catalana d'Història Natural,* n.º 8, pàgs. 145-226. Barcelona, 1977.

FERRER, X. «Introducció ornitològica al delta de l'Ebre». *Treballs de la Institució Catalana d'Història Natural,* n.º 8, pàgs. 227-302. Barcelona, 1977.

FONT i QUER, P. «Flórula del Cardó». Barcelona, 1950.

GADEA, E. «Nemátodos libres, terrestres i dulciacuáticos de la fauna española». *Publicación del Instituto de Biología Aplicada* (S. Tax.), 1. Barcelona, 1952.

GASULL, L. «Fauna malacológica terrestre y de agua dulce del sudeste ibérico». *Boletín de la Sociedad de Historia Natural de Baleares,* n.ºs 16 i 20. Palma de Mallorca, 1971 i 1975.

GAUSSEN, H. «Carte de la végétation de la France (1/200.000), n.º 77, Foix». Service de la Carte de la Végétation (C.N.R.S.). Toulouse, 1972.

GAUSSEN, H. «Carte de la végétation de la France (1/200.000), n.º 78, Perpignan» (2.ª ed.). Service de la Carte de la Végétation (C.N.R.S.). Toulouse, 1972.

GOSÀLBEZ, J. «Les regions faunístiques dels Països Catalans». *Muntanya,* 680, 85, pàgs. 420-426. Barcelona, 1975.

JUILLET, A. et SOSPLUGUES, J. «La châtaigneraie catalane et les dangers de son explotation présente». *Soc. Pharm. Montpellier,* 11, pàgs. 47-52. Montpellier, 1942.

LAPRAZ, G. «Carte phytosociologique du massif de Montserrat». *Acta Geobotanica Barcinonensia,* n.º 2. Facultat de Biologia de la Universitat de Barcelona. Barcelona, 1966.

LAPRAZ, G. «Carte phytosociologique du massif du Montnegre». *Act. Geobot. Barc.,* 6. Facultat de Biologia de la Universitat de Barcelona. Barcelona, 1971.

MALAGARRIGA, H. T. «Flora de la provincia de Tarragona». Instituto de Estudios Tarraconenses «Ramon Berenguer IV». Tarragona, 1971.

MALAGARRIGA, H. T. «Catálogo de las plantas superiores del Alt Empordà». *Acta Phytotaxonomica Barcinonensia,* n.º 18. Facultat de Biologia de la Universitat de Barcelona. Barcelona, 1976.

MALDONADO, A. «Introducción geológica al delta del Ebro». *Treballs de la Institució Catalana d'Història Natural,* n.º 8, pàgs. 7-45. Barcelona, 1977.

MALUQUER, J. «Els ocells de les terres catalanes» (2.ª ed.). Editorial Barcino. Barcelona, 1973.

MARGALEF, R. i col. «Limnología de los embalses españoles». Dirección General de Obras Hidràulicas. Ministerio de Obras Públicas. Madrid, 1976.

MASCLANS, F. «Flora del Segrià i l'Urgell, a la plana occidental catalana». Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 1966.

MASCLANS, F. i BATALLA, E. «Flora de los Montes de Prades». *Collect. Bot.,* VI-VIII. Barcelona, 1964-1972.

MOLL, J. «Las aves de Menorca». Publicaciones del Estudio General Luliano. Palma de Mallorca, 1957.

PARDO, L. «La Albufera de Valencia: estudio limnográfico, biológico, económico y antropológico». *Mem. Sec. Biol. Aguas Cont. Inst. Forest. Inv. Exp.,* III. Madrid, 1942.

PLANAS, M. D. «Composición, ciclo y productividad del fitoplancton del lago de Bañolas». *Oecol. Aquat.,* 1, pàgs. 3-106. Barcelona, 1973.

SERÓ, R. i MAYMÓ, J. «Les transformacions econòmiques al delta de l'Ebre». Servei d'Estudis de Banca Catalana. Barcelona, 1972.

TRABAUD, L. «Le comportement du feu dans les incendies de forêts». *Rev. Tech. du Feu,* n.º 103, pàgs. 13-32, 1970.

TRIGO, E. «La cabra montés de los Puertos de Tortosa y Beceite». *Vida silvestre,* 2, pàgs. 85-93. ICONA. Madrid, 1972.

VERICAD, J. R. «Estudio faunístico y biológico de los mamíferos montaraces del Pirineo». *Publicaciones del Centro Pirenaico de Biología Experimental,* n.º 4, pàgs. 7-232. Jaca, 1970.

VIDAL, A. «Développement et évaluation du phytoplankton dans le réservoir du Sau». Com. Int. des Grands Barrages. XI Congrès, 11-15 juin 1973. Madrid. D.G.O.H., C.E.M. Madrid, 1973.

VIGO, J. «La vegetació del massís de Penyagolosa». Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 1968.

VIGO, J. «L'alta muntanya catalana. Flora i vegetació». Centre Excursionista de Catalunya. Editorial Montblanc. Barcelona, 1976.

VILARRUBIA, J. «Els nostres insectes» .Editorial Barcino. Barcelona, 1961.

VIVES, J. «Vegetación de la alta cuenca del Cardener». *Acta Geobotanica Barcinonensia,* n.º 1. Facultat de Biologia de la Universitat de Barcelona. Barcelona, 1964.

ZARIQUIEY, R. «Crustáceos decápodos ibéricos». *Investigación Pesquera,* n.º 32. Barcelona, 1968.

— «El agua, recurso natural escaso». Servicio Estudios en Barcelona del Banco Urquijo. Ed. Moneda y Crédito. Madrid, 1969.

III. Assaigs i articles sobre la problemàtica ecològica a Catalunya

BALLESTER, A. «Proyecto para el establecimiento de un Parque-reserva submarino en las islas Medas (Costa Brava, Gerona)». *Inmersión y Ciencia,* n.º 3. Barcelona, 1971.

BLAS ARITIO, L. «El libro de las especies protegidas». ICONA. Ministerio de Agricultura. Madrid, 1975.

BOTELLA, J.; CASTELLÓ, J. I. i al. «Los residuos sólidos urbanos». *Cuadernos de Ecología Aplicada,* n.º 2. Servicio de Parques Naturales y Medio Ambiente. Diputación Provincial de Barcelona. Barcelona, 1977.

CAMARASA, J. M. «La freqüentació dels espais naturals». *Muntanya,* n.º 681, 85, pàgs. 459-466. Barcelona, 1975.

CAMARASA, J. M. i SENENT-JOSA, J. «Salvem Catalunya». Editorial Avance. Barcelona, 1977.

FERRER, A. «Los Parques Naturales de la Provincia de Barcelona». *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo,* n.º 99, pàgs. 24-25. Barcelona, 1973.

FOLCH i GUILLÈN, R. «La gestió de la Natura». *Muntanya,* 677, 85, pàgs. 267-272. Barcelona, 1975.

FOLCH i GUILLÈN, R. i alt. «Los incendios forestales». *Cuadernos de Ecología Aplicada,* n.º 1. Servicio de Parques Naturales y Medio Ambiente. Diputación Provincial de Barcelona. Barcelona, 1976.

FOLCH i GUILLÈN, R. «Excursionisme i patrimoni natural». *Serra d'Or,* n.º 205, pàgs. 59-63. Barcelona, 1976.

FOLCH i GUILLÈN, R. «Els sistemes naturals i el medi ambient», al «Llibre de l'any 1976», pàgs. 131-138. Editorial Avance. Barcelona, 1977.

FOLCH i GUILLÈN, R. i BALADA, R. «Repoblacions, reforestacions, plantacions. El cas de les plantacions d'eucaliptus a Galícia i Girona». *Novatecnia,* n.º 4, pàgs. 40-46. Barcelona, 1976.

FOLCH i GUILLÈN, R. ed. «Llibre Blanc de la Gestió de la Natura als Països Catalans». *Memòria de la Institució Catalana d'Història Natural,* n.º 9. Editorial Barcino. Barcelona, 1976.

GAVIRIA, M. «Ecologismo y ordenación del territorio en España». Cuadernos para el Diálogo. Madrid, 1976.

GURRI SERRA, F. «El excursionismo ante el programa de los nuevos Parques Nacionales». *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo,* n.º 99, pàgs. 16-19. Barcelona, 1973.

MALUQUER, J. «La conservació de les zones humides». *Muntanya,* n.º 678, 85, pàgs. 315-320. Barcelona, 1975.

MASALLES, R. M. «L'impacte urbà i industrial sobre la Natura». *Muntanya,* n.º 681, 85, pàgs. 467-471. Barcelona, 1975.

NUET, J. «Els incendis forestals, un flagell modern». *Muntanya,* n.º 680, 85, pàgs. 427-438. Barcelona, 1975.

PALUZIE, L. «Los espacios libres naturales, su regulación en nuestra legislación y algunas referencias sobre otros países». *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo,* n.º 99, pàgs. 8-15. Barcelona, 1973.

PALUZIE, L. «Legislació sobre la protecció dels espais naturals». *Muntanya,* n.º 682, 85, pàgs. 507-519. Barcelona, 1975.

QUERALT, A. «La contaminación de las aguas». *C.A.U.,* n.º 25, pàgs. 83-110. Barcelona, 1974.

SAN GIL, J. i SUREDA, V. «La contaminación atmosférica en Barcelona». *C.A.U.,* n.º 25, pàgs. 62-82. Barcelona, 1974.

TERRADAS, J. «Entorn a l'"equilibri de la Natura"». *Muntanya,* n.º 677, 85, pàgs. 273-276. Barcelona, 1975.

TRABAUD, L. «Els incendis forestals». *Muntanya,* n.º 679, 85, pàgs. 363-365. Barcelona, 1975.

VIDAL, A. «La contaminació de les aigües». *Muntanya,* n.º 679, 85, pàgs. 366-371. Barcelona, 1975.

VIGO, J. «Dinàmica de la vegetació». *Muntanya,* n.º 678, 85, pàgs. 321-327. Barcelona, 1975.

— «Medio ambiente en España». Subsecretaría de Planificación. Presidencia del Gobierno. Madrid, 1977.

— «Protección del mar Mediterráneo». Subsecretaría de Planificación. Presidencia del Gobierno. Madrid, 1977.

— «Per què es destrueix la natura?» La Rambla. Edicions 62. Barcelona, 1977.

6
la producció de premsa a catalunya

Josep Manuel Pérez Tornero

Introducció 181

Els grans grups periodístics catalans 182
1. Grup Godó 182
2. Grup Zeta 182
3. Grup Auger 182
4. Grup Noticiero 183
5. Grup Correo 183
6. Grup Amaika 183
7. Grup Nadal 183
8. Edicions "El Hogar y la Moda" 183
9. Grup Lara 183
10. Esquerra intel.lectual; anarquistes .. 183
11. Mitjans de comunicació de l'Estat .. 183
12. Publicacions no constituïdes en grup 183

A mode de Balanç 185

La tendència a la concentració 186

El futur immediat 187

La crisi necessària 188

Revistes 190

L'escassesa de premsa en català 191

La premsa comarcal 192

Darreres qüestions 193

Conclusió 194

El present treball té un caràcter forçosament limitat. Hauria d'estar dedicat, perquè ho imposa l'hora en què vivim, a les funcions de la premsa de Catalunya, però només s'ocupa del sector de la producció que, essent, com és, un tema bàsic, és evidentment parcial. Ens hi obliga la manca d'estudis sobre aquestes qüestions i la manca d'una mínima estructura científica de què patim a Catalunya.

Si les pàgines que segueixen poden servir, almenys, per a fer notar la gravetat d'aquestes faltes, hauran acomplert, en part, la seva comesa.

Des d'una perspectiva global hem de dir que la premsa ha servit, tradicionalment, els interessos d'aquelles classes o grups socials que intentaven imposar llur domini sobre els altres, i ha estat, doncs, un inevitable instrument de poder. Per això, al mateix temps que acomplia la seva funció, ha hagut d'elaborar i de mantenir ideologies profundament mítiques sobre la seva importància i el seu caràcter. Avui dia són aquestes ideologies les que ens poden impedir un coneixement seriós i realista del tema.

Tot el temps que ha durat la dictadura de Franco i en els moments en què aquesta ho ha permès, s'han repetit sobre la premsa, fins a no poder més, els tòpics de l'ideari liberal: que la premsa era un pilar bàsic en els règims democràtics, que era la valedora més fidel de la llibertat d'expressió i el canal més fidedigne a través del qual la societat podia comunicar-se amb si mateixa. Únicament la censura i la repressió s'oposaven a la seva última finalitat.

Avui dia les circumstàncies, tot i que no s'han transformat enterament, han variat just el que es necessita per a exigir noves perspectives. Si continuem mantenint-nos en els tòpics liberals és ben bé o per mera ignorància o per mala fe interessada.

Cal que en siguem conscients, perquè ni el sistema ja no utilitza com a arma primordial la censura estatal, ni ens veiem en la necessitat de defensar idees burgeses, com és ara les de l'ideari liberal (que, a vegades, identifica la llibertat d'expressió amb la llibertat d'empresa), per tal de transformar la societat.

La premsa a Catalunya —com a la major part del món capitalista occidental— avui dia és, just i cabal, una indústria comercial i, com a tal indústria, explota el treball assalariat, n'extreu la plusvàlua i assegura el *consensus*, millor dit, la *submissió* als grups dominants, d'una parcella de la societat. La característica més important, però, és que allò que hem anomenat *submissió* ho estén, més enllà dels seus propis contorns, a la massa de consumidors, de lectors. Es podria dir que imposa les seves peculiars *condicions de producció* fins i tot en el moment del consum, i així assegura l'elaboració i reproducció de la ideologia que necessita el capitalisme perquè pugui existir.

Aquestes circumstàncies determinen les constants a què s'ha de sotmetre la premsa:

a) progressiva reducció de les èlites governants de la premsa i l'augment conseqüent del seu poder;

b) creació de públics cada vegada menys diversificats, més amplis.

Totes aquestes característiques, com ja anirem veient, es donen dins la societat catalana. La precisió i la claredat amb què apareixen ens evitarà, en moltes ocasions, fer explicacions molt llargues. La seva descripció ja resulta definitiva i el lector pot, per si mateix, fer-se la composició de lloc.

Ara bé, a la premsa de Catalunya li hem de reconèixer unes tensions específiques derivades del fet nacional català. Després d'anys de repressió cultural, la consciència nacionalista ha rebrotat amb un vigor enorme durant els darrers temps. Però aquest fet ha estat escàs en conseqüències pel que afecta la premsa: només es publica un diari en català i les poques revistes que apareixen en aquest idioma topen amb enormes dificultats econòmiques. Tot això fa pensar que en el sector de la premsa els interessos econòmics fan jugar a Barcelona un paper de plataforma de llançament de productes a tot l'Estat més que el de centre autònom abocat al Principat. Cal no oblidar que és a Barcelona on s'editen moltes revistes d'àmbit estatal, com és ara *Interviu, Lib, Garbo, Fotogramas, Ajoblanco...*

Vista des de fora, aquesta situació podria semblar paradoxal, però cal situar-la dins l'actitud sistemàticament repressiva que el règim anterior, en ocasions amb la complicitat de certs sectors de la societat catalana, havia adoptat contra tot el que signifiqués un enaltiment dels valors culturals catalans. La total prohibició, primer, i les grans dificultats, després, per a aprendre el català a l'escola, és un dels testimoniatges més evidents d'aquest fet.

Sigui com sigui, la situació sembla que no és estacionària, i és molt probable que una completa institucionalització política autònoma de Catalunya faci canviar radicalment les coses.

Nota: Es tracta de publicacions amb audiència habitual considerable. Les publicacions especialitzades o polítiques no hi són estudiades. Totes les dades utilitzades es refereixen, com a màxim, a l'abril i al maig del 1978 i es basen fonamentalment en l'O.J.D.

En la premsa catalana es dóna un profund desajust entre el nombre de lectors i el d'empreses periodístiques. Cada 24 hores s'editen a Catalunya 15 publicacions diàries que arriben globalment a més de 800.000 exemplars. Si a cada exemplar li correspon de mitjana, com a mínim, un nombre de tres lectors, resulta que, diàriament, més de 2.500.000 de persones es relacionen amb la premsa.

Doncs bé, com a contrapartida, es pot dir que quasi només 6 empreses de premsa diària controlen tot el procés.

Pel que fa referència a la premsa setmanal, la situació és molt semblant. Davant de 2.400.000 exemplars (aprox.) produïts en un interval de 7 dies, el nombre de grups periodístics no arriba a la dotzena, i la quantitat de publicacions controlades, més de 30. Ara bé, mentre gairebé tota la producció de premsa diària és consumida a Catalunya, la major part de la setmanal es ven fora del seu territori.

Els grups que arriben a tenir tot el poder sobre la premsa fins a constituir-se en una veritable oligarquia són els que exposem a continuació [1] (gràfic n.º 1).

1. Grup Godó

Domina quatre societats anònimes i una de limitada. El comte de Godó és el president dels consells d'administració de tres, i vice-president de l'altre (Mundo Deportivo, S. A.). El seu fill, Xavier Godó, ocupa la vicepresidència de tres.

Posseix les següents publicacions:

a) Diàries:

T.I.S.A.; capital social: 310.000.000; edita *La Vanguardia Española.* Difusió mitja diària, 195.555 exemplars.

Mundo Deportivo, S. A.; capital: 15.000.000; edita *El Mundo Deportivo.* 51.482 exemplars de difusió mitjana.

Edic. Rápidas, S. A.; capital: 6.647.000; edita *Dicen.* 47.084 ex. de difusió mitjana.

b) Setmanals i mensuals:

Gaceta Ilustrada, S. A.; cap. 29.400.000; edita *Gaceta Ilustrada* i *Historia y Vida.* Capital total escripturat del grup: 361.047.000 ptes.; setmanalment el grup comptabilitza una difusió mitjana de 2.131.466 exemplars.

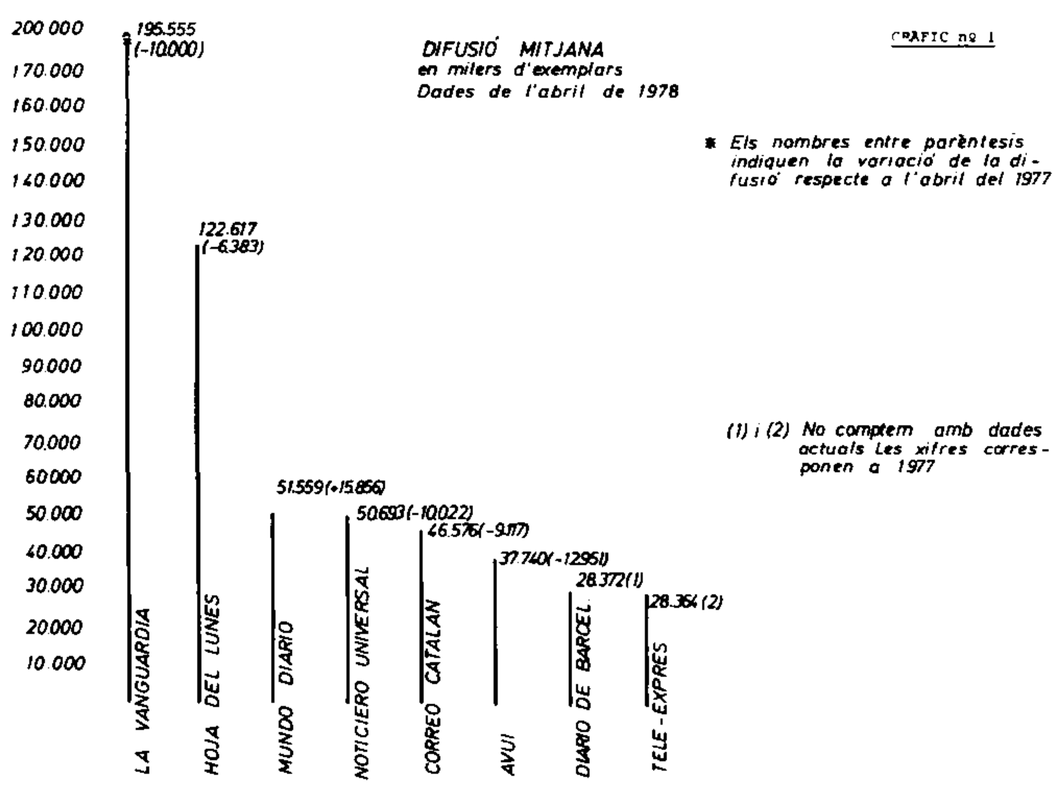

1. En aquest treball farem referència a la premsa de difusió massiva. Per a una referència a la premsa comarcal, vegeu Jaume Guillamet, «La premsa a les comarques gironines», Selecta, 1977.

2. Grup Zeta

Aquest grup s'ha destacat amb el llançament de la revista *Interviu.* És propietari d'Ediciones Zeta, Ed. Formentera, Ed. Actuales i Ed. Primera Plana. Presideix les quatre societats Antonio Asensio Pizano i n'és conseller-delegat Jeroni Terrés Nieto. Ara posseeix nou publicacions, però és difícil de calcular el seu còmput, perquè el grup té com a característica l'oportunisme per a vendre i comprar. El recent llançament de *El Periódico* acaba de confirmar el grup com a gran potència periodística. Encara és aviat per a poder establir la difusió d'aquest diari.

Ed. Zeta, S. A., capital 15.000.000; edita *Interviu, Yes, Lib.*

Ed. Formentera, S. A., capital 5.000.000; edita *El Jueves, Bazar.*

Ed. Actuales, S. A.; edita *Emmanuelle.* A tot això cal afegir *Penthouse,* de recent aparició.

El grup comptabilitza un capital social de 25.000.000 de pessetes i una tirada setmanal d'1.395.000 exemplars aproximadament, sense tenir en compte *El periódico* (cal subratllar que aquest diari s'edita també a Madrid).

3. Grup Auger

Posseeix 4 societats anònimes, els accionistes principals de cada una de les quals són Sebastià Auger o algun dels seus familiars (esposa, sogra, etc.). Cada empresa edita una publicació diferent; en total, tres diaris i dues revistes.

Ilustración, S. A., capital 25.000.000; edita *Mundo Diario.*

Barcelona Press, S. A.; capital 20.000.000; edita *Tele-Exprés.*

Mundo Edic. Deportivas, capital 30.000.000; edita *4-2-4.*

Ed. Catalunya Exprés, capital 1.000.000; edita *Catalunya-Exprés.*

A més, el grup posseeix unes gràfiques importants a Barcelona.

La difusió total setmanal és d'uns 700.000 exemplars.

4. Grup «Noticiero»

Aquest és un grup directament relacionat amb grups econòmics conservadors i lligats al passat franquista; és el de Josep M.ª Porcioles, ex-alcalde de Barcelona, que hi juga un paper rellevant.

Posseeix *El Noticiero Universal,* amb un capital de 222.200.000, i el setmanari *Destino,* adquirit fa menys d'un any a una empresa lligada a Jordi Pujol i Banca Catalana.

5. Grup «Correo»

Fomento de la Prensa, S. A., amb un capital de 9.000.000 de pessetes; edita *El Correo Catalán.* El tiratge és de 334.158 exemplars setmanals, encara que recentment tendeix a baixar.

6. Grup Amaika

Edicions Amaika publica quatre revistes. El president del Consell d'Administració és Xavier de Echarri i el conseller-delegat, Carles Navarro, els quals, junt amb Jordi Nebreda i J. Quines, són els principals accionistes. Ed. Amaika, S. A., amb un capital d'1.000.000 de pessetes, edita *Pachá, Party, El Papus.*

7. Grup Nadal

Maria Fernanda Gañán de Nadal i alguns familiars seus presideixen els consells d'administració de les empreses editorials; la revista *Garbo* és propietat particular de M. F. Gañán.

Garbo Ed., capital 15.000.000; edita *Sólo moto, Vivir a dos.*

Edna Empresa Periodística, S. A., capital 1.500.000; edita *Nuevo Fotogramas.* A més a més, edita *«093».*

El capital total del grup és de 16.500.000 de ptes. La difusió mitjana setmanal és de 282.000 exemplars.

8. Edicions «El Hogar y la Moda»

Un grup especialitzat en qüestions de la llar i en revistes «femenines». Edita:

Lecturas (setmanal)	495.241	ex.	difusió
El Hogar y la Moda (quinzenal) .	43.970	»	»
Labores y Hogar (mensual) . .	156.930	»	»
Cocina y Hogar (mensual) . .	40.880	»	»

9. Grup Lara

Lara, propietari de l'editorial Planeta, intenta en l'actualitat, després del fracàs no molt llunyà del setmanari d'informació general *Opinión,* consolidar un grup de premsa fonamentat, sobretot, en l'edició espanyola de *Play-Boy,* de recent aparició. Edita, a més, el setmanari humorístic *Por Favor,* i *Nueva Historia,* revista especialitzada en temes històrics.

10. Esquerra intellectual; anarquistes

Hi ha dos grups que posseeixen publicacions que, tot i explotar un tipus de premsa habitualment qualificada de «marginal», o bé, en algunes ocasions, d'un alt nivell intellectual, han aconseguit una acceptació veritablement considerable.

a) Un grup edita, dintre d'una línia libertàrio-anarquista: *Ajoblanco,* setmanal, i *Alfalfa,* revista d'ecologia.

b) Un altre: *El Viejo Topo, Vibraciones, Butifarra.*

11. Mitjans de comunicació de l'Estat

L'antiga premsa del Movimiento, el futur de la qual està pendent de decisió, té aquestes publicacions:

Solidaridad Nacional (Barcelona)
La Prensa (Barcelona)
La Mañana (Lleida), 7.328 ex. difusió mitjana diària
Los Sitios (Girona), 6.618 ex. difusió mitjana diària
Diario Español (Tarragona)

El tiratge total és d'uns 180.000 exemplars, per setmana. La sort futura d'aquestes publicacions diàries encara és un enigma.

12. Publicacions no constituïdes en grup

— *Associació de la Premsa de Barcelona:* Hoja del Lunes, 122.617 exemplars de mitjana (només apareix els dilluns).
— *Avui*

És el primer diari català publicat des del 1939. La seva creació fou possible mercès a l'esforç d'un grup nom-

brós de promotors que varen aconseguir reunir uns 30.000 compte-partícips.

Va aparèixer el 23 d'abril de 1976. És una idea bastant generalitzada que les grans esperances que va originar no han esdevingut una realitat concreta. La seva difusió ha anat disminuint, i s'ha fet una campanya de captació de nou capital per a fer front a les grans dificultats de finançament; aquestes dificultats han comportat uns certs canvis en el seu consell d'administració, l'abast dels quals encara no es coneix realment.

El seu primer director efectiu fou Josep Faulí, que posteriorment, i per poc temps, fou cap de premsa de la Generalitat; actualment el director del diari és Jordi Maluquer i Bonet, que és un dels promotors de la fundació del diari.

El seu capital actual és el format pels 80.000.000 inicials totalment desembossats, més una ampliació de 58.000.000, dels quals n'hi ha desembossats el 50 %.

— *Diari de Barcelona*: que, després d'un període inestable entorn al canvi de propietari, continua pertanyent a Josep M.ª Santacreu —president del Banc d'Osca— i a capital de l'empresa Motor Ibérica. Havent-se donat de baixa en OJD, és molt difícil calcular la difusió del diari, però tot ve a indicar que és bastant baixa.

— *Publicacions de L'Abadia de Montserrat:* edita la revista mensual *Serra d'Or.*

— *Publicaciones Católicas Ilerdenses*: Diario de Lérida, difusió mitjana setmanal de 12.000 exemplars.

— Presència, S. A., edita a Girona la revista *Presència.* De mensual passà a setmanal, i ara torna a ser mensual.

¿Es poden formular les característiques generals d'aquest estat de coses?

En primer lloc, s'adverteix que són dos grups (Godó i Zeta) els que monopolitzen el 57,69 % de la producció de premsa catalana, i que entre quatre grups (els dos anterior més Auger i Noticiero) abasten el 80 % del total. (En donar aquestes xifres no hem tingut en compte la difusió de *Hoja del Lunes* pel fet d'ésser un periòdic que, els dilluns al matí, pràcticament no té la competència de cap altra.) O sigui que, si ja de per si la desproporció entre les dimensions del públic i el nombre d'empreses és descomunal, la contradicció s'aguditza quan es valora la importància real dels grups.

D'altra banda, s'observa una profunda desigualtat entre el sector de la premsa diària i el de la setmanal. La mobilitat i diversitat en el segon és molt més gran, i en ell triomfa la que en diríem indústria *lleugera,* mentre que la diària exigeix indústria *pesada.* Una revista es pot organitzar amb una infraestructura mínima de quatre o cinc persones a la redacció, i un nombre més ample de col·laboradors. En canvi, un diari necessita personal fixe constant molt elevat i, per tant, una solvència econòmica superior. Les característiques d'aquestes empreses dedicades a diaris serien:

a) una llarga tradició sota el franquisme;
b) interessos ideològics —en molta part dels casos, conservadors— molt determinants;
c) consells d'administració que reuneixen grans capitalistes d'altres sectors i representants de les oligarquies (El Noticiero Universal és un exemple evident).

En canvi, les empreses dedicades a la premsa setmanal presenten unes altres característiques:

a) predomini de l'interès econòmico-comercial sobre l'ideològic, en la major part dels casos;
b) una major adequació a les demandes del públic pel fet que les seves hipoteques ideològiques són menors;
c) el compromís dels seus propietaris amb l'aparell del franquisme també és menor. Zeta pot ser el paradigme adequat d'aquest tipus d'empresa.

Si calgués caracteritzar amb dues paraules els dos tipus d'empreses —sense oblidar que es donen casos mixtos—, diríem que darrera els diaris hi ha, generalment, un capital conservador molt fort, mentre que, darrera les revistes, s'hi troba un capital format per la manera de fer del neo-capitalisme. La primera experiència diària del nou capital es dóna amb l'aparició de *El Periódico,* i encara no es pot parlar de resultats.

Les característiques del desenrotllament de la premsa en un medi capitalista, que assenyalàvem al començament, les veiem amb claredat en el cas català si tenim en compte la seva dinàmica.

Analitzarem el període de finals del 1976 i principi del 1977 que, carregat d'esdeveniments polítics i econòmics, poden funcionar com un excellent baròmetre de la situació.

En primer lloc ens ocuparem de la premsa diària.

Entre el desembre del 76 i el gener del 77, el sector de la premsa sofreix una crisi aguda. La inflació ateny un ritme desenfrenat, el paper augmenta de preu i els periòdics es veuen obligats a apujar les tarifes. De sobte, els tiratges i la difusió baixen enormement. La premsa de Barcelona baixa una mitjana de 12,3 % de difusió. Els més perjudicats són els periòdics de la tarda amb un descens de 21,5 %, mentre que els matinals només perden un 8,6 %. Les empreses es veuen amenaçades, i corren rumors de vendes i de possibles tancaments. Només els grans grups suporten relativament bé la depressió. *La Vanguardia,* amb una difusió estable, només perd un 6,45 %; *Mundo Diario,* que passa per un període de considerable expansió, baixa tan sols el 6,9 %. Els grans perjudicats són *El Noticiero* i *Tele-Exprés,* de la tarda (22,8 % i 20,2 %, respectivament), i *Avui* (10,7 %), del matí (gràfic n.º 2).

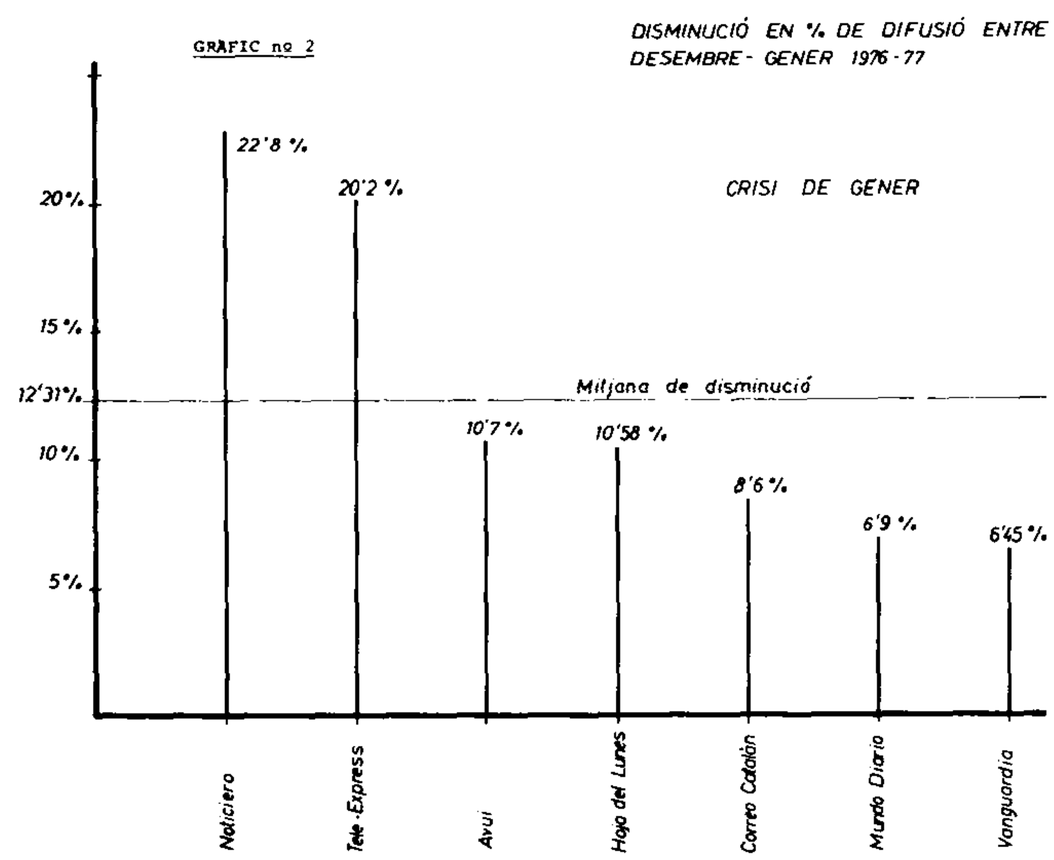

Al cap de poques setmanes, una reivindicació salarial dels treballadors de premsa fa aflorar visiblement aquest estat crític. Els empresaris, pregonant els grans dèficits amb què han d'enfrontar-se, es neguen en rodó a l'augment de sous. Per la seva banda, els treballadors van a la vaga durant uns quants dies; hi van tots els diaris, a excepció de *La Vanguardia,* que ha pogut pagar els seus treballadors. La tensió puja per moments i alguns empresaris perden la paciència: Santacreu, per exemple, està a punt de declarar el «lock-out» a *Diario de Barcelona.*

El que està passant no és una anècdota més, sinó el símptoma d'una crisi profunda. En aquells moments, tant els treballadors com els empresaris són conscients que s'ha iniciat un procés irreversible: les grans empreses acabaran per absorbir els «petits» diaris. La crisi, i circumstancialment, la vaga afavoreixen els «grans». Els «petits» empresaris, per la seva banda, no volen negociar amb els «grans». Saben que els tocarà perdre.

Durant aquest període, i uns quants mesos més tard, la depressió comença a ser una realitat:

a) Jordi Pujol es desfà de les accions de *El Correo Catalán,* tot i que estem en període electoral. El seu periòdic no li reporta beneficis polítics; en canvi, li comporta pèrdues econòmiques. Segueix conservant per poc temps el seu paquet d'accions de *Destino.*

b) *Tele-Exprés* és venut per Godó. El diari de la tarda s'havia estabilitzat amb una tirada molt baixa, de 28.000 exemplars, i la seva redacció només proporcionava «maldecaps» a l'empresa. Com a compradors, dos grans grups: Zeta i Auger. Al final Auger aconsegueix la compra, segons declara, pels volts de vint milions, i probablement per menys; gairebé regalat. Zeta no acceptava de cap manera «carregar» amb l'antiga plantilla del diari.

c) Santacreu posa en venda les seves accions de *Diario de Barcelona* al grup del Noticiero Universal, amb una forta oposició expressa de tots els treballadors, circumstància que ha esdevingut un fet ciutadà a través de la campanya «Salvem el Brusi».

Totes aquestes compres i vendes vénen a consolidar la prepotència dels grans grups. Godó s'ha alliberat d'un diari que no podia explotar a causa de les seves pròpies hipoteques ideològiques. Auger ha aconseguit un diari de la tarda al qual pretén infondre una línia semblant a la que li proporciona l'èxit de *Mundo Diario.*

Probablement, les vendes encara no han acabat. La mitjana de descens de difusió en els diaris barcelonins (no comptem amb dades dels altres diaris catalans) és de l'ordre d'un 1,6 % del seu tiratge, i n'hi ha alguns als quals afecta molt seriosament. L'*Avui*, en concret, amb un ritme de descens molt fort, va necessitar una nova injecció de capital per a sobreviure. La *Hoja del Lunes*, de continuar així, tindria només dos anys de vida, però, donades les circumstàncies especials del seu cas (apareix cada dilluns, sense competència) es fa molt difícil que desaparegui. Considerem casos excepcionals *Mundo Diario*, amb un índex mensual de creixement superior al 8,3 %, i *Dicen* (esportiu) amb el 3,16 %.

Des del punt de vista de la *publicitat*, la crisi es confirma. Hi ha dos diaris que han anat editant un tant per cent de publicitat en el seu contingut per sobre de les seves possibilitats, atesa la difusió que tenien: *Diario de Barcelona* i *Tele-Exprés*. Tots dos van ser venuts pels seus antics propietaris. *El Noticiero* es troba en un cas semblant (el seu percentatge de publicitat és 1,7 inferior a la mitjana). Però en el cas de *El Noticiero*, alguns factors especials li confereixen certa estabilitat: tiratge relativament alt i una baixa de la difusió de només un 1 % (gràfics 3 i 4).

Aquestes crisis temporals condueixen a la premsa a un grau de concentració més alt, pitjor encara que el que existeix.

El pluralisme i la diversitat seran aviat pures utopies a oposar a un aparat comunicatiu cada vegada més tancat sobre si mateix i més conservador. En cas que es doni la pluralitat, serà exclusivament una aparença amb què l'oligarquia intentarà dissimular-se a si mateixa.

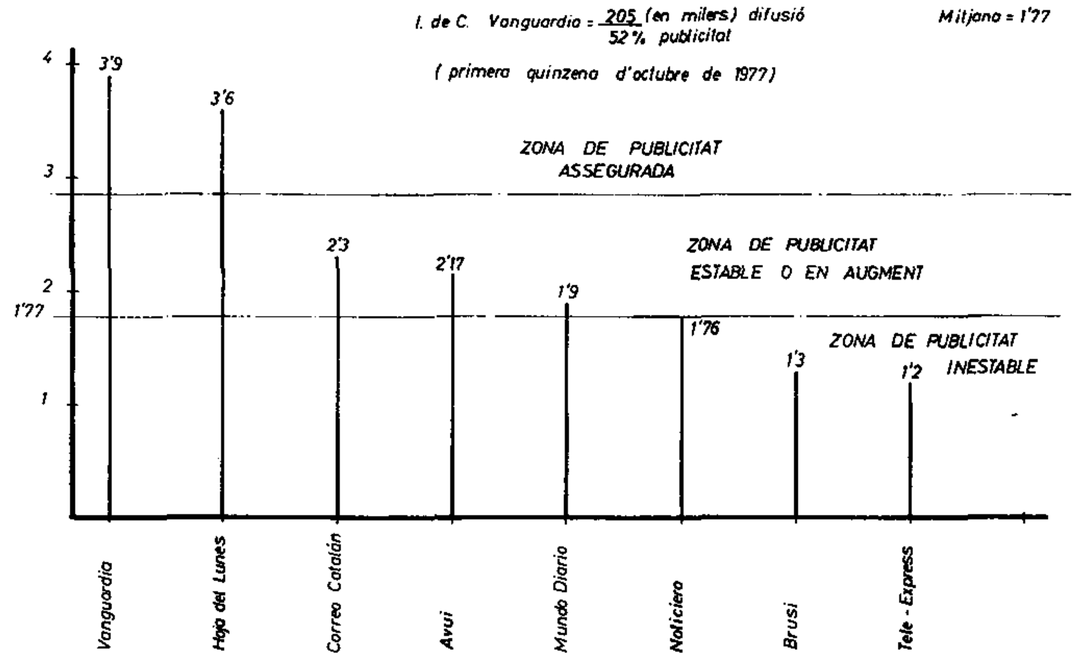

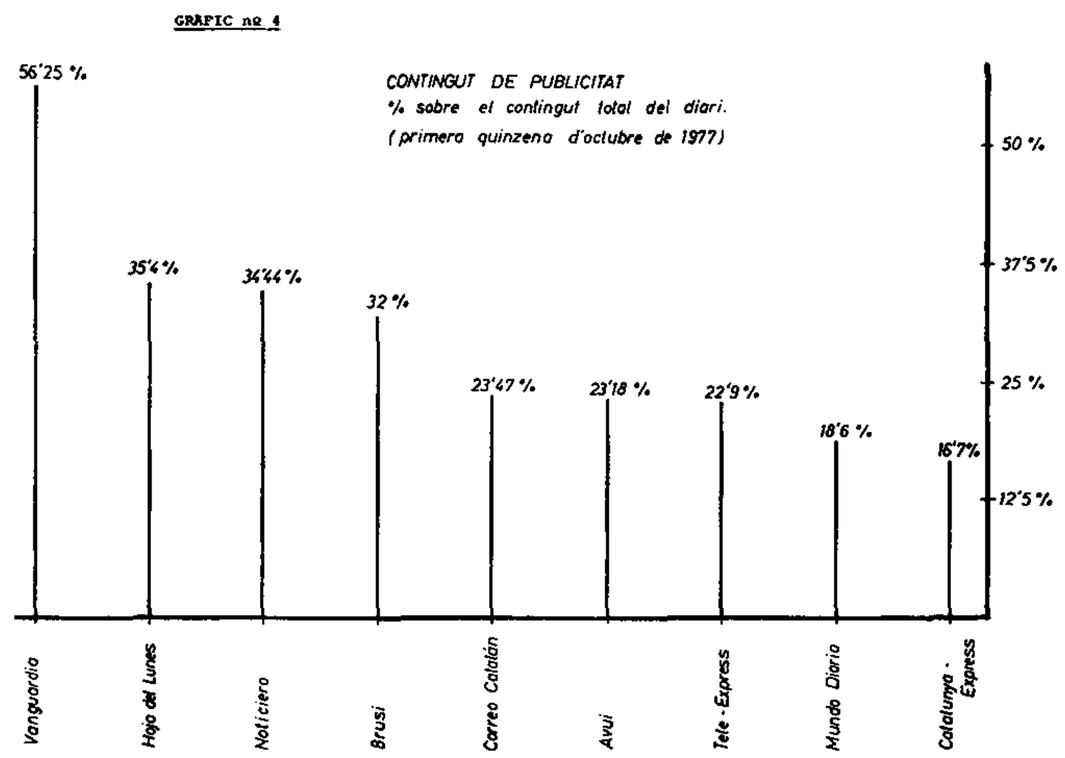

La continuïtat en la baixa de la difusió —o el seu perillós estancament—, junt amb la poca confiança que els mateixos empresaris tenen respecte a la rendibilitat de llurs indústries, són símptomes evidents de la crisi generalitzada que passa el sector de la premsa. Ara bé, és obvi que aquesta crisi no és específica de Catalunya, sinó que és de caràcter general a tots els països industrials avançats. El fenomen es presenta amb dos trets remarcables:

a) La premsa, en bloc, entra en conflicte amb la televisió. En aquest sentit, els empresaris de premsa solliciten una major protecció de l'Estat —aquest fet ja es dóna a Catalunya— i el transvassament de publicitat de la televisió a la premsa. *El Periódico,* per posar un exemple, proclama explícitament el seu interès a oposar-se al monopoli televisiu, amb la qual cosa vol significar que intentarà crear-se un mercat en tot el que fins ara era terreny exclusiu de la televisió. No obstant això, és una prova que la premsa de Catalunya, com passa amb la d'altres països, es va convertint en un sector progressivament «estabilitzat».

b) Les empreses escometen un arriscat procés de modernització tecnològica convençuts que només això els ha de permetre sobreviure. Aquest procés va acompanyat de tensions i conflictes derivats del fet de subsistir encara la manera arcaica de concebre el periodisme. Sembla, però, que el desenllaç final s'inclinarà a favor de la transformació, la qual cosa comporta conseqüències importants per a l'afer periodístic:

1) D'una banda, alguns professionals es converteixen en l'avantguarda del canvi amb el desig de gestionar-lo i, a fi d'aconseguir-ho, s'alien decididament amb el neo-capitalisme periodístic.
2) D'altra banda, va en augment l'especialització del periodista, i s'accentua la divisió del treball fins a tal punt que el resultat final és més aviat producte de la lògica del sistema, que no pas de la responsabilitat col·lectiva dels periodistes.

Ara bé, ¿aquestes transformacions poden reportar un aprofundiment de la democràcia, és a dir, poden suposar un progrés polític, o més aviat el contrari?

Resulta difícil, realment, donar a la pregunta una resposta definitiva. Cal tenir en compte que a les empreses que tecnològicament s'han modernitzat, s'adverteix una línia ideològica més en consonància amb «l'esperit del temps». És el cas, per exemple, de *Mundo Diario,* que ha centrat el seu èxit a contradir sistemàticament la línia que havia defensat fins llavors el grup Auger: una línia filoopusdeística es converteix bruscament en contestatària. Però això es produeix (i el cas Auger és ben clar), més per principis comercials, que per qualsevol altre tipus de motius, i sense que alteri gairebé en res l'estructura empresarial que existia sota el franquisme.

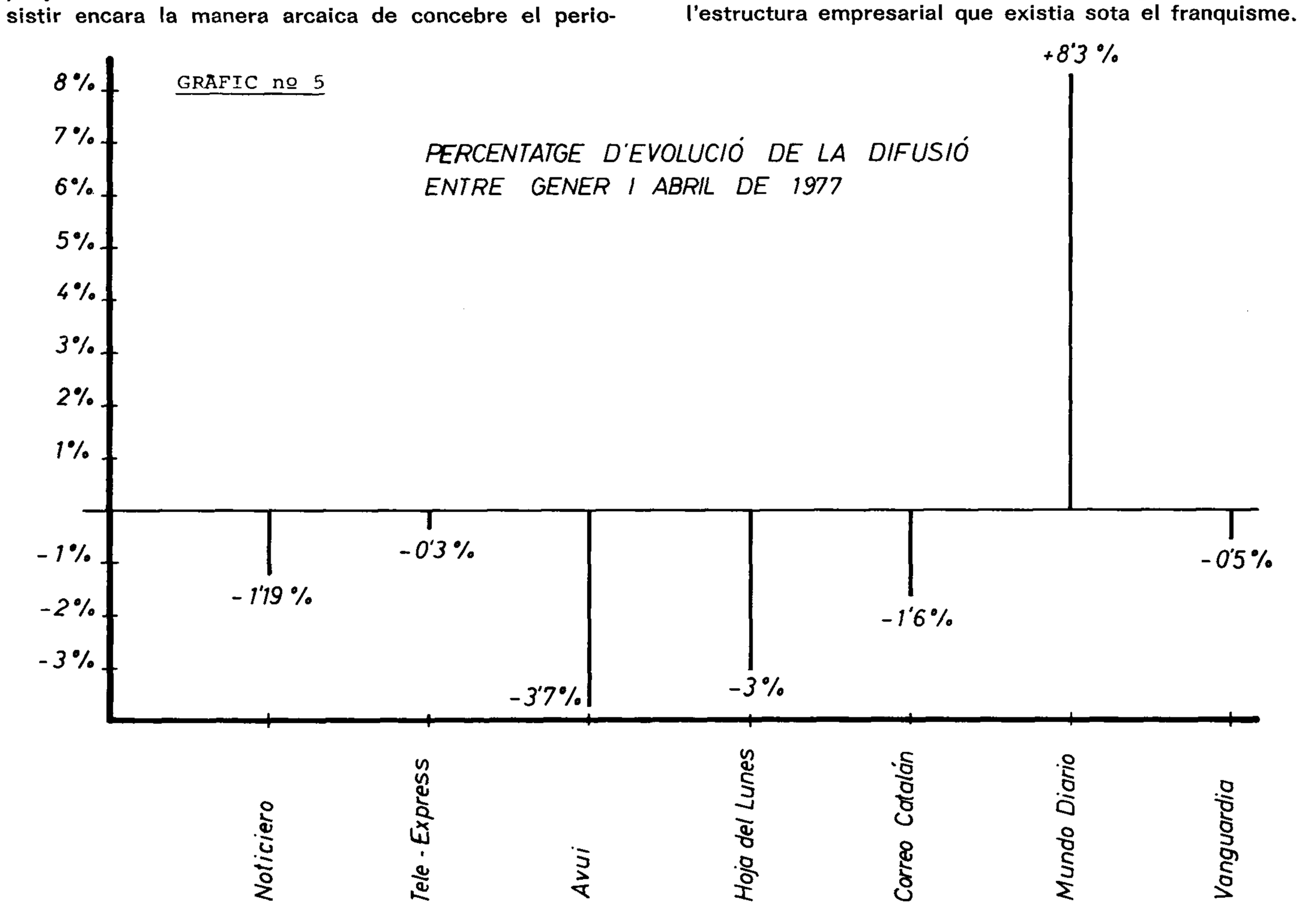

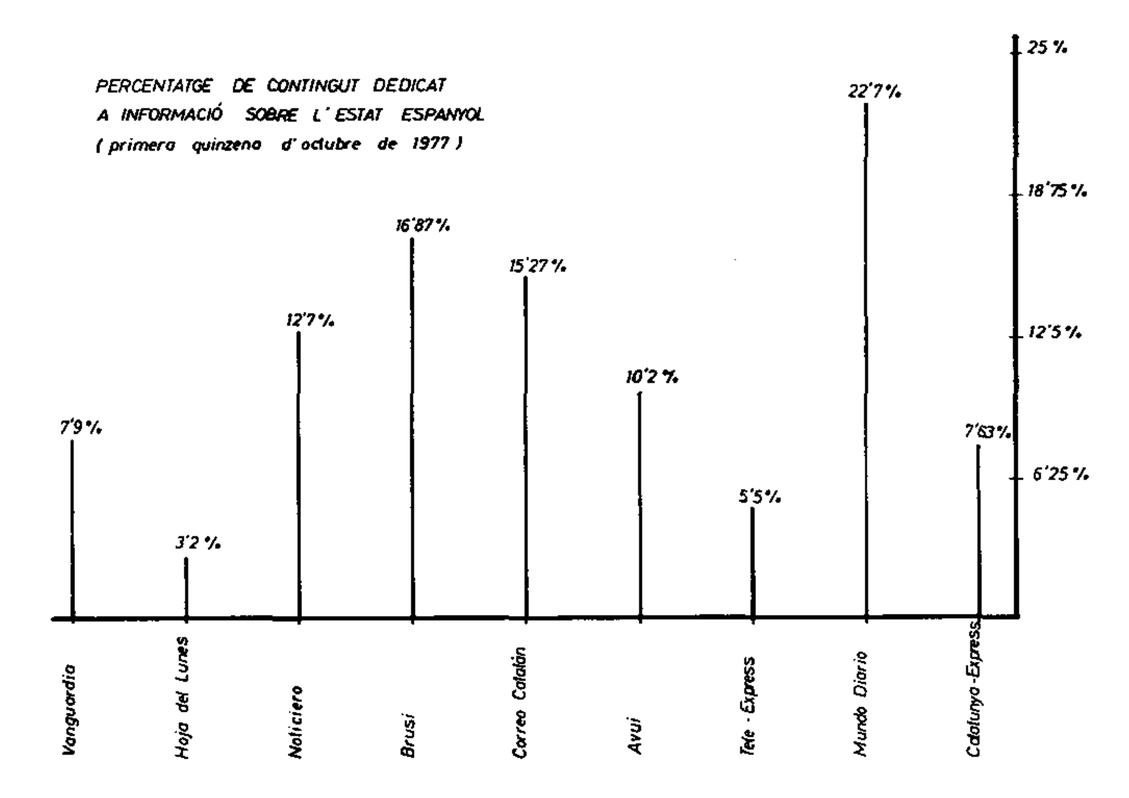

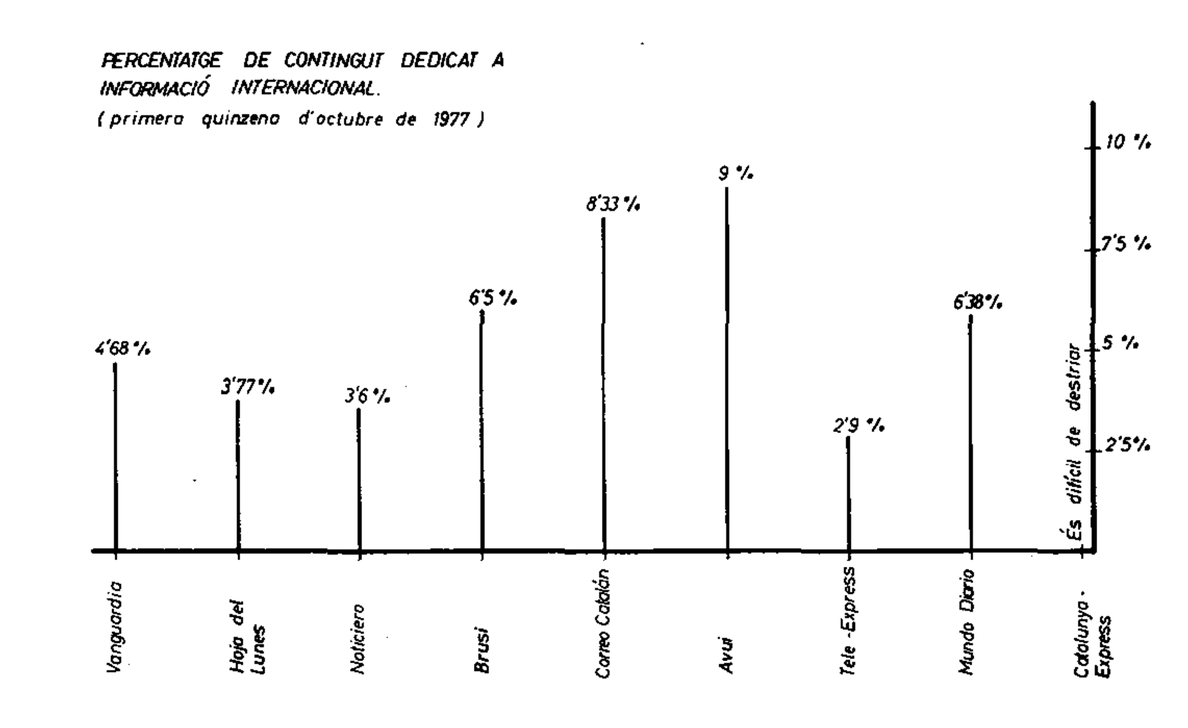

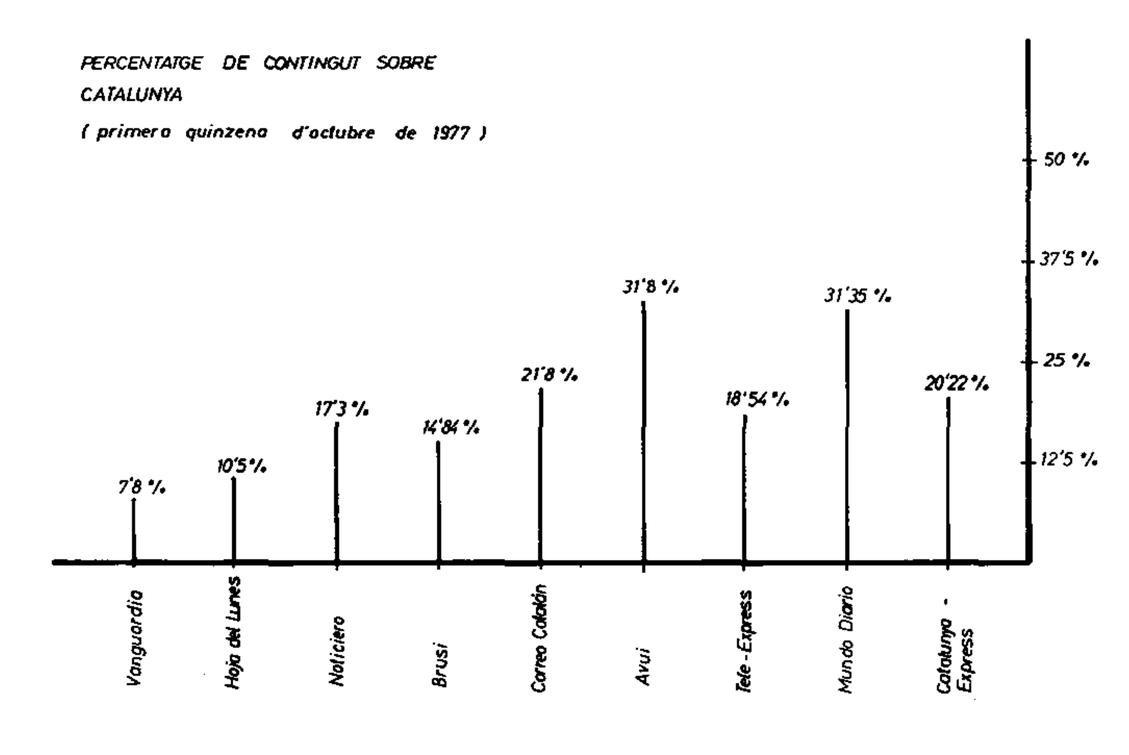

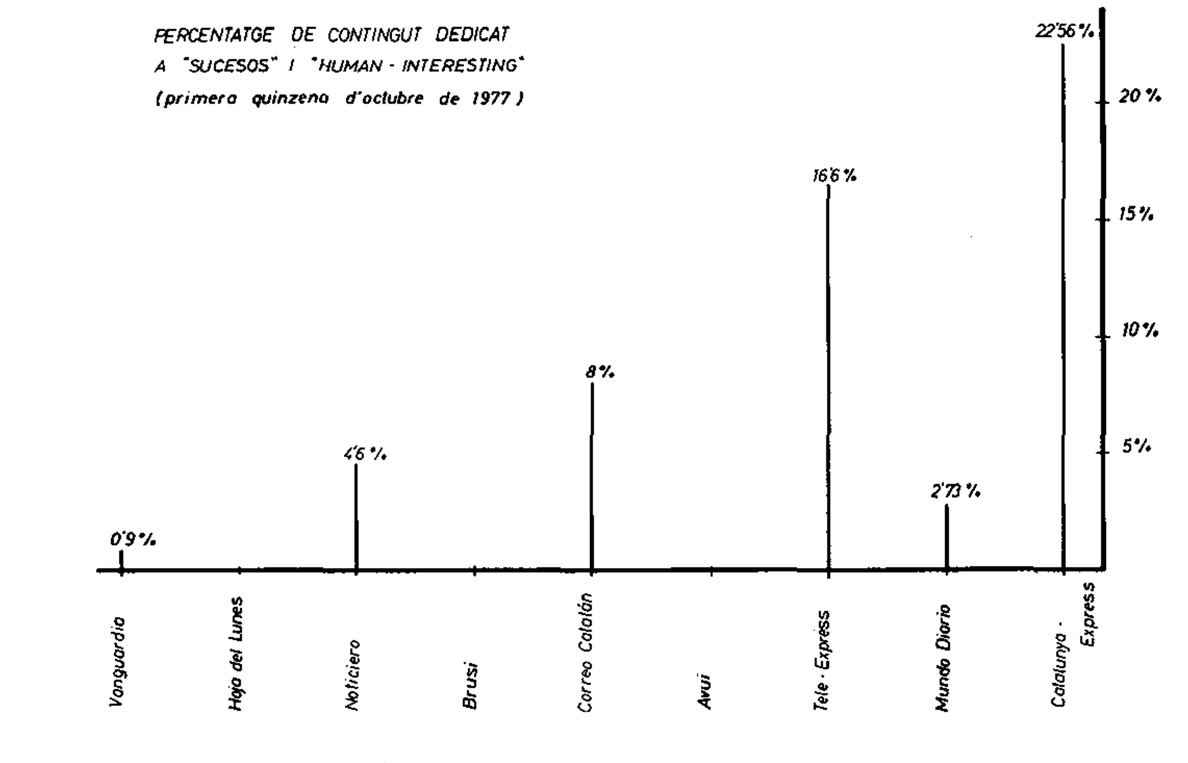

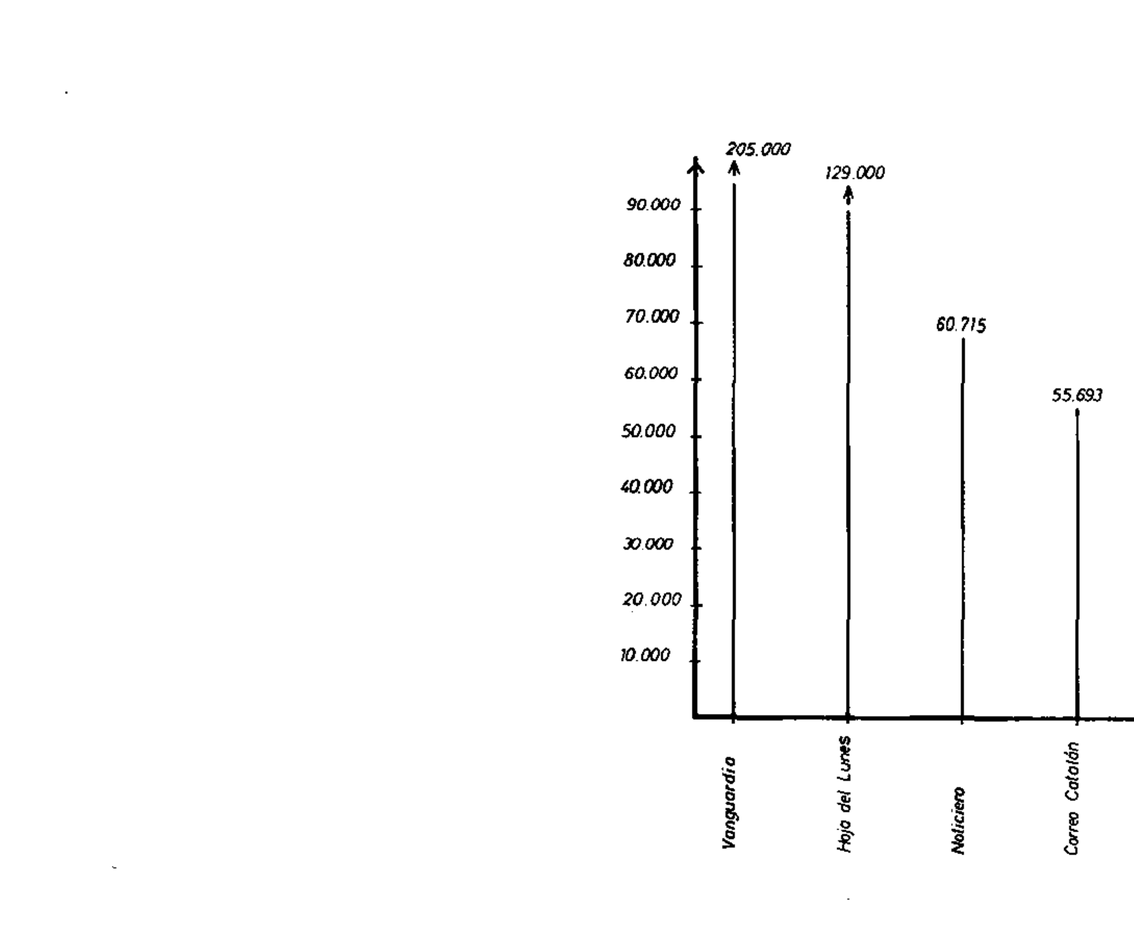

Per això el canvi és més aparent que real, i és molt probable que aquest procés derivi en perjudici de la diversitat i del pluralisme, i que només suposi un pas més en la instrumentalització de la tecnologia per part del capital.

Quant a la polèmica premsa-televisió, segurament expressa la pugna d'alguns grups de premsa per tal de posseir la seva pròpia cadena de televisió, si no és una qüestió de mera subsistència. Tant en un cas, com en l'altre, el destí més probable de la premsa serà complementar l'acció monopolitzadora de la televisió.

Tot això fa pensar que, fins a un cert punt, la crisi a què assistim, més que una crisi accidental, és quelcom necessari per al desenrotllament del nou capitalisme a Catalunya —i a l'Estat Espanyol—, i que, per tant, suposa un aspecte parcial d'una estratègia més global de concentració i domini que el capital intenta portar a terme a través dels mitjans audiovisuals.

La tendència a la concentració empresarial i a la major alienació del treball assalariat —que ja es registren en la premsa diària—, juntament amb una més gran mobilitat del sector i alguns graus més de pluralisme, són les característiques predominants de la premsa setmanal (incloem ací alguna de les publicacions que tenen més periodicitat).

La gran diferència que hi ha entre premsa diària i setmanal és que la diària va dirigida a Catalunya, i són molt pocs els exemplars que van a fora, mentre que la setmanal és consumida, en un percentatge important, fora de Catalunya. Tot i això, les revistes que es publiquen a Catalunya es aquí on troben un mercat més immediat i en moltes ocasions amb vendes relativament importants. És per això que, en tractar de la producció, també parlem, indirectament, del consum.

Durant els darrers dos anys la societat catalana ha presenciat al mateix temps:

a) un lent descens de les revistes polítiques d'informació general. Per exemple, el gairebé daltabaix inicial de *Opinión*, després d'una sortida «forta»; la davallada de *Destino*, la curta vida d'*Arreu*, la recent desaparició d'*Oriflama*, etc.
b) La potenciació del sector de premsa humorística *(El Jueves, El Cuervo, El Papus...)*.
c) El creixement espectacular d'algunes revistes que fins fa molt poc eren qualificades d'«underground», com *Ajoblanco*, o intellectuals, com *El Viejo Topo*.
d) La «irresistible ascensió» del grup Zeta, a partir d'un nou model que podríem anomenar eròtico-polític, ben poc conegut fins ara en les nostres latituds.

Després de tot això, l'aspecte que ofereix la premsa setmanal és gairebé nou. La situació pot ser descrita així:

— Domini gairebé total, quant a difusió es refereix, de la revista *Interviu* amb una mitjana de 706.745 exemplars, dels quals més d'un 26 % es distribueix a Catalunya.

— Segueix en importància el grup de revistes que exploten decididament l'erotisme:
Lib: 236.477 exemplars de difusió mitjana.
Bazar: 71.975 exemplars de difusió mitjana.
Yes: 52.000 aprox.
Party: 75.000 aprox.
Pachá: 50.000 aprox.
Play-Boy: de recent aparició.

— Les revistes d'humor també ocupen un lloc important:
El Jueves: 59.416 exemplars de difusió mitjana.
La Codorniz: 60.000 aprox.
El Papus: 78.795 exemplars de difusió mitjana.
El Cuervo: 50.000 aprox.
Butifarra.

— Les publicacions d'informació general han anat perdent pes específic fins a arribar a jugar un paper gairebé no rellevant dins el context global:

Gaceta Ilustrada: 63.000 aprox.
Destino: 38.070 exemplars de difusió mitjana.
Serra d'Or: 20.000 aprox.

Fa poc ha aparegut *L'Hora*, suportada per un grup d'accionistes entre els quals és important la presència de membres del PSC-PSOE. Tiratge: 17.000 exemplars.

— Les revistes dedicades a la dona són representades per:

Garbo: 103.920 exemplars de difusió mitjana.
Lecturas: 495.241 exemplars de difusió mijtana.
Labores y Hogar: 156.930 (mensual).
Cocina y Hogar: 40.880 (mensual).
El Hogar y la Moda: 43.970 (quinzenal).

— Finalment resta un grup de revistes destinades a un públic molt específic:

Fotogramas: 51.097 exemplars de difusió mitjana.
Sólo Moto.
Vibraciones.
Ajoblanco: 50.000 aprox.
El Viejo Topo: 60.000 aprox. (22.000 l'any 1977).
La Mirada.
Vivir a Dos: 67.171 exemplars de difusió mitjana.
Jano: 39.274 exemplars de difusió mitjana.
Pronto: 373.184 exemplars de difusió mitjana.

Per la distribució de tiratges, podem deduir quines són les forces dominants en el mercat:

a) Demanda de «voyeurisme» sexual, cosa que expressa una ruptura merament formal i superficial amb les repressions sexuals dominants. Només en una escala molt petita necessita coneixements «pràctics»: així s'explica el tiratge mensual de *Vivir a dos*, i l'èxit dels consultoris sexuals en algunes revistes com *Lib* o *Party*.
b) Demanda de continguts polítics fonamentalment escandalosos i desmitificadors del franquisme. Aquesta és la tònica dominant en els articles d'*Interviu*.
c) Al mateix temps, la relativa acceptació d'un tipus de publicacions que es valen d'un complex muntatge de rituals i simbologies juvenils. Per exemple, *Ajoblanco*, el contingut del qual presenta un elevat tant per cent de crítica radical.
d) L'estabilitat de la demanda de premsa evasiva femenina (*Garbo*, 127.000), i la també relativa estabilitat, però amb menors tiratges, d'un altre tipus de premsa de signe contrari, d'esquerra i més intellectualitzada: *Vindicación femenina, El viejo topo...*

En la situació descrita fins al moment, podem observar la falta de premsa en català. Dins del sector de premsa diària, l'escrita en català té una proporció en difusió del 6,45 %, i en la setmanal del 2.12 %. Les xifres són descoratjadores. Presenten una de les proporcions més petites, fent excepció de la dels anys de la postguerra, si les comparem amb les de tot el segle XX. I, d'altra banda, paradoxalment, vénen a coincidir amb una progressiva normalització lingüística del català dintre de la nostra societat.

Sobre aquest tema només poden formular-se hipòtesis provisionals. Les dificultats del diari *Avui* o les desaparicions dels setmanaris *Arreu* i *Oriflama* i d'altres revistes en català, no s'expliquen purament i simplement perquè usin el català com a vehicle de comunicació; per tant, no poden servir de pauta.

De fet, només sabem que en els períodes en què la nacionalitat catalana trobava alguna forma d'institucionalització política, la proporció dels diaris en català pujava d'una manera vertiginosa.

Per exemple, quan s'aconseguí la proporció més alta fou precisament a partir de 1935 fins al 1939. Ara, doncs, cal esperar que es vagi produint una normalització del català, i que aquesta es reflexi a la premsa, encara que les pautes i les etapes de la normalització no puguin fixar-se a l'avançada, i sabent que les tendències d'abans de la guerra no seran forçosament repetides.

En tot cas, l'actual situació del mercat serà un obstacle. Difícilment les publicacions ja constituïdes s'arriscarien a canviar l'idioma; i probablement només una publicació que anteposés interessos ideològics als comercials iniciaria el seu tiratge en català. Entenem que l'existència d'altres mitjans de comunicació en català (ràdio, cinema i, sobretot, televisió), lluny de dificultar l'expansió de la premsa escrita, contribuirien al seu rellançament, per tal com significarien una «normalització» de l'ús del nostre idioma.

Existeix potencialment un cert espai de consum per a la premsa escrita en català. En són testimoni una infinitat de butlletins, periòdics i revistes apareguts ja en català pels barris i comarques de tot Catalunya. La qüestió important és saber com i en quines condicions poden ser aprofitats aquests circuits de comunicació per uns altres òrgans de masses. Perquè fins ara ha prevalgut en ells l'especificitat, la diversitat i el desig de revitalització de les petites comunitats, més que no pas la centralització, l'homogeneització i, en el fons, la impersonalitat que imposen les grans empreses de premsa.

Un aspecte de la premsa catalana que no ens pot passar desapercebut en aquest ràpid esbós que intentem efectuar, és el que Guillamet, en un llibre recentment publicat,[2] ha batejat amb el nom de: *La nova premsa catalana.*

Guillamet entén per nova premsa aquella que sorgeix de les comarques, que escapa generalment als circuits comercials de distribució i venda, però que, no obstant això, o precisament per això, recull les més sinceres inquietuds de la localitat on s'edita.

Abans que res, convé calcular justament la importància d'aquest tipus de premsa. El fet que sigui presentada com a alternativa a la premsa «antiga», és sens dubte exagerat, però sí recull algun dels seus valors fonamentals. La premsa comarcal de petites localitats no pot ser considerada, objectivament, com una alternativa plena a la premsa de masses; no ateny ni el tiratge ni la difusió necessàries per a una tal finalitat. Tot i amb això, pel que fa referència a continguts, propòsits i intencions, es col·loca com a alternativa i com a crítica, alhora, de la premsa de gran difusió. Ve a emplenar els buits que deixa aquesta premsa, valora els temes sobre els quals l'altra premsa es limita a donar-ne una lleugera informació, i, generalment, denuncia amb major convicció i coneixement de causa. En els moments actuals ningú no pot negar la importància política de tots aquests valors.

Dintre la premsa de comarques es distingeixen diversos tipus de publicacions:

a) les que es plantegen com a fins principals temes periodístics;
b) les que funcionen com a butlletins d'associacions, de clubs, etc.

En ambdós casos, la influència més important dels dos tipus de publicacions es redueix al seu paper de catalitzador de grups actius i amb un ampli protagonisme cultural dins la localitat en què viuen. En algunes ocasions les del primer grup ja aconsegueixen ésser portaveus d'una determinada comunitat en les seves pròpies reivindicacions. És el cas de *Grama,* a Santa Coloma de Gramanet, *El Vallès* i *Comarca al dia,* al Vallès Oriental, etc.

El futur d'aquesta premsa es veu ben clarament que és esperançador, fins al punt que, si continua evolucionant com fins ara, és molt probable que aconsegueixi un repartiment de papers molt profitós dins la gran premsa, la de gran tiratge. És una premsa que serveix, com cap altra, els interessos de les petites comunitats. I, d'altra banda, no estant, en certes ocasions, subjecta a una periodicitat massa estricta, pot proporcionar serveis notables i augmentar en intensitat en determinades ocasions ampliant els tiratges, les edicions, etc.

2. J. Guillamet, «La nova premsa catalana», Barcelona, Edicions 62, 1976.

Per a acabar, anotarem algunes qüestions de veritable importància.

Dins l'ordre de la producció de què ara tractem, hem estat observant darrerament un augment creixent de la mà d'obra professional. Això afavoreix extraordinàriament el fenomen de la concentració periodística: abarateix la mà d'obra fixa, i amplia el mercat de col·laboracions professionals. D'aquesta manera, doncs, facilita la reconversió, el tancament o les reformes de les empreses: es poden recompondre redaccions substitutives amb una facilitat extraordinària.

Ara bé, aquest fenomen no succeeix sense certes contradiccions: a) Tot i que existeix una gran oferta de professionals, certs estrats de la professió —sobretot de col·laboradors habituals o de periodistes consagrats— es cotitzen molt alt, són disputats per les empreses i apareixen en una infinitat de publicacions. b) En alguns sectors concrets, per exemple el de la premsa eròtica, el pes de les redaccions reposa sobre periodistes aclimatats en altres latituds, sobretot sudamericans. (Resulta molt exemplar el cas de Zeta, que en el pla «creatiu» i en el seu sector de revistes eròtiques, gairebé no se serveix de periodistes d'aquí.)

A quina causa obeeixen aquests fenòmens? En primer lloc, respon a una certa conjuntura universitària en què les Facultats de Ciències de la Informació (com ja se sap, n'hi ha una a Barcelona) han de suportar fites quantitatives excessives d'alumnat, que fan baixar, de passada, les seves possibilitats pedagògiques. D'aquesta manera, les facultats es converteixen en productores contínues de professionals que no troben ni treball ni l'adequada valoració professional.

D'altra banda, cal esmentar com a causa la inexistència pràcticament absoluta d'organismes veritablement representatius dels treballadors de premsa. Les empreses es troben amb poques dificultats a l'hora d'imposar les seves pròpies condicions de treball i de remuneració.

Si alguna idea ha dominat constantment cada línia d'aquest treball, és que la premsa de Catalunya està en crisi. Crisi de transició, de renovació, profitosa, si voleu, però, tanmateix crisi. Hem fet veure, si més no, ho hem intentat, que per sota de simples baixades de tiratges s'amagaven contradiccions profundes i, sobretot, una: la insatisfacció del català amb la seva premsa. Potser és d'aquí d'on arrenquen tots els canvis, perquè si aquesta manca de satisfacció ha acabat per aflorar a la superfície, és perquè hi ha moltes instàncies objectives, materials, que la fomenten.

No són solament les empreses de premsa, sinó tot un sistema econòmic i àdhuc ideològic que hi ha darrera d'elles, les que s'han afanyat a defensar-se. Per ara han trobat el camí: la concentració empresarial, el suport d'unes publicacions a unes altres, noves fórmules periodístiques, etc. Això no obstant, encara és massa aviat per a saber si ja han trobat la fórmula màgica. De moment, els resultats afavoreixen les empreses en la premsa setmanal, però els són adverses en la diària. I no sabem fins quan durarà aquesta situació. Perquè si la crisi enfonsa la seva arrel, com solem dir, en la insatisfacció del català, el sistema encara haurà de sofrir grans mutacions. I en això comptarà d'una manera decisiva la particular situació de Catalunya, dins el context espanyol i europeu.

Catalunya viu unes circumstàncies que han d'afectar profundament la seva premsa. D'una banda, hi ha el procés de recuperació de la seva personalitat històrica i, al mateix temps, la liquidació de les caduques estructures de la dictadura. Per partida doble fa una de les jugues-ques clau del nostre temps: la reivindicació del propi designi enfront de sistemes cada vegada més jerarquitzats, més centralitzats i més estranys. Per força haurà de qüestionar-se, doncs, el paper dels «mass-media». Llavors és possible que s'enfronti decididament a l'actual sistema homogeneïtzador. Les conseqüències resulten difícilment previsibles...

Què farà la premsa? Les seves habilitats per a escudar-se en si mateixa poden ser enormes si opta pel conservadurisme i per encastellar-se en les seves posicions actuals; però les seves possibilitats de mobilització, també són molt grans, si opta per la transformació. Per ara, la seva crisi passa desapercebuda al públic... Quant durarà aquesta situació?

La societat catalana, amb l'índex de lectura més alt d'Espanya, amb una capacitat de mobilització enorme i amb una vitalitat gairebé institucional, pot optar per dos camins. O bé ignorar un fet fonamental: que una societat adquireix consciència de si mateixa en el segle XX, sobretot a través dels seus «mass-media»; o bé reconèixer aquest fet i operar de manera conseqüent: fomentar la participació popular en els «media», fer costat a la crítica collectiva envers ells i institucionalitzar el seu estudi científic. En definitiva, posar-los a disposició dels interessos collectius.

Per ara és molt possible que el sistema vagi accentuant la concentració empresarial, alienant el treball assalariat, explotant nous models periodístics amb components eròtics i desenrotllant la premsa juvenil i del «còmix». Això és el que possiblement produirà el sistema. Catalunya, pel seu cantó...

No volem acabar sense assenyalar que el canvi social en aquest terreny segueix una dinàmica molt ràpida, i que la situació actual de la premsa a Catalunya està en directa i immediata relació amb els trets que caracteritzen i alhora condicionen l'estructura social i política catalana.

Si la nostra autonomia esdevé una realitat clara i ferma, si els catalans autòctons i els nouvinguts van lentament integrant-se, cohesionant-se, si l'ensenyament del català i en català continua un procés ascendent, etc., és indubtable que en un futur no gaire llunyà, el quadre que acabem d'esbossar haurà canviat de manera palesa. En tot cas, podem cloure aquestes ratlles afirmant que el paper de la premsa catalana —a l'ensems que els altres mitjans d'informació— continuarà tenint un rol fonamental en la Catalunya de demà.

La Fundació Jaume Bofill promociona treballs de recerca en Ciències Socials que, a vegades, no han obtingut una divulgació corresponent a l'interès dels temes tractats. Amb la intenció d'oferir un servei més a la nostra societat, pretén de fer arribar alguns d'aquests treballs a un públic més ample a través de la present col.lecció.

Publicats:

"Sòl urbà i classes socials"
Raimon Bonal i Joan Costa

"L'Educació General Bàsica a Catalunya"
Josep Mª Masjuan, Esteban Pinilla de las Heras, Jordi Vives

"Catalunya: home i territori"
Lluís Recolons, Dolors Batallé, Jaume Soler, Xavier Rosselló, Ramon Folch i Guillèn, Josep Manuel Pérez Tornero

En preparació:

"Les bases fiscals del nou Estatut d'Autonomia"
Joan Colom Naval

Altres publicacions:

Estudis Electorals, 1. "Eleccions generals, 1977: Primer Col.loqui de Sociologia Electoral"
Equip de Sociologia Electoral (U.A.B.)

Estudis Electorals, 2. "Les eleccions legislatives del 15 de juny del 1977 a Catalunya".
Equip de Sociologia Electoral (U.A.B.). (En preparació)

"Catalunya cap a l'any 2000"
Col.lectiu d'especialistes (En preparació)